www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

تألیف

سید عبدالحسین طیب

جلد چهاردهم

تهران

اسلام

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۴ ----- ۲۲
مشخصات کتاب ----- ۲۲
اشاره ----- ۲۲
سوره التکویر .... ص : ۳ ----- ۲۴
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱] .... ص : ۳ ----- ۲۴
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲] .... ص : ۳ ----- ۲۴
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۳] .... ص : ۳ ----- ۲۴
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۴] .... ص : ۳ ----- ۲۴
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۵] .... ص : ۴ ----- ۲۶
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۶] .... ص : ۴ ----- ۲۶
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۷] .... ص : ۴ ----- ۲۶
[سوره التکویر (۸۱): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۴ ----- ۲۶
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۰] .... ص : ۵ ----- ۲۸
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۱] .... ص : ۶ ----- ۲۹
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۲] .... ص : ۶ ----- ۲۹
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۳] .... ص : ۷ ----- ۳۰
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۴] .... ص : ۸ ----- ۳۱
[سوره التکویر (۸۱): آیات ۱۵ تا ۱۹] .... ص : ۸ ----- ۳۱
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۰] .... ص : ۱۱ ----- ۳۵
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۱] .... ص : ۱۲ ----- ۳۶
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۲] .... ص : ۱۲ ----- ۳۶
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۳] .... ص : ۱۳ ----- ۳۷
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۴] .... ص : ۱۴ ----- ۳۸

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۵] .... ص : ۱۵ ---- ۴۰
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۶] .... ص : ۱۶ ---- ۴۱
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۷] .... ص : ۱۸ ---- ۴۳
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۸] .... ص : ۱۸ ---- ۴۳
[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۹] .... ص : ۱۹ ---- ۴۴
سوره الانفطار .... ص : ۲۰ ---- ۴۵
اشاره ---- ۴۵
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱] .... ص : ۲۰ ---- ۴۵
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۲] .... ص : ۲۱ ---- ۴۷
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۳] .... ص : ۲۱ ---- ۴۷
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۴] .... ص : ۲۲ ---- ۴۸
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۵] .... ص : ۲۲ ---- ۴۸
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۶] .... ص : ۲۳ ---- ۴۹
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۷] .... ص : ۲۴ ---- ۵۰
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۸] .... ص : ۲۵ ---- ۵۱
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۹] .... ص : ۲۵ ---- ۵۱
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۰] .... ص : ۲۶ ---- ۵۲
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۱] .... ص : ۲۷ ---- ۵۳
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۲] .... ص : ۲۷ ---- ۵۳
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۳] .... ص : ۲۸ ---- ۵۴
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۴] .... ص : ۲۹ ---- ۵۵
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۵] .... ص : ۳۰ ---- ۵۶
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۶] .... ص : ۳۰ ---- ۵۶
[سوره الانفطار (۸۲): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۳۱ ---- ۵۷
[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۹] .... ص : ۳۱ ---- ۵۷
سوره المطففین .... ص : ۳۲ ---- ۵۸

اشاره ---------- ۵۸
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱] .... ص : ۳۲ ---------- ۵۸
[سوره المطففین (۸۳): آیات ۲ تا ۳] .... ص : ۳۴ ---------- ۶۰
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۴] .... ص : ۳۴ ---------- ۶۰
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۵] .... ص : ۳۵ ---------- ۶۱
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۶] .... ص : ۳۵ ---------- ۶۱
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۷] .... ص : ۳۶ ---------- ۶۲
[سوره المطففین (۸۳): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۳۶ ---------- ۶۲
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۰] .... ص : ۳۷ ---------- ۶۳
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۱] .... ص : ۳۷ ---------- ۶۳
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۲] .... ص : ۳۸ ---------- ۶۴
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۳] .... ص : ۳۹ ---------- ۶۵
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۴] .... ص : ۳۹ ---------- ۶۵
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۵] .... ص : ۴۰ ---------- ۶۶
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۶] .... ص : ۴۱ ---------- ۶۷
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۷] .... ص : ۴۱ ---------- ۶۷
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۸] .... ص : ۴۲ ---------- ۶۸
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۹] .... ص : ۴۲ ---------- ۶۸
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۰] .... ص : ۴۲ ---------- ۶۸
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۱] .... ص : ۴۲ ---------- ۶۸
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۲] .... ص : ۴۲ ---------- ۶۸
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۳] .... ص : ۴۳ ---------- ۷۰
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۴] .... ص : ۴۳ ---------- ۷۰
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۵] .... ص : ۴۳ ---------- ۷۰
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۶] .... ص : ۴۳ ---------- ۷۰
[سوره المطففین (۸۳): آیات ۲۷ تا ۲۸] .... ص : ۴۴ ---------- ۷۱

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۹] .... ص : ۴۴ ---- ۷۱
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۰] .... ص : ۴۵ ---- ۷۲
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۱] .... ص : ۴۵ ---- ۷۲
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۲] .... ص : ۴۵ ---- ۷۲
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۳] .... ص : ۴۵ ---- ۷۲
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۴] .... ص : ۴۶ ---- ۷۳
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۵] .... ص : ۴۶ ---- ۷۳
[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۶] .... ص : ۴۶ ---- ۷۳
سوره الانشقاق .... ص : ۴۷ ---- ۷۴
اشاره ---- ۷۴
[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱ تا ۵] .... ص : ۴۷ ---- ۷۴
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۶] .... ص : ۴۹ ---- ۷۶
[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۷ تا ۹] .... ص : ۵۰ ---- ۷۷
[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱۰ تا ۱۲] .... ص : ۵۲ ---- ۷۹
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۱۳] .... ص : ۵۳ ---- ۸۰
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۱۴] .... ص : ۵۳ ---- ۸۰
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۱۵] .... ص : ۵۳ ---- ۸۰
[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱۶ تا ۱۹] .... ص : ۵۴ ---- ۸۱
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۰] .... ص : ۵۶ ---- ۸۴
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۱] .... ص : ۵۶ ---- ۸۴
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۲] .... ص : ۵۶ ---- ۸۴
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۳] .... ص : ۵۷ ---- ۸۵
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۴] .... ص : ۵۷ ---- ۸۵
[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۵] .... ص : ۵۷ ---- ۸۵
سوره البروج .... ص : ۵۸ ---- ۸۶
اشاره ---- ۸۶

[سوره البروج (۸۵): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۵۸ ---- ۸۶
[سوره البروج (۸۵): آیه ۴] .... ص : ۶۰ ---- ۸۹
[سوره البروج (۸۵): آیه ۵] .... ص : ۶۱ ---- ۹۰
[سوره البروج (۸۵): آیه ۶] .... ص : ۶۱ ---- ۹۰
[سوره البروج (۸۵): آیه ۷] .... ص : ۶۱ ---- ۹۰
[سوره البروج (۸۵): آیه ۸] .... ص : ۶۳ ---- ۹۲
[سوره البروج (۸۵): آیه ۹] .... ص : ۶۳ ---- ۹۲
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۰] .... ص : ۶۵ ---- ۹۴
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۱] .... ص : ۶۶ ---- ۹۵
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۲] .... ص : ۶۷ ---- ۹۶
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۳] .... ص : ۶۸ ---- ۹۷
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۴] .... ص : ۶۸ ---- ۹۷
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۵] .... ص : ۶۹ ---- ۹۸
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۶] .... ص : ۷۰ ---- ۹۹
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۷] .... ص : ۷۱ ---- ۱۰۰
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۸] .... ص : ۷۱ ---- ۱۰۰
[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۹] .... ص : ۷۱ ---- ۱۰۰
[سوره البروج (۸۵): آیه ۲۰] .... ص : ۷۲ ---- ۱۰۱
[سوره البروج (۸۵): آیات ۲۱ تا ۲۲] .... ص : ۷۲ ---- ۱۰۱
سوره الطارق .... ص : ۷۴ ---- ۱۰۳
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱] .... ص : ۷۴ ---- ۱۰۳
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۲] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۴
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۳] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۴
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۴] .... ص : ۷۶ ---- ۱۰۶
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۵] .... ص : ۷۶ ---- ۱۰۶
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۶] .... ص : ۷۶ ---- ۱۰۶

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۷] .... ص : ۷۷ ---- ۱۰۸
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۸] .... ص : ۷۷ ---- ۱۰۸
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۹] .... ص : ۷۸ ---- ۱۰۹
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۰] .... ص : ۷۸ ---- ۱۰۹
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۱] .... ص : ۷۹ ---- ۱۱۰
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۲] .... ص : ۷۹ ---- ۱۱۰
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۳] .... ص : ۸۰ ---- ۱۱۱
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۴] .... ص : ۸۰ ---- ۱۱۱
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۵] .... ص : ۸۰ ---- ۱۱۱
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۶] .... ص : ۸۱ ---- ۱۱۲
[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۷] .... ص : ۸۱ ---- ۱۱۲
سوره الاعلی .... ص : ۸۲ ---- ۱۱۳
اشاره ---- ۱۱۳
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱] .... ص : ۸۲ ---- ۱۱۳
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۲] .... ص : ۸۳ ---- ۱۱۴
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۳] .... ص : ۸۴ ---- ۱۱۵
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۴] .... ص : ۸۴ ---- ۱۱۵
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۵] .... ص : ۸۵ ---- ۱۱۶
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۶] .... ص : ۸۵ ---- ۱۱۶
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۷] .... ص : ۸۶ ---- ۱۱۷
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۸] .... ص : ۸۶ ---- ۱۱۷
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۹] .... ص : ۸۷ ---- ۱۱۸
[سوره الأعلی (۸۷): آیات ۱۰ تا ۱۱] .... ص : ۸۷ ---- ۱۱۸
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۲] .... ص : ۸۸ ---- ۱۱۹
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۳] .... ص : ۸۸ ---- ۱۱۹
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۴] .... ص : ۸۹ ---- ۱۲۰

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۵] .... ص : ۸۹ ---- ۱۲۰
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۶] .... ص : ۹۰ ---- ۱۲۲
[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۷] .... ص : ۹۰ ---- ۱۲۲
[سوره الأعلی (۸۷): آیات ۱۸ تا ۱۹] .... ص : ۹۰ ---- ۱۲۲
سوره الغاشیه .... ص : ۹۲ ---- ۱۲۵
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱] .... ص : ۹۲ ---- ۱۲۵
[سوره الغاشیه (۸۸): آیات ۲ تا ۷] .... ص : ۹۳ ---- ۱۲۶
[سوره الغاشیه (۸۸): آیات ۸ تا ۱۶] .... ص : ۹۵ ---- ۱۲۸
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱۷] .... ص : ۹۷ ---- ۱۳۰
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱۸] .... ص : ۹۸ ---- ۱۳۱
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱۹] .... ص : ۹۸ ---- ۱۳۱
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۰] .... ص : ۹۸ ---- ۱۳۱
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۱] .... ص : ۹۸ ---- ۱۳۱
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۲] .... ص : ۹۹ ---- ۱۳۲
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۳] .... ص : ۹۹ ---- ۱۳۲
[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۴] .... ص : ۹۹ ---- ۱۳۲
[سوره الغاشیه (۸۸): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۳۳
سوره الفجر .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۳۳
اشاره ---- ۱۳۳
[سوره الفجر (۸۹): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۳۴
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۳] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۳۴
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۴] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۳۶
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۵] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۳۶
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۶] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۳۷
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۷] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۳۷
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۸] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۳۷

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۹] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۳۸
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۰] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۳۹
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۱] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۳۹
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۲] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۳۹
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۳] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۴۰
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۴] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۴۱
[سوره الفجر (۸۹): آیات ۱۵ تا ۱۶] .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۴۳
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۷] .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۴۳
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۸] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۴۴
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۹] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۴۴
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۰] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۴۴
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۱] .... ص : ۱۰۹ ---- ۱۴۶
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۲] .... ص : ۱۰۹ ---- ۱۴۶
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۳] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۴۸
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۴] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۴۹
[سوره الفجر (۸۹): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۵۰
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۷] .... ص : ۱۱۳ ---- ۱۵۲
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۸] .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۵۳
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۹] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۵۴
[سوره الفجر (۸۹): آیه ۳۰] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۵۴
سوره البلد .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۵۵
اشاره ---- ۱۵۵
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۵۵
[سوره البلد (۹۰): آیه ۲] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۵۷
[سوره البلد (۹۰): آیه ۳] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۵۷
[سوره البلد (۹۰): آیه ۴] .... ص : ۱۱۸ ---- ۱۵۸

[سوره البلد (۹۰): آیه ۵] .... ص : ۱۱۸ ---- ۱۵۸
[سوره البلد (۹۰): آیه ۶] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۵۹
[سوره البلد (۹۰): آیه ۷] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۵۹
[سوره البلد (۹۰): آیات ۸ تا ۱۰] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۶۰
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۱] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۶۲
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۲] .... ص : ۱۲۳ ---- ۱۶۳
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۳] .... ص : ۱۲۳ ---- ۱۶۳
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۴] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۶۴
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۵] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۶۴
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۶] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۶۴
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۷] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۶۶
[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۸] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۶۶
[سوره البلد (۹۰): آیات ۱۹ تا ۲۰] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۶۷
سوره الشمس .... ص : ۱۲۷ ---- ۱۶۸
اشاره ---- ۱۶۸
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱] .... ص : ۱۲۷ ---- ۱۶۸
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۲] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۶۹
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۳] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۶۹
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۴] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۷۰
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۵] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۷۰
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۶] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۷۰
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۷] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۷۰
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۸] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۷۲
[سوره الشمس (۹۱): آیات ۹ تا ۱۰] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۷۲
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۱] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۷۳
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۲] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۷۴

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۳] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۷۵
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۴] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۷۵
[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۵] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۷۶
سوره اللیل .... ص : ۱۳۵ ---- ۱۷۷
اشاره ---- ۱۷۷
[سوره اللیل (۹۲): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۷۸
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۳] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۷۹
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۴] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۷۹
[سوره اللیل (۹۲): آیات ۵ تا ۷] .... ص : ۱۳۸ ---- ۱۸۰
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۸] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۸۱
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۹] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۸۳
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۰] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۸۳
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۱] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۸۳
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۲] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۸۴
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۳] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۸۴
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۴] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۸۵
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۵] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۸۵
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۶] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۸۶
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۷] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۸۶
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۸] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۸۶
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۹] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۸۷
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۲۰] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۸۷
[سوره اللیل (۹۲): آیه ۲۱] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۸۷
سوره الضحی .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۸۷
اشاره ---- ۱۸۷
[سوره الضحی (۹۳): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۴۵ ---- ۱۸۹

[سوره الضحی (۹۳): آیه ۳] .... ص : ۱۴۵ ---- ۱۸۹
[سوره الضحی (۹۳): آیه ۴] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۹۱
[سوره الضحی (۹۳): آیه ۵] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۹۲
[سوره الضحی (۹۳): آیه ۶] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۹۲
[سوره الضحی (۹۳): آیه ۷] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۹۳
[سوره الضحی (۹۳): آیه ۸] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۹۳
[سوره الضحی (۹۳): آیات ۹ تا ۱۱] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۹۴
سوره الانشراح .... ص : ۱۵۲ ---- ۱۹۶
اشاره ---- ۱۹۶
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۱] .... ص : ۱۵۲ ---- ۱۹۶
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۲] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۹۷
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۳] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۹۸
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۴] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۹۹
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۵] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۹۹
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۶] .... ص : ۱۵۶ ---- ۲۰۱
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۷] .... ص : ۱۵۶ ---- ۲۰۱
[سوره الشرح (۹۴): آیه ۸] .... ص : ۱۵۷ ---- ۲۰۲
سوره التین .... ص : ۱۵۸ ---- ۲۰۳
اشاره ---- ۲۰۳
[سوره التین (۹۵): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۱۵۸ ---- ۲۰۳
[سوره التین (۹۵): آیه ۴] .... ص : ۱۵۹ ---- ۲۰۴
[سوره التین (۹۵): آیه ۵] .... ص : ۱۵۹ ---- ۲۰۴
[سوره التین (۹۵): آیه ۶] .... ص : ۱۶۰ ---- ۲۰۵
[سوره التین (۹۵): آیه ۷] .... ص : ۱۶۱ ---- ۲۰۶
[سوره التین (۹۵): آیه ۸] .... ص : ۱۶۱ ---- ۲۰۶
سوره العلق .... ص : ۱۶۲ ---- ۲۰۷

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱] .... ص : ۱۶۲ ---- ۲۰۷
[سوره العلق (۹۶): آیه ۲] .... ص : ۱۶۴ ---- ۲۰۹
[سوره العلق (۹۶): آیه ۳] .... ص : ۱۶۴ ---- ۲۰۹
[سوره العلق (۹۶): آیه ۴] .... ص : ۱۶۵ ---- ۲۱۰
[سوره العلق (۹۶): آیه ۵] .... ص : ۱۶۶ ---- ۲۱۱
[سوره العلق (۹۶): آیه ۶] .... ص : ۱۶۶ ---- ۲۱۱
[سوره العلق (۹۶): آیه ۷] .... ص : ۱۶۷ ---- ۲۱۲
[سوره العلق (۹۶): آیه ۸] .... ص : ۱۶۷ ---- ۲۱۲
[سوره العلق (۹۶): آیات ۹ تا ۱۰] .... ص : ۱۶۷ ---- ۲۱۲
[سوره العلق (۹۶): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص : ۱۶۹ ---- ۲۱۵
[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۳] .... ص : ۱۶۹ ---- ۲۱۵
[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۴] .... ص : ۱۷۰ ---- ۲۱۶
[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۵] .... ص : ۱۷۰ ---- ۲۱۶
[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۶] .... ص : ۱۷۱ ---- ۲۱۷
[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۷] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۱۸
[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۸] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۱۸
[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۹] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۱۸
سوره القدر .... ص : ۱۷۵ ---- ۲۲۱
اشاره ---- ۲۲۱
[سوره القدر (۹۷): آیه ۱] .... ص : ۱۷۶ ---- ۲۲۲
[سوره القدر (۹۷): آیه ۲] .... ص : ۱۷۹ ---- ۲۲۵
[سوره القدر (۹۷): آیه ۳] .... ص : ۱۷۹ ---- ۲۲۵
[سوره القدر (۹۷): آیه ۴] .... ص : ۱۸۰ ---- ۲۲۶
[سوره القدر (۹۷): آیه ۵] .... ص : ۱۸۱ ---- ۲۲۷
سوره البینه .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۲۸
اشاره ---- ۲۲۸

[سوره البینه (۹۸): آیه ۱] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۲۸
[سوره البینه (۹۸): آیه ۲] .... ص : ۱۸۵ ---- ۲۳۱
[سوره البینه (۹۸): آیه ۳] .... ص : ۱۸۶ ---- ۲۳۲
[سوره البینه (۹۸): آیه ۴] .... ص : ۱۸۷ ---- ۲۳۳
[سوره البینه (۹۸): آیه ۵] .... ص : ۱۸۸ ---- ۲۳۴
[سوره البینه (۹۸): آیه ۶] .... ص : ۱۹۱ ---- ۲۳۷
[سوره البینه (۹۸): آیه ۷] .... ص : ۱۹۲ ---- ۲۳۸
[سوره البینه (۹۸): آیه ۸] .... ص : ۱۹۲ ---- ۲۳۸
سوره الزلزله .... ص : ۱۹۴ ---- ۲۴۰
اشاره ---- ۲۴۰
[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۱] .... ص : ۱۹۵ ---- ۲۴۱
[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۲] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۴۲
[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۳] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۴۲
[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۴] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۴۳
[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۵] .... ص : ۱۹۸ ---- ۲۴۴
[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۶] .... ص : ۱۹۹ ---- ۲۴۵
[سوره الزلزله (۹۹): آیات ۷ تا ۸] .... ص : ۱۹۹ ---- ۲۴۵
سوره العادیات .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۴۷
اشاره ---- ۲۴۷
[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۱] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۴۷
[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۲] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۴۸
[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۳] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۴۸
[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۴] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۴۹
[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۵] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۴۹
[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۶] .... ص : ۲۰۴ ---- ۲۵۰
[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۷] .... ص : ۲۰۴ ---- ۲۵۰

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۸] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۵۱
[سوره العادیات (۱۰۰): آیات ۹ تا ۱۱] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۵۱
سوره القارعه .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۵۴
اشاره ---- ۲۵۴
[سوره القارعه (۱۰۱): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۲۰۹ ---- ۲۵۵
[سوره القارعه (۱۰۱): آیات ۴ تا ۵] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۵۶
[سوره القارعه (۱۰۱): آیات ۶ تا ۹] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۵۶
[سوره القارعه (۱۰۱): آیه ۱۰] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۵۹
[سوره القارعه (۱۰۱): آیه ۱۱] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۵۹
سوره التکاثر .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۶۲
اشاره ---- ۲۶۲
[سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۶۲
[سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۳ تا ۴] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۶۴
[سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۵ تا ۷] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۶۴
[سوره التکاثر (۱۰۲): آیه ۸] .... ص : ۲۱۹ ---- ۲۶۶
سوره العصر .... ص : ۲۲۰ ---- ۲۶۷
[سوره العصر (۱۰۳): آیه ۱] .... ص : ۲۲۰ ---- ۲۶۷
[سوره العصر (۱۰۳): آیه ۲] .... ص : ۲۲۱ ---- ۲۶۸
[سوره العصر (۱۰۳): آیه ۳] .... ص : ۲۲۲ ---- ۲۶۹
سوره الهمزه .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۷۰
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۱] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۷۰
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۲] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۷۱
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۳] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۷۲
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۴] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۷۲
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۵] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۷۲
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۶] .... ص : ۲۲۶ ---- ۲۷۳

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۷] .... ص : ۲۲۶ ---- ۲۷۳
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۸] .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۷۵
[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۹] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۷۶
سوره الفیل .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۷۶
[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۱] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۷۶
[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۲] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۸۱
[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۳] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۸۱
[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۴] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۸۲
[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۵] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۸۲
سوره الایلاف .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۸۲
[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۱] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۸۲
[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۲] .... ص : ۲۳۶ ---- ۲۸۴
[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۳] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۸۵
[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۴] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۸۵
سوره الماعون .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۸۶
اشاره ---- ۲۸۶
[سوره الماعون (۱۰۷): آیه ۱] .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۸۶
[سوره الماعون (۱۰۷): آیه ۲] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۸۸
[سوره الماعون (۱۰۷): آیه ۳] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۸۸
[سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۴ تا ۵] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۹۰
[سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۶ تا ۷] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۹۱
سوره الکوثر .... ص : ۲۴۲ ---- ۲۹۲
اشاره ---- ۲۹۲
[سوره الکوثر (۱۰۸): آیه ۱] .... ص : ۲۴۲ ---- ۲۹۲
[سوره الکوثر (۱۰۸): آیه ۲] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۹۴
[سوره الکوثر (۱۰۸): آیه ۳] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۹۴

سوره الکافرون .... ص : ۲۴۶ ---- ۲۹۶
اشاره ---- ۲۹۶
[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۱] .... ص : ۲۴۶ ---- ۲۹۶
[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۲] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۹۸
[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۳] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۹۸
[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۴] .... ص : ۲۴۹ ---- ۳۰۰
[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۵] .... ص : ۲۴۹ ---- ۳۰۰
[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۶] .... ص : ۲۴۹ ---- ۳۰۰
سوره النصر .... ص : ۲۵۰ ---- ۳۰۱
اشاره ---- ۳۰۱
[سوره النصر (۱۱۰): آیه ۱] .... ص : ۲۵۰ ---- ۳۰۱
[سوره النصر (۱۱۰): آیات ۲ تا ۳] .... ص : ۲۵۱ ---- ۳۰۲
سوره المسد .... ص : ۲۵۵ ---- ۳۰۶
اشاره ---- ۳۰۶
[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۱] .... ص : ۲۵۵ ---- ۳۰۶
[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۲] .... ص : ۲۵۶ ---- ۳۰۷
[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۳] .... ص : ۲۵۷ ---- ۳۰۸
[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۴] .... ص : ۲۵۸ ---- ۳۰۹
[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۵] .... ص : ۲۵۸ ---- ۳۰۹
سوره التوحید و الاخلاص و الصمد .... ص : ۲۵۹ ---- ۳۱۰
[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۱] .... ص : ۲۵۹ ---- ۳۱۰
[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۲] .... ص : ۲۶۳ ---- ۳۱۴
[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۳] .... ص : ۲۶۵ ---- ۳۱۶
[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۴] .... ص : ۲۶۷ ---- ۳۱۸
سوره الفلق .... ص : ۲۶۸ ---- ۳۱۹
اشاره ---- ۳۱۹

[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۱] .... ص : ۲۶۸ ---- ۳۱۹
[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۲] .... ص : ۲۶۹ ---- ۳۲۰
[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۳] .... ص : ۲۷۰ ---- ۳۲۱
[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۴] .... ص : ۲۷۱ ---- ۳۲۳
[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۵] .... ص : ۲۷۲ ---- ۳۲۴
سوره الناس .... ص : ۲۷۳ ---- ۳۲۵
اشاره ---- ۳۲۵
[سوره الناس (۱۱۴): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۲۷۴ ---- ۳۲۷
[سوره الناس (۱۱۴): آیه ۴] .... ص : ۲۷۶ ---- ۳۲۹
[سوره الناس (۱۱۴): آیه ۵] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۳۱
[سوره الناس (۱۱۴): آیه ۶] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۳۱
(مژده) .... ص : ۲۷۹ ---- ۳۳۳
[خاتمه] .... ص : ۲۸۲ ---- ۳۳۶
اشاره ---- ۳۳۶
الفصل الاول .... ص : ۲۸۲ ---- ۳۳۶
الفصل الثانی فی نسب المؤلف و قد ذکرنا فی المجلد الثالث من کلم الطیب و هو. .... ص : ۲۸۵ ---- ۳۳۹
الفصل الثالث فی اساتید المفسر .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۴۵
الفصل الرابع فی اجازات المفسر .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۴۶
الفصل الخامس فی تألیفات المفسر .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۴۶
[شرح مختصری بر دعاء صحیفه کامله سجادیه .... ص : ۲۹۴ ---- ۳۴۸
درباره مرکز ---- ۴۰۲

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۴

مشخصات کتاب

سرشناسه :طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۱۴

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت :این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر:اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع :تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط‌الف ۶ ۰۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

اشاره

سوره التکویر .... ص : ۳

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱] .... ص : ۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (۱)

اما فضل این سوره گذشت در سوره سابقه حدیثی که ابن بابویه از حضرت صادق (ع) روایت کرده مسندا که فرمود:

(من قرأ عبس و تولی و اذا الشمس کورت کان تحت جناح اللَّه (خ ل کان تحت اللَّه من الجنان) و فی ظل اللَّه و کرامته و فی جنانه و لم یعظم ذلک علی اللَّه ان شاء اللَّه)

و شرحش گذشت، و اخباری مرسلا از پیغمبر روایت کرده اند که مفادش این است:

(اعاذه اللَّه من الفضیحه یوم القیامه حین ینشر صحیفه و ینظر الی النبی (ص) آمنا، و من قراها (خ ل و من کتبها) علی رمد العین او مطروفه برأ باذن اللَّه)

لکن سند ندارد و غیر اینها.

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ این آیه شریفه با آیات بعد بالغ بر سه آیه ذکر علامات قیامت است، و تکویر بمعنی پیچیده شدن است مثل عمامه که بر سر می پیچند خورشید درهم پیچیده میشود و کنایه از اینکه از کار میافتد و تاریک میشود و فوائدش از بین میرود.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲] .... ص : ۳

وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (۲)

انکدار سقوط و تناثر است که ریزش میکنند تمام کواکب و نجوم ضوء آنها گرفته میشود و یک جا جمع میشوند و از کار میافتند.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۳] .... ص : ۳

وَ إِذَا الْجِبالُ سُيِّرَتْ (۳)

کوه ها از هم پاشیده میشوند و پراکنده میشوند و از جای خود کنده میشوند.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۴] .... ص : ۳

وَ إِذَا الْعِشارُ عُطِّلَتْ (۴)

عشار حیواناتی هستند که بار بر آنها حمل کنند مثل شتر یابو و قاطر و حمار

ص: ۳

اینها هم تعطیل میشوند چون تمام تلف میشوند و کسانی که بر آنها بار حمل میکنند میمیرند نه بارکش و نه بار کننده ای هست بکلی تعطیل میشوند.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۵] .... ص : ۴

وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (۵)

که تمام جن و انس و تمام حیوانات اهلی و وحشی فردای قیامت محشور میشوند در صحرای محشر.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۶] .... ص : ۴

وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ (۶)

تمام دریاها خشک میشود که دیگر یک قطره آب وجود ندارد زمین قاعا صفصفا میشود.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۷] .... ص : ۴

وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ (۷)

بعضی گفتند: مراد اینکه تمام در محشر مجتمع میشوند، بعضی گفتند: ارواح با ابدان مجتمع میشوند یعنی زنده میشوند، بعضی گفتند: مؤمنین با حور العین مقرون میشوند و کفار با کفار محشور میگردند که یک طرف آنها سنگ کبریت و یک طرف شیطانی بسته میشود که میفرماید: وَ مَنْ یَعْشُ عَنْ ذِکْرِ الرَّحْمنِ نُقَیِّضْ لَهُ شَیْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِینٌ- الی قوله تعالی- فَبِئْسَ الْقَرِینُ زخرف آیه ۲۶ و ۲۷.

[سوره التکویر (۸۱): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۴

وَ إِذَا الْمَوْؤُدَهُ سُئِلَتْ (۸) بِأَیِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (۹)

مؤوده از ماده وأد بمعنی قرابت و خویشاوندی است و این آیه را سه نحو تفسیر کرده اند.

یک: آنکه در جاهلیت دختران خود را زنده زیر خاک میکردند که میفرماید:

وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثی ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ کَظِیمٌ یَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ یُمْسِکُهُ عَلی هُونٍ أَمْ یَدُسُّهُ فِی التُّرابِ أَلا ساءَ ما یَحْکُمُونَ نحل آیه ۵۸ و ۵۹.

دو: آنکه مراد از قتلت بمعنی قطعت و مراد قطع رحم است که یکی از معاصی کبیره است مقابل صله رحم.

تفسیر سوم که از اخبار بسیار از ائمه طاهرین داریم که مراد قرابت پیغمبر است که خداوند مزد رسالت آن حضرت قرار داده

که فرمود: قُلْ لا أَسْئَلُكَمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا

ص: ۴

الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی

نحل آیه ۲۳، و میفرماید: قُلْ ما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَکُمْ إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ سبأ آیه ۴۷، و شرط ایمان است و از ضروریات دین اسلام است مودت ذوی القربی حضرت رسالت میفرماید:

وَ إِذَا الْمَوْؤُدَهُ سُئِلَتْ یعنی مسئول عنه است یعنی از افراد سؤال میشود که با ذوی القربای پیغمبر چه کردید؟ بچه گناه و تقصیری آنها را کشتید مگر فاطمه از ذوی القربی نبود برای چه تخته در بپهلویش فشار دادید تا استخوانهای پهلویش را شکستید تازیانه ببازویش زدید تا مثل بازو بند ورم کرد، ببدنش زدید تا خون خارج شد، سیلی زدید تا چشمش قرمز شد صورتش نیلی شد، مگر محسن از ذوی القربی نبود سقط گردید؟ مگر علی نبود طناب بگردنش انداختید، در خانه او را آتش زدید و و و، مگر حسن نبود زهر در گلویش ریختید جگرش را قطعه قطعه کردید؟ مگر حسین نبود با او و اصحابش و اهل بیتش چه کردید؟- مگر ائمه طاهرین نبودند که همه آنها را بزهر جفا کشتید، مگر سادات و ذراری پیغمبر نبودند که آنها را سر بریدید و کردید آنچه کردید؟

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۰] .... ص: ۵

وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ (۱۰)

صحائف اعمال که هر کس نامه عملش بدست او داده میشود یا بدست راست یا بدست چپ یا از عقب سر چنانچه میفرماید: فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَیَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ- الی قوله تعالی- بِما أَسْلَفْتُمْ فِی الْأَیَّامِ الْخالِیَهِ الحاقه آیه ۱۹ الی ۲۴.

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِشِمالِهِ فَیَقُولُ یا لَیْتَنِی لَمْ أُوتَ کِتابِیَهْ- الی قوله تعالی- لا یَأْکُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ الحاقه آیه ۲۵ الی ۳۷. و میفرماید: وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً وَ یَصْلی سَعِیراً انشقاق آیه ۱۰ الی ۱۲، و آیات در باب نامه اعمال بسیار است.

من جمله قوله تعالی: إِذْ یَتَلَقَّی الْمُتَلَقِّیانِ عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِیدٌ ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ ق آیه ۷- و ۱۸، و من جمله قوله: وَ یَقُولُونَ یا وَیْلَتَنا ما لِهذَا الْکِتابِ لا یُغادِرُ صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا یَظْلِمُ رَبُّکَ أَحَداً کهف آیه ۴۹ و غیر اینها از آیات بلکه بعضی نامه عملشان بگردن آنها میافتد

چنانچه میفرماید: وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ كِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً اقْرَأْ كِتابَكَ كَفی بِنَفْسِكَ الْیَوْمَ عَلَیْكَ حَسِیباً بنی اسرائیل آیه ۱۳ و ۱۴.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۱] .... ص : ۶

وَ إِذَا السَّماءُ كُشِطَتْ (۱۱)

کشط را تفسیر کردند بزوال و بکشف و بقلع مثل اینکه طاق عمارت و سقف آن خراب میشود میگویند کشطت و بزوال و تمام قریب المعنی است یعنی آسمان خراب میشود چون بمنزله سقط است بر اهل زمین و از جای خود کنده میشود که قلع میگویند، و پاره میشود که کشف میگویند که ما وراء آن که عرش باشد دیده میشود و در آیه شریفه میفرماید: یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ كَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴. و در آیه شریفه میفرماید: إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ انشقاق آیه ۱. و نیز میفرماید:

إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ انفطار آیه ۱، و تمام دلالت دارد بر اینکه آسمانها باین حالت باقی نمیماند از هم متلاشی میشود و از این صورت میافتد.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۲] .... ص : ۶

وَ إِذَا الْجَحِیمُ سُعِّرَتْ (۱۲)

سعّرت بمعنی برافروختگی است و شعله میزند، جحیم همان جهنم است که مملو از آتش است و از قعر جهنم مثل فواره آتش بیرون میآید تا از طبقه اولی هم بالا- میزند که دارد این آتش اهل جهنم را بالا میاندازد که میگویند از آتش بیرون می آییم ملائکه عذاب عمود بر فرق آنها میزنند فرو میروند تا قعر جهیم باز آتش آنها را بالا میاندازد و هکذا دائما در این سیر هستند از قعر ببالا- از بالا بقعر که مفاد آیه شریفه است: یُرِیدُونَ أَنْ یَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَ ما هُمْ بِخارِجِینَ مِنْها وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِیمٌ مائده آیه ۳۷، و آیه شریفه: وَ أَمَّا الَّذِینَ فَسَقُوا فَمَأْواهُمُ النَّارُ كُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها أُعِیدُوا فِیها وَ قِیلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّذِی كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ سجده آیه ۲۰، و بر طبق مذهب شیعه از همان زمان که خداوند جهنم را آفرید این نحو آفرید و فعلا هم همین نحو است خلافا لکسانی که میگویند: روز قیامت چنین میشود و اگر کسی ایمانش بمقام عین الیقین رسیده باشد در همین دنیا مشاهده میکند مثل زید بن حارثه که خدمت پیغمبر عرض کرد.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۳] .... ص : ۷

وَ إِذَا الْجَنَّهُ أُزْلِفَتْ (۱۳)

زلف بمعنی قرب و نزدیکی است که بهشت نزدیک میشود باهل ایمان که بسا اشخاصی که چون در قیامت زنده میشوند و از قبر بیرون میآیند خود را در بهشت میبینند و اوضاع محشر را مشاهده نکرده اند و مواقف او را طی نکرده اند چنانچه در حدیث داریم: کسانی که در زمین کربلا- دفن میشوند از مؤمنین یا از تربت کربلا- در جوف کفن آنها میگذارند چنین هستند زیرا زمین کربلا یک قطعه از بهشت است در قیامت امر میشود آنها را هم بیاورید.

اقول: از این حدیث استفاده میشود که الآن هم قبل از قیامت در بهشت هستند زیرا زمین کربلا- یک قطعه از بهشت است و شاید بتوان گفت که حدیث دارد

(القبر اما روضه من ریاض الجنه)

نسبت به این هایی باشد که تربت کربلا در قبور آنها است.

اشکال: بسیاری از مخالفین هم در کربلا مدفون هستند؟.

جواب: مثل غربال یک تکان داده میشود که ردی ها ریخته میشود و جیدها باقی میماند، و بقیه مؤمنین که اصحاب یمین هستند پای منبر وسیله پیغمبر زیر لوای حمد امیر المؤمنین کنار حوض کوثر زیر سایه عرش الهی در سدره المنتهی که عندها جنه المأوی است که نسیم بهشتی به پرچم امیر المؤمنین میخورد نزدیک بهشت هستند یا بدون حساب یا حسابا یسیرا وارد بهشت میشوند.

سؤال: در آیه شریفه دارد: وَ إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وارِدُها كانَ عَلى رَبِّكَ حَتْماً مَقْضِيًّا ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيها جِثِيًّا مریم آیه ۷۱ و ۷۲ و این منافی است با این قربی که بیان شده؟.

جواب: اینها از صراط عبور میکنند مثل برق جهنده با هواپیمای خداوند طرفه العین عبور میکنند چنانچه تخت بلقیس طرفه العین نزد سلیمان حاضر شد، و معراج پیغمبر و نزول و هبوط جبرائیل و ملائکه و اصحاب خاص حضرت بقیه اللّه و موارد بسیار دیگر پس منافی با قرب ببهشت حاصل نمیشود و هر چه بهتر و زیادتر باشد نزدیکتر است.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۱۴] .... ص : ۸

عَلِمَتْ نَفْسٌ ما أَحْضَرَتْ (۱۴)

پس از آن آثار قیامت و اوضاع محشر که در سیزده آیه بیان شد جواب اذا این آیه شریفه است.

عَلِمَتْ نَفْسٌ یعنی مشاهده میکند آنچه را عمل کرده که حاضر نزد او میشود.

ما أَحْضَرَتْ و اشکال باین که عمل فانی میشود بمجرد صدور و این آیه را تأویلاتی کرده اند که مراد نامه اعمال است یا مراد جزاء اعمال است با شهودی که بر اعمالش قائم میشوند مثل اعضاء و جوارح و کتبه اعمال و ملائکه حفظه و انبیاء و ائمه هدی و غیر اینها بسیار واهی و باطل است. زیرا اولا با نصوص آیات مخالف است که میفرماید:

وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً کهف آیه ۴۹. و ثانیا اقوال و افعال و اعمال پس از صدور فانی نمیشوند و در فضای عالم موجود است چنانچه امروز اقوال سابقین را از هوا میگیرند و روز قیامت که یوم تبلی السرائر است تمام حتی امور قلبیه مشهود میشود و اخبار هم در این باب بسیار است مثل اینکه نماز را ملائکه میبرند حتی از حجاب ها رد میکنند خطاب میرسد،

(فاضربوا وجه صاحبه لانه برید به غیری)

نماز نفرین میکند میگوید:

ضیّعنی ضیّعک اللّه

و امثال اینها، حتی زمان و مکان جز و شهود هستند.

این مفسرین آنچه ندیدند و بذهن آنها نمیآید و بعید یا محال میپندارند منکر میشوند و تأویل میکنند.

[سوره التکویر (۸۱): آیات ۱۵ تا ۱۹] .... ص : ۸

فَلا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ (۱۵) الْجَوارِ الْکُنَّسِ (۱۶) وَ اللَّیْلِ إِذا عَسْعَسَ (۱۷) وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ (۱۸) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ کَرِیمٍ (۱۹)

خنّس کسی را گویند که دور شود و غائب گردد، و کنّس کسی را گویند که مستور شود مثل پس پرده که او را نبینند.

فَلا أُقْسِمُ مفسرین گفتند که: لاء زایده است و معنی فاقسم است و ما مکرر گفته ایم که کلمه زایده در قرآن نیست و معنای فلا اقسم این است که از شدت وضوح مطلب احتیاج بقسم ندارد چنانچه در میانه ما مرسوم است یک مطلبی که شدت وضوح دارد می گوییم: احتیاج بقسم ندارد زیرا قسم برای اثبات امر مشکوک است.

بِالْخُنَّسِ بعضی مفسرین گفتند: مراد ستاره ها است که روز غایب میشوند و شب ظاهر میگردند، بعضی گفتند: مراد خود خمسه است عطارد زهره مریخ مشتری زحل که در مجاری خود عند التقارن مستور و غایب میگردند و از این جهت شیطان را خناس گفتند که وقتی که انسان ذکر خدا بگوید یا استعاذه کند یا تلاوت قرآن کند شیطان فرار میکند و دور میشود: دیو بگریزد از آن قوم که قرآن خوانند.

و وقتی که غافل شود از ذکر خدا رجوع میکند و وسوسه میکند: يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ که در حدیث داریم که قلب انسان دو گوش دارد در یک گوش ملک الهام میکند و اهل حق را ارشاد میکند و در یک گوش شیطان وسوسه میکند و اهل ضلالت را اضلال میکند لکن در اخباری که کلینی در کافی و نعمانی باسناد مختلف از حضرت باقر (ع) روایت کرده اند که تفسیر فرمود بوجود حضرت بقیه اللّه که مخصوص حضرت است و وقت آن را هم تعیین فرموده در سنه دویست و شصت هجری غیبت میفرماید و مستور میشود سپس مثل شهاب قبس ظاهر میگردد و میفرماید بر اوی که: اگر درک کردی زمان او را چشمت روشن میشود اشاره به اینکه هر که درک کند زمان ظهور را چشمش روشن میگردد.

اقول: در آیه مصداق تعیین نفرموده و تفسیر برأی هم جایز نیست.

الْجَوارِ الْكُنَّسِ صفت خنس است که این خنس هم جوار کنس است که هم غیبت میکند و دوری میجوید و هم از نظرها مستور و پنهان میشود مثل آهو که از ترس صیاد میرود در جایگاه خود که میگوید: تکنس فی المغیب، و کنیسه معبد یهود است که از معاشرت دست میکشد و میرود در آنجا اشتغال بعبادت پیدا میکند نظیر مساجد مسلمین.

وَ اللَّيْلِ إِذا عَسْعَسَ عسعس گفتند: از لغت اضداد است هم بر اقبال اطلاق میشود و هم بر ادبار نظیر قسط که هم بر عدل صادق میشود و هم بر ظلم چنانچه میفرماید: وَ أَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ حجرات آیه ۹، و میفرماید: وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيامَهِ انبیاء آیه ۴۷، و میفرماید از قول نفر من الجن: وَ أَنَّا

مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولئِکَ تَحَرَّوْا رَشَداً وَ أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جن آیه ۱۴ و ۱۵، و گذشت در باب توریه حدیث مفصلی از حضرت صادق (ع) که یکی از اکابر عامه شرفیاب شد خدمت حضرت و سؤال کرد گفت: ما تقول فی الشیخین؟- حضرت فرمود:

(هما امامان عادلان قاسطان کانا علی الحق و مضیا علیه علیهما رحمه اللَّه)

چون او رفت اصحاب پرسیدند حضرت فرمود: اینکه گفتیم: هما امامان راجع بآیه شریفه بود که فرمود:

أَئِمَّةً یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ

و اینکه گفتیم:

عادلان لانهما عدلا عن الحق

، و اینکه گفتم: قاسطان اشاره بآیه:

أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

و اینکه گفتم:

کانا علی الحق

حق امیر المؤمنین بود و اینها بر علیه او بودند، و مضیا علیه بهمین عداوت از دنیا رفتند، و اینکه گفتم:

علیهما رحمه اللَّه

: پیغمبر رحمه اللَّه است خصم آنها باشد پس مفاد آیه

وَ اللَّیْلِ إِذا عَسْعَسَ

اقبال یا ادبار لیل است.

وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ نفس کشیدن صبح اشاره به حیات صبح است زیرا انسان و جمیع حیوانات تا مادامی که نفس میکشند زنده هستند و چون از نفس افتادند مرده اند کانه صبح زنده میشود همین که سفیده طالع میشود و آن بآن نفس تازه میکند ضیاء و نور و حرارتش زیاد میشود که بحد رشد میرسد در وسط النهار سپس رو بزوال میگذارد تا غروب که میمیرد بعین انسان که آن بآن رشد میکند تا حد وقوف سپس رو بنکس میگذارد تا زمان موت تا اینجا قسمهای الهی تمام شد جواب قسم:

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ که این قرآن فرمایش رسول کریم است، مراد از رسول کریم جبرئیل است که امین وحی الهی است، و اطلاق رسول بر جبرئیل برای این است که فرستاده خدای متعال است بر قلوب انبیاء در واقع رسول است بین خدای متعال و انبیاء الهی چنانچه میفرماید: وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ شعراء آیه ۱۹۲ الی ۱۹۴.

اشکال: مکرر مراتب نزول قرآن را بیان کرده اید که اولین مرتبه آن بروح

مقدس نبوی در عالم انوار بوده و از این آیات استفاده میشود که جبرئیل بقلب حضرت نازل کرد و تعلیم آن حضرت نموده و این افضلیت جبرئیل را میرساند.

جواب: مکرر گفته ایم و مثال زده ایم که اگر بشخص بزرگی مثل سلطان دستوری بتوسط پست یا قاصد برای یکی از حکومت ها و استاندارهای مملکتش بفرستد دلیل نیست بر اینکه قاصد و پست افضل از حاکم و استاندار باشد، و مثال روشنتر اگر استاد العلماء در نجف اشرف برای یکی از علماء شهرستانها که نزد او تلمذ کرده اند توسط یک پست و قاصدی رساله فتوائیه خود را بفرستد که بر مقلدین او ابلاغ کند دلیل نیست که این پست و قاصد افضل از آن عالم باشد، وجود مقدس پیغمبر بمنزله تلمیذ و معلم او خدای متعال که در همان عالم نورانیت تعلیم علم ما یکون الی انقضاء خلقه و جبرئیل بمنزله قاصد و پست، و معنای:

(کنت نبیا و الآدم بین الماء و الطین)

همین است زیرا نبی از ماده نبأ است بمعنی خبر یعنی با خبر و دانا بودم که هنوز بشری در عالم نبود حتی ملائکه هم از آن عالم ارواح خبر نداشتند و الا نمیگفتند: أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۰] .... ص: ۱۱

ذِی قُوَّهٍ عِنْدَ ذِی الْعَرْشِ مَکِینٍ (۲۰)

آن جبرئیل که رسول کریم بود صاحب قوت و قدرت و توانا است و نزد ذی- العرش که خدای متعال است مقام و منزلتی دارد. ذی قوه بودن آن را مفسرین گفتند:

هفت شهر لوط که هر شهری دارای دویست هزار جمعیت بود با جمیع حیوانات و عمارات و اشجار و انهار آن از زمین کند و برد تا نزدیک آسمان که گفتند: پانصد سال راه است که گفتند صدای سگان و خروسان آنها را ملائکه آسمان میشنیدند و تا صبح روی بال خود نگاه داشت پس از آن وارونه کرد که اثری از آنها باقی نماند.

اقول: این قوت جسمانی او بود و اما قوت روحانی او که بلا واسطه وحی الهی را میگرفت و طرفه العین بر انبیاء از آدم تا خاتم میرساند، و بر صدیقه طاهره صحیفه فاطمیه و بر ائمه طاهرین الهامات الهیه و غیر اینها از آنچه مأمور بود میرسانید و انجام میداد.

عِنْدَ ذِی الْعَرْشِ مَکِینٍ در پیشگاه احدیت مقام و مرتبه و منزلت بزرگی داشت.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۱] .... ص: ۱۲

مُطاعٍ ثَمَّ أَمِینٍ (۲۱)

اما مطاع که چندین هزار ملک در تحت فرمان او بودند از صد هزار بیشتر، اما امین اینکه امین وحی الهی بود که اندک تسامحی یا نسیانی یا اشتباهی یا خطایی از او صادر نشده.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۲] .... ص: ۱۲

وَ ما صاحِبُکُمْ بِمَجْنُونٍ (۲۲)

و نیست صاحب شما دیوانه، مراد از صاحبکم وجود مقدس پیغمبر است که عقل کل و کل عقل است لیس بمجنون. که یکی از نسبتهایی که مشرکین و کفار بانبیاء میدادند نسبت جنون بود با شرک و الهه آنها و عقیده آنها مخالف بودند و دعوت بتوحید و رسالت انبیاء و اعمال صالحه میکردند و نهی از هوی پرستی و فساد و ارتکاب ملاهی و معاصی و تعدّی و سایر محرمات میکردند، و کتاب آنها را مفتریات، و معجزات آنها را سحر و فرمایشات آنها را کذب، و آنها را ساحر و جادوگر میگفتند لذا نسبت جنون بآنها میدادند.

و جنون چند قسم است: جنون اطباقی که اصلا قوت عاقله ندارد که درک حسن و قبح را نمیکند، و جنون ادواری که آفت و مرضی عارض میشود که پرده روی عقل کشیده میشود و قوه عاقله ضعف پیدا میکند یا قوای دیگر بر قوه عقل مسلط میشوند مثل قوه غضبیه یا شهویه یا وهمیه یا شرب مسکرات که موجب زوال عقل میشود و اعمال مجنون و دیوانه از او صادر میشود.

تعجب است از عامه عمیا که منکر عدل هستند و منکر حسن و قبح عقل را چه میکنند، و حکماء قدیم عوالم را سه قسمت کردند: عالم عقول، و عالم نفوس، و عالم اجسام، و در عالم عقول دو مسلک دارند مسلک افلاطون، و مسلک ارسطو. افلاطون قائل بعقول عشره شده عقول طویله که میگوید: صادر اول عقل است و قدیم است زیرا انفکاک علت از معلوم محال است، و از عقل اول از جنبه وجودش عقل دوم ایجاد شد و از جنبه ماهیتش عرش و هکذا از عقل دوم عقل سوم و کرسی و هکذا تا از عقل تاسع عقل عاشر

و آسمان اخیر که شماء ماه است و عقل عاشر که خدای عالم سفلی است.

و مسلک ارسطو عقول عرضیه قائل است که از اشراقات هر یک عقولی ایجاد شده و تمام اینها خیال بافی است و اطلاق علت بر خدا غلط و کفر است زیرا تأثیر علت در معلول ذاتی است و اختیاری نیست، و اینها سلب قدرت و اختیار از خدا میکنند و لذا عالم را قدیم میدانند خدا قادر متعال است و از روی حکمت و مصلحت و اراده ایجاد میفرماید و تمام مخلوقات بایجاد او که معنی مشیت است ایجاد میشوند که گفتند: الاشیاء یوجد بالمشیه و المشیه بنفسها که ایجاد بمعنی مصدری فعل الهی است و بنفس ایجاد موجود میشوند و عالم عقول همان عالم انوار است که اولین مخلوق نور مقدس حضرت رسالت است و سپس دوازده حجاب آفرید و این نور را در آنها سیر داد تا عرش آفریده شد در عرش تا آدم آفریده شد در صلب آدم قرار گرفت، و انوار مقدسه ائمه اطهار هم با نور مقدسه رسول یک نور بودند که در زیارت آنها میخوانی:

(اشهد انکم من نور واحد فجعلکم بعرشه محدقین حتّی منّ علینا بکم فجعلکم فی بیوت اذن اللّه ان ترفع و یذکر فیها اسمه ... الزیاره)

و اما عقلی که خداوند به بندگان عنایت فرموده قوه مدرکه که درک حقایق و امور معنویه و صلاح و فساد اشیاء را میکنند که از امیر المؤمنین است فرمود:

(العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان).

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۳] .... ص: ۱۳

وَ لَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِینِ (۲۳)

و هر آینه بتحقیق دید آن صاحب شما پیغمبر اکرم آن رسول کریم را که جبرئیل امین وحی الهی است بافق روشن واضح. مراد ممکن است رؤیت بچشم سر باشد که جبرئیل بیک صورتی شرفیاب خدمتش میشد بسا بصورت اصلیه بسا بصورت دحیه کلبی یا بصورت مختلف، و مراد از افق مبین نزد طلیعه فجر باشد که نور و روشنایی از افق ظاهر میشود چنانچه مفسرین گفتند، و ممکن است رؤیت بچشم قلب باشد و افق مبین ذهن سرشار نبی (ص) باشد که مثل آئینه درخشان است و از زیر عرش تا تخوم زمین شرق و غرب عالم را مشاهده میکند، جبرئیل بر قلب مطهرش نازل او را میبیند و وحی الهی را درک میکند، و دلیل بر این معنی آیه شریفه: قُلْ مَنْ کانَ عَدُوًّا

لِجبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلى قَلْبِكَ

بقره آيه ۷۹. و آيه شريفه: إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ شعراء آيه ۱۹۲ الى ۱۹۴.

[سوره التكوير (۸۱): آيه ۲۴] .... ص: ۱۴

وَ ما هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ (۲۴)

و نيست او بر غيب بخيل. مراد از غيب آنچه باو وحى ميرسد از عالم بالا.

توضيح: علوم و معارف و درک حقايق دو نحوه است يک نحوه کسبى است که انسان در مقام تحصيل آن برآيد و خدمت اساتيد فن برسد و از آنها اخذ کند و رجوع بکتب علميه آن فن کند پس اين قسم بر افراد بشر ممکن و ميسر است و مخصوصا تحصيل علوم دينيه اعتقاديه اخلاقيه دستورات و فروعات فقهيه که بر فرد فرد واجب است تعليم آنها و طلب علم بآنها که از امير المؤمنين است فرمود:

(طلب العلم أوجب عليكم من طلب المال (الرزق خ ل) لان الرزق مقسوم عليكم)

چنانچه خداوند ميفرمايد: وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ ما أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ذاريات آيه ۲۲ و ۲۳. و در حديث است:

(لا يموت نفس حتى تستكمل رزقه)

البته ميرسد و اين امر بتحصيل آن شده براى اينکه انسان لش و بيعار بار نيايد بلکه عبادتش ثمر دهد که فرمودند: نه عشر عبادت کسب حلال است. و اما علم فرمود:

(مخزون عند أهله)

بايد رفت و پرسيد و اخذ کرد و الا در جهل ميماند و فردای قيامت خطاب: هلا تعلّمت باو ميشود.

و يک نحوه موهوبى است که بشر راه باو ندارد و بايد از جانب حق بوحى و الهام باو افاضه شود که فرمود:

(العلم نور يقذفه اللَّه فى قلب من يشاء)

اين را علم غيب ميگويند پيغمبر اکرم علم کسبى نداشت درس نخوانده بود آنچه داشت خداوند باو تعليم فرموده بود که ميفرمايد:

(علمته علم ما كان و ما يكون الى انقضاء خلقك)

و همچنین سایر انبیاء و ائمه هدی از آدم تا حضرت بقیه اللّه که میفرماید: وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها ...

الایه بقره آیه ۲۲. و علومی که از این طریق به پیغمبر اکرم افاضه شده دو قسم است یک قسم که مأمور شده بابلاغ بامت مثل قرآن مجید و اخبار و احادیث، و یک قسم که سپرده شده باو است اما آنچه سپرده شده مثل علم ببواطن قرآن و تأویل متشابهات

آنها سپرده به امیر المؤمنین و ائمه طاهرین که از ودایع امامت است مثل سایر ودایع، و اما آنچه مأمور بتبلیغ بوده کوتاهی در تبلیغ نکرده. و این است مفاد آیه شریفه:

وَ ما هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ضنین خودداری و بخل و کوتاهی در تبلیغ است نه خداوند در ارشاد و هدایت بندگان کوتاهی فرموده تمام اسباب هدایت را تکوینا و تشریعا در دسترس بندگان قرار داده، و نه جبرئیل امین در انزال وحی خیانت کرده، و نه پیغمبر بخل کرده.

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ما است ور نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست حجت از هر جهت بر بنده تمام است و راه عذر بسته شده.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۵] .... ص: ۱۵

وَ ما هُوَ بِقَوْلِ شَيْطانٍ رَجِيمٍ (۲۵)

و نیست این قرآن بقول شیطان رانده شده نظر باین که گفتیم قبل از اسلام کهنه بودند که شیاطین میرفتند و استراق سمع میکردند و بکهنه خبر میدادند و دستگاه کهانت رواج زیادی داشت که شرحش در سوره جن مفصلا گذشت، و پس از ولادت عیسی از آسمان چهارم ببالا- ممنوع شدند، و در ولادت پیغمبر اکرم از کلیه آسمانها ممنوع شدند میرفتند نزدیک آسمان شهاب قبس آنها را میسوزانید لذا دستگاه کهانت بکلی برچیده شد مشرکین گفتند که: حضرت رسول هم یکی از کهنه است و شیاطین این قرآن را بافته اند و باو القا کرده اند خداوند میفرماید:

وَ ما هُوَ ما نافیه و ضمیر هو قرآن است، این قرآن نیست:

(بِقَوْلِ شَيْطانٍ) این کلام حق است از مصدر جلال صادر شده و نفس قرآن خود دلیل بارز است از جهات معجزه که جهات معجزه بودن قرآن را در مقدمه این تفسیر بیان کرده ایم و اگر جن و انس همدست شوند نمیتوانند مثل آن را بیاورند چنانچه میفرماید: قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً آیه ۹۰ سوره بنی اسرائیل.

اقول: از این آیه شریفه استفاده میشود که اجتماع انس و جن شامل میشود حتی انبیاء سلف را با اینکه بر آنها صحف و کتاب نازل شده مثل صحف آدم و شیث و

نوح و ابراهیم و کتاب تورات و زبور و انجیل مثل قرآن نیست چون آنها بنحو اعجاز نبوده و قرآن معجزه باقیه الی یوم القیامه است الآن هم فریاد میزنند با اینکه سطح فکری و علمی بسیار بالا رفته که اگر توانستید مثل آن را بیاورید ما دست از او بر میداریم.

(رجیم) رجم دور کردن بعنف است که بکره و جبر او را دور کنند و بعبارت دیگر سنگسار است که حد زنای محصنه است، شیطان رانده شده درگاه الهی شد و مشمول لعن خداوندی تا روز قیامت: قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ وَ إِنَّ عَلَیْکَ اللَّعْنَهَ إِلی یَوْمِ الدِّینِ حجر آیه ۳۴ و ۳۵، و در سوره ص: وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ آیه ۷۸.

و از این آیات استفاده میشود که شیطان حال توبه پیدا نمیکند.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۶] .... ص: ۱۶

فَأَیْنَ تَذْهَبُونَ (۲۶)

پس بکجا میروید و چه راهی اختیار میکنید. افراد بشر طرق مختلفه بسیار دارند چه در امور اعتقادیه و چه در امور اخلاقیه و چه در اعمال و افعال اختیاریه:

کُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ مؤمنون آیه ۵۳.

اما در امور اعتقادیه طرق مختلفه یکی طبیعی و دهری و لا مذهب که اصلا منکر وجود حق هستند و تمام را مستند بطبیعت میدانند که بسیار از ممالک امروزه بر این طریقه هستند دیگر مشرکین آنها هم باقسام شرک شرک ذاتی مستند بابن کمونه، شرک عبادتی عبده اصنام و شمس و کواکب و گاو و گوساله و شجر و ملک و جن و انس و آتش و اشباه آنها، شرک افعالی مثل قائلین به یزدان و اهرمن خالق خیرات و خالق شرور:

الشر اعدام فکم قد ذل من یقول بالیزدان ثم الاهرمن

و مثل یهود که گفتند: خدا روز شنبه تعطیل کرد و کنار رفت و تمام مستند بغیر خدا است: و مثل مفوضه که گفتند: خدا امر خلق و رزق و سایر امور را تفویض بملائکه و انبیاء و ائمه نموده، شرک صفاتی مثل عامه عمیا که صفات الهی را زاید بر ذات میدانند و عارض بر ذات: و الزامهم بالقدماء الثمانیه معروف، دیگر کفار که

انبیاء را کلا ام بعضا منکر هستند و آنها را ساحر مجنون و کذاب و مفتری میدانند، دیگر کسانی که نسبت ناروا بمقام مقدس انبیاء میدهند مثل اینکه عصمت آنها را منکر هستند، و معرفت بشئون آنها از حیث حسب و نسب و علم و سایر کمالات آنها بالاخص نسبت بخصوصیات پیغمبر اسلام از معراج جسمانی و شفاعت و خاتمیت و افضلیت بر جمیع مخلوقات را ندارند و منکر میشوند، دیگر کسانی که منکر معاد میشوند کلا یا معاد جسمانی یا خصوصیات معاد، دیگر کسانی که منکر عدل الهی میشوند و حسن و قبح را منکرند، دیگر کسانی که در امر امامت ائمه اثنا عشر گمراه شدند مثل عامه که علی (ع) را خلیفه چهارم میگویند یا مثل کیسانیه و زیدیه و حنفیه و واقفیه و اسماعیلیه و غیر اینها که ائمه طاهرین را منکر شدند، دیگر کسانی که منکر رجعت ائمه شدند، دیگر کسانی که منکر پاره ای از ضروریات دین یا مذهب شیعه اثنا عشری شدند مثل صلوه صوم زکاه حدود دیات حجاب و غیر اینها.

اما در امور اخلاقیه بسیار از صفات حمیده را فاقد و بجای آنها صفات خبیثه را واجد مثل غیرت، عفت، حیاء، صبر، شکر، سخاوت، حلم، علم، شجاعت، تحمل، مشاق، فکر، تدبر، حب، بغض و غیر اینها را فاقد و ضد آنها را واجد.

و اما در افعال ترک واجبات از صلوه صوم زکاه خمس امر بمعروف نهی از منکر تحصیل علم واجب وفاء بنذر و عهد و یمین و اداء حق واجب ذوی الحقوق و اعلاء کلمه اسلام و ارشاد جاهل و هدایت ضال و تنبیه غافل و غیر اینها از واجبات و فعل محرمات شرب مسکر استماع ساز و آواز و رفتن در مجالس لهو و لعب، و کشف ما یجب ستره، و مکر و حیله و ظلم و اذیت، و ذهاب حقوق و کذب و غیبت و تهمت و سعایت و تفتیش و تقلب در اجناس و سرقت و سایر معاصی که تمام اینها بر خلاف دستور قرآن که میفرماید:

وَ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْ ءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَهً وَ بُشْری لِلْمُسْلِمِینَ- الی قوله تعالی- إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ نحل آیه ۸۹ الی ۹۱. پس شما با اینکه همچو قرآنی و همچو رسولی و همچو دستوراتی دارید.

فَأَیْنَ تَذْهَبُونَ که آنچه غیر آن است سبیل شیطان است و این سبیل الهی است:

وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۱۵۳.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۷] .... ص: ۱۸

إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِکْرٌ لِلْعالَمِینَ (۲۷)

نیست این قرآن مگر یاد آورنده برای عالمین. اگر خداوند این پیغمبر اکرم را نفرستاده بود و این قرآن مجید را نازل نکرده بود احدی راه بصراط مستقیم الهی پیدا نمیکرد یک دنیا را کفر و شرک و ضلالت پرکرده بود نامش دوره جاهلیت گذارده شده بود فقط اوصیاء حضرت ابراهیم در بنی اسماعیل و اوصیاء حضرت عیسی در بنی- اسرائیل و قلیلی از انبیاء و مؤمنین بودند آنها هم مقهور و مغلوب و مستور بودند.

اما طوایف مشرکین در اطراف دنیا بسیار بودند، و طایفه یهود هم در خلال این مدت سه مرتبه در شرک سیر کردند که ابدا اسمی از موسی و تورات در میانه آنها مذکور نبود و آن قدر کفریات در این کتاب درج کردند و کتبی بنام عهد قدیم هر یک نوشتند و بانبیاء استناد دادند که شرح آنها را حقیر مفصلا با دلائل و براهینی که نتوانند یهود انکار کنند در مجلد اول کلم الطیب در بحث نبوت خاصه بیان کرده ام مراجعه فرمائید، و طایفه نصاری اناجیل اربعه و کتبی بنام عهد جدید با شدّت اختلافی که بین آنها هست که خود دلیل بر کذب آنها میشود که این را هم در همانجا تذکر داده با قول بتثلیث و نسبتهایی بعیسی و مریم لذا میفرماید:

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِکْرٌ لِلْعالَمِینَ تنبیه: یکی از آیات شریفه قرآن که دلالت بر خاتمیت حضرت رسالت دارد، و اینکه مبعوث بر کافه انس و جن شده الی یوم القیامه همین آیه شریفه است بواسطه کلمه للعالمین که جمع محلی بالف و لام است شامل تمام اینها میشود.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۸] .... ص: ۱۸

لِمَنْ شاءَ مِنْکُمْ أَنْ یَسْتَقِیمَ (۲۸)

از برای کسانی که از شما جن و انس بخواهد اینکه مستقیم شود یعنی کسانی که طالب حق هستند و میخواهند حق را بدست بیاورند و قلوب آنها آماده است و دلهای آنها سیاه نشده و قساوت نگرفته و عناد و عصبیت و هواهای نفسانی و حب

زخارف دنیوی و کبر و نخوت و عیبهای دیگر جلوگیری نکرده این قرآن مجید آنها را متذکر میکند و هدایت مینماید و راه مستقیم را نشان میدهد، اما کسانی که بواسطه این امور از قابلیت هدایت افتاده اند بقدر خردلی در دلهای آنها اثر نمیگذارد:

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا- يَرْجِعُونَ بقره آیه ۱۸، صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا- يَعْقِلُونَ بقره آیه ۱۷۱، ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً- الی قوله تعالی- وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ بقره آیه ۷۴.

[سوره التکویر (۸۱): آیه ۲۹] .... ص : ۱۹

وَ ما تَشاؤُنَ إِلاَّ أَنْ يَشاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ (۲۹)

و نمیخواهید مگر آنکه خدای متعال بخواهد پروردگار عالمیان، یعنی شما مستقل نیستید بگوئید: ما ایمان آوردیم و هدایت شدیم توفیق و عنایت الهی میخواهد که خداوند چون قلب شما آماده است و قابلیت هدایت دارید فورا ایمان را در قلب شما قذف میکند: إِنَّكَ لا- تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ قصص آیه ۵۶، در افعال اختیاریه عبادته مستقل هستند که خود بتنهایی بتوانند انجام دهند بدون اعانت الهی و نه مجبور هستند که خداوند بجبر و عنف آنها را هدایت کند یا بکار بدارد:

(لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین)

که نامش اختیار است شما بخواهید هدایت شوید و قابلیت داشته باشید خداوند از شما دستگیری میکند و اسباب هدایت را بر شما زیاد میکند و توفیق و تأیید و عنایت میفرماید، و اگر نخواهید هدایت شوید و خود را از قابلیت هدایت انداخته مثل دانه فاسد شده اید شما را بخود واگذار میکند و سلب توفیق از شما میشود بلکه اسباب فسق و فجور بر شما زیاد میشود و شیطان بر شما مسلط میشود و چه و چه تا بروید قعر جهنم.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره التکویر و یتلوه ان شاء اللّه تعالی تفسیر سوره الانفطار و بقیه السور. و انا العبد السید عبد الحسین الطیب.

سوره الانفطار .... ص : ۲۰

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحيم الحمد كله للَّه و الصلاه على رسول اللَّه و على آله آل اللَّه و اللعن على أعدائهم أعداء اللَّه الى يوم لقاء اللَّه.

اما فضل اين سوره: از على بن بابويه مسندا از أبى العلا گفت: شنيدم كه حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ هاتين السورتين و جعلهما نصب عينيه فى صلوه الفريضه و و النافله اذا السماء انفطرت و اذا السماء انشقت لم يحجبه من اللَّه حاجب و لم يحجزه من اللَّه حاجز و لم ينظر اللَّه فينظر اليه حتى يفرغ من الناس)

و نيز از حضرت صادق (ع) روايت شده فرمود:

(من قرأها عند نزول الغيث اللَّه له بكل قطره تقطر)

و نيز از آن حضرت است فرمود:

(قراءتها على العين يقوى نظرها و يزول الرمد و الغشاوه بقدره اللَّه تعالى)

و از پيغمبر اكرم روايت شده فرمود:

(من قرأ هذه السوره أعاذه اللَّه أن يفضحه حين ينشر صحيفته و ستر عورته و اصلح له شأنه يوم القيامه، و من قرأها لكل مسجون او مقيد و علقها عليها سهل اللَّه خروجه و خلصه مما هو فيه و مما يخافه او يخاف عليه و أصلح حاله عاجلا باذن اللَّه تعالى)

و در روايت ديگر فرمود:

(من ادمن قراءتها امن فضيحه يوم القيامه و سترت عليه عيوبه و اصلح له شأنه يوم القيامه و من قراها و هو مسجون او موثوق عليه او كتبها و علقها عليه سهل اللَّه خروجه سريعا).

[سوره الانفطار (۸۲): آيه ۱] .... ص : ۲۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ (۱)

از براى فطر اطلاقاتى است:

۱- بمعنى خلق بدون سابقه مثل قوله تعالى: فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ شورى آيه ۱۱. يعنى مبتدعها و مخترعها كه خلقت بدون

سابقه باشد و بمعنی فطره ذاتیه چنانچه در حدیث است:

(کل مولود یولد علی الفطره حتی یکون ابواه یهوّدانه او

ص: ۲۰

ینصّرانه او یمجّسانه)

چون انسان در ابتداء خلقت قلبش آماده است و آلوده بقساوت و سیاهی دل و معاصی نشده لکن بمعاشرت با پدر و مادر از این قابلیت میافتد و قساوت او را میگیرد بعینه مثل آن مثل دانه حبوبات که در ابتداء خلقت قابلیت اینکه کشت شود و رشد کند و بثمر برسد دارد لکن اگر گندیده شده یا شکسته شد یا طبخ شد یا بو داده شد یا آرد شد از این قابلیت میافتد، و ذکر تهود و تنصر و تمجس از باب مثال است اولاد مشرک هم مشرک میشود، فاسق هم. تارک الصلاه مکشوفه هوا پرست و غیر اینها هر چه آنها هستند آن میشود مگر شذ و ندر یک یهودی زاده یا نصرانی زاده یا غیر اینها این موانع را برطرف کند و بشرف اسلام و ایمان و اعمال صالحه مشرف شود.

و این هم برای این است که حجت بر دیگران باشد که نگویند: إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ زخرف آیه ۳۲ و ۲۳. و نگویند:

إِنَّما أَشْرَکَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ کُنَّا ذُرِّیَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِکُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ اعراف آیه ۱۷۳.

و بمعنی فطور و سستی در کار و بمعنی انشقاق و از هم پاشیده شدن که در این آیه مراد است و قریب المعنی است با انشقاق، انفطار بمعنی پاشیده شدن انشقاق بمعنی پاره شدن که یکی از آثار قیامت است که آسمانها از هم پاشیده میشود.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۲] .... ص: ۲۱

وَ إِذَا الْکَواکِبُ انْتَثَرَتْ (۲)

و زمانی که ستاره ها ریزش میکند. انتثار از ماده نثار است مثل نقل که بر سر عروسان نثار میکند میریزند ستاره ها ریزش میکنند نور آنها گرفته میشود و از سیر خود بازداشته میشوند و از جای خود بیرون میروند، و از آثار خود میافتند، و مراد از کواکب تمام این کرات جویه است از ثوابت و سیارات.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۳] .... ص: ۲۱

وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ (۳)

دریاها شکافته میشود تمام آب دریا فرو میرود مثل حیاض که ته آنها شکاف برداشت تمام آب حوض فرو مینشیند که مفاد: وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ است که در سوره

قبل در آیه ۶ سوره تکویر بیان شده.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۴] .... ص : ۲۲

وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (۴)

بعثر برانگیخته میشود. در اینجا نسبت بقبور میدهد و در سوره عادیات نسبت بما فی القبور میدهد: أَ فَلا یَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ ما فِی الْقُبُورِ آیه ۹. بعثار قبور ظاهر شدن قبر است به اینکه شکاف برمیدارد و داخل قبر کشف میشود و هویدا میگردد، و بعثار ما فی القبور زنده شدن مرده ها و بیرون آمدن از میان قبرها که اولا قبر شکاف پیدا میکند و سپس ما فی القبر خارج میشود.

تنبیهان: اول اینکه- انسان بمجرد موت روح آن تعلق میگیرد بقالب مثالی که بدن برزخی میگویند یا در وادی السلام متنعم یا در برهوت معذب است فقط بدن جسمانی در قبر خاک شده لکن خداوند موقعی که این خاکها و استخوانهای پوسیده را بصورت بدن جسمانی درآورد آن روح قالب مثالی را رها میکند و باین بدن جسمانی تعلق میگیرد انسان زنده میشود و از گودال قبر بیرون میآید و اوضاع عالم را دگرگون مشاهده میکند.

دوم: این آثار قیامت که در این آیات و در این سوره قرآنی بیان فرموده دلالت دارد بر اینکه این اوضاع فعلی تمام برای انسان است.

چنانچه میفرماید: أَ لَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً .. الایه لقمان آیه ۲۰. چون امر بشر خاتمه پیدا کرد تمام این ها میرود و دنیا آخر میشود و این اوضاع بر هم میخورد و این سفره برچیده میشود و سفره قیامت گسترده میشود آن موقع:

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۵] .... ص : ۲۲

عَلِمَتْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ (۵)

جزاء اذا است که در این موقع هر نفسی میداند و بر او معلوم میشود آنچه پیش فرستاده و آنچه وا گذاشته.

(عَلِمَتْ نَفْسٌ) یعنی کل نفس فردای قیامت که میفرماید: وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا

حاضِراً کهف آیه ۴۹. و میفرماید: یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ طارق آیه ۹. بر او معلوم میشود:

(ما قَدَّمَتْ) که پیش از مردن پیش فرستاده چه اعمال خیر باشد از ایمان و اخلاق فاضله و اعمال صالحه، و چه اعمال شر باشد از کفر و شرک و ضلالت و صفات خبیثه و اعمال سیئه کوچک و بزرگ آن که میفرماید: فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸.

(وَ أَخَّرَتْ) و آنچه گذاشت و رفت از سنت حسنه یا سنت سیئه که در حدیث است که فرمود:

(من سنّ سنه حسنه کان له أجرها و اجر من عمل بها من غیر ان ینقص من اجورهم شیئا، و من سن سنه سیئه کان له وزرها و وزر من عمل بها من غیر أن ینقض من أوزارهم شیئا)

بلکه در حدیث از پیغمبر اکرم است که فرمود:

(من سن سنه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیامه. و من سن سنه سیئه کان له وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیامه

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۶] .... ص : ۲۳

یا أَیُّهَا الْإِنْسانُ ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الْکَرِیمِ (۶)

ای انسان بیچاره چه چیز تو را مغرور کرد بخدای تو و پروردگارت که بتو چه اندازه کرم فرموده.

دو معصیت است که از کبار معاصی است امن من مکر اللَّه و یاس من روح اللَّه انسان باید بین خوف و رجاء باشد که در بعض اخبار دارد باید متساوی باشد مثل دو سبابه نه مثل سبابه و وسطی، و در بعض دیگر دارد که رجاء بیشتر باشد از خوف.

اقول: سرتاسر افراد انسان را غرور گرفته اما کفار و مشرکین و ضالین و مضلین منشأ غرور آنها یا انکار معاد است یا تخیّل اینکه طریقه آنها حق است که تمامش از روی جهل و حماقت. و اما فساق و فجار اهل ایمان منشأ غرور آنها ایمان است که اهل ایمان نجات پیدا میکنند و بشفاعت شفعاء و مغفرت الهی و عفو الهی نائل میشوند لکن غافل از این هستند که چه بسیاری بواسطه کثرت معاصی و ترک واجبات الهی ایمان آنها از دست میرود و بدون ایمان از دنیا میروند چنانچه امروز مشاهده

میکنید بالحس و الوجدان در جامعه خودمان که این هایی که علنا متجاهر بمعاصی هستند پا بند بهیچ عقیده ای نیستند. بلی اگر خداوند حفظ فرمود و تمام صفحه قلب سیاه نشد قساوت نگرفت و با ایمان از دنیا رفتند منشأ غرور آنها امید بفضل الهی و ستّاریت حق و عفو و غفران او و شفاعت شفعاء و دعاء مؤمنین و استغفار ملائکه و سایر اسباب مغفرت است میگویند:

(و غرنی سترک المرخی علی)

(و غرنی عفوک و مغفرتک و رحمتک و فضلک و کرمک و شفاعه من اذنت لهم الشفاعه و غیر ذلک من عنایاتک و ألطافک).

از فضیل بن عیاض است باو گفتند: لو اقامک اللّه یوم القیامه بین یدیه فیقول، ما غرک بربک الکریم ما ذا کنت تقول له؟- قال: اقول؟ غرنی سترک المرخاه، و از یحیی بن معاذ است گفت: لو اقامنی اللّه بین یدیه فقال: ما غرک بی؟ قلت: غرنی بک برک سالفا و آنفا: از بعض دیگر: قال: غرنی حلمک و از بعض دیگر قال: غرنی کرم الکریم اقول: ممکن است بلکه بعید نیست اینکه تعبیر فرمود:

یا أَیُّهَا الْإِنْسانُ ما غَرَّکَ بِرَبِّکَ الْکَرِیمِ تلقین بندگان است که بگویند کرمک و الا میفرمود: بربک الجبار القهار المنتقم. سپس خداوند بیان کرم خود را نسبت بانسان میفرماید و الطافی که باو عنایت فرموده میفرماید:

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۷] .... ص: ۲۴

الَّذِی خَلَقَکَ فَسَوَّاکَ فَعَدَلَکَ (۷)

خدای کریم آن خدایی است که تو را خلق فرمود و تسویه نمود و تعدیل کرد تو را.

(الَّذِی خَلَقَکَ) در ابتداء امر چه بودی یک مشت خاک بتحویل و تحولات خاک را دانه و حبه و مأکول پدر و مادر تو قرار داد، سپس جزو تمام بدن آنها و خلاصه آن را نطفه نمود، و سیر داد از صلب پدر در رحم مادر.

(فَسَوَّاکَ) نطفه را علقه علقه را مضغه پس از آن لحم و عظم پس صورت بندی کرد آنهم چه صورتی احسن الصور اگر بصورت شیاطین یا حیوانات کرده بود یا قبیح المنظر قرار داده بود چه میکردی که میفرماید: وَ صَوَّرَکُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَکُمْ مؤمن آیه ۶۶.

(فَعَدَلَکَ) هر عضوی بجای خود از فرق سر تا ناخن پا. و زوجین آنها معادل یکدیگر دو چشم عدل هم یکی کوچک و یکی بزرگ قرار نداد، دو گوش مطابق هم دو ابرو دو دست دو پنجه دو پا یکی کوتاه و یکی بلند قرار نداد، تمام مطابق یکدیگر حتی قوای هر یک قوی باصر سامعه شامه لامسه قوای باطنیه حس مشترک واهمه حافظه متخیله متفکره و غیر اینها.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۸] .... ص: ۲۵

فِی أَیِّ صُورَهٍ ما شاءَ رَکَّبَکَ (۸)

در هر صورتی که مشیتش تعلق گرفته باشد و صلاح بداند و حکمت اقتضا کند ترکیب فرمود تو را. از اعاجیب قدرت اینکه تمام افراد انسان در این اعضا و جوارح و در این قوی مشترک هستند لکن دو نفر در جمیع این خصوصیات شبیه یکدیگر نیستند حتی در قوی، قوه حافظه ذاکره سامعه باصره حتی در قوه عاقله در صورت چشم ابرو لب دماغ، در ضعف و قوت در سمن و لاغری و غیر اینها مختلف هستند و حکمتش اینکه بیکدیگر اشتباه نشوند اگر تمام یک شکل و یک قد و یک صورت بودند تشخیص داده نمیشد بالاخص در ازدواج که معلوم نمیشد زوج کدام است و زوجه کدام پدر کیست پسر کیست بایع کیست، حتی اعجب از همه اینها در صوت هر یک معلوم است این صدای مرد است یا زن صدای طفل است یا جوان صدای پیر است یا برنا، حتی در قوه باصره ضعیف است یا قوی دوربین است یا نزدیک بین در قوه سامعه تا چه اندازه میتواند استماع کند در صدا بلند است یا کوتاه و هکذا در ایمان و تقوی رغبت و اعراض، حب و بغض. سخاوت و بخل، شجاعت و جبن، تواضع و تکبر، حلم و غضب، صبر و جزع و غیر اینها از صفات حمیده و قبیحه در حفظ و ذکر جل الخالق در عبادات و اعمال صالحه، و معاصی و افعال سیئه هم کمال اختلاف را دارند و همچنین در مراتب ایمان و کفر، عدل و ظلم، احسان و اسائه هم مختلف، در جمود عین و حالت بکاء. در رقت قلب و قسوت در هر چه بنگری مخالف یکدیگرند.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۹] .... ص: ۲۵

کَلَّا بَلْ تُکَذِّبُونَ بِالدِّینِ (۹)

چنین نیست که شما گمان میکنید بلکه شما تکذیب میکنید بدین. بعضی

گفتند: مراد از دین جزاء اعمال است که فردای قیامت جزا داده میشوند: (الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر) بقرینه چند آیه بعد که میفرماید:

یَصْلَوْنَها یَوْمَ الدِّینِ و این راجع بکسانی است که منکر معاد یا خصوصیات معاد هستند، و بعضی گفتند: مراد دین اسلام است و مکذب آن جمیع طبقات مشرکین و کفار هستند.

(کلا) یعنی چنین نیست که شما گمان میکنید و خیال کرده اید که منکر یا شاک یا ظن بر خلاف دارید که میفرماید: ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ جاثیه آیه ۲۴.

(بَلْ تُکَذِّبُونَ) بلکه انکار میکنید و تکذیب قرآن و رسول میکنید.

(بالدین) تکذیب دین فقط منحصر بکفار و مشرکین نیست که منکر اسلام و قرآن و رسالت حضرت رسول باشند بلکه یک حکم از احکام اسلام و دین را منکر شوند مثل امر خلافت و وصایت را یا یکی از ضروریات دین و مذهب را منکر شوند یا یکی از خصوصیات معاد را مکذب هستند.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۰] .... ص: ۲۶

وَ إِنَّ عَلَیْکُمْ لَحافِظِینَ (۱۰)

و بدرستی که بر شما مقرر فرمودیم حفظ کنندگانی، حفظه الهی بسیارند اولا وجود مقدس حضرت رسالت و ائمه طاهرین که روح مقدس آنها احاطه دارد بجمیع عوالم امکانی هم مشاهده میکنند و هم میشنوند چنانچه میفرماید: فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۱. و شاهد بر این دعوی باب زیارات است که از دور بنحو خطاب سلام میکنی حتی در سلام نماز اگر نمیشنوند خطاب غلط است بلکه در زیارات می گویی:

(اشهد انک تسمع کلامی و ترد جوابی و تری مقامی)

بلکه از نفس آیه میتوان استفاده کرد زیرا در شهادت حس معتبر است شهادت علمی فائده ندارد بلکه این خاندان میبینند تا زیر عرش و تخوم زمین و گذشته و آینده را.

و ثانیا ملائکه حفظه که برای هر نفر ملائکه هستند که او را حفظ کنند از

آفات و بليات.

و ثالثا ملائكه كتبه كه در آيه بعد ميفرمايد:

[سوره الانفطار (۸۲): آيه ۱۱] .... ص : ۲۷

كِراماً كاتِبِينَ (۱۱)

كتبه اعمال كه ميفرمايد: ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق آيه ۱۸، و ميفرمايد: إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ ق آيه ۱۷ كه تمام اعمال و افعال و اقوال صادره از انسان را مينويسند، و يكى از ضروريات دين است نامه اعمال كه در آيات بسيار بيان فرموده و مكرر بيان شده كه يك دسته نامه عملشان بدست راست و يك دسته بدست چپ و يك دسته در گردن و يك دسته از عقب سر كه بتمام اينها قرآن خبر ميدهد: فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ- الى قوله تعالى- وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِشِمالِهِ فَيَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتابِيَهْ الحاقه آيه ۱۹ الى ۲۵، فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً انشقاق آيه ۱۷ الى ۱۱، وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ كِتاباً يَلْقاهُ مَنْشُوراً اقْرَأْ كِتابَكَ كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً اسراء آيه ۱۳ و ۱۴. لكن از مضمون دعاء كميل استفاده ميشود كه اين كتبه فقط اقوال و افعال صادره را مينويسند و اما امور قلبيه را خبر ندارند و بر آنها مخفى است كه در پيشگاه احديت عرض ميكند و ميگويد:

(و كل سيئه امرت باثباتها الكرام الكاتبين- الى قوله عليه السلام- و الشاهد لما خفى عنهم و برحمتك اخفيته و بفضلك سترته)

بلكه از بعض اخبار استفاده ميشود كه بسا خداوند تفضلا بعض سيئات را از نامه عمل محو ميفرمايد و از نظر كتبه ميبرد و ستر ميكند كه احدى شهادت ندهد.

[سوره الانفطار (۸۲): آيه ۱۲] .... ص : ۲۷

يَعْلَمُونَ ما تَفْعَلُونَ (۱۲)

ميدانند آن كرام الكاتبين آنچه را كه شما بجا ميآوريد از نيك و بد. چنانچه قبلا بيان شد يعنى از قلم آنها نميافتد آنچه را كه شما عمل ميكنيد كوچك و بزرگ كه به حس و و جدان مشاهده كرده اند و غفلت و سهو و نسيان نكرده اند و شك و ظن و

وهم هم نبوده که احتمال خلاف آن را بدهند چون علم مقابل شک و ظن و وهم است احتمال خلاف در آن نمیرود.

اقول: ظاهر این است و بعید نیست که ملائکه کتبه همان صورت عمل را مینویسند اما از نیت و قصد و داعی فاعل خبر ندارند جز خدای متعال چنانچه در حدیث است که بسا انسان نماز میگذارد با آداب هر چه تمامتر که ملائکه میبرند و از حجابها رد میکنند خطاب میرسد: برگردانید و اضربوه وجه صاحبه لانه یرید به غیری، نماز نفرین میکند بصاحبش میگوید:

ضیعتنی ضیعک اللّه

، و از آیه شریفه هم میتوان استفاده کرد که میفرماید: وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۳. که صورت عمل در نامه عمل نوشته شده و بدست آنها داده شده لکن چون باطنش خراب بوده مثل عبادات مخالفین که منکر ولایت هستند و عبادات اهل ریا و سمعه که هباء منثورا میشود.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۳] .... ص: ۲۸

إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ (۱۳)

ابرار جمع بار یعنی نیکوکار مقابل فجار جمع فاجر یعنی بدکردار، و نعیم بهشت است که میفرماید: فَأَمَّا إِنْ کانَ مِنَ الْمُقَرَّبِینَ فَرَوْحٌ وَ رَیْحانٌ وَ جَنَّهُ نَعِیمٍ واقعه آیه ۸۸، و میفرماید: أَ یَطْمَعُ کُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ یُدْخَلَ جَنَّهَ نَعِیمٍ معارج آیه ۳۸، بر بمعنی مصدری احسان است و بمعنی اسم مصدری حسن است و بمعنی اسم فاعلی محسن است که در اینجا باین معنی است یعنی نیکوکاران. و احسان هم سه قسم است احسان بنفس و احسان بغیر و احسان بدین، اما احسان بنفس این است که خود را در معرض عذاب نیندازد و از فیض ثواب محروم نکند و از قابلیت هدایت نیندازد بکفر و شرک و ضلالت و قساوت قلب و سیاهی دل و کبر و نخوت و تسلط شیطان و حب نفس و علاقه بدنیا و غیر اینها.

و اما احسان بغیر هدایت ارشاد نصیحت تعلیم احکام بذل مال باهل استحقاق خدمت بجامعه امر بمعروف نهی از منکر صله رحم اطاعت والدین و کسانی که واجب الاطاعه هستند اعانت ضعفا و امثال اینها.

و اما احسان بدین بدستورات دین رفتار کردن مقدسات دین را محترم داشتن، جلوگیری از دشمنان دین حفظ بیضه اسلام اعلاء کلمه اسلام و اشباه اینها و این آیه شریفه:

إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ شرط اولی آن ایمان است و در ایمان چهار چیز مدخلیت دارد اول یقین قطعی بجمیع اصول دین و ضروریات دین و مذهب و ترک بدعت در دین دوم اعتقاد و دلبستگی و در بند دین بودن، سوم اقرار قلبا و لسانا، چهارم تسلیم.

شرط دوم موافات است که بقاء ایمان باشد تا آخرین نفس که با ایمان از دنیا رود که اگر خدای نخواسته قبل از وفات ایمان زایل شد تمام اعمالش هباء منثورا میشود و از این عنوان خارج میشود.

شرط سوم اینکه نگهبان ایمانش باشد با دزدهای ایمان از ارباب ضلال و کسانی که پالان آنها کج است معاشرت و مجالست و مراودت نداشته باشد و خود را آلوده به چیزهایی که موجب زوال ایمان میشوند نکند.

شرط چهارم اینکه ایمانش را بخدا بسپارد که از خطرات مصون و محفوظ گردد.

شرط پنجم تقویت ایمان است باعمال صالحه فعل واجبات بلکه مستحبات و بتحصیل علم که هر چه بیشتر و بهتر باشد قوت رشد و ایمان زیادتر میشود.

شرط ششم اجتناب از اموری که باعث ضعف ایمان میشود که معنی تقوی است از معاصی و صفات خبیثه و اشتغال بمشاغل دنیوی زیاده از مقدار ضرورت و لزوم.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۴] .... ص: ۲۹

وَ إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِی جَحِیمٍ (۱۴)

فاجر کسی را گویند که میل از حق کند و رو بباطل رود و این شامل جمیع طبقات کفار و ارباب ضلال میشود که از حق که دین اسلام باشد رو برگردانیدند و از ائمه طاهرین اعراض کردند و رو بباطل که خلفاء جور هستند رفتند، و از ضروریات دین اعراض کردند، و بدعت در دین گذاردند، و پرده اسلام را پاره کردند، و علنا و متجاهرا مرتکب معاصی شدند بحدی که زوال ایمان آنها شده و بی ایمان از دنیا رفتند، و اما اگر خداوند

حفظ فرمود و با ایمان از دنیا رفتند و لو آلوده بمعاصی شده اند امید نجات در آنها میرود وعده هایی که خداوند داده از مغفرت و عفو و رحمت خاص اینها است و فرمایشات ائمه و وعده های شفاعت در حق اینها است، بلکه بسا خداوند گناهان آنها را بر ناصبین و مخالفین و ظالمین بآنها بار میکند و آنها را نجات میبخشد، و مکرر گفته ایم که این منافی با عدل نیست بلکه عین عدل است چون آنها باینها ظلم کردند باید تدارک شود اگر ظالم عمل صالح داشته باشد بمظلوم میدهند و اگر ندارد مثل اکثر ظلمه گناهان مظلوم را بر او بار میکنند، و اگر مظلوم هم گناه ندارد یا بمقدار ظلم نمیشود بمظلوم خطاب میشود که: هر که از بستگان تو آلوده بمعاصی هستند بیاور بر ظالم بار کن تا تدارک ظلم تو بشود. این جنبه حق الناس ظالم است و اما جنبه حق اللّه که بسیار سخت بالاخص هر چه ظلم شدیدتر باشد و مظلوم مقامش رفیع تر عقوبتش بیشتر میشود که میفرماید: وَ الظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً هل أتی آیه ۳۰.

تنبیه: ما از این بیان یک نتیجه بدست آورده ایم و مکرر هم اشاره کرده ایم که ظالمین اهل عصمت و طهارت نه عبادت دارند که بآنها دهند چون ایمان نداشتند و نه اینها معصیت دارند که بر آنها بار کنند اگر گناهان تمام شیعیان را بر آنها بار کنند گمان نمیکنم که تدارک ظلم آنها شود.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۵] .... ص: ۳۰

يَصْلَوْنَها يَوْمَ الدِّينِ (۱۵)

وصل میشوند این فجار بآن جحیم روز جزاء (يَصْلَوْنَها) وصل یعنی میاندازند آنها را و میچشانند آنها را، و ضمیر تأنیث باعتبار نار جحیم است.

(يَوْمَ الدِّينِ) در اینجا بمعنی جزا است که می گویی: کما تدین تدان که مالک روز جزا خداوند است و بس: مالِكِ يَوْمِ الدِّينِ و این فجار نه ناصری دارند و نه معینی و نه شفیعی و نه دافعی: لا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَ لا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ اعراف آیه ۱۹۶. كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ مدثر آیه ۳۸.

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۶] .... ص: ۳۰

وَ ما هُمْ عَنْها بِغائِبِينَ (۱۶)

نیستند این فجار از نار جحیم پنهان که بروند جایی خود را مخفی کنند بمجرد اینکه سر از قبر بیرون میآورند ملائکه عذاب آنها را در غل و زنجیر میکشند و با تازیانه های آتشین آنها را میکشند و در میانه آتش میاندازند که میفرماید: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۲، خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلى سَواءِ الْجَحِيمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِيمِ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ دخان آیه ۴۷ الی ۴۹.

[سوره الانفطار (۸۲): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص: ۳۱

وَ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الدِّينِ (۱۷) ثُمَّ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الدِّينِ (۱۸)

اوضاع قیامت را که میفرماید:

(ان للقیامه خمسین موقفا کل موقف مقام الف سنه- ثم تلا- فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ)

و اوضاع بهشت و نعم آن و اوضاع جهنم و عذابهای آن احدی نمیتواند درک کند تا مشاهده نکند، و همچنین کیفیت نصب موازین و خصوصیات صراط و نحوه تطایر کتب و بروز عنایات الهی در مغفرت و عفو، و عقوبات الهی و غضب و سخط، و شئونات انبیاء و ائمه و صلحا و اتقیاء، و خفت و خواری اشقیاء و اعداء دین، و کیفیت زمین و خورشید و ماه و کواکب و آسمانها و ملائکه رحمت و غضب و غیر اینها لذا بنحو تأکید میفرماید:

وَ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الدِّينِ ثُمَّ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الدِّينِ

[سوره الانفطار (۸۲): آیه ۱۹] .... ص: ۳۱

يَوْمَ لا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئاً وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ (۱۹)

روزی است که احدی هیچگونه دخالتی نسبت باحدی ندارد و امر در این روز منحصر بخدای متعال است. روزی است که: يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ عبس آیه ۲۴ الی ۲۷. و این مذکورات از باب مثال است احدی نیست که بتواند نفس بکشد در حق دیگری از رؤساء و اکابر و ضعفاء و اصاغر بلکه نسبت بیکدیگر عداوت دارند: الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ زخرف آیه ۶۷. حتی در مسأله شفاعت تا مرضیّ الهی نباشد و اذن ندهد احدی حق شفاعت ندارد: لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى انبیاء آیه ۲۸ يَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا طه آیه ۱۰۹.

هـذا آخر مـا اردنا ایراده فی تفسیر سوره الانفطار و یتلوه تفسیر سوره المطففین و بقیه السور بعونه و توفیقه و تأییـده و انا العبد السید عبد الحسین طیب.

سوره المطففین .... ص : ۳۲

اشاره

بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن علی أعدائهم أعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه.

الکلام فی فضلها- از ابن بابویه باسناد از صفوان جمال از حضرت صادق (ع) فرمود:

(مـن قرأ فی الفریضه ویـل للمطففین اعطـاه اللَّه الاـ من یـوم القیـامه من النـار و لم تره و لم یرهـا و لم یمر علی جسـر جهنم و لا یحاسب یوم القیامه)

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرأ هذه السوره سقاه اللَّه تعالی من الرحیق المختوم یوم القیامه و ان قرئت علی مخزن حفظه اللَّه من کل آفه)

و از حضرت صادق (ع) فرمود:

(لم تقرء قط علی شی ء الا و حفظ و تقی من حشرات الارض باذن اللَّه تعالی).

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱] .... ص : ۳۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَیْلٌ لِلْمُطَفِّفِینَ (۱)

در حدیث از حضرت صادق (ع) است فرمود:

(و اما الویل فبلغنا و اللَّه أعلم أنه بئر فی جهنم).

اقول: مکرر گفته ایم دو ویل داریم اسمی و وصفی اما اسمی چاه ویل است در قعر جهنم، و اما وصفی یعنی بدا بحال آنها مثل طوبی اسـمی شـجره طوبی است در بهشت، وصـفی خوشا بحال آنها. مطفف کم فروش است در باب معاملات خریـد و فروش شرائط بسیاری دارد شـرائط متعاملین، شـرائط عوضـین، شـرائط عقد و معامله، اما شرائط متعاملین باید بالغ و رشید باشند با غیر بالغ و سفیه صحیح نیست مگر آنکه آنها را آلت

قرار دهند و معامله با فرستنده آنها باشد، باید عاقل باشند با مجنون معامله صحیح نیست مختار باشند معامله جبری صحیح نیست، باید مالک باشند یا وصی مالک یا وکیل مالک معامله فضولی محتاج باذن مالک است، باید محجور نباشد کسانی که ممنوع التصرف هستند از طرف شرع معامله آنها صحیح نیست.

و اما شرائط عوضین باید از اعیان نجسه نباشد مثل سگ و خوک و میته و خون و عذره بلی عبد کافر و لو نجس العین است مانعی ندارد، و امروز در میان مسلمین تمام اینها را طرف معامله قرار میدهند هم سگ میفروشند هم خوک هم خون هم عذره هم میته باید مالیت داشته باشد اشیایی که مالیت ندارد معامله آن صحیح نیست مثل حشرات، و مباحات اصلیه تا مادامی که حیازت نشده، باید آلات لهو و لعب مثل آلات قمار و ساز و آواز و اشباه آنها نباشد، باید مجسمه ذی روح نباشد و غیر اینها از چیز- هایی که در شریعت مطهره حرام است. و از جمله شرائط باید عوضین معلوم باشد بیع مجهول جایز نیست و باطل است مثلا- چیزهایی که در این جعبه یا در این بسته است بفروشد، مقدار هم باید معلوم باشد یا بکیل یا بوزن یا بعدد یا بزرع یا بمشاهده هر کدام بجای خود، باید تقلب در جنس هم نباشد که چیز دیگری را بجای دیگری بفروشد یا خلط کند روغن نباتی بجای حیوانی بفروشد، چای داخلی بجای خارجی، گوشت میش را بجای نر بفروشد و هکذا.

و اما شرایط عقد و معامله چهار قسم معامله داریم نقد نسیه سلف کالی بکالی.

نقد آنکه ثمن و مثمن هر دو نقد باشد تحویل دهد و تحویل بگیرد، نسیه آنکه جنس نقد و ثمن مدت داشته باشد و باید مدتش معلوم باشد مدت مجهول جایز نیست، سلف عکس نسیه ثمن نقد و جنس مدت معلوم داشته باشد، کالی بکالی اینکه هر دو مدت دارد و این باطل است.

و معاملات هم دو قسم است یا صیغه ای عربی یا فارسی یا لغات دیگر، معاملاتی که بدون صیغه باشد فقط داد و ستد است و این تا مادامی که تصرف نکرده حق رجوع دارد. و بالجمله باب معاملات احکام بسیار دارد و بالاخص باب خیارات خیار عیب

غبن شرط خیار تخلف و نحو اینها و امروز معاملات فاقد این شروط هستند و احدی مراعات نمیکند و باندازه ای مسائل معاملات متروک شده که حتی فقهاء مراجع تقلید مأیوس هستند از اینکه در رسائل خود درج کنند، و این آیه شریفه:

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ و لو در یک قسمت است لکن ویل شامل هر معامله که فاقد بعض این شروط باشد و بر خلاف شرع باشد میشود، سپس خداوند مطففین را معرفی میفرماید.

[سوره المطففین (۸۳): آیات ۲ تا ۳] .... ص: ۳۴

الَّذِينَ إِذَا اكْتالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (۲) وَ إِذا كالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ (۳)

کسانی که زمانی که کیل میگیرند بر ناس بتمامه مستوفی میگیرند و چون کیل میدهند و یا بوزن میدهند کم میدهند و خسران میکنند.

اقول: جمله اولی مذموم و حرام نیست که چیزی انسان خریداری کند مستوفی بگیرد و حرمت در جمله ثانیه است که چون میفروشد کم میدهد و خسران میگذارد که فعل حرام است و هم حق الناس و غصب است، و بدتر از این اینکه اگر ثمن آن مخلوط به بقیه اموالش شد تصرف در جمیع آنها حرام است تا پاک نکند، و پاکی مال مختلط بحرام چهار قسم است: اگر مقدار و صاحبش معلوم است باید رد کند بصاحبش اگر دسترسی بصاحبش داشته باشد و اگر ندارد از جانب صاحبش رد مظالم کند، و همچنین اگر مقدار معلوم و صاحبش مجهول است باید رد مظالم دهد، و اگر مقدار مجهول و صاحبش معلوم باید با صاحبش تصالح کند، و اگر مقدار و صاحبش هر دو مجهول باید خمس مالش را بدهد که یکی از چیزهایی که خمس باو تعلق میگیرد مال مختلط بحرام است مثل غوص و کنز و غنائم دار الحرب و ما زاد از مئونه در اکتساب وارث من لا یحتسب و ارض مشترای اهل ذمه خدا میفرماید: هم چنان که در گرفتن مستوفی میگیرید در دادن هم مستوفی بدهید.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۴] .... ص: ۳۴

أَ لا يَظُنُّ أُولئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ (۴)

آیا گمان نمیکنند اینها که محققا آنها فردای قیامت مبعوث میشوند و از آنها مؤاخذه میکنند. انسان بحکم عقل در جمیع امور دنیوی خود از هر چه یقین بضررش

دارد یا ظن بضرر یا احتمال ضرر دهد و لو وهم باشد که احتمال ضعیف باشد اجتناب میکند که دفع ضرر مقطوع و مظنون و محتمل بحکم عقل واجب است چنانچه اگر احتمال حیوان گزنده مثل عقرب و مار در فراشش دهد تا یقین بدفعش پیدا نکند در آن فراش نمیرود، یا احتمال قطّاع طریق در راه بدهد یا گرفتار دشمن شود از آن طریق نمیرود گیرم یقین بقیامت نداشته باشند و از فرمایشات انبیاء و نصوص قرآن یقین پیدا نکنند لا اقل احتمال صدق میدهند یا مظنه پیدا میکنند یا احتمال ضعیف باید اجتناب کنند که میفرماید مثل اینکه یقین بخلاف دارد:

أَ لا يَظُنُّ أُولئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۵] .... ص : ۳۵

لِيَوْمٍ عَظِيمٍ (۵)

از برای روز با عظمت و اهمیت که روز قیامت بسیار عظمت دارد که خداوند عظیم او را بعظمت یاد فرموده زمین قاعا صفصفا میشود کوه ها از هم پاشیده میشود دریاها خشک میشود تمام خلق اولین و آخرین از جن و انس و وحوش و ملائکه در یک جا مجتمع، آسمانها از هم پاشیده، ستاره ها سقوط کرده، خورشید یک نی بالای سر زمین مثل کوره حدّادی. صدای نفیر جهنم صفحه محشر را پر کرده، ملائکه غلاظ و شداد با تازیانه ها و زنجیرها و غلهای آتشی و عمودها، بهشت را زینت کرده اند، نامه ها پرواز میکند و غیر اینها از اوضاع آن روز آیا اینها تمام این امور را دروغ میپندارند و ایمان که ندارند مظنه هم ندارند احتمال هم نمیدهند که در همچو روزی مبعوث میشوند.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۶] .... ص : ۳۵

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ (۶)

روزی است که تمام افراد ناس از آدم ابو البشر تا آخرین فرد انسانی قیام میکنند و برپا میایستند در پیشگاه عظمت پروردگار عالمین. تعبیر بناس با اینکه اثبات شی ء نفی ما عدا نمیکند چنانچه گفتیم جن و انس و ملک و وحوش تمام مبعوث میشوند برای این است که ملائکه کلا معصوم هستند و ذره ای خطا ندارند چنانچه میفرماید: لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ تحریم آیه ۶. و همچنین

وحوش و حیوانات آنها همه در یک صحرایی متنعم هستند در صحرای قیامت نیستند.

و اما طایفه جن آنها هم دو دسته هستند کفار جن که شیاطین هستند و مؤمنین جن اما کفار جن هیزم آتش جهنم هستند که در سوره جن میفرماید: أَمَّا الْقاسِطُونَ فَكانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جن آیه ۱۵. نه نامه عمل دارند و نه پای حساب و نه میزان و نه صراط، و اما مؤمنین جن که مصداق: فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولئِكَ تَحَرَّوْا رَشَداً جن آیه ۱۴. از برای آنها بهشتی مناسب حال آنها غیر از بهشت انس متنعم هستند و این عقبات قیامت تمام برای انس است لذا میفرماید:

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ سپس قسمت میفرماید ناس را بدو قسمت یک قسمت فجار بمعنای آنکه گذشت و یک دسته ابرار، اما فجار میفرماید:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۷] .... ص : ۳۶

كَلَّا إِنَّ كِتابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ (۷)

هرگز چنین نیست که گمان کرده اید بدرستی که کتاب فجار هر آینه در سجین است، این کتاب نامه عمل نیست زیرا نامه عمل چنانچه قبلا ذکر شد و آیات قرآنی بر آن ناطق است بدست آنها داده میشود یا بدست چپ یا عقب سر یا بگردن آنها بلکه این کتاب نوشته الهی است که این فاجر باید در سجین برود نظیر اینکه مقصر دولتی پس از محاکمه در محکمه مینویسد حد جرم او قتل است یا حبس ابد یا موقت با اعمال شاقه یا بدون آن خداوند هم پس از محاکمه و رسیدگی بحساب آن دستور میفرماید و مینویسد حد جرم آن را.

و سجین بعضی گفتند: هفتم طبقه زمین است، بعضی گفتند: هفتم طبقه جحیم است، ما می گوییم: سجین از ماده سجن است بمعنی زندان و مجلس و جهنم زندان و مجلس الهی است مینویسد این را باید ببرند زندان که جهنم باشد هر که را بمقدار جرمش از طبقه اول تا طبقه هفتم که قعر جهنم است، و شاهد بر این دعوی نفس آیه است که میفرماید:

[سوره المطففین (۸۳): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۳۶

وَ ما أَدْراكَ ما سِجِّينٌ (۸) كِتابٌ مَرْقُومٌ (۹)

که نفس کتاب مرقوم را سجین میفرماید، و اگر گفتیم کتاب فجار همان نامه عمل

است میتوان گفت نفس نامه عمل خود دلالت دارد بر سجین زیرا همان آمدن بدست چپ یا از پشت سر دلیل بر سجین است بلکه همین باز کردن نامه که غرق معاصی است و هیچ عمل خیری در او نیست خود صاحب نامه میفهمد که حکم آن سجین است چنانچه میفرماید: اقْرَأْ كِتابَكَ كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً اسراء آیه ۱۴ بلکه خودش اعتراف میکند که میفرماید: وَ وُضِعَ الْكِتابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً کهف آیه ۴۹.

تنبیه: قبلا گفتیم که آنچه در نامه عمل ثبت شده افعال و اعمال ظاهریه است امور قلبیه جز خدای متعال نمیداند، و در بعض اخبار که بعض عصات مؤمنین چون نامه عملش را میبیند و خود را مستحق جهنم میداند خود رو بجهنم میرود خطاب میرسد که: نزد من یک ذخیره ای داری و بواسطه آن گناهانت را عفو کردم و آمرزیدم مأیوس مباش تو را نجات میدهم و بهشت میبرم. اللهم عفوک عفوک مغفرتک مغفرتک.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۰] .... ص: ۳۷

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۰)

ویل در آن روز از برای تکذیب کنندگان است، کذب از گناهان بسیار بزرگ است که فرمودند:

الکذب شر من الشراب.

لکن حرمت کذب اقتضایی است مثل ظلم نیست که حرمتش ذاتی باشد بسا بواسطه جهاتی جایز بلکه واجب میشود مثل کذب برای نجات مسلم و مؤمن از دست ظالم و کافر، و برای دفع شر اشرار و کفار و تکذیب کفار و ضالین و اشباه اینها اگر چه صدق کذب بر آنها مشکل است چون در مفهوم کذب اینکه خلاف واقع باشد، و تکذیب کفار و اشباه آنها عین واقع و حقیقت صدق است چنانچه تصدیق آنها عین کذب و بر خلاف واقع است، و اشد انحاء تکذیب انبیاء و ائمه هدی و قرآن و احکام الهی و معاد است که خداوند تفسیر میفرماید مکذبین را بتکذیب معاد که میفرماید:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۱] .... ص: ۳۷

الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۱۱)

مکذبین بروز جزا منحصر بمنکرین معاد نیست که خصوص طبیعی باشد زیرا

مثل یهود و نصاری و مجوس و ارباب مذاهب باطله منکر اصل معاد نیستند بلکه اگر یکی از خصوصیات معاد را منکر شود مکذب بیوم الدین است مثل اینکه بگوید:

معاد روحانی است معاد جسمانی را منکر شود، یا میزان و صراط و تطایر کتب و حساب یا بهشت و جهنم را منکر گردد، و مثل آن است کسانی که یکی از عقاید حقه را منکر گردند و تکذیب کنند، و عقاید حقه چنانچه معروف است عقاید خمسه است توحید عدل نبوت امامت معاد لکن خصوصیاتی که در اینها لازم است که اگر یکی از آنها نباشد ایمان نیست بسیار است که حقیر در کتاب عمل الصالح مجلد سوم کلم الطیب شماره کرده ام بالغ بر پنجاه عقیده میشود مثلا در توحید بجمیع اقسامش ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری، در عدل بمعنی عدم صدور فعل قبیح و لغو و ظلم، در نبوت معتقد بجمیع انبیاء و عصمت آنها و بالاخص حضرت رسالت افضلیت و خاتمیت و معراج و قرآن مجیدش، در امامت بجمیع ائمه اثنی عشر و عصمت آنها و افضلیت آنها پس از رسول اکرم بر تمام انبیاء و ملائکه، و علوم آنها و شئون آنها، و غیبت ولی اللّه و ظهورش، و رجعت ائمه اطهار و شفاعت آنها، در معاد خصوصیات آن از تطایر کتب و صراط و میزان و حساب و جنت و نار جسمانی و روحانی و آنچه در قرآن فرموده و در لسان ائمه خبر داده اند و بسیار از ضروریات دین و مذهب که تکذیب هر یک از آنها موجب زوال ایمان میشود و در حکم: وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ هستند.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۲] .... ص: ۳۸

وَ ما يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (۱۲)

و تکذیب بروز جزا نمیکند مگر هر معتد أثیم. معتدی تجاوز کننده است و این معنی عموم دارد زیرا هر کس حدی دارد و اگر از حد خود تجاوز کرد معتدی میشود در امر دین باید چیزی بر دین اضافه نکند که بدعتی در دین بگذارد یا چیزی از دین را منکر نشود، در امر توحید شرک نیاورد باقسام شرک، در مورد انبیاء و ائمه غلو نکند و چیزی از شئونات آنها را کس نگذارد، در صفات صفات خبیثه مثل کبر و غیر او را زایل کند و متصف بصفات حمیده باشد و هکذا در سایر عقاید و اخلاق از حد خود تجاوز نکند، و أثیم از اثم است بمعنی معصیت آثم معصیت کار است اثیم آنکه

بسیار معصیت میکند و شعار خود را قرار داده و عادت کرده که یکی از مصادیق معتد اثیم این است که میفرماید:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۳] .... ص: ۳۹

إِذا تُتْلی عَلَیْهِ آیاتُنا قالَ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ (۱۳)

یکی از صفات معتد اثیم این است که چون تلاوت شود بر او آیات قرآن مجید را میگوید: این قرآن همان نوشته ها و گفتار پیشینیان است که هیچ اصل و مدرکی ندارد مثل کتب یهود و نصاری عهد قدیم و جدید که تمام بافندگی است که یک اشخاص فاسدی آنها را نوشته اند و گفته اند، و مثل الف لیله و لیله و قصه رستم و اسفندیار و حسین کرد و کتابهای قصه و سرگرم کننده جوانهای امروزه قرآن را هم در عداد آنها شمرده اند چنانچه یزید گفت:

لعبت هاشم بالملک فلا خبر جاء و لا وحی نزل

لیت أشیاخی ببدر شهدوا جزع الخزرج من وقع الاثل

لاحلّوا و استحلّوا فرحا ثم قالوا یا یزید لا تشل

و این موضوع شامل تمام کفار و مشرکین میشود که رسالت حضرت خاتم را منکرند و قرآن را وحی الهی نمیدانند با اینکه قرآن دلیل حقانیت خود را با خود دارد الی یوم القیامه که معجزه بزرگ و باقیه است که ببانگ بلند فریاد میزند:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلی أَنْ یَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا یَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ کانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیراً بنی اسرائیل آیه ۸۸، بلکه تنزل فرموده میفرماید: أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَیاتٍ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ هود آیه ۱۳، بلکه باز تنزل فرموده میفرماید: وَ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلی عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَهٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ بقره آیه ۲۳، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ أُعِدَّتْ لِلْکافِرِینَ بقره آیه ۲۴.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۴] .... ص: ۳۹

کَلَّا بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ (۱۴)

چنین نیست بلکه غلبه کرده بر دلهای آنها آنچه را که بودند کسب میکردند.

(کلا) یعنی چنین نیست که میگویند قرآن اساطیر الاولین است بلکه قرآن:

تَنْزِیلُ الْکِتابِ لا رَیْبَ فِیهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ سجده آیه ۲ تَنْزِیلُ الْکِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَیْکَ الْکِتابَ بِالْحَقِّ ... الایه زمر آیه ۱ و ۲ وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ شعراء آیه ۱۹۲ الی ۱۹۴. و غیر اینها از آیات بلکه منشأ تکذیب آنها:

بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ ران بمعنی غلبه است، ما کانوا یکسبون فعل معاصی است که در اخبار بسیار داریم که در قلب انسان نکته بیضاء خال سفیدی است که قلب را روشن میکند مثل خورشید که صفحه زمین را روشن کرده و چون معصیت کرد یک خال سیاه گوشه این خال سفید احداث میشود چنانچه بسا گوشه خورشید بواسطه بعض کرات مثل قمر منکسف میشود هر چه معاصی زیاد شود نور کم میشود و ظلمت معاصی زیاد میشود که تمام صفحه آن نکته بیضا، سیاه میشود چنانچه در کسوف کلی تمام صفحه خورشید را میگیرد عالم ظلمانی میشود اگر این سیاهیها بتوبه رد شد از روی آن نقطه بیضاء باز قلب روشن میشود و اگر متراکم شد و حال توبه پیدا نکرد بلکه سیاهی روی سیاهی آمد معاصی روی معاصی دیگر

لا یرجی بخیر

است. منشأ تکذیب این کفار این است که میفرماید: ما کانُوا یَکْسِبُونَ دیگر قابل هدایت نیستند که در خبر است:

صار قلبه منکوسا.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۵] .... ص: ۴۰

کَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ یَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (۱۵)

مجسمه قائلند که خدای متعال فردای قیامت میآید و بر تخت خود که عرش باشد مینشیند مؤمنین خدا را میبینند و کفار ممنوع از دیدن هستند و این آیه را شاهد گرفته اند، و ما می گوییم: محجوب از رب عدم شمول رحمت و تفضل و عنایت و مثوبات حق است یعنی فردای قیامت بوی رحمت بمشام آنها نخواهد رسید و لو رحمت الهی وسعت دارد کل شی ء را لکن قابلیت محل شرط است، سگ را نمیبرند پهلوی انبیاء نشانند.

بلبل بباغ و جغد بویرانه تاخته هر کس بقدر همت خود خانه ساخته

الجنه دار المتقین و النار دار الفاسقین، در وصف کفار میفرماید: وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ مؤمن آیه ۵۲. و نیز میفرماید: ذلِکَ جَزاءُ أَعْداءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِیها دارُ الْخُلْدِ فصلت آیه ۲۸، و در وصف متقین میفرماید: وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِینَ جَنَّاتُ عَدْنٍ یَدْخُلُونَها تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُمْ فِیها ما یَشاؤُنَ کَذلِکَ یَجْزِی اللَّهُ الْمُتَّقِینَ نحل آیه ۲۹ و ۳۰ لذا پس از آنکه محجوب میشوند از رحمت الهی و مثوبات اخروی، بهمین اندازه کفایت نمیشود:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۶] .... ص: ۴۱

ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصالُوا الْجَحِیمِ (۱۶)

پس از محجوبیت بدرستی که اینها هر آینه چشندگان هستند جحیم را که یکسر آنها را می اندازند در قعر جهنم و بهمین هم قناعت نمیشود بلکه:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۷] .... ص: ۴۱

ثُمَّ یُقالُ هذَا الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تُکَذِّبُونَ (۱۷)

که آنها را سرزنش میکنند و میگویند این است آنچه را که شما بودید تکذیب میکردید که گفتیم تکذیب آنها یا بانکار معاد است مطلقا مثل طبیعی و دهری یا بانکار معاد جسمانی است و منحصر بروحانی میدانند، یا به اینکه خود را معاف میپندارند یا خلود را منکرند یا میگویند جسم آنها آتشی میشود دیگر عذاب و اذیت ندارند، یا سایر مزخرفات این است حال مکذبین.

این یازده آیه در وصف فجار و مکذبین است سپس یازده آیه در وصف ابرار و مقربین بیان میفرماید.

گفتیم: ابرار احسان کنندگان هستند احسان بنفس خود و احسان بغیر و احسان در دین: اما احسان بنفس اینکه خود را در معرض قابلیت نعم الهیه در آورند چه نعم دنیویه و چه اخرویه و مشمول الطاف الهیه شوند و مستفیض بفیوضات حق گردند باعمال حسنه از واجبات و مستحبات و عبادات، و احسان بغیر محبت و علاقه و بذل مال و ارشاد و هدایت و امر بمعروف و نهی از منکر و دعا، و طلب مغفرت برای مؤمنین و خیرات و مبرات برای اموات و حسن معاشرت با احیاء مؤمنین و اداء حق ذوی الحقوق و احترام از علماء و بزرگان دین و از آن جمله ذکر صلوات و سلام خدمت پیغمبر

و ائمه طاهرین که گفتند:

(للمؤمن علی اخیه المؤمن ثلاثون حقا لا برائه منها الا بالاداء او العفو)

و اما احسان در دین مقدسات دین را محترم بشمارند قرآن مجید احکام شرع انبیاء و اولیاء و ائمه طاهرین تکمیل ایمان اطاعت واجب الاطاعه و امثال اینها لذا میفرماید:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۸] .... ص: ۴۲

كَلَّا إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِي عِلِّيِّينَ (۱۸)

اگر مراد از کتاب نوشته الهی باشد خداوند بملائکه امر میفرماید که آن را ببرند تمام ملائکه عالم بالا مشاهده کنند که خداوند چه تفضلی در حق ابرار دارد، و اگر نامه عمل آنها باشد مشاهده کنند که چه اعمال نیکی داشته که میفرماید: سرّ اینکه کتاب ابرار را در علیین قرار داده این است برای مشاهده مقربین.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۱۹] .... ص: ۴۲

وَ ما أَدْراكَ ما عِلِّيُّونَ (۱۹)

چه چیز شما را آگاه کرد که چیست علیون؟.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۰] .... ص: ۴۲

كِتابٌ مَرْقُومٌ (۲۰)

کتابی است که نوشته شده بید قدرت الهی یا ملائکه کتبه اعمال.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۱] .... ص: ۴۲

يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (۲۱)

مقربون انبیاء و ائمه اطهار و معصومین هستند که خداوند افراد بشر را در قیامت سه دسته کرده مقربون و اصحاب شمال در سوره مبارکه واقعه و شرح حال هر سه را بیان فرموده از آیه شریفه: وَ كُنْتُمْ أَزْواجاً ثَلاثَةً آیه ۷ الی قوله تعالی: هذا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ آیه ۵۶. ۴۰ آیه و شرحش در محل خود بیان شده.

تنبیه: از این آیه استفاده میشود که علیین مقام اعلای بهشت است زیرا مقربین در اعلی درجه بهشت هستند زیرا جایگاه مقربون را میفرماید: فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ و این کتاب را هم میبرند که آنها مشاهده کنند.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۲] .... ص: ۴۲

إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ (۲۲)

محققا ابرار که شرح حال آنها بیان شد در نعیم هستند که بهشت باشد که نعمتهای بهشت همیشه باقی است نه تمام میشود که از بین برود و نه فاسد میشود که

ص: ۴۲

نتوان استفاده کرد بلکه زیاد میشود که میفرماید: وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ هذا ما تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ادْخُلُوها بِسَلامٍ ذلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ لَهُمْ ما يَشاؤُنَ فِيها وَ لَدَيْنا مَزِيدٌ ق آیه ۳۱ الی ۳۵.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۳] .... ص: ۴۳

عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ (۲۳)

بر تختها و تکیه گاههای بهشت نشسته تماشا میکنند تختها از جواهرات زمرد سبز یاقوت قرمز تکیه گاهها از استبرق و حریر منظره های بهشت عمارات از طلا و نقره حور العین که یری مخ ساقها من وراء سبعین حله، غلمان مخلدون كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ بِأَكْوابٍ وَ أَبارِيقَ وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ اشجارها متدلیه، فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ، قُطُوفُها دانِيَةٌ.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۴] .... ص: ۴۳

تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (۲۴)

تمام جرد مرد خرّم و خندان با صورتهای نورانی که اهل جهنم میگویند: انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَراءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً حدید آیه ۱۳.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۵] .... ص: ۴۳

يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ (۲۵)

بآنها غلمانهای بهشت سقایت میکند از مشروبات بهشت از جامهای سر بمهر که چهار مشروب دارند: مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى، وَ لَهُمْ فِيها مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ محمد آیه ۱۵.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۶] .... ص: ۴۳

خِتامُهُ مِسْكٌ وَ فِي ذلِكَ فَلْيَتَنافَسِ الْمُتَنافِسُونَ (۲۶)

و در این تفضلات نسبت بابرار باید بگروند گروندگان. یعنی واجب است بر تمام افراد بشر که در مقام تحصیل این فیوضات برآیند بتحصیل ایمان و تصفیه اخلاق و اتیان باعمال صالحه و تقوای از کلیه معاصی تا نائل شوند باین فیوضات تا نگروند نائل نمیشوند: مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد. بدون عمل مجرد تمنی و آرزو است، و مکرر گفته ایم که این ایمان و اعمال صالحه و تقوای از معاصی مجرد قابلیت تفضل میآورد آن هم بتوفیق و تأیید و اعانت خداوند نه استحقاق و طلبکاری، و تمام این فیوضات تفضلات الهی است در محل در مقابل کفر و شک در دین و شرک و ترک واجبات

و فعل محرمات انسان را از قابلیت میاندازد مثل دانه گندم و هسته خرما و سایر حبوبات و فواکه که خودبخود رشد نمیکند احتیاج بزارع و غارس دارد و آب که بموقع باو برسد و دفع آفات از او بشود تا خداوند او را سبز و خرم و رشد و ثمر دهد، و اما اگر فاسد شد و از قابلیت افتاد انتظار خرمی و سبزی و رشد و ثمر نداشته باشد:

اللهم انی اسألک ان تجعلنی من الأبرار و لا تجعلنی من الفجار بحق محمد و آله الاطهار صلواتک علیهم ما دامت اللیل و النهار.

[سوره المطففین (۸۳): آیات ۲۷ تا ۲۸] .... ص: ۴۴

وَ مِزاجُهُ مِنْ تَسْنِیمٍ (۲۷) عَیْناً یَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (۲۸)

تسنیم مقابل تسطیح است، عمارت مرتفع را مسنم میگویند، سنام ابل آن بلندی روی گرده شتر است که نمیشود بدون جهاز بر او سوار شد، قبر مسنم آنکه روی قبر را مرتفع نمایند مقابل با مسطح که با سطح زمین مساوی باشد.

این رحیق مختوم که از برای ابرار میآورند که از انهار اربعه بهشت اتخاذ شده با این تسنیم مخلوط و ممزوج میکنند و این تسنیم در اعلا درجات بهشت است و خالص آن مخصوص مقربین است که آنها در درجه اعلای بهشت هستند که میفرماید:

(مِزاجُهُ مِنْ تَسْنِیمٍ) یعنی آن رحیق مختوم ممزوج با این تسنیم شده سپس تسنیم را معرفی میفرماید که:

(عَیْناً یَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ) چشمه ای است در اعلا درجه بهشت که مشروب مقربین است که در همان اعلا درجات بهشت جایگاه آنها است و معلوم است که بهترین مشروبات بهشت است.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۲۹] .... ص: ۴۴

إِنَّ الَّذِینَ أَجْرَمُوا کانُوا مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا یَضْحَکُونَ (۲۹)

بدرستی که کسانی که مجرم هستند از رفتار مؤمنین بآنها میخندند و آنها را مضحکه میکنند و سخریه و استهزاء میکنند بخصوص بانبیاء و بآیات الهیه که میفرماید: وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِکَ فَحاقَ بِالَّذِینَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ انبیاء آیه ۴۱، و میفرماید: وَ إِذا رَأَوْا آیَةً یَسْتَسْخِرُونَ صافات آیه ۱۴.

و امروز هم این متجددین و اروپا رفتگان علماء و مؤمنین را مسخره و استهزاء میکنند

و تقلید آنها را در میآورند و آنها را امّل و کهنه پرست میشمارند و بآنها میخندند و مضحکه میکنند و مصداق این آیه شریفه میشوند:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۰] .... ص: ۴۵

وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغامَزُونَ (۳۰)

و زمانی که برمیخورند این مجرمین بمؤمنین چشمک میزنند که معنای غمزه است یعنی ببین چطور راه میرود و چه نحوه لباس پوشیده و چه عبا و عمامه دارد و ما با لباسهای مد جدید خارجه با کراوات و حلقه طلا و کلاه شاپو با زینت هر چه تمامتر هستیم و حتی نحوه خوراک آنها با این همه میکروبات حتی نشست و برخاست و رفتار آنها را مسخره و استهزاء میکنند حتی بمساجد و معابد و مجالس سوگواری و منابر و مواعظ و نصایح آنها میخندند. و بعقیده حقیر امروز صد درجه بدتر از کفار و مشرکین دوره انبیاء هستند حتی نوار آنها را میگیرند و عکس آنها را برمیدارند و در مجالس خود بخصوص مجالس لهو و لهب نمایش میدهند و مضحکه میکنند که میفرماید:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۱] .... ص: ۴۵

وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ (۳۱)

که در منازل خود میروند خنده و بدگویی میکنند.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۲] .... ص: ۴۵

وَ إِذا رَأَوْهُمْ قالُوا إِنَّ هؤُلاءِ لَضالُّونَ (۳۲)

میگویند اینها عقب افتاده اند و ما را از ترقی و تعالی باز داشته اند بدبخت و بیچاره کرده اند و هزار عیب دیگر و افترا و تهمت بآنها میبندند و میزنند باشد تا به نتیجه آن برسند.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۳] .... ص: ۴۵

وَ ما أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حافِظِينَ (۳۳)

این آیه را دو نحوه تفسیر کردند یک نحوه اینکه نایب فاعل ارسلوا فجار باشند و مرجع ضمیر جمع علیهم ابرار باشند و معنی این میشود که: این فجار فرستاده نشدند که نگهبان ابرار باشند اشاره باین که هر کس گرفتار عمل خود میباشد:

فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ الرحمن آیه ۳۴. خوبند برای خود خوبند بدند برای خود بدند شما فجار در فکر خود باشید.

نحوه دیگر عکس این معنی که نایب فاعل ارسلوا ابرار و مرجع ضمیر جمع فجار باشد که شما ابرار مکلف نشده اید و فرستاده نشده اید که این فجار را از این کارهای زشت بازدارید باید صبر کنید و تحمل کنید اینها بجزای خود میرسند و بعذاب الهی معذب میشوند. ولی آنچه بنظر میآید و در آیات بسیاری اشاره دارد اینکه فاعل ارسلوا انبیاء و رسل باشند و مرجع ضمیر جمع فجار که مفاد آیه این باشد که: انبیاء و رسل فرستاده نشدند که فجار را از مشرکین و کفار و فسقه حفظ فرمایند و جلوگیری کنند فقط وظیفه آنها ابلاغ و اتمام حجت است که میفرماید: فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ نحل آیه ۳۵. و میفرماید: إِنْ تَحْرِصْ عَلى هُداهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ نحل آیه ۳۷. و میفرماید: لَيْسَ عَلَيْكَ هُداهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ بقره آیه ۲۷۲. و میفرماید: فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ مائده آیه ۹۲ و غیر اینها از آیات بسیار و اللَّه اعلم بمراده.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۴] .... ص: ۴۶

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (۳۴)

پس روز قیامت کسانی که ایمان آوردند بکفار که اینها را مضحکه و سخریه و استهزاء میکردند میخندند و مضحکه میکنند که دیدید آنچه را میگفتیم و بما میخندیدید حال میانه غل و زنجیر و صورت سیاه و هزار گونه عذاب گرفتارید.

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۵] .... ص: ۴۶

عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ (۳۵)

مؤمنین بر تختهای بهشت نشسته و بابی میانه بهشت و جهنم باز میشود اهل جهنم را میبینند که میان آتش میسوزند و حمیم و غساق خوراک آنها و شراب آنها است و زقوم و چه و چه بآنها خنده میکنند که میفرماید:

[سوره المطففین (۸۳): آیه ۳۶] .... ص: ۴۶

هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ (۳۶)

آیا جزا داده میشوند کفار آنچه را که بودند بجا میآوردند. استفهام تقریری است یعنی البته و صد البته جزاء عمل خود را خواهند دید، و تعبیر به ثوب با اینکه ثواب جزای عمل خیر است مقابل عذاب لکن این یک نوع سرزنش است که ثواب عمل کفار این است که مؤمنین را سرزنش و سخریه و استهزاء و مضحکه میکردند

در قیامت اجر آنها این است که مؤمنین آنها را نکوهش کنند که این مزید بر عذابهای آنها باشد.

تنبیه- در اخبار بسیار داریم که این آیات در مورد نصب امیر المؤمنین است در امر خلافت لکن مکرر گفته ایم که مورد مخصص نیست و منافی با عموم نیست.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره المطففین و یتلوه ان شاء اللَّه تعالی تفسیر بقیه السور بعونه و توفیقه، و الحمد له و الصلاه علی النبی و آله و اللعن علی اعدائه و انا العبد عبد الحسین المدعو بالطیب .

سوره الانشقاق .... ص : ۴۷

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم و الحمد للَّه رب العالمین، و الصلاه و السلام علی سید المرسلین و علی آله الطاهرین و اللعنه علی أعدائهم اجمعین ابد الابدین و دهر الداهرین

[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱ تا ۵] .... ص : ۴۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ (۱) وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ (۲) وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (۳) وَ أَلْقَتْ ما فِیها وَ تَخَلَّتْ (۴)

وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ (۵)

اما الکلام فی فضلها- گذشت حدیثی که در سوره انفطار از ابن بابویه باسناده از حسین بن ابی العلاء از حضرت صادق (ع) روایت کرده که فرمود:

«من قرأ هاتین السورتین و جعلهما نصب عینیه فی صلوه الفریضه و النافله اذا السماء انفطرت و اذا السماء انشقت لم یحجبه من اللَّه حاجب و لم یحجزه من اللَّه حاجز و لم یزل ینظر اللَّه فینظره حتی یفرغ من حساب الناس».

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرأ هذه السوره أعاذه اللَّه تعالی ان یؤتی کتابه وراء ظهره، و ان کتبت و علقت علی المتعسره بولدها او قرئت علیها وضعت

من ساعتها)

و از حضرت صادق (ع) فرمود:

(اذا علقت علی المعسره وضعت و یحرص الواضع لها أن ینزعها من المعسره سریعا لئلا یخرج جمیع ما فی بطنها، و تعلیقها علی الدابه تحفظها عن الافات، و ان کتبت علی حائط المنزل امن من جمیع الهوام.)

التفسیر:

إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ انشقاق قریب المعنی با انفطار است، انفطار پاره شدن است انشقاق جدا شدن است و پاشیده شدن است که آثار قیامت است.

اشکال: قبلا گفتید که: آسمانها فلزات نیست چنانچه حکماء قدیم گفتند بلکه طبقات فضاء است و انفطار و انشقاق چه معنی دارد؟

جواب: البته هر طبقه یک تلاصقی دارد که اینها از هم پاشیده میشود و مثل طی السجل للکتب که در آیه دارد و میفرماید: یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴، و میفرماید: وَ الْأَرْضُ جَمِیعاً قَبْضَتُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ زمر آیه ۶۷. یعنی این نوع که امروز هستند طبقات مختلف متلاصق باقی نیست بعینه برای تقریب بذهن مثل ابر است که یک بخاری بیشتر نیست که از دریاها برداشته میشود و دخانی که از زمین بالا میرود و متلاصق میشود بصورت ابر در میآید سپس از هم پاشیده میشود و جزء هوا میشود.

وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ یعنی شنید و اطاعت کرد بمعنی سمعت و اطاعت و حق و سزاوار هم بود برای او در اطاعت و استماع و این آیه یکی از آیاتی است که دلالت تام دارد بر اینکه جمیع موجودات امکانی علوی و سفلی شعور و ادراک دارند و معرفت بخدای خود و فرمانبردار در امتثال اوامر او و ذکر و تسبیح دارند، میگویند و میشنوند بلکه در اخبار داریم که با انبیاء و ائمه هدی تکلم میکردند چنانچه میفرماید:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ بنی اسرائیل آیه ۴۴. قضایای مورچه و هدهد در سوره نمل صریح در این دعوی است خطابات الهی بآسمان و زمین و وحی بنحل: وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ و یا أَرْضُ ابْلَعِی ماءَکِ وَ یا سَماءُ أَقْلِعِی هود آیه ۴۴. و قضیه سوسمار و سنگ ریزه در

دست رسالت بلکه تمام اشجار و ریگهای بیابان شهادت برسالت دادند، و قضایای دیگر که خیال میکنم کمتر مطلبی است که باین وضوح باشد، و بسیار تعجب میکنم از مفسرین که چون این امور را در نظر خود بعید میدانند یک تأویلات و توجیهاتی در این آیات و اخبار میکنند و صاحبان عقل و شعور را منحصر بملک و جن و انس میدانند بلکه بسیاری از متجددین امروزه ملک و جن را هم منکرند و تأویل بقوای انسانی میکنند باری بگذاریم و بگذریم.

وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ امتداد ارض یوم القیامه ظاهرا این باشد که امروز سه ربع کره زمین در آب است فقط یک ربع آن بارز است که ربع مسکونش گویند و چون روز قیامت دریاها خشک میشود که میفرماید: وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ تکویر آیه ۶ تمام کره زمین بارز و ظاهر میشود که چهار برابر میشود، و ممکن است که خداوند زائد بر این توسعه دهد، وَ أَلْقَتْ ما فِیها وَ تَخَلَّتْ و بیرون میاندازد از زمین آنچه در زمین است و خود را خالی میکند. القاء ما فیها ابدان مرده ها است که از زمان آدم تا قیامت زیر خاک رفته اند تمام زنده میشوند و آنها را زمین بیرون میاندازد و از قبور خارج میشوند، و ممکن است بواسطه عموم کلمه ما دفائنی که زیر زمین مدفون کرده اند از جواهرات و فلزات و هر چه در تخوم ارض است تمام از زمین خارج میشوند.

وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ گذشت تفسیر آن.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۶] .... ص: ۴۹

یا أَیُّهَا الْإِنْسانُ إِنَّکَ کادِحٌ إِلی رَبِّکَ کَدْحاً فَمُلاقِیهِ (۶)

کدح سعی شدید و زحمت زیاد است که انسان را یا حیوان را خسته میکند مثل اینکه بار زیادی بر او حمل کنند یا راه دوری را طی کند یا بار سنگینی بردارد یا فکر عمیقی کند یا اشتغالات زیادی را تحمل کند بالجمله هر چه ملالت و خستگی میآورد کدحش گویند، و انسان را گفتند مسافر است (الانسان مسافر و منازله سته) منزل اول صلب پدر- دوم- رحم مادر.

سوم- دنیا. چهارم- برزخ. پنجم- صحرای محشر. ششم- بهشت یا جهنم. و بار انسان در همین منزل سوم است هر چه سبکبار

باشد خود را آلوده بزخارف دنیا و هواهای نفسانی و ملهیات و معاصی نکند بارش سبک میشود فردای قیامت خستگی و ناراحتی ندارد، و هر چه خود را آلوده کند بارش سنگین و خستگی و ناراحتی دارد و بدتر از این آنکه بار دیگران را هم بر خود بار کند که میفرماید، وَ لَيَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالًا مَعَ أَثْقالِهِمْ وَ لَيُسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيامَهِ عَمَّا كانُوا يَفْتَرُونَ عنکبوت آیه ۱۴. لذا میفرماید:

(يا أَيُّهَا الْإِنْسانُ) خطاب بجمیع افراد انس است.

(إِنَّكَ كادِحٌ) تو بار خود را سنگین کرده ای و خود را بزحمت انداخته ای و با این بار گناه بسوی پروردگار خود بروی که: إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ بقره آیه ۱۵۶، و میفرماید: وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ إِلَيْنا راجِعُونَ انبیاء آیه ۹۳.

(إِلى رَبِّكَ) که مبعوث میشوی و در محکمه سؤال و جواب می آیی.

(كَدْحاً) آنهم چه اندازه سنگینی که طاقت فرسا است از عهده کوچکترین آنها بر نمی آیی چه رسد با اینهمه بار سنگین.

(فَمُلاقِيهِ) خوشا بحال کسانی که ملاقات کنند پروردگار خود را با ایمان کامل و اعمال صالحه و تقوی با صورت نورانی بشّاش و خرم، و نامه عملش بدست راست داده شده و در طرف راست صحرای محشر رفته، و بدا بحال کسانی که بحال کفر و شرک و ضلالت و اعمال سیئه با صورت سیاه غمگین و محزون و نامه عمل بدست چپ و در طرف چپ صحرای محشر با غل و زنجیر آمده باشد.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۷ تا ۹] .... ص : ۵۰

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ (۷) فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً (۸) وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً (۹)

پس اما کسی که داده شود کتاب او بدست راست او پس زود باشد که محاسبه شود بحساب کمی و برگردد بسوی اهل خود خوشحال و خرسند.

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ چند طایفه هستند: ۱- مؤمنینی که در کتاب آنها و نامه عملشان معصیت نوشته نشده یا اصلا معصیتی از آنها صادر نشده یا اگر صادر شده موفق بتوبه شده اند یا باعمال حسنه سیئات آنها از بین رفته که میفرماید: إِنَّ

الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ

هود آیه ۱۴. یا ببلیات دنیوی و عقوبات برزخی تدارک شد، یا بدعاء مؤمنین و خیرات و مبرات آنها، یا بشفاعت شافعین آمرزیده شده اند.

۲- مؤمنینی که حسنات آنها غالب بر سیئات آنها باشد که در میزان عمل مصداق: فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ اعراف آیه ۸ میشود.

۳- مؤمنینی که حسنات و سیئات آنها برابر است تقابل میشود و برای ایمانشان نجات پیدا میکنند.

۴- کسانی که سیئات آنها بر حسنات غالب است بعقوبات صحرای محشر یا بشفاعت شفعاء یا بحمل بر ظالمین و ناصبین تدارک میشود و بواسطه ایمانشان نجات پیدا میکنند. و مکرر گفته شده که معصیت دیگری را بر دیگری بار کنند منافی با برخی از آیات است که میفرماید: وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى وَ إِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلى حِمْلِها لا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْ ءٌ وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى فاطر آیه ۱۸. و جواب داده ایم که خداوند از هیچ ظالمی نمیگذرد تا حق مظلوم را از او نگیرد یا به اینکه عباداتش را بمظلوم بدهد بازاء حق او یا معاصی مظلوم را پای خود بگیرد، یا اگر ظالم عبادت ندارد و مظلوم هم معصیت ندارد خطاب بمظلوم میرسد برود هر که از دوستانش یا ارحامش گرفتار هستند بیاورد و معاصی آنها را بار بر ظالم کند تا تدارک شود، و از این بیان یک نتیجه گرفته ایم که ظالمین بآل محمد (ص) عبادت ندارند و آل محمد هم معصیت ندارند اگر گناهان تمام شیعیان را بار بر آنها کنند تدارک ظلم آنها نمیشود و لذا در اخبار دارد که بسا جمعی از ناصبین را فدای یک شیعه میکنند.

فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً فقط برای اینکه اهل محشر بدانند و مشاهده کنند که نتیجه ایمان چیست.

وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً مراد از اهل کسانی هستند که نجات پیدا کرده اند و با ایمان از دنیا رفته باشند و لو از ارحام و ازواج و زوجات نباشند و اگر بدون ایمان باشند از اهلیت بیرون هستند و لو فرزند صلبی او باشند چنانچه بنوح در حق فرزندش فرمود: إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ هود آیه ۴۶. و همچنین در حق

زوجه نوح و لوط و عایشه و حفصه و از آن طرف پیغمبر در حق سلمان بفرماید:

(السلمان منا اهل البیت).

[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱۰ تا ۱۲] .... ص: ۵۲

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ (۱۰) فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً (۱۱) وَ یَصْلی سَعِیراً (۱۲)

و اما کسی که داده شود نامه عملش از عقب سرش پس زود باشد که فریاد زند و و تمنای مرگ کند که ای کاش بحال موت بودم یا میمردم و میافتد سعیر جهنم را و واصل میشود بآتش افروخته.

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ در بسیاری از آیات تعبیر بشمال کرده و در این آیه وراء ظهر و جمع بین این دو بآن است که صورتش را برگردانند بعقب سر و دست چپ او را فرو برند در بدن و از عقب سر بیرون آورند و نامه را بدست چپ دهند از عقب سر، و ممکن است بگوئیم دستها را از عقب بسته اند و صورت را برگردانند بعقب و نامه بدست چپ داده شود و این برای کسی است که یک عمل صالح در نامه اش نباشد و ایمان هم نداشته باشد که نامه او سیاه و غرق معاصی باشد.

فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً ثبور ضجه و فریاد و ناله است که میفرماید: وَ وُضِعَ الْکِتابُ فَتَرَی الْمُجْرِمِینَ مُشْفِقِینَ مِمَّا فِیهِ وَ یَقُولُونَ یا وَیْلَتَنا ما لِهذَا الْکِتابِ لا یُغادِرُ صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً إِلَّا أَحْصاها کهف آیه ۴۹. وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِشِمالِهِ فَیَقُولُ یا لَیْتَنِی لَمْ أُوتَ کِتابِیَهْ وَ لَمْ أَدْرِ ما حِسابِیَهْ یا لَیْتَها کانَتِ الْقاضِیَهَ الحاقه آیه ۲۵ الی ۲۷.

وَ یَصْلی سَعِیراً سعیر برافروختگی و شعله آتش است چنانچه میفرماید:

وَ إِذَا الْجَحِیمُ سُعِّرَتْ تکویر آیه ۱۲، و میفرماید: وَ کَفی بِجَهَنَّمَ سَعِیراً نساء آیه ۵۵. و یصلی پرتاب میشود و تماس میگیرد با شعله های آتش که دارد شعله آتش او را بالا میاندازد که توهّم میکند از جهنم بیرون میافتد و لکن با عمود آتشی بر فرقش میزنند میرود تا قعر جهنم و همیشه در این حال است و آیه شریفه را باین نحو تفسیر کردند: وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِیدٍ کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِیدُوا فِیها حج آیه ۱۲. وَ أَمَّا الَّذِینَ فَسَقُوا فَمَأْواهُمُ النَّارُ کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها أُعِیدُوا فِیها سجده آیه ۲۰.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۱۳] .... ص : ۵۳

إِنَّهُ كانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُوراً (۱۳)

بدرستی که آن کس بود در دنیا در میان أهل بیت و رفقا و همقطاران خود مسرور و فرحناک بمعاصی و لهویات و زخارف دنیوی و هواهای نفسانی و بفکر آخرت و بعث و عقوبات معاصی نبود و مشقت عبادات را تحمل نمیکرد و خوف از عذاب الهی نداشت حال گرفتار عذاب و هم و غم شده بعکس اهل ایمان که در دنیا خائف بودند و تقوای از معاصی داشتند و مهموم و مغموم بودند که کوتاهی در امر دین نکنند حال مسرور و فرحناک هستند بسعادت و رستگاری و فیوضات الهی.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۱۴] .... ص : ۵۳

إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ (۱۴)

بدرستی که گمان میکرد اینکه هرگز مبعوث نمیشود و برنمیگردد نه حسابی است و نه نامه عملی و نه میزانی و نه صراطی و نه جهنمی حال که همه آنها را مشاهده میکند مهموم و مغموم و پشیمان میشود و ناله و فریادش بلند است و چاره ای ندارد نه دوستی و نه رفیقی و نه ناصری و نه معینی و نه شافعی و نه دافعی هیچ ندارد.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۱۵] .... ص : ۵۳

بَلى إِنَّ رَبَّهُ كانَ بِهِ بَصِيراً (۱۵)

بلی بدرستی که پروردگار او هست باو بینا و بصیر.

(بلی) گفتیم فرق است بین نعم و بلی نعم تصدیق ما قال است و بلی تکذیب او است چون فرمود که او خیال کرده که مبعوث نمیشود و برنمیگردد پس از موت خداوند میفرماید: بلی برمیگردد و زنده میشود و در صحرای محشر پای سؤال وارد میشود آنهم نزد کسی که بینا و بصیر است بکلیه اعمال و افعال و اقوال و کردار و ظاهر و باطن او که میفرماید: وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عِلْماً طلاق آیه ۱۲، و میفرماید:

وَ أَحاطَ بِما لَدَيْهِمْ وَ أَحْصى كُلَّ شَيْ ءٍ عَدَداً جن آیه ۲۸، و میفرماید: وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ یونس آیه ۶۱. چون علم از صفات ذاتیه است و عین ذات و منتزع از ذات و غیر متناهی است مثل سایر صفات ذاتیه.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱۶ تا ۱۹] .... ص : ۵۴

فَلا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ (۱۶) وَ اللَّيْلِ وَ ما وَسَقَ (۱۷) وَ الْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ (۱۸) لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ (۱۹)

پس قسم یاد نمیکنم بشفق و به شب و آنچه ظاهر میکند و ماه زمانی که تام و تمام میشود هر آینه هر یک بر دیگر سوار میشود طبقه طبقه.

(فَلا أُقْسِمُ) بقول مفسرین لا زایده است یعنی پس قسم میخورم، و بنا بر آنچه گفتیم کلمه زایده در قرآن نیست معنی از شدت وضوح مطلب احتیاج بقسم ندارد زیرا قسم برای امری است مبهم غیر معلوم اما امر واضح روشن احتیاج بقسم ندارد پس قسم نمیخورم:

(بِالشَّفَقِ) شفق حمره مغربیه است که پس از غروب شمس طرف مغرب ظاهر میشود و تقریبا یک ربع ساعت ظاهر است سپس زایل میشود که علامت مغرب است و وقت نماز مغرب میشود.

وَ اللَّيْلِ وَ ما وَسَقَ وسق بمعنی جمع آوری است یا بظهور ستارگان که در روز نمایان نیستند و در شب نمایان میشوند یا به اینکه تمام افراد انس و حیوانات در شب در منزلهای خود مجتمع میشوند و استراحت میکنند بخلاف روز که متفرق میشوند و اشتغال بامور معیشتی پیدا میکنند.

وَ الْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ از همان ماده وسق است یعنی ماه تمام نورش مجتمع میشود که لیالی بدر است شب سیزده و چهارده و پانزده که نصف قرص که مقابل شمس است و نورانی است بر زمین تابش میکند.

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ بعضی مفسرین کلمه لترکبن که مؤکد بضم تأکید و نون تأکید است مفرد شمردند و گفتند خطاب به پیغمبر است و مراد این است که از این قوم بشما مصائبی وارد میشود یکی بعد از دیگری ساحر و مجنون و کذاب و مفتری میگویند خاکروبه بر سرت میریزند شکمبه شتر بر سرت میریزند سنگ بقدمهایت میزنند عبا بگردنت میتابند عهد نامه تمام میکنند که بشما و بستگانت چیزی نفروشند و ندهند و سه سال در شعب ابی طالب با سختی و ترس زندگی کنی و عاقبت تصمیم قتل

تو را بگیرند تا فرار کنی و سپس با تو بجنگند در بدر و حنین و احد و احزاب و منافقین آنها چه اندازه اذیت کنند که بفرماید:

(ما أوذی نبی مثل ما أوذیت)

باید صبر کنی و تحمل کنی و بدستورات رسالتت رفتار نمایی لکن ظاهر این است که لَتَرْکَبُنَّ جمع است و خطاب بجمیع افراد بشر است، و مراد از طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ یا این است که هر طبقه میروند و طبقه دیگر جایگیر آنها میشوند مثل کاروانسرایی که یک طبقه بار میاندازند سپس بار میکنند طبقه دیگر جای آنها را میگیرند و هکذا که:

در این سرای دو در چون ضرورت است رحیل رواق طاق معیشت چه سربلند و چه پست

یا اینکه هر فردی در دوره عمر خود هر روز حالات مختلفه دارد یک روز غنی یک روز فقیر صحیح مریض، عزیز ذلیل، سیر گرسنه، مسرور غم زده، مطیع عاصی، مؤمن کافر، مهدی ضال و غیر اینها یکی بعد از دیگری، یا اینکه انسان در امر خلقت تا حین فوت حالات مختلف از انعقاد نطفه تا زمان رحلت پیدا میکند که گفتند سی و هفت اسم پیدا میکند: نطفه، علقه. مضغه، عظم، لحم، جنین، ولید، رضیع، فطیم، یافع(۱)، ناشی، مترعرع(۲)، حزور (۳)، مراهق، محتلم، بالغ، امرد، طار(۴)، باقل(۵)، مسیطر(۶)، مطرخم(۷)، مختط(۸)، صمل(۹)، ملتحی، مستوی، مصعد، مجتمع، شاب، ملهوز(۱۰) کهل، اشمط(۱۱)، شیخ، اشیب، محوقل(۱۲)، صفتات(۱۳)، همّ، هرم، میت، لکن بعید نیست که اشاره بروز جزا باشد که طبقات مختلف یکی بعد از دیگری وارد صحرای محشر میشوند چنانچه میفرماید: کُلَّما أُلْقِیَ فِیها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ یَأْتِکُمْ نَذِیرٌ. ..

الایه ملک آیه ۸. که فوج فوج وارد جهنم میشوند بطبقات مختلف یکی فوق دیگری طبقات سبع.

۱- ۱- یافع: مشرف بر احتلام

۲- ۲- مترعرع. براه افتاده و نشو کرده.

۳- ۳- حزور: سرخود شده آزاد شده.

۴- ۴- طار: شارب درآورده.

۵- ۵- باقل: خط دمیده.

۶- ۶- مسیطر: موی ریش صورت را پنهان کرده.

۷- ۷- مطرخم: موی صورت بلند شده.

۸- ۸- مختط: خط گذارده

۹- ۹- صمل:شدید الخلقه.

۱۰- ۱۰- ملهوز: ریش سیاه و سفید مخلوط شده.

۱۱- ۱۱- اشمط: ریش بلند شده

۱۲- ۱۲- محوقل: پیر شده.

۱۳- ۱۳- صفتات: خمیده شده. بقیه واضح است. منه

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۰] .... ص : ۵۶

فَما لَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۲۰)

پس چه سبب شده که این کفار و مشرکین ایمان نمی آورند، با این بیانات وافیه و ادله واضحه و آیات و حجج کافیه و براهین محکمه.

اقول: منشأ عدم ایمان آنها موانعی است که جلو آنها را گرفته و راه سعادت بر آنها سد شده و درهای نجات را بروی آنها بسته سیاهی قلب قساوت دلهای آنها، کبر نخوت تسلط شیطان هواهای نفسانی کثرت معاصی تقلید آباء که بتمام اینها قرآن مجید ناطق است بطوری که از قابلیت هدایت افتاده اند مثل دانه فاسده که از قابلیت رشد افتاده قابل کشت نیست باید دور انداخت و چشم از آن پوشید و توقع از آن نداشت که میفرماید: فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳، و میفرماید: ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حجر آیه ۳.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۱] .... ص : ۵۶

وَ إِذا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لا يَسْجُدُونَ (۲۱)

یکی از آیات سجده این آیه شریفه است که گفتند ۱۵ آیه در قرآن سجده دارد چهارش واجب و یازده مستحبّ، اما چهار واجب آیه ۱۵ در سوره سجده، آیه ۳۷ در فصلت، آیه ۶۲ در و النجم، آیه ۱۹ در علق، و اما یازده مستحبّ: آیه ۲۰۶ در اعراف آیه ۱۵ در رعد، آیه ۴۹ در نحل، آیه ۱۰۹ در بنی اسرائیل، آیه ۵۸ در مریم، آیه ۱۸ در حج، آیه ۷۷ در حج آیه ۲۵ در نمل، آیه ۲۴ در ص و غیر اینها که مشتمل بر لفظ سجده است لکن در این آیه شریفه ظاهرا مراد از سجده معهود نباشد زیرا اگر مراد بود دلالت داشت بر اینکه هر سوره و آیه از قرآن که تلاوت شده باید سجده کرد بلکه دلالت بر وجوب سجده دارد زیرا مذمت میکند کسانی را که چون قرآن بر آنها تلاوت شود سجده نمیکنند بلکه مراد از سجده تسلیم و تصدیق و قبولی آن و ایمان بآن هست که میفرماید:

وَ إِذا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لا يَسْجُدُونَ بخصوص بقرینه آیه بعد که میفرماید:

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۲] .... ص : ۵۶

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ (۲۲)

بلکه کسانی که کافر هستند تکذیب میکنند قرآن را میگویند: از جانب خدا نیست از دیگران اخذ کرده، یا بهم بافته، یا مثل قصه های پیشینیان است: یَقُولُ- الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ انعام آیه ۲۵، یعنی افسانه های پیشینیان است، وَ قالُوا ما هذا إِلَّا إِفْکٌ مُفْتَرىً سبأ آیه ۴۳، وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ یَقُولُونَ إِنَّما یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِی یُلْحِدُونَ إِلَیْهِ أَعْجَمِیٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِینٌ نحل آیه ۱۰۳، وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هَذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فرقان آیه ۴، و غیر ذلک از کفریات آنها.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۳] .... ص: ۵۷

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما یُوعُونَ (۲۳)

و خداوند داناتر است بآنچه در قلوب آنها است، وعاء ظرف است، و ایعاء چیزی است که در آن گذارده میشود و قلوب اوعیه است که امور قلبیه در او جایگیر میشود مثل علوم و عقائد و اخلاقیات و الهامات ملکی و وساوس شیطانی و خطورات قلبی، و ظرفیت قلوب هم مختلف است از حیث توسعه و ضیق و از امیر المؤمنین است فرمود:

(ان هذه القلوب اوعیه فخیرها اوعاها)

خدا میفرماید که: خداوند داناتر است بآنچه در قلوب و دلهای خود مخفی کردند و جای دادند، قلوب صافیه و قلوب قاسیه، عقاید حقه و عقاید فاسده، صفات حمیده و صفات خبیثه، نیات صادقه و کاذبه.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۴] .... ص: ۵۷

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۲۴)

پس بشارت ده این کفار را بعذاب دردناک، تمام عذاب ها دردناک است لکن شدت و ضعف دارد، و الیم عذاب ثابت دائم شدید است. و تعبیر ببشارت یک نوع سرزنش است و الا حقیقتا انذار است نه بشارت.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیه ۲۵] .... ص: ۵۷

إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ (۲۵)

مگر کسانی که ایمان آوردند و عمل بصالحات کردند برای آنها اجری است بدون منت تفضلات الهی منت است که بر سر بندگان دارد لکن آنچه دستور داده که منت گذارده از هدایت و ارشاد و دلالت و توفیق و تأیید و اسباب هدایت چنانچه میفرماید: لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ إِذْ بَعَثَ فِیهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِهِ

وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَهَ وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِی ضَلالٍ مُبِينٍ

آل عمران آیه ۱۶۴. چون قبلا قابل تفضلات نبودند پس از آنکه قابلیت پیدا کردند اجر آنها از راه تفضل بدون منت است.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره الانشقاق و یتلوه ان شاء اللَّه تعالی تفسیر بقیه السور بتوفیقه و تأییده و الحمد للَّه و الصلاه لنبیه و آله، و اللعن علی اعدائه و انا العبد عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره البروج .... ص : ۵۸

اشاره

بسم اللَّه تعالی و الحمد له و الصلاه علی رسوله و آله و اللعن علی مخالفیهم ابد الابدین و دهر الداهرین.

[سوره البروج (۸۵): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۵۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ السَّماءِ ذاتِ الْبُرُوجِ (۱) وَ الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ (۲) وَ شاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ (۳)

قسم بآسمان صاحب برجها و روز موعود و شاهد و مشهود کشته شدند اصحاب اخدود. اما الکلام فی فضلها: از ابن بابویه باسناده از یونس بن ظبیان از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ و السماء ذات البروج فی فریضه فانها سوره الانبیاء کان محشره و موقفه مع النبیین و المرسلین و الصالحین)

و از خواص القرآن از حضرت رسالت فرمود:

(من قرأ هذه السوره اعطاه اللَّه من الاجر بعدد کل من اجتمع فی جمعه و کل من اجتمع فی عرفه عشر حسنات و قراءتها تنجی من المخاوف و الشدائد)

و در حدیث آخر:

(کان له اجر عظیم)

و از حضرت صادق (ع):

(ما علقت علی مفطوم الا سهل اللَّه فطامه و من قرأها علی فراشه کان فی امان اللَّه الی أن یصبح).

وَ السَّماءِ ذاتِ الْبُرُوجِ دائره ای است در آسمان مسمی بدائره منطقه البروج

و این دائره دوازده قسمت شده هر قسمتی بیک برج نام گذارده شده که خورشید بعقیده حکماء قدیم در هر یک ماه در یکی از این بروج سیر میکند، و بعقیده ما کره زمین بحرکت انتقالی در یک سال دور کره شمس میگردد در هر ماهی مطابق یکی از این بروج و این بروج بلسان عرب: حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان عقرب، قوس، جدی، دلو، حوت، و بزبان فرس: فروردین، اردیبهشت، خرداد، تیر، مرداد، شهریور، مهر، آبان، آذر، دی، بهمن، اسفند که تشکیل چهار فصل میدهد بهار تابستان پائیز زمستان، و تسمیه این بروج بلسان عرب برای این است که کواکب و ستاره ها و کرات جویه که در هر یک قسمت نمایان میشوند باین اشکال بنظر میآیند این بر حسب ظاهر آیه.

و اما باطن آن مراد از سماء وجود مقدس نبی است و دوازده برج ائمه اثنی عشر چنانچه در خبر از پیغمبر اکرم است و حدیث مفصل است لکن تبرکا متعرض میشوم بدون ترجمه حدیث.

از اختصاص مروی است مسندا:

«قال رسول اللَّه (ص): ذکر اللَّه عز و جل عباده و ذکری عباده و ذکر علی (ع) عباده و ذکر الأئمه من ولده عباده، و الذی بعثنی بالنبوه و جعلنی خیر البریه ان وصیی لافضل الاوصیاء و انه لحجه اللَّه علی عباده و خلیفته علی خلقه و من ولده الأئمه الهداه بعدی بهم یحبس اللَّه العذاب عن اهل الارض، و بهم یمسک السماء ان تقع علی الارض الا باذنه، و بهم یمسک الجبال ان تمید بهم، و بهم یسقی خلقه الغیث و بهم یخرج النبات، اولیاء اللَّه حقا و خلفائه صدقا، عدتهم عده الشهور و هی اثنی عشر شهرا، و عدتهم عده نقباء بنی اسرائیل ثم تلا هذه الایه: وَ السَّماءِ ذاتِ الْبُرُوجِ- الی ان قال- فاما السماء فانا و اما البروج فالائمه بعدی اولهم علی و آخرهم المهدی»

وَ الْیَوْمِ الْمَوْعُودِ قسم بروز وعده داده شده، و یوم موعود ممکن است روز قیامت باشد که در بسیاری از سور و آیات وعده داده شده و تخلف ناپذیر نیست، و ممکن است روز ظهور حضرت بقیه اللَّه باشد که سرتاسر دنیا را عدل و داد پر کند و ریشه ظلم و جور و کفر را از زمین برکند، و ممکن است دوره رجعت ائمه طاهرین باشد که

انتقام از ظلم ظالمین بکشند و شیاطین بکلی هلاک شوند و از بین بروند که وقت معلوم است و ائمه طاهرین سلطنت کنند و مؤمنین در خدمت آنها متنعم شوند تا صفحه قیامت.

وَ شاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ اخبار در تعیین شاهد و مشهود مختلف است بعضی بروز جمعه و عرفه تفسیر فرموده بعضی بوجود مقدس رسول (ص) و امیر المؤمنین (ع) و مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق میکند منافی با عموم و اطلاق نیست و شاید مشهود روز قیامت و مشهود له و مشهود علیه بسیار هستند من جمله اعضاء و جوارح انسان چنانچه میفرماید: يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ نور آیه ۲۵. و آیات دیگر، و من جمله انبیاء در حق امت که میفرماید: فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً نساء آیه ۴۱، و من جمله ملائکه کتبه اعمال رقیب و عتید، و من جمله ملائکه حفظه، و من جمله ایام و لیالی، من جمله زمین که بر روی او عبادت یا معصیت شده، من جمله قرآن، من جمله پیغمبر اکرم (ص) در حق سایر انبیاء و ائمه هدی، من جمله ائمه طاهرین که در زیارت آنها داریم: شهداء یوم القیامه و از همه بالاتر و مهمتر ذات مقدس پروردگار که میفرماید: وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً- الی قوله- فَكَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبادَتِكُمْ لَغافِلِينَ یونس آیه ۲۹.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۴] .... ص: ۶۰

قُتِلَ أَصْحابُ الْأُخْدُودِ (۴)

کشته شدند اصحاب اخدود، یا کشته شوند اصحاب اخدود. گودالی و حفره ای و چاهی بسیار عمیق که او را مملو از آتش کردند و یک جماعتی را در آن چاه انداختند و سوزانیدند، و اقوال مفسرین و اخبار مرویه از طرق عامه در تعیین آنها که کیان بودند و در چه زمانی بودند و مرکز آنها کجا بود بسیار مختلف است و بعض آنها بافسانه نزدیک است، و خداوند تعیین نفرموده و صرف نظر از آنها اولی است و ما فقط بیک حدیث قناعت میکنیم که از غیبت شیخ طوسی باسناده از ابی رافع از رسول اللّه (ص) که خلاصه مضمونش این است که: بخت النصر بیست و شش سال و بیست روز سلطنت کرد و حضرت دانیال را گرفت و اصحابش را و مؤمنین باو را بالتمام گرفت و حفره و گودال

و چاهی کندند و مملو از آتش کردند و تمام آنها را در میانه آتش انداختند لکن آتش آنها را نسوزانید سباع و درندگان مثل شیر و امثال آن بر آنها انداختند بآنها اذیت نکردند عاقبت خداوند آنها را نجات بخشید.

اقول: این آیه را دو نحوه میتوان معنی کرد یک نحوه که اخبار باشد که خبر اصحاب اخدود کشته شدند ممکن است اصحاب اخدود همان مؤمنین باشند که خداوند مؤمنین را نجات داد و کفار را هلاک فرمود. و نحوه دیگر اینکه انشاء باشد یعنی خدا بکشد اصحاب اخدود را که این قدر اذیت بمؤمنین کردند لکن چون مدرک معتبری در دست نداریم باید بهمان اجمالش گذاشت و گذشت و اللّه العالم بمراده.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۵] .... ص: ۶۱

النَّارِ ذاتِ الْوَقُودِ (۵)

آتش دارای وقود. وقود چیزی است که روشن میکنند مثل هیزم و نفت و بنزین و امثال آنها چنانچه میفرماید: فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ بقره آیه ۲۴، و البته هر آتشی وقودی دارد و در اینجا میفرماید: ذات الوقود اشاره باین است که وقود این آتش بسیار بوده که خمودش مدت زیادی میخواهد که مؤمنین را در آن آتش میانداختند تا خاکستر میشدند مثل آتشکده فارس که گفتند هزار سال طول کشید و خاموش نشد تا شب ولادت حضرت رسول، و مثل آتش نمرود بر ابراهیم که از همه بلاد هیزم آوردند خروار خروار.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۶] .... ص: ۶۱

إِذْ هُمْ عَلَیْها قُعُودٌ (۶)

زمانی که این اصحاب اخدود کفار در اطراف آن اخدود نشسته بودند و یک یک مؤمنین را آوردند یکی طفلی در بغل داشت خواست برگردد و از ایمان دست بکشد طفل بزبان آمد و گفت خود را در آتش انداز این آتش رحمت است و کفار تماشا میکردند.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۷] .... ص: ۶۱

وَ هُمْ عَلی ما یَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِینَ شُهُودٌ (۷)

این اصحاب اخدود که اطراف نشسته بودند تماشا میکردند آنچه را که با مؤمنین میکردند خشنود و خرم بودند.

اشکال: چرا مؤمنین تقیه نکردند با اینکه تقیه در شریعت واجب است بالاخص برای حفظ نفس چنانچه از حضرت صادق (ع) است فرمود:

التقیه دینی و دین آبائی

و آیه شریفه در شأن عمار که پدر و مادرش تقیه نکردند مشرکین آنها را کشتند و او تقیه کرد او را رها کردند سپس آمد خدمت پیغمبر مضطربانه و گفت من کافر شدم آیه نازل شد: مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ ... الایه نحل آیه ۱۰۶.

جواب: وجوب تقیه برای حفظ اسلام و مسلمین است در جایی که بتقیه حفظ میشود واجب است و اما اگر بتقیه اسلام و مسلمین از بین میرود حرام است تقیه و لو او را قطعه قطعه کنند، و از این بیان دفع یک شبهه هم میشود که بعض جهال اعتراض میکنند که چرا حضرت ابی عبد اللّه الحسین (ع) مثل برادرش حضرت مجتبی (ع) صلح نکرد و جان خود و اهل بیت خود را و اصحابش را حفظ کند.

جواب اینکه: حضرت مجتبی اگر صلح نکرده بود معاویه بکلی اساس اسلام را برچیده بود و تمام شیعیان امیر المؤمنین را میکشت چنانچه خود حضرت فرمود که اگر من نظری بگیرم که جان شما محفوظ شود باید اطاعت کنید ولی ابی عبد اللّه (ع) اگر تسلیم شده بود یزید بکلی دین اسلام را برچیده بود و از ابی عبد اللّه صلح نمیخواستند بلکه برود تحت حکم یزید و ابن زیاد و معلوم بود که حکم آنها این است که گردنشان را بزنند لذا در خبر دارد:

لولا صلح الحسن و حرب الحسین لاندرس الدین.

سؤال: چرا میثم تمّار تقیه نکرد؟

جواب: اینکه ابن زیاد ملعون در مقام مذمت امیر المؤمنین بود و نسبتهایی میداد میثم خواست فضائل امیر المؤمنین را حتی بر سردار بر تمام بیان کند و کفر و خبائث ابن زیاد و یزید را گوشزد مردم کند.

تنبیه: امروز هم جماعتی پیدا شده و میانه مردم افتاده که اساس تشیع را خراب کنند و سنی گری را رواج دهند تکلیف شیعه بالاخص دانشمندان آنها این

است که قلما و قدما و لسانا بقدر توانایی خود در دفع آنها بکوشند.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۸] .... ص: ۶۳

وَ ما نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلاَّ أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۸)

و این کفار هیچ عیبی و نقصی و بهانه ای در حق مؤمنین نداشتند که منشأ عداوت آنها و کراهت آنها شود جز اینکه اینها ایمان آورده بودند بخداوند عزیز حمید.

(وَ ما نَقَمُوا مِنْهُمْ) و باین مفاد در آیات قرآنی بسیار داریم مثل: قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ ... الایه مائده آیه ۵۹. و انتقام اخذ به نقمت است مثل اخذ الهی کفار و مشرکین و ظالمین و امثال آنها را فردای قیامت برای کفر و شرک و ظلم و معاصی از آنها انتقام میکشد.

(إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ) فقط چون ایمان بخدا آورده اید ما شما را در آتش میاندازیم بعینه مثل اینها مثل ابی عبد اللَّه (ع) است با لشکر کربلا که پس از آنکه حجت را بر آنها تمام کرد که آیا من کسی از شما را کشته ام، یا مالی از شما برده ام، یا بدعتی در دین گذارده ام؟- گفتند: کل ذلک لم یکن. فرمود،

فلم تقاتلونی؟

- گفتند: انما نقاتلک بغضا منا لابیک و ما فعل باشیا خنافی بدر و حنین. و بهمین معنی یزید آرزو کرد که ای کاش اشیاخ من که در بدر کشته شدند زنده میشدند و میگفتند: یزید خوب انتقام ما را کشیدی.

لیت اشیاخی ببدر شهدوا جزع الخزرج من وقع الاسل

لا حلوا و استحلوا فرحا ثم قالوا یا یزید لا تشل

(الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ) آن هم ایمان بخدایی که هم عزیز است قادر و قاهر است و انتقام ما را از شما میکشد و به اشد عذاب و آتش میاندازد و با سلاسل و اغلال و زقوم و حمیم، و هم حمید است بما اجر کامل عنایت میفرماید که میفرماید: وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ... الایه آل عمران آیه ۱۶۹ و ۱۷۰.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۹] .... ص: ۶۳

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيدٌ (۹)

آن خداوندی که اختصاص دارد باو ملکیت آسمانها و زمین و خداوند بر هر

چیزی شاهد است.

(الذی) صفت بعد از صفت اللَّه که عزیز و حمید است و یکی از صفات او این است که:

(له) لام اختصاص است اشاره به اینکه احدی غیر از او مثل الهه مشرکین و و رؤسا و سلاطین بقدر خردلی ملکیت ندارند.

(مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) بملکیت ذاتیه چون خالق آنها و نگهبان آنها است و تمام تحت فرمان او هستند و هر کدام سیر مخصوصی دارد، و اما سایر اقسام ملکیت حقیقیه نیست فقط اعتباریه است و عاریه است و جعلیه که می گویی: این ملک زید است و آن ملک عمرو، هر روز دست یکی است از این میگیرد بدیگری میسپارد انسان مالک نفس خود هم نیست اگر فرو رود و برنگردد یا بعکس انسان مرده است و این ملکیت جعلیه اعتباریه هم مراتبی دارد بیک اعتبار ملک امام است که میفرماید:

(الارض کلها للامام)

در واقع چنانچه در خبر است که برای شیعه مباح فرموده اند تصرف در آن را، و اما دیگران غصب است درید آنها، بیک اعتبار ملکیت شخصیه که بیکی از اسباب مملکه مالک میشود بارث و حیازت و غوص و صدقه و هدیه و بیع و صلح و وصیت و دیه و هبه و زکاه و خمس و غیر اینها.

و اما اموری که بعضی بدون جعل شرع تصرف میکنند و خود را مالک میپندارند مثل سارق عین مسروقه را و غاصب عین مغصوبه را و سلاطین حدود مملکتی و انحاء غیر مشروعه مثل ربوی و بیع مجسمه و آلات لهو و لعب و قمار و تقلب در جنس و سایر مکاسب محرّمه هیچگونه ملکیت نمیآورد و غصب است و تصرف بدون رضای مالک حرام است و حق الناس است و ظلم است و مؤاخذه دارد.

(وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ) چون احاطه قیومیت دارد. بجمیع ما سوی اللَّه جمیع عوالم مجردات و مادیات علویات و سفلیات خبیر و بصیر بما فی الضمائر انسان هست چنانچه میفرماید: وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ ق آیه ۱۶، وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ إِلَّا فِی کِتابٍ

مُبِينٍ یونس آیه ۶۱، یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ مؤمن آیه ۱۹، و غیر اینها از آیات بلکه این تعبیرات برای فهم عباد است و لکن علم که منتزع از ذات است محدود نیست و تمام مخلوقات محدود هستند.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۰] .... ص : ۶۵

إِنَّ الَّذِینَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ لَمْ یَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ لَهُمْ عَذابُ الْحَرِیقِ (۱۰)

محققا کسانی که تفتین میکنند مؤمنین و مؤمنات را سپس توبه نمیکنند پس از برای آنها عذاب جهنم است و از برای آنها عذاب سوزنده است.

نوع مفسرین این آیه شریفه را و همچنین آیه بعد را راجع بهمان اصحاب اخدود دانسته اند که آنهایی که مؤمنین و مؤمنات را در آتش انداختند و سوزانیدند از برای آنها عذاب جهنم و عذاب حریق است مگر آنکه توبه کنند. لکن آیه شریفه مطلق است نسبت بجمیع فتنه انگیزان نسبت بمؤمنین که اسباب هلاکت آنها را فراهم کنند، و اصحاب اخدود یکی از مصادیق این اطلاق است و فتنه هم مجرد هلاکت و احراق نیست بلکه کسانی که نقشه ها میکشند و حیله ها بکار میزنند و راپرت ها میدهند و اسباب هلاکت مؤمنین را فراهم میکنند: وَ الْفِتْنَهُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ الْفِتْنَهُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ بقره آیه ۱۹۱ و آیه ۲۱۷. و هلاکت هم مجرد سوزاندن یا کشتن نیست هلاکت دینی بمراتب سختتر از هلاکت جانی است و مصادیق این آیه شریفه بسیار است در امم ماضیه قوم نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی عیسی و غیر اینها که کفار و مشرکین چه اندازه انبیاء را و مؤمنین بآنها را کشتند و اذیت کردند، و در این امت چه در زمان پیغمبر از دست مشرکین و کفار و منافقین به پیغمبر (ص) و بمؤمنین اذیت وارد شد که شرحش مفصل است و چه بعد از رحلت پیغمبر از خلفاء جور و بنی امیه و بنی مروان و بنی العباس بأئمه طاهرین و شیعیان آنها و اصحاب آنها و اهل بیت آنها اذیت وارد شد و چه در دوره غیبت این شیعیان و ذراری رسول اللّه در اذیت و آزار این مخالفین و ناصبین بودند و هستند تا زمان ظهور که از آنها انتقام کشیده شود تمام مشمول این آیه هستند و داخل:

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ هستند.

ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا كه اگر توبه كنند حتى مثل وحشى خداوند ميفرمايد:

الاسلام يجب ما قبله

وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ لَهُمْ عَذابُ الْحَرِيقِ سؤال: جهنم همان عذاب حريق است براى چه تكرار فرمود؟

جواب: عذابهاى جهنم بسيار است و اين از باب ذكر خاص بعد از عام است از باب تأكيد چنانچه ميفرمايد: فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ ما فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِيدٍ كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ حج آيه ١٩ الى ٢٢. اعاذنا اللّه منها بجاه محمد و آله.

[سوره البروج (٨٥): آيه ١١] .... ص : ۶۶

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ ذلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ (١١)

اين آيه شريفه را هم مفسرين تفسير كردند بهمان مؤمنين كه گرفتار اخدود شدند و لكن هيچ وجهى براى اين تخصيص نيست آيه عموم دارد شامل جميع مؤمنين از زمان آدم الى يوم القيام ميشود، و مكرر اين آيه تفسير شده و ما ناچار يك اشاره مختصرى ميكنيم.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا در ايمان چهار امر معتبر است: اول- يقين بجميع عقائد حقه و ضروريات دين و مذهب شك و ظن كافى نيست يقين قطعى لازم است.

دوم- دلبستگى و در بند دين بودن كه تعبير بعقيده ميكنيم و مى گوييم عقايد حقه.

سوم- اقرار قلبا و لسانا كه كفر جحودى نباشد كه ميفرمايد: وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ نمل آيه ١۴.

چهارم- تسليم و زير بار دين رفتن.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ قطعا مراد جميع اعمال صالحه نيست و لو لفظ الصالحات

عموم دارد زیرا احدی نمیتواند جمیع اعمال صالحه را حیازت کند بلکه مراد اعمال صالحه داشته باشند بتفاوت درجات بلی کوتاهی در واجبات نکنند.

لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ جنات هشت جنت داریم جنات ثمانیه و مراد از تحتها یعنی از پای قصور، و انهار بهشت هم بسیار است: مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ، و مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ، و مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِینَ، و مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی، و نهر سلسبیل، و نهر کوثر.

ذلِکَ الْفَوْزُ الْکَبِیرُ چه فوزی است بزرگتر از این تفضلات.

تنبیه: اثبات شی ء نفی ما عدا نمیکند اهل ایمان بالاخره نجات پیدا میکنند و نائل میشوند.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۲] .... ص : ۶۷

إِنَّ بَطْشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ (۱۲)

بدرستی که بطش پروردگار تو هر آینه سخت و شدت دارد، بطش گرفتن بسرعت و عنف است و از روی خشم و غضب چنانچه میفرماید در حق کفار: وَ إِذا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِینَ شعراء آیه ۱۳۰، و در حق موسی میفرماید: فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ یَبْطِشَ بِالَّذِی هُوَ عَدُوٌّ لَهُما ... الایه قصص آیه ۱۹، و میفرماید: یَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْکُبْری إِنَّا مُنْتَقِمُونَ دخان آیه ۱۶، اشاره بیوم القیامه، و میفرماید: فَأَهْلَکْنا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشاً زخرف آیه ۸، راجع بامم سابقه و اهلاک آنها و میفرماید: وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشاً ق آیه ۳۶. و بالجمله خداوند نسبت بکفار سختگیر است چه در دنیا ببلاهای گوناگون آنها را میگیرد مثل قوم نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و قوم ابرهه و اشباه آنها که در بسیاری از آیات بیان فرموده، و چه در حین نزع و قبض روح آنها که میفرماید: وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَةُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ وَ کُنْتُمْ عَنْ آیاتِهِ تَسْتَکْبِرُونَ انعام آیه ۹۳. و چه در قیامت خطاب بملائکه عذاب برسد: خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِیمِ دخان آیه ۴۷ و ۴۸، و بفرماید: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها

سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ

الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۲. و بالجمله.

إِنَّ بَطْشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ بلکه هر چه بگوئیم کوتاه است جایی که امیر المؤمنین (ع) در دعاء کمیل میفرماید:

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم مقامه و لا یخفف عن اهله لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم السموات و الارض فکیف بی و انا عبدک الضعیف الذلیل الحقیر المسکین المستکین ... الدعاء).

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۳] .... ص: ۶۸

إِنَّهُ هُوَ یُبْدِئُ وَ یُعِیدُ (۱۳)

این آیه را دو نحوه تفسیر کردند یک نحوه (انه هو یبدی) بالعذاب فی الدنیا ببلیات مهلکه مثل غرق و باد و صیحه و صاعقه و خسف و امطار حجاره که در امم ماضیه بوده و مثل تصادفات و امراض مهلکه جدیده و گرفتار ظلمه و پریشانی حال و سختی روزگار که در این امت جریان دارد هر روز و هر شب، و (یعید) بعذاب آن عالم از حین موت الی یوم القیامه و خلود در عذاب، نحوه دوم:

(انه هو یبدی) در خلق و ایجاد از کتم عدم بعرصه وجود آورنده او است با سه تأکید جمله اسمیه ان تأکید تکرار کلمه هو که خالق و موجد و مبدی ء او است و بس:

یا أَیُّهَا النَّاسُ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ هَلْ مِنْ خالِقٍ غَیْرُ اللَّهِ یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ فاطر آیه ۳، یا أَیُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ حج آیه ۷۳، و گذشت در باب توحید افعالی که اختصاص باو دارد خلق رزق، اماته احیاء، غنی فقر، عزت ذلت، صحت مرض ده صفت است که در تحت قدرت او است.

(و یعید) فردای قیامت تمام خلق اولین و آخرین جن و انس و ملک بلکه حیوانات و وحوش زنده میشوند و مبعوث میگردند.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۴] .... ص: ۶۸

وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ (۱۴)

غفور کثرت زیادتی در غفران است فقط قابلیت غفران میخواهد که در محل

غیر قابل نباشد و قابلیت منحصر بایمان است که اگر کسی در تمام عمر در کفر و شرک بوده و آخر عمر اسلام آورد

(الاسلام یجب ما قبله)

و اگر کسی در تمام عمر در فسق و معاصی بوده و آخر عمر موفق بتوبه شد بخشیده میشود: قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ زمر آیه ۵۳. و اگر موفق بتوبه نشد اگر بمصایب دنیوی و بلیات برزخی تدارک شد فردای قیامت مورد مغفرت واقع میشود و اگر اینهم نباشد بسا بدعاء مؤمنین و ملائکه در طلب مغفرت و بخیرات و مبرات آمرزیده شود، و اگر اینهم نباشد با شرط حفظ ایمان که از قابلیت نیفتاده باشد بشفاعت شفعاء و بفداء ظالمین و بسایر اسباب مغفرت آمرزیده میشود.

و ودود از وداد و محبت است که خداوند دوست میدارد اهل ایمان را کسانی که خدا و رسول و ائمه اطهار را دوست دارند که فرمود: داخل جهنم نمیشود کسی که در قلبش محبت این خانواده باشد که امیر المؤمنین بحارث همدانی فرمود:

ان لی وقفه علی جسر جهنم.

اگر هر که داغ محبت من در پیشانیش باشد او را از صراط میگذرانم و الا سهم جهنم و آتش است.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۵] .... ص: ۶۹

ذُو الْعَرْشِ الْمَجِیدُ (۱۵)

در موضوع عرش بعقیده حکماء که آن را فلک اطلس و غیر مکوکب میدانند و محیط بر جمیع آسمانها و کرسی و جمیع کرات جویه میگویند و میپندارند که آن تمام این آسمانها را از ثوابت و سیارات در یک شبانه روز دور کره زمین میگرداند.

و این عقیده بحمد اللّه امروز فسادش ظاهر شده و اینکه کره زمین بحرکت وضعی دور خود میچرخد در یک شبانه روز و بحرکت انتقالی دور کره شمس میگردد در مدت یک سال شمسی و بعقیده مجسمه میگویند: تخت است و خدا بر روی تخت نشسته و فردای قیامت مؤمنین او را میبینند و کفار محروم هستند اینهم کفر محض است، و در لسان اخبار این است که عرش احاطه دارد بجمیع عوالم جسمانی و بقدری عظمت دارد که سطح محدب او را احدی جز خدا نمیداند و حمله عرش ملائکه هستند که هر کدام

از آنها بزرگتر از کره زمین هستند، و در حدیث زینب عطاره دارد ملکی نود هزار سال پرواز کرد و بیک دوره او نرسید.

اقول: عظمت و بزرگی و حقیقت عرش را جز خالق آن نمیداند که حتی بر جنات ثمانیه با آن سعه آنها احاطه دارد که در قرآن میفرماید در موضوع معراج حضرت رسالت: وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَهً أُخْری عِنْدَ سِدْرَهِ الْمُنْتَهی عِنْدَها جَنَّهُ الْمَأْوی النجم آیه ۱۳ الی ۱۵ که سدره المنتهی زیر عرش است و فوق عرش عالم جبروت و لاهوت و عالم انوار و آنچه او میداند و ما بیشتر از این نمیتوانیم بگوئیم همین اندازه می گوییم:

که خداوند او را بصفت (المجید) یاد فرموده و اینها اموری است که از فهم بشر خارج است مثل لوح و قلم و امثال اینها، و بعضی از عرفا عرش را گفتند عبارت از علم الهی و قدرت او است که احاطه بکل شی ء دارد اینهم فاسد است زیرا علم و قدرت عین ذات اقدس حق است و منتزع از ذات و غیر محدود و عرش محدود است و مخلوق حق است که میفرماید: الرَّحْمنُ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوی طه آیه ۴.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۶] .... ص: ۷۰

فَعَّالٌ لِما یُرِیدُ (۱۶)

افعال صادره از انسان از روی اختیار احتیاج بمقدماتی دارد تصور فعل و تصدیق بفائده و نتیجه و غایت آن و عزم و جزم و حرکت عضلات، و اما افعال الهی احتیاج بمقدمات ندارد همین که صلاح در ایجادش باشد ایجاد میفرماید که معنی اراده است که عبارت از علم بصلاح باشد مثل حکمت که علم بمصالح است ایجاد میکند که تعبیر بمشیت میکنند که گفتند: الاشیاء موجود بالایجاد و الایجاد بنفسه لئلا یتسلسل زیرا اگر ایجادهم ایجاد بخواهد تسلسل لازم میآید، و بعبارت اخری الاشیاء فعل بمعنی اسم مصدری و الایجاد بمعنی مصدری که از او تعبیر بمشیت میکنند: (الاشیاء توجد المشیه و المشیه توجد بنفسها) یک جا میفرماید: إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ یس آیه ۸۳. امر الهی کن همان بمعنی ایجاد است احتیاج بلفظ کن هم ندارد یعنی اذا اراد یوجد، و یک جا: «ما شاء اللّه کان و ما لم یشاء لم یکن» معنای فَعَّالٌ لِما یُرِیدُ یعنی هر چه اراده کند بجا میآورد قدرت دارد مثل بندگان نیست

که بسیار اموری را اراده دارند و از قدرت آنها خارج است بلکه بسا عکس نتیجه میدهد ولی چیزی از قدرت او بیرون نیست بلی اموری که محال است تحقق پیدا کند مثل اجتماع ضدین و مثلین و نقیضین از جهت عدم قابلیت وجود خارج است نه این که نقص در قدرت باشد.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۷] .... ص: ۷۱

هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ الْجُنُودِ (۱۷)

جنود جمع جند بمعنی لشکر و عسکر و مراد کسانی که مجتمع شدند در مقابل انبیاء و مؤمنین بآنها که آنها را بکشند و هلاک کنند و خداوند چگونه انبیاء و مؤمنین را نصرت فرمود و نجات داد، و جنود را هلاک کرد که اثری از آنها باقی نماند قوم نوح را بغرق، عاد قوم هود را بباد، ثمود قوم صالح را بصیحه و صاعقه، قوم لوط را بامطار حجاره و خسف، فرعونیان را بغرق، اصحاب مدین و ایکه را به رجفه و صاعقه و امثال اینها.

هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ الْجُنُودِ استفهام تقریری است یعنی البته آمد تو را حدیث جنود که در بسیاری از سور و آیات شرح حال آنها داده شده اجمالا و تفصیلا»

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۸] .... ص: ۷۱

فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ (۱۸)

از باب مثال است و الجنود شامل تمام امم ماضیه میشود و تقدیم فرعون بر ثمود با اینکه ثمود قبل از فرعون بودند نه برای قافیه است بلکه برای این است که فرعون لشکر انبوهی فراهم کرد و در تعقیب موسی و قوم او که تمام آنها را هلاک کند که میفرماید: فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِینَ إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَهٌ قَلِیلُونَ وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ وَ إِنَّا لَجَمِیعٌ حاذِرُونَ- الی قوله تعالی- فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِینَ- الی قوله- ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِینَ شعراء آیه ۵۳ الی ۶۶. و اما ثمود ناقه صالح را و فصیل آن را کشتند که میفرماید: فَعَقَرُوا النَّاقَهَ وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَ قالُوا یا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِینَ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِینَ اعراف آیه ۷۷.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۱۹] .... ص: ۷۱

بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی تَکْذِیبٍ (۱۹)

بلکه کسانی که کافر شدند در تکذیب هستند، مراد کفار قریش است که تمام

این قضایا را تکذیب میکنند نه قوم نوح نه عاد نه ثمود نه فرعون و جنود قرآن را مفتری بفتح و پیغمبر را مفتری بکسر میدانند و تمام اینها را دروغ میپندارند نه پیغمبری معتقد هستند و نه شریعتی بآنها می گوییم: اگر تمام آنها را تکذیب میکنید قوم ابرهه و اصحاب فیل که در عصر خود شماها واقع شد نمیتوانید تکذیب کنید بعلاوه بعد از مشاهده اینهمه معجزات و اینکه نتوانستید یک سوره مثل قرآن بیاورید چگونه تکذیب میکنید و بر فرض یقین پیدا نکردید لا اقل احتمال صدق میدهید و با این احتمال چگونه صریحا تکذیب میکنید این نیست جز قساوت قلب سیاهی دل کوری باطنی کبر نخوت و غیر اینها از عیوب، و بقول خودتان تقلید آباء و اجداد خود.

[سوره البروج (۸۵): آیه ۲۰] .... ص: ۷۲

وَ اللَّهُ مِنْ وَرائِهِمْ مُحِيطٌ (۲۰)

بدانند این کفار و مشرکین که از تحت قدرت الهی بیرون نیستند تمام جزئیات اعمال آنها و اقوال آنها و خیالات آنها و ظلمهای آنها در دفتر الهی ثبت است و جزای آنها را خواهند کشید هم در دنیا ببلاهای دنیوی از قتل و ذلت و فقر و سایر عقوبات و هم در آخرت بعذابهای گوناگون و خدای تعالی احاطه دارد و آنها را خواهد گرفت به سختترین حالات و از جمیع اطراف راه بر آنها بسته میشود که راه فرار ندارند بترسند و دست از کفر و شرک و ضلالت و ظلم و معاصی بردارند و بایمان و اعمال صالحه تدارک کنند تا راه بر آنها بسته نشده خود را نجات دهند لکن هیهات هیهات قلبی که سیاه شده و قساوت گرفته و سالهای دراز ابا عن جد در شرک و کفر زیست کرده کجا متنبه میشود و بخود میآید فسوف یعلمون.

[سوره البروج (۸۵): آیات ۲۱ تا ۲۲] .... ص: ۷۲

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ (۲۱) فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (۲۲)

این قرآنی که این کفار و مشرکین تکذیب میکنند و میگویند از جانب خدای متعال نیست و بافته خود پیغمبر است و از دیگران فراگرفته این نیست بلکه قرآن با مجد و شرافت است در لوح محفوظ ثبت شده.

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ مجد و شرافت قرآن بسیار است:

۱- آنکه احد ثقلین است که تمسک بآن رفع ضلالت میکند.

۲- معجزه باقیه است تا دامنه قیامت و فریاد میزند کسانی را که منکر او هستند مثل او یا مثل ده سوره یا مثل یک سوره او را بیاورند و لو همه دست بهم دهند و یکدیگر را کمک کنند.

۳- به بهترین راهها و محکم ترین آنها هدایت میفرماید که: إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً کَبِیراً وَ أَنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً اسراء آیه ۹ و ۱۰.

۴- یکی از شفعاء بزرگ یوم القیامه است.

۵- با بقیه کتب آسمانی تفاوت دارد که عین کلماتش بایجاد حق موجوده شده که نامش قرآن شده و کلام اللَّه است.

۶- وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ انعام آیه ۴۹.

۷- تلاوت هر سوره آن بلکه هر آیه آن چه اندازه فضیلت و مثوبت دارد که ما در اوائل هر سوره ای بپاره ای از آنها اشاره کرده ایم.

۸- مراتب نزول آن را مکرر بخصوص در مجلد اول در باب مقدمات اشاره کرده ایم که یکی از مراتب نزولش.

فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ است و مکرر گفته ایم که خداوند دو لوح قرار داده یکی لوح محفوظ در آن اموری است که قابل تغییر نیست و البته واقع شدنی است مثل بعثت انبیاء و غیبت بقیه اللَّه و ظهورش و رجعت ائمه اطهار و بعث یوم القیامه و مثوبات بهشت و عقوبات جهنم و خصوصیات معاد صراط میزان تطایر کتب و امثال اینها که قرآن در این لوح ثبت شده و این لوح بر پیغمبر و سایر انبیاء و ائمه و ملائکه معلوم است، و دیگر لوح محو و اثبات است که بواسطه حکم و مصالح قابل تغییر است و احدی جز ذات اقدس حق بر او اطلاعی ندارد.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره، و بتوفیق تأیید الهی و اعانت حضرت بقیه اللَّه بقیه سور را هم باتمام میرسانیم ان شاء اللَّه تعالی.

سوره الطارق .... ص : ۷۴

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱] .... ص : ۷۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ السَّماءِ وَ الطَّارِقِ (۱)

اما کلام در فضل این سوره مبارکه: از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من کانت قراءته فی فرائضه و السماء و الطارق کانت له یوم القیامه جاها و منزله و کان من رفقاء المؤمنین و أصحابهم فی الجنه)

و از خواص القرآن مرسلا عن النبی (ص) فرمود:

(من قرأ هذه السوره کتب اللَّه له عشر حسنات بعدد کل نجم فی السماء ... الحدیث)

و غیر اینها از اخبار.

وَ السَّماءِ وَ الطَّارِقِ قسم بآسمان و طارق، و طارق از ماده طرق است بمعنی دق و کوبیدن، و معرقه بزبان ما بکوب آنهم در شب که دربسته باشد، و طارق کسی که شب بر انسان وارد شود که احتیاج بکوبیدن در دارد، و مراد در این آیه شریفه ستاره ای است که شب طلوع میکند، و در حدیث از حضرت صادق (ع) است که ستاره زحل است که در آسمان هفتم طلوع میکند و تمام آسمان را روشن میکند و آن ستاره امیر المؤمنین است که ولایت و محبت او دلهای تاریک ظلمانی را روشن میکند.

اقول: زحل یکی از سیارات سبع است که قمر است و عطارد و زهره و شمس و مریخ و مشتری و زحل که از تمام ستاره ها بالاتر است و بزرگتر و به واسطه دوری او کوچک بنظر میآید حتی از شمس بزرگتر است، و بعضی گفتند: ثریا است، و بعضی گفتند: قمر است، و بعضی گفتند: مطلق ستاره ها است که شب طلوع دارد، و ستاره زحل در نظر اهل نجوم ستاره نحس است لکن از حضرت صادق (ع) است که نهی اکید فرمود از این قول.

اقول: سعد و نحس در ستاره ها غلط محض است که در تقاویم مینویسند: اوضاع

کواکب در این ماه دلالت دارد بر فلان و فلان و هر روز را مناسب با یک چیز میدانند لذا فرمودند: المنجم کذاب، سعادت و نحوست در اعمال و افعال بندگان است از عبادت و معصیت بر یکی سعد و بر دیگری نحس بلی آنچه در اخبار برای بعض اعمال رسیده میبوسیم و بچشم میگذاریم مثل:

لا تزوجوا و القمر فی العقرب

، یا بعض ایام هفته مناسب بعض اعمال است، یا ایام متبرکه مثل شب جمعه و روز جمعه و ایام سعیده اعیاد اسلامی و ماههای شریفه مثل شهر صیام و لیالی قدر و امثال اینها، و اینها هم مربوط به ستاره ها و مقارنه و مقابله و تربیع و تثلیث آنها نیست هر عمل خیری سعادتها دارد و هر شری نحوستها.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۲] .... ص : ۷۵

وَ ما أَدْراکَ مَا الطَّارِقُ (۲)

نوع مفسرین ماء ما ادریک را نافیه گرفتند یعنی نمیدانی چیست طارق لکن این با علم نبی و امام مناسب نیست که میفرماید در دعاء ندبه:

(و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقک)

و از امیر المؤمنین است میفرماید:

(لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا)

میفرماید: من بطرق آسمانها با خبرترم از طرق زمین و غیر آنها از اخبار پس ما می گوییم: ماء استفهامیه است یعنی چه چیز تو را با خبر کرد که طارق چیست البته هر چه اینها دارند بافاضه حق است در همان عالم نورانیت و این اشاره بعظمت و بزرگی طارق است که مورد قسم پروردگار واقع شده و قرین بماء قرار گرفته.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۳] .... ص : ۷۵

النَّجْمُ الثَّاقِبُ (۳)

نور او ظلمت شب را از بین میبرد از مشرق تا مغرب و لذا اطلاق بر عالم میشود که نور علمش ظلمت جهل را از قلب میبرد که فرمود:

(العلم نور یقذفه اللَّه فی قلب من یشاء)

این بر حسب ظاهر آیه، و اما باطن آیه در بعض اخبار تفسیر فرموده النجم الثاقب را بامیر المؤمنین (ع) چنانچه از ابن بابویه

مسندا از ابان بن تغلب از حضرت صادق (ع) روایت کرد که: سعد نامی خدمت حضرت رسید حدیث مفصل است محل شاهد فرمود:

(هو نجم امیر المؤمنین و هو النجم الثاقب)

و در زیارت أبی الأئمه یکی از القاب امیر المؤمنین (ع) النجم اللائح است، و در بعض اخبار تفسیر به پیغمبر فرموده

ص: ۷۵

چنانچه از علی بن ابراهیم مسندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) روایت کرده فرمود:

النَّجْمُ الثَّاقِبُ؟ قال: ذلک رسول اللَّه (ص).

اقول: نجم ثاقب ستاره است که نورش عالم گیر باشد و این مصادیق بسیار دارد و اطلاق شمس و قمر و کوکب و نجم بر پیغمبر و امیر المؤمنین و ائمه طاهرین در اخبار و زیارات بسیار داریم مثل: الشمس المنیره. و الکوکب الدری چنانچه اطلاق سیف هم بر امیر المؤمنین (ع) شده که دارد:

(سیف ذی الجلال

، و سیف اللَّه الاکبر، و البحر اللجی، و اسد اللَّه و اسد رسوله و امثال اینها و غرض تشبیه است که نور علم اینها و صفات حمیده اینها و کمالات اینها و شجاعت اینها مثل دریایی بی پایان و کوکب درخشنده است و شمشیر برنده و شیر درنده و نور تابنده و باران ریزنده است و اشباه اینها.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۴] .... ص : ۷۶

إِنْ کُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَیْها حافِظٌ (۴)

جواب قسم است، ان نافیه است و لما ادات استثنائیه یعنی نیست هر نفسی مگر بر او حافظ است، حفظه بسیار هستند من جمله کتبه اعمال رقیب و عتید که میفرماید: إِذْ یَتَلَقَّی الْمُتَلَقِّیانِ عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِیدٌ ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ ق آیه ۱۷ و ۱۸، و من جمله حفظه نفوس و ملائکه حاضره در مجالس مؤمنین و ملائکه موکلین ارزاق بعلاوه وجود مقدس پیغمبر و ائمه اطهار که مشاهده میکنند تمام رفتار و کردار ما را حتی خیالات قلبیه را و بهمه جا احاطه دارند که مکرر بیان شده و تمام اینها شهود یوم البعث هستند.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۵] .... ص : ۷۶

فَلْیَنْظُرِ الْإِنْسانُ مِمَّ خُلِقَ (۵)

پس لازم است که انسان فکر کند و تأمل کند و نظر کند که ابتداء امرش چه بوده که از امیر المؤمنین (ع) است فرمود:

(من کان اوله نطفه قذره و آخره جیفه نتنه و بینهما حامل العذره)

سپس بیان میفرماید که از چه چیز خلق شده:

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۶] .... ص : ۷۶

خُلِقَ مِنْ ماءٍ دافِقٍ (۶)

خلق شـده از مـاء ریزنـده، این جواب از آیه قبـل است که فرمود: مِمَّ خُلِقَ میفرمایـد: خُلِقَ مِنْ مـاءٍ دافِقٍ مراد منی است که دفعه ریزش میکند از عورت رجل

ص: ۷۶

در رحم مرئه، و ممکن است مراد مجتمع باشد چنانچه گفتند: جاء القوم دفقه یعنی مجتمعین که ماء الرجل و ماء المرأه در رحم مجتمع میشوند چنانچه میفرماید:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَهٍ أَمْشاجٍ امشاج بمعنی آمیخته شده، و خلقت انسان از نطفه یکی از مراتب خلقت او است مراحلی قبل داشته و مراحلی بعد دارد، اما مراحل قبلی از خاک بوده سپس از مأکولات انسان از حبوب و فواکه، سپس از قسمت شده بتمام اعضاء بدن و یک قسمت آن نطفه شده که از تمام اعضاء گرفته شده سپس بواسطه قوه شهوت در مجرا گرفته و خارج شده و در رحم قرار گرفته. و اما مراحل بعدی نطفه علقه شده سپس مضغه ثم العظم ثم اللحم ثم صورت بندی شده تا تمام جسمیت آن خاتمه پیدا کرده سپس روح دمیده شده و تا مدت معینی در رحم قرار گرفته و از مأکولات مادر سهم گرفته و رشد کرده تا وضع حمل شده و بدنیا آمده که میفرماید:

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۷] .... ص : ۷۷

یَخْرُجُ مِنْ بَیْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرائِبِ (۷)

صلب عظام ظهر است و ترائب جمع تریبه عظام سینه است از گردنه تا میان دو پستان، صلب از مرد است و ترائب از زن است صلب پدر و ترائب مادر. خداوندی که همچو قدرتی در انسان بکار زده قدرت دارد که دو مرتبه از خاک بدون طی این مراحل انسان کند و برگرداند بعالم آخرت.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۸] .... ص : ۷۷

إِنَّهُ عَلی رَجْعِهِ لَقادِرٌ (۸)

محققا این خدای متعال بر برگردانیدن انسان هر آینه قدرت دارد. این بیان برای رد منکرین معاد است که استدلال میکنند که چگونه میشود عظام پوسیده و بدن خاک شده انسان شود، خداوند در بسیاری از آیات بهمین مفاد جواب آنها را داده که قدرت الهی غیر متناهی است و بر همه چیز قادر است، خدایی که آتش نمرود را سرد و سلامت کند و بفرماید: یا نارُ کُونِی بَرْداً وَ سَلاماً عَلی إِبْراهِیمَ و عصای موسی را مار و افعی کند و یک قسمت یهود را میمون و خوک کند و بفرماید: کُونُوا قِرَدَهً خاسِئِینَ بقره آیه ۶۵، و آهن را در دست داود نرم کند: وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِیدَ سبأ آیه ۱۰، جایی که عیسی باذن خدا مرده های پوسیده را زنده کند که فرمود: أُحْیِ الْمَوْتی بِإِذْنِ اللَّهِ خدای

عیسی قدرت ندارد مرده را زنده کند، جایی که هفتاد نفر از قوم موسی به رجفه هلاک شدند سپس آنها را برگردانید و زنده کرد که میفرماید: وَ اخْتارَ مُوسی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلًا لِمِیقاتِنا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ ... الایه اعراف آیه ۱۵۵. و غیر ذلک از موارد بسیار که در آیات و اخبار بیان شده بلکه بسیاری از حیوانات از خاک خلق میشوند.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۹] .... ص: ۷۸

یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ (۹)

روزی که ظاهر میشود سرائر. کأنه جواب سؤال مقدر است که خداوندی که بر رجع انسان قادر است چه موقعی رجوع میدهد؟- میفرماید: روزی که سرائر مکشوف میشود نظر باین که در دنیا افراد بشر با سایر حیوانات فرق دارند احتیاج بمعاشرت با یکدیگر دارند سایر حیوانات فقط در موقع جماع نر و ماده احتیاج مختصری بیکدیگر دارند، و در موقع ولادت بچه های آنها چند صباحی تا قوت و قدرت پیدا کنند احتیاج بمادر یا پدر دارند علی اختلاف. اما انسان بسا یک شهر کافی نیست بر رفع احتیاج او احتیاج به شهرهای دیگر دارند بلکه یک مملکت که مشتمل بر چندین ملیون جمعیت است کافی نیست احتیاج بممالک دیگر هم دارند لذا گفتند:

(الانسان مدنی بالطبع) خداوند عیوب بندگان را از یکدیگر مستور فرموده، این خبر از قلب و باطن او ندارد و او خبر از این ندارد که اگر بواطن مکشوف بود معاشرت مقدور نبود حتی پدر و پسر زن و شوهر برادر و خواهر خودی و بیگانه، و اما در قیامت احدی بفریاد احدی نمیرسد بواطن هر یک ظاهر میشود که بر همه مکشوف شود که آنکه بهشتی است برای چه بهشت میرود و آنکه جهنمی است برای چه جهنم میرود لذا جهت آن را بیان میفرماید:

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۰] .... ص: ۷۸

فَما لَهُ مِنْ قُوَّهٍ وَ لا ناصِرٍ (۱۰)

پس در آن روز نه خود قوت دارد که دفع عذاب از خود کند و نه کسی را دارد که او را یاری کند. اما اینکه:

فَما لَهُ مِنْ قُوَّهٍ برای این است که ملائکه عذاب او را در سلاسل و اغلال میکشند و پرتاب در جهنم میکنند که خطاب میرسد بملائکه عذاب: خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ

الْجَحِيمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِيمِ دخان آیه ۴۷ و ۴۸. بگیرید او را و بکشید بسوی جحیم پس بریزید بر فرق او آب جوشیده، و میفرماید نیز: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۲- و اما:

(وَ لا ناصِرٍ) برای این است که میفرماید: يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ عبس آیه ۳۳ الی ۳۷. تفسیرش گذشت.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۱] .... ص : ۷۹

وَ السَّماءِ ذاتِ الرَّجْعِ (۱۱)

و او قسم است و رجع را بعضی تفسیر کردند بمطر و غیث بنا بر این تفسیر مراد از سماء عالم بالا است که ابرها باشند زیرا باران از ابرها خارج میشود، و تعبیر برجع برای این است که از دریاها برداشته میشود و بصورت ابر توسط باد در اطراف بالا میرود سپس نزول میکند و رجوع مینماید و برمیگردد، و بعضی تفسیر کردند بشمس و قمر و کواکب که طلوع و غروب دارند.

اقول: ممکن است مراد این باشد که آسمانها در ابتداء امر بصورت دود و دخان بود و در آخر امر هم بصورت دخان میشود چنانچه میفرماید: ثُمَّ اسْتَوى إِلَى السَّماءِ وَ هِيَ دُخانٌ فصلت آیه ۱۱، و میفرماید: فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ دخان آیه ۱۰. و این اشاره باین است که آسمان باین عظمت که اول دخان بوده و روز قیامت باز برمیگردد دخان میشود، خدایی که قدرت بر این دارد قدرت ندارد که انسان خاک شده را دو مرتبه انسان کند البته بر همه چیز قادر است.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۲] .... ص : ۷۹

وَ الْأَرْضِ ذاتِ الصَّدْعِ (۱۲)

صدع بمعنی شکاف است. تفسیر کردند که زمین شکاف برمیدارد و از زیر زمین اشجار و نباتات خارج میشود.

اقول: این هم ممکن است اشاره بروز قیامت باشد که میفرماید: يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ ابراهیم آیه ۴۸. که زمین که ابتداء نبود خداوند خلق فرمود سپس در قیامت تبدیل میفرماید قدرت دارد بدن خاک شده را تبدیل فرماید و برگرداند

بهمان انسانیت و زنده کند خداوند قسم یاد میکند و:

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۳] .... ص: ۸۰

إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ (۱۳)

جواب قسم است و مرجع ضمیر انه قرآن است که خداوند قسم یاد میکند با سه تأکید ان مشدده و لام تأکید و جمله اسمیه که قرآن مجید قول فصل است که جدا میکند حق را از باطل، ایمان را از شرک و کفر و ضلالت، حسن را از قبح، صلاح را از فساد، خیر را از شر، نجات را از هلاکت، سعادت را از شقاوت، اهل جنت را از اهل آتش، صراط مستقیم را از سبل شیطانی.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۴] .... ص: ۸۰

وَ ما هُوَ بِالْهَزْلِ (۱۴)

و نیست او یاوه گویی. نظر به اینکه کفار مثل یهود و نصاری و مشرکین نسبتهای زشتی بقرآن دادند گاهی گفتند: افتراء است که العیاذ پیغمبر بخدا افترا زده. گاهی گفتند: از دیگران فرا گرفته گاهی گفتند: زخرف است خداوند با قسم و تأکید زیاد میفرماید که: قول فصل است و هزل نیست، با اینکه قرآن بنفسه و بتنهایی اثبات میکند که از جانب حق است زیرا فریاد میزند که اگر تمام جن و انس جمع شوند نمیتوانند مثل من بیاورند بلکه مثل ده سوره بلکه مثل یک سوره که مکرر تذکر داده ایم بلکه در مجلد اول این تفسیر در باب مقدمات جهات معجز بودن قرآن را بیان کرده ایم که مجرد فصاحت و بلاغت نیست بلکه: «یهدی للتی هی أقوم» بلکه ثقل اکبر است، بلکه هزارها از توسلات بقرآن چه آثار غریبه مشاهده شده حتی از استخاره باو که یک کتاب کافی نیست برای شماره آنها.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۵] .... ص: ۸۰

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْداً (۱۵)

این کفار و مشرکین حیله ها و تزویرها و مکرها بکار میزنند که این قرآن را از بین بردارند و مردم را از او منصرف کنند و او را از نظر مردم بیندازند ولی غافل از اینکه نگهبان آن خدای متعال است که میفرماید: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ، حجر آیه ۹.

چراغی را که ایزد برفروزد هر آن کس پف کند ریشش بسوزد

مصطفی را وعده داد الطاف حق گر بمیری تو نمیرد این سبق

من کتاب و معجزت را حافظم بیش و کم کن راز قرآن رافضم

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۶] .... ص : ۸۱

وَ أَكِيدُ كَيْداً (۱۶)

کید الهی انتقام از آنها است در دنیا ببلاهای گوناگون هلاک میکند و در آخرت بعذابهای سخت دچار میکند بطوری که هیچ خیال نمیکنند بلکه بسا بسیار خرم و فرحناک میشوند بدولت و مکنت و طول عمر و ریاست و قوت و قدرت که هر چه بتوانند بار خود را سنگین کنند و عذاب قیامت را بر خود زیاد کنند که میفرماید:

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۸، و میفرماید: وَ لَوْ لا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلْنا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَ مَعارِجَ عَلَيْها يَظْهَرُونَ وَ لِبُيُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَيْها يَتَّكِؤُنَ وَ زُخْرُفاً ... الایه زخرف آیه ۳۲ الی ۳۵.

[سوره الطارق (۸۶): آیه ۱۷] .... ص : ۸۱

فَمَهِّلِ الْكافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً (۱۷)

پس مهلت ده کفار را و در مقام انتقام از آنها نباش و صبر کن و تحمل نما و منتظر باش خداوند از آنها انتقام خواهد کشید هم در دنیا و هم در عالم برزخ و هم در قیامت و مهلت دادن شما بسیار قلیل است زیرا عذابهای دنیوی بناگاه و دفعی است در حال غفلت آنها، و عذابهای آخرت بمجرد موت اول عذاب آنها است و معذب هستند تا قیامت و قیامت هم نزدیک است: إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَ نَراهُ قَرِيباً معارج آیه ۶ و ۷.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره المبارکه و نتلوها ان شاء اللَّه تعالی سوره الاعلی و بقیه السور. و الحمد للَّه و الصلاه علی نبیه و آله و اللعن علی اعدائه و انا العبد الحقیر السید عبد الحسین طیب غفر له.

ص: ۸۱

سوره الاعلی .... ص : ۸۲

اشاره

الکلام فی فضلها- اخبار بسیاری در فضیلت این سوره مبارکه روایت شده من جمله از ابن بابویه مسندا از حضرت باقر (ع) روایت کرده فرمود:

من قرأ سوره سبح اسم ربک الاعلی فی فریضه او نافله قیل له یوم القیامه: ادخل من ای ابواب الجنه شئت»

و همین حدیث را طبرسی از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) روایت کرده، و اخبار دیگر مرسلات روایت کرده اند که:

(من قرأها فکانما قرأ صحف موسی و ابراهیم الذی و فی)

و از پیغمبر روایت کرده اند فرمود:

(من قرأها اعطاه اللَّه من الاجر عشر حسنات بعدد کل حرف انزله اللَّه علی ابراهیم و موسی و محمد (ص))

و غیر اینها از اخبار.

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱] .... ص : ۸۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّکَ الْأَعْلَی (۱)

از برای تسبیح دو معنی کرده اند معنی خاص و عام:

اما خاص بمعنی تنزیه و تقدیس حق است از آنچه لا یلیق به که تعبیر بصفات سلبیه میکنیم خداوند جسم نیست نه ماده دارد و نه صورت که جسم مرکب از ماده و صورت است، مرکب نیست اجزاء ندارد نه اجزاء خارجیه مثل اجسام و نه ذهنیه مثل جنس و فصل، و نه وهمیه مثل وجود و ماهیت، بسیط الحقیقه صرف الوجود غیر محدود بحد از لا و ابدا نه از جواهرات خمسه از مجردات و مادیات و نه از اعراض، ضدی ندی مثلی مانندی شبیهی عدیلی از برای او نیست کامل است فوق الکمال تام است فوق التمام نقصی عیبی چه در ذات و چه در صفات و چه در افعال ندارد لا یدرک و لا یوصف.

و اما عام شامل تمام اذکار از تهلیل و تحمید و تکبیر و سایر اذکار میشود مثل تسبیحات اربعه و تسبیح فاطمه (ع) و غیر اینها.

(سَبِّحِ اسْمَ) گفتند مراد از اسم مسمی است که ذات اقدس ربوبی باشد.

اقول: تسبیح بهر دو معنی از اذکار است و ذکر از الفاظ است و معنی این است که خدای متعال را باسماء مقدسه او باید یاد کرد چنانچه میفرماید: وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها اعراف آیه ۱۸۰ و اسماء حسنی بسیار است که گفتند هزار و یک اسم دارد اسماء ذات مثل اللّه حق هو، اسماء صفات، اسماء افعال تا اسم اعظم الهی میفرماید:

خدا را باین اسماء مقدسه بخوانید چون نمیشود بغیر این طریق نه باشاره نه بتصور و تخیّل.

(ربک) خداوند رب العالمین است چه خصوصیت دارد که میفرماید: «ربک» چنانچه در ذکر رکوع و سجود ربی می گویی نکته آن این است که این تعبیر دلالت دارد بر تواضع و شدت احتیاج که من هیچ ندارم فقر صرف هر چه دارم از تو دارم تو مربی من هستی لذا نفس رکوع و سجود خود اظهار تعظیم و افتاده گی در پیشگاه احدیت است.

(الاعلی) علو و کبریایی و عظمت خاص ذات اقدس او است تمام ممکنات از خود هیچ ندارند.

سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم

یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَى اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ فاطر آیه ۵، اللَّهُ الْغَنِیُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ محمد (ص) آیه ۳۷، و تعبیر باعلی دلالت ندارد که غیر از او هم علوی دارد و او اعلی است بلکه برای رفع توهم و تخیّل بعض نفوس که خود را عالی میدانند مثل فرعون که گفت: «انا ربکم الاعلی» و گفت: «ما علمت لکم من اله غیری» و گفت:

«لئن اتخذت الها غیری لاجعلنک من المسجونین» و امثال فرعون در هر عصر و زمانی بسیار بودند و بلند پروازی میکردند و عاقبت چه شدند.

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۲] .... ص: ۸۳

الَّذِی خَلَقَ فَسَوَّی (۲)

آن پروردگار تو خدایی است که خلق فرمود سپس تسویه نمود. سرتاسر ممکنات از نور الانوار تا ماده المواد تمام مخلوق الهی هستند که از پیغمبر اکرم است

فرمود:

(اول ما خلق اللَّه نورى)

تا ماده اصليه كه هنوز صورت بخود نگرفته كه تعبير بهيولاى صرفه ميكنند كه گفتند:

هيولى در بقاء محتاج صورت تشخص كرد صورت را گرفتار

مثل مواد جسمانى كه صورت خاكى و آبى و هوايى و ناری بخود گرفت كه عناصر اربعه نام نهاده اند و اينها مولد ساير اجسام هستند.

(فسوى) تسويه مطابق حكمت و مصلحت هر مخلوقى را بآنچه صلاح و حكمت اقتضاء داشت مقرر فرمود از انسان مستوى القامه اعضاى بدن هر كدام بجاى خود قواى بدنى و نفسى و عقلى باو عنايت فرمود و ساير مخلوقات را بآنچه عين صلاح بود اعطاء فرمود:

جهان چون چشم و گوش و خال و ابرو است كه هر چيزى بجاى خويش نيكو است

فَتَبارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِينَ مؤمنون آيه ۱۴، اللَّهُ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَراراً وَ السَّماءَ بِناءً وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ مؤمن آيه ۶۴.

[سوره الأعلى (۸۷): آيه ۳] .... ص : ۸۴

وَ الَّذِى قَدَّرَ فَهَدى (۳)

اما تقدير آنچه در معاش و زندگانى و بقاء حيات مورد احتياج بندگان و ساير حيوانات بود براى آنها عنايت فرمود، در زمين و آسمان كه اگر يكى از آنها ناقص بود امر معيشت منظم نبود بلكه ممكن نبود.

و اما هدايت اعطاء عقل فهم شعور ادراك ارسال رسل انزال كتب جعل احكام ارشاد توفيق تأييد پند و اندرز وعظ و نصيحت و دلالت و غير اينها كه هيچ عذرى براى احدى باقى نگذاشت و حجت را از هر جهت بر بندگان تمام كرد: لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ انفال آيه ۴۲.

[سوره الأعلى (۸۷): آيه ۴] .... ص : ۸۴

وَ الَّذِى أَخْرَجَ الْمَرْعى (۴)

خداوند آن خدايى است كه بيرون ميآورد مرعى را. مرعى چراگاه است كه

خداوند بقدرت کامله زمین خشک ساده را از مغز آن نباتات و گیاه را بیرون میآورد برای ارزاق حیوانات و انعام و بشر و زمین را سبز و خرم میکند و مراتبی را طی میکند تا اینکه:

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۵] .... ص : ۸۵

فَجَعَلَهُ غُثاءً أَحْوی (۵)

پس قرار داد او را خشک و رنگ دیگری باو داد سیاه زرد و غیر اینها. نظر به اینکه این گیاهها در فصل بهار روئیده میشود و انسان و حیوانات هم در فصل تابستان و خریف و زمستان احتیاج شدید بارزاق دارند خداوند اینها را خشک میکند و بثمر میرساند که بتوان آنها را نگاهداری کرد، بسا چندین سال که اگر یک سالی قحطی پیش آمد اینها بی روزی نمانند بعینه مصداق آن خواب ملک بود و تعبیر حضرت یوسف که فرمود: قالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِینَ دَأَباً فَما حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِی سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِیلًا مِمَّا تَأْکُلُونَ ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ سَبْعٌ شِدادٌ یَأْکُلْنَ ما قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِیلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عامٌ فِیهِ یُغاثُ النَّاسُ وَ فِیهِ یَعْصِرُونَ یوسف آیه ۴۷ الی ۴۹.

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۶] .... ص : ۸۵

سَنُقْرِئُکَ فَلا تَنْسی (۶)

زود باشد که ما قرآن را پس از وحی قرائت کنیم که شما قرائت کنی بر امت و فراموش نفرمایی. این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسرین تفسیراتی کردند که مناسب با مقام حضرت رسالت نیست و ما صرف نظر میکنیم و آنچه بنظر میآید تذکر میدهیم نظر باین که عقیده مذهب شیعه است که انبیاء و ائمه اطهار معصوم بودند هم از معاصی و هم از خطا و نسیان و سهو و اشتباه و شک و شبهه و بالاخص حضرت رسالت در همان عالم نورانیت افاضه تمام علوم باو شد و اول مرتبه نزول قرآن در همان عالم بنور مقدس او بود پیغمبر میدانست و چون مبعوث برسالت شد از آن لطف و عنایتی که نسبت بقوم داشت که اینها را هدایت فرماید و بر آنها قرآن را تلاوت کند و چون آنها هنوز استعداد و قابلیت تحمل نداشتند آیه شریفه نازل شد: وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ یُقْضی إِلَیْکَ وَحْیُهُ طه آیه ۱۱۴، این آیه شریفه هم اشاره باین است که زود باشد که ما دستور قرائت قرآن را بشما بدهیم که بر امت تلاوت فرمایی و چون مقام عصمت

بشما عنایت کرده ایم البته شما فراموش نمیکنی چنانچه مفاد آیه شریفه تطهیر است:

إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً احزاب آیه ۳۳.

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۷] .... ص : ۸۶

إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما یَخْفی (۷)

مگر آنچه بخواهد خدای متعال محققا او میداند جهر و آنچه مخفی میکند.

إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ بعض مفسرین گفتند استثناء به فلا تنسی است یعنی خدا بخواهد که تو فراموش کنی لکن این کلام غلط است زیرا نسیان در ساحت قدس نبوی نیست لمقام عصمت لکن ما می گوییم که: اولا ممکن است استثناء به سنقرئک باشد و معنی این میشود که مگر خدا بخواهد تأخیر بیندازد در انزال شما قبل از انزال قرائت مفرما و این خود یک دلیل است که پیغمبر میدانست قرآن را ولی تا انزال نشود مأمور بقرائت نبود.

و ثانیا بر فرض که به فلا تنسی باشد معنی نسیان فراموشی نیست بلکه بمعنی ترک نزول است چنانچه در آیه شریفه: ما نَنْسَخْ مِنْ آیَهٍ أَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخ□...Iمِنْها أَوْ مِثْلِها بقره آیه ۱۰۶، که معنی ننسها نترکها است زیرا خدا فراموشی ندارد.

إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما یَخْفی خداوند عالم بجهر و اخفات است حتی خیالات قلبی و خیانت چشمی: یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ مؤمن آیه ۱۹. و بعید نیست که در اینجا مراد این باشد که خدا میداند که صلاح در جهر بآیه است که به پیغمبر دستور دهد جهرا و علنا تلاوت کند یا در اخفاء او است دستور میدهد خودداری کند تا بموقع خود مثل ولایت امیر المؤمنین (ع).

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۸] .... ص : ۸۶

وَ نُیَسِّرُکَ لِلْیُسْری (۸)

و ما آسان و سهل میکنیم که بسهولت انجام وظیفه کنی نظر به اینکه بر حضرتش تبلیغ رسالت و دعوت قوم بسیار صعب بود با این قساوت ها و عنادهای مشرکین، و چه اندازه اذیت میکردند خداوند به پیغمبر وعده میدهد که ما امر رسالت را بر شما سهل و آسان میکنیم و بر آنها غلبه می فرمایی و ما تو را نصرت میدهیم و دشمنان تو را مخذول و منکوب میگردانیم که میفرماید: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ

وَ الْفَتْحُ وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كانَ تَوَّاباً النصر، و ميفرمايد: إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ مؤمن آيه ۴۰ و غير اينها از آيات.

[سوره الأعلى (۸۷): آيه ۹] .... ص : ۸۷

فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرى (۹)

پس شما متذكر فرما قوم را اگر نفع ميبخشد آنها را. تكليف شما تبليغ است بايد آنها را يادآورى كنى ببشارات و تخويفات و باحكام و دستورات خواه آنها منتفع شوند و خواه نشوند: ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ لَيْسَ عَلَيْكَ هُداهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ بقره آيه ۲۷۲، إِنْ تَحْرِصْ عَلى هُداهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ نحل آيه ۳۷. و البته تفاوت فاحشى ميان مردم هست آنهايى كه قلبشان هنوز سياه نشده و قساوت پيدا نكرده و از قابليت هدايت نيفتاده از تذكر شما منتفع ميشوند و اما كسانى كه قلبشان سياه شده و قساوت گرفته و از قابليت افتاده مزيد بر كفر و شرك آنها ميشود چنانچه ميفرمايد: وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زادَتْهُ هذِهِ إِيماناً فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزادَتْهُمْ إِيماناً وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلى رِجْسِهِمْ وَ ماتُوا وَ هُمْ كافِرُونَ توبه آيه ۱۲۴ و ۱۲۵.

[سوره الأعلى (۸۷): آيات ۱۰ تا ۱۱] .... ص : ۸۷

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشى (۱۰) وَ يَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى (۱۱)

زود باشد كه متذكر شود كسى كه ميترسد و دورى ميكند آنكه شقاوت پيدا كرده.

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشى همان مؤمنين كه معتقد بتوحيد و نبوت و معاد هستند و از عذاب الهى و مخالفت اوامر او و ارتكاب معاصى خائف هستند چنانچه بتفضلات و رحمت او و اطاعت اوامر او و ترك معاصى اميدوار هستند كه گفتند: مؤمن بايد بين خوف و رجا باشد نه يأس از رحمت و نه امن از عقاب كه هر دو از گناهان كبيره است

(اليأس من روح اللَّه و الامن لمكر اللَّه)

در بعض اخبار دارد خوف و رجاء بايد مساوى باشد مثل دو انگشت ابهام نه مثل ابهام و وسطى، و در بعض ديگر دارد رجاء بايد بيش از خوف باشد.

اقول: دو نظر است یک نظر نسبت بخود بنده است که نمیداند عاقبت کارش بکجا میرسد آیا با ایمان آمرزیده از دنیا میرود یا خدای نخواسته بی ایمان از دنیا میرود باین نظر باید مساوی باشد، و یک نظر برحمت الهی و فضل او رجاء باید زیادتر باشد چنانچه در دعاء می گویی:

(یا من سبقت رحمته غضبه).

یَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى

اشقی افعل التفضیل شقی است چون شقاوت مثل سعادت مراتب زیادی دارد و هر شقی نسبت بمادون اشقی است، و بالاترین مراتب شقاوت منافقین هستند و در میان آنها هم اشقی کسانی هستند که با خاندان نبوت کردند آنچه کردند و در میان آنها پسر مرادی که در خبر دارد:

(اشقی الاشقیاء شقیق عاقر ناقه ثمود)

، و از آنها شقی تر یزید و امثال یزید کسانی که شقاوت آنها زیاد باشد تجنب میکنند بالاخص منافقین نسبت بآیات راجعه باهل البیت که شرح مبسوطی لازم دارد. سپس معرفی میفرماید اشقی را:

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۲] .... ص : ۸۸

الَّذِی یَصْلَی النَّارَ الْکُبْرَی (۱۲)

تمام کفار و مشرکین و مخالفین و معاندین و ناصبین و مبدعین و ضالین و مضلین و منکرین ضروریات دین و بالجمله غیر از مؤمنین اهل عذاب و جهنم هستند لکن درکات آنها و شدت و خفت عذاب آنها مختلف است هر چه شقاوت آنها زیادتر باشد عذاب آنها شدیدتر میشود و آتش آنها را بیشتر میسوزاند و نار کبری که از همه اقسام نارها سخت است اختصاص دارد به شقی ترین آنها که معرفی شد.

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۳] .... ص : ۸۸

ثُمَّ لا یَمُوتُ فِیها وَ لا یَحْیی (۱۳)

مثل آدمی که در شدت مرض و حال احتضار هست درد باو فشار داده نه میمیرد که از درد نجات پیدا کند و نه رفع میشود تا زنده شود. و این آیه شریفه دلالت بر دو جمله دارد که یکی مسئله خلود است که همیشه ابد الاباد در جهنم معذب هستند، و رد کسانی که منکر خلود هستند، و دیگر رد کسانی که گفتند: پس از مدتی در آتش طبیعت آتشی پیدا میکند و دیگر از آتش متأذی نمیشوند بلکه اگر از آتش خارج شوند اذیت میشوند این آیه میفرماید: مخلد هستند و همیشه معذب.

ثُمَّ لا يَمُوتُ فِيها وَ لا يَحْيى سپس بيان ميفرمايد آنها را كه متذكر ميشوند و خدا ترس هستند و انتفاع ميبرند و اهل ايمان هستند.

[سوره الأعلى (۸۷): آيه ۱۴] .... ص : ۸۹

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى (۱۴)

فلاح و رستگارى كسى دارد كه از حين موت الى الابد خردلى ناراحتى نداشته باشد و هميشه مشمول الطاف و تفضلات الهى باشد و آن كسى است كه خود را تزكيه كرده باشد تزكيه روح از عقايد فاسده و مذاهب باطله و طرق ضاله، و تزكيه نفس از اخلاق فاسده و صفات خبيثه و ملكات رذيله، و تزكيه قلب از كثافات معاصى و سياهى قلب كه مانع از مشاهده حقايق است. سپس خداوند بيان ميفرمايد كه شخص مزكى كه رستگار است كيست مجرد تزكيه نيست بلكه محتاج بتحليه هم هست و آن اين است كه:

[سوره الأعلى (۸۷): آيه ۱۵] .... ص : ۸۹

وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى (۱۵)

در هيچ حال خدا را فراموش نكند پس نماز گزارد كه نماز بزرگترين عبادات است.

در اذان و اقامه مى گويى: (حى على خير العمل) و نماز موجب فلاح و رستگارى ميشود (حى على الفلاح) در اخبار دارد:

(الصلاه خير موضوع)

(اول ما يحاسب به العبد يوم القيامه الصلاه)

(عنوان صحيفه المؤمن الصلاه)

(الصلاه قربان كل تقى)

باندازه اى نماز اهميت دارد كه فرمودند:

(تارك الصلاه كافر)

و فرمودند: ضايع الصلاه بى ايمان از دنيا ميرود و نماز آداب و شرائط و اجزاء و مبطلات و عوارض بسيار دارد كه اولا بايد فرا گرفت و ثانيا بر طبق آن بجا آورد. اما غير المؤمن تكليف آنها معلوم است چون شرط صحت كليه عبادات ايمان است و مشمول آيه شريفه هستند كه ميفرمايد: وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آيه ۲۳.

و اما مؤمنين ميتوان گفت صدى نود آنها يا تارك الصلاه هستند يا ضايع الصلاه از جهت جهل باحكام يا عدم مراعات آنها. و

اما ذکر اسم اللّه اسماء الهی بسیار است و هر کدام یک دلالتی دارد رحیم است رحمن است غفور است ودود است عفو است قهار

ص: ۸۹

است منتقم است مثیب است و غیر اینها که انسان اگر متذکر این اسماء الحسنی الهی باشد قدمی بر مخالفت او برنمیدارد و کوتاهی در اطاعت او نمیکند.

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۶] .... ص : ۹۰

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَیاهَ الدُّنْیا (۱۶)

بلکه اختیار کردند زندگانی دنیا را و بکلی غافل شدند از آخرت. تمام همّ آنها مال و منال و حب جاه و مقام و متابعت هواهای نفسانی و زخارف دنیوی است با اینکه دنیا دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه است ثبات و بقایی ندارد که گفتند:

(حب الدنیا رأس کل خطیئه)

(حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره)

با اینکه باید دنیا را وسیله آخرت قرار داد

(الدنیا مزرعه الاخره)

(خذوا من ممرکم لمقرکم و لا تهتکوا استارکم عند من یعلم اسرارکم).

[سوره الأعلی (۸۷): آیه ۱۷] .... ص : ۹۰

وَ الْآخِرَهُ خَیْرٌ وَ أَبْقی (۱۷)

اصلا طرف مقایسه نیست نعم اخروی و تفضلات الهی در جنات عدن و جنه المأوی نمیتوان بیان کرد چون از قوه ادراک بشر بیرون است و آنچه در آیات و اخبار از اوصاف بهشت بیان فرموده برای تقریب بذهن است چنانچه اوصاف جهنم هم از ادراک بشر بیرون است و آنچه فرموده اند برای تشبیه و نزدیک کردن بذهن است بلکه هر چه از حد فهم انسان خارج است نمیتوان حقیقت آن را درک نمود مثل شئونات انبیاء و ائمه اطهار و درک صفات الهی و امثال اینها چنین است تا اندازه ای که مثل پیغمبر اکرم که اشرف همه مخلوقات الهی است در پیشگاه احدیت عرض کند:

(ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک)

و کلمه ابقی هم دلالت بر دوام و خلود دارد.

[سوره الأعلی (۸۷): آیات ۱۸ تا ۱۹] .... ص : ۹۰

إِنَّ هذا لَفِی الصُّحُفِ الْأُولی (۱۸) صُحُفِ إِبْراهِیمَ وَ مُوسی (۱۹)

حدیث مفصل مبسوطی در ذیل این آیه از ابن بابویه مسندا از ابا ذر از حضرت رسالت نقل کرده اند و ما قسمتی از آن حدیث را که مربوط باین مقام است نقل میکنیم. «ابا ذر میگوید:

قلت: یا رسول اللّه کم النبیون؟- قال: مائه و اربع و عشرون الف نبی. قلت: کم المرسلون؟- قال: ثلاثمائه و ثلاثه عشر جما غفیرا. قلت: من کان اول

الانبیاء؟- قال: آدم. قلت: و کان من الانبیاء مرسلا؟- قال: نعم خلقه اللَّه بیده و نفخ فیه من روحه- ثم قال: یا ابا ذر اربعه من الانبیاء سریانیون آدم و شیث و اخنوخ و هو ادریس و هو اول من خط بالقلم و نوح، و اربعه من العرب هود و صالح و شعیب و نبیک محمد (ص) و اول نبی من بنی اسرائیل موسی و آخرهم عیسی و ستمائه نبی. قلت: یا رسول اللَّه کم انزل اللَّه من کتاب؟- قال: مائه کتاب و اربعه کتب انزل اللَّه منها علی آدم عشر صحف و علی شیث خمسین صحیفه، و علی اخنوخ و هو ادریس ثلاثین صحیفه، و علی ابراهیم عشر صحایف، و انزل اللَّه التوراه و الانجیل و الزبور و الفرقان. قلت: یا رسول اللَّه فما کان صحف ابراهیم؟- قال: کانت امثالا- الی ان قال- قلت: یا رسول اللَّه فما کان صحف موسی قال: کانت عبرا کلها- الی ان قال- قلت: یا رسول اللَّه هل فی ایدینا مما انزل اللَّه الیک مما کان فی صحف ابراهیم و موسی؟- قال: یا ابا ذر اقرء قد افلح من تزکی و ذکر اسم ربه فصلی بل تؤثرون الحیاه الدنیا و الاخره خیر و ابقی ان هذا لفی الصحف الاولی صحف ابراهیم و موسی ... (الحدیث)».

تنبیه: امور مربوطه بدین دو قسم است یک قسم حسن یا قبح ذاتی دارد تغییر پذیر نیست مثل اعتقادیات و بسیاری از اخلاق و صفات حسنه یا ملکات قبیحه، و بسیاری از احکام شرعیه مثل اصل نماز و روزه و جهاد و زکاه و حسن احسان و قبح ظلم و اشباه اینها این نمره قابل نسخ و تغییر نیست و در تمام شرایع بوده و مذکورات در این آیات شریفه از این قبیل است لذا میفرماید:

إِنَّ هذا لَفِی الصُّحُفِ الْأُولی و کلمه الصحف جمع محلی بالف و لام است مفید جمیع صحف میشود که در حدیث مذکور فرمود صد و چهار کتاب از صحف آدم و شیث و نوح و ادریس و ابراهیم و موسی و عیسی و غیر آنها و اینکه میفرماید:

صُحُفِ إِبْراهِیمَ وَ مُوسی از باب بیان مصداق است.

قسم دوم حسن و قبح آن اقتضایی است قابل تغییر است بر حسب زمان و اشخاص و حالات و موارد بسا تغییر میکند و نسخ شرایع از این باب است. هذا آخر ما اردنا فی تفسیر تلک السور و نتلوها ان شاء اللَّه تعالی بقیه السور. و الحمد للَّه اولا و آخرا و الصلاه

و السلام علی نبینا و آله، و اللعن و العذاب علی مخالفیهم و انا العبد الحقیر عبد الحسین المدعو بالطیب غفر اللّه له و وفقه لمرضاته.

سوره الغاشیه .... ص : ۹۲

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱] .... ص : ۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ الْغاشِیَهِ (۱)

اما کلام در فضائل این سوره: اخبار زیادی مرسلا روایت کرده اند و ما اکتفاء میکنیم بدو حدیث یکی از ابن بابویه مسندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من أدمن قراءه هل اتیک حدیث الغاشیه فی فرائضه او نوافله غشاه اللّه برحمته فی الدنیا و الاخره و اعطاه الامن یوم القیامه من عذاب النار)

دوم از حضرت رسالت روایت شده فرمود:

(من قرأها حاسبه اللّه حسابا یسیرا).

هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ الْغاشِیَهِ بمعنی قداست یعنی آمد تو را حدیث غاشیه و غاشیه بمعنی فراگیرنده است چیزی که احاطه میکند بتمام اطراف شی ء و میپوشاند او را و مراد روز قیامت است که در صحرای محشر خلق اولین و آخرین از جن و انس مجتمع میشوند دور و اطراف آنها را ملائکه احاطه میکنند که راه فرار از هیچ طرفی ندارند و از همین باب است قوله تعالی: فَأَغْشَیْناهُمْ فَهُمْ لا یُبْصِرُونَ یس آیه ۹ یعنی روی چشم قلب آنها پوشیده شده حقایق را درک نمیکنند و بهمین معنی است که میفرماید: أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلی عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلی سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلی بَصَرِهِ غِشاوَهً جاثیه آیه ۲۳. و میفرماید: جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِیابَهُمْ نوح آیه ۷ و میفرماید: لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَواشٍ اعراف آیه ۴۱ که آتش بآنها احاطه میکند و غیر اینها حتی در دعا دارد می گویی:

(اللهم غشنی فیه بالرحمه)

دعای روز بیست و نهم ماه رمضان در روز قیامت که غاشیه است اهل محشر

دو دسته میشونـد یک دسته اهل عذاب از کفار و مشرکین و اهل خلاف و معاندین و ضالین و مضلین و ناصبین و ظالمین و بالجمله غیر المؤمنین، و یک دسته اهل ثواب. اما اهل عذاب را میفرماید:

[سوره الغاشیه (۸۸): آیات ۲ تا ۷] .... ص : ۹۳

وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ خاشِعَةٌ (۲) عامِلَةٌ ناصِبَةٌ (۳) تَصْلی ناراً حامِیَةً (۴) تُسْقی مِنْ عَیْنٍ آنِیَةٍ (۵) لَیْسَ لَهُمْ طَعامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِیعٍ (۶)

لا یُسْمِنُ وَ لا یُغْنِی مِنْ جُوعٍ (۷)

صورتهایی است بزیر افتاده اعمالی در آتش دارند که منصوب شده اند بر آنها میچشند و وصل میشود بآنها آتش افروخته بآنها آب میدهنـد از چشـمه جوشـیده نیسـت از برای آنهـا طعـامی مگر از ضـریع پر از تیـغ و خـار نه سـیرایی دارنـد و نه آنهـا را از گرسنگی باز میدارد این است حال اهل جهنم از کفار و مشرکین و ضالین و معاندین.

وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ خاشِعَةٌ بواسطه غلها و زنجیرها که در گردن آنها انـداخته شـده نمیتواننـد سـر بلند کنند و ببالا نگاه کنند چنانچه میفرماید: إِذِ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ یُسْحَبُونَ فِی الْحَمِیمِ ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُونَ مؤمن آیه ۷۱ و ۷۲ و نیز میفرماید:

أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ رعد آیه ۵.

عامِلَةٌ ناصِبَةٌ بعضـی گفتند که: آنها میخواهند از کوه های جهنم بالا روند پس از آن پرتاب میشوند در قعر جهنم که میفرماید: یُرِیـدُونَ أَنْ یَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَ ما هُمْ بِخارِجِینَ مِنْها وَ لَهُمْ عَـذابٌ مُقِیمٌ مائـده آیه ۳۷، و میفرمایـد: کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِیدُوا فِیها وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ حج آیه ۲۲ و غیر اینها از آیات.

اقول: راههایی که بنظر میآورنـد که نجات پیـدا کننـد و مأیوس میشونـد بسـیار است گاهی بخدا میگویند: رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُـدْنا فَـإِنَّا ظـالِمُونَ قالَ اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ مؤمنون آیه ۱۰۷ و ۱۰۸، گـاهی بمالک میگوینـد: وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ زخرف آیه ۷۷، گاهی بخزنه جهنم میگوینـد: وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ- الی قوله تعالی- وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ مؤمن آیه ۴۹ و ۵۰.

تَصْلی ناراً حامِیَةً تصلی از ماده وصل است مقابل فصل، فصل جدایی است و وصل الصاق است، و فاعل تصلی وجوه است یعنی آن وجوه ملازم و ملصق بآتش میشوند که دیگر آتش از آنها جدا نمیشود و فاصله نمیگیرد، و حامیه شدت احراق و سوزندگی است و مکرر گفته شد که آتش جهنم شعور و ادراک دارد و مأمور است هر کسی را بقدر استحقاقش بسوزاند هر چه استحقاقش بیشتر باشد سوزش آن زیادتر میشود لکن ما دون درک ما فوق را نمیکند بلکه تصور میکند که خود در شدت عذاب است و اما ما فوق درک میکند که ما دون عذابش خفیف تر است چنانچه نعم بهشت هم باندازه قابلیت طرف لذت میبخشد و ما دون درک ما فوق نمیکند و تصور میکند اعلا درجه لذت را دارد ولی ما فوق درک میکند که التذاذ او بیشتر است و همین نحو است سایر عذابهای جهنم و سایر تفضلات بهشت.

تُسْقی مِنْ عَیْنٍ آنِیَةٍ چشمه آب جهنم حمیم و غسّاق است اما حمیم آب جوشیده است که میفرماید: یُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِیمُ یُصْهَرُ بِهِ ما فِی بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ حج آیه ۱۹ و ۲۰، و معنی آنیه هم همین است یعنی جوشیده، و اما غساق از چرک و خون و فضولات اهل جهنم است.

لَیْسَ لَهُمْ طَعامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِیعٍ آن آب اهل جهنم بود و ضریع طعام اهل جهنم است، و ضریع چیزی است که پر از تیغ و شوک باشد و حدیثی از ابن عباس روایت کرده اند:

قال: قال رسول اللَّه (ص): الضریع شی ء یکون فی النار یشبه الشوک أمر من الصبر و انتن من الجیفه و أشد حرا من النار سماه اللَّه الضریع.

اقول: ظاهرا ضریع همان طعام ذی غصه است که میفرماید: إِنَّ لَدَیْنا أَنْکالًا وَ جَحِیماً وَ طَعاماً ذا غُصَّةٍ وَ عَذاباً أَلِیماً مزمل آیه ۱۲ و ۱۳. شرحش گذشت در محل خود.

لا یُسْمِنُ وَ لا یُغْنِی مِنْ جُوعٍ نفع نمی بخشد آنها را و بی نیاز نمیکند آنها را از گرسنگی. یکی از عذابهای جهنم تشنگی و گرسنگی است آبهای جهنم مزید بر تشنگی میشود و طعامهای آن مزید بر گرسنگی چنانچه میفرماید: وَ إِنْ یَسْتَغِیثُوا یُغاثُوا بِماءٍ کَالْمُهْلِ یَشْوِی الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً کهف آیه ۲۹. و اما طعام آنها از زقوم

است و ضریع و غسلین وصف ضریع بیان شد و اما زقوم میفرماید: إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِی أَصْلِ الْجَحِیمِ طَلْعُها کَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیاطِینِ فَإِنَّهُمْ لَآکِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ صافات آیه ۶۴ الی ۶۶- و اما غسلین میفرماید: وَ لا طَعامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِینٍ لا یَأْکُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ الحاقه آیه ۳۶ و ۳۷، و گفتند: غسلین صدید و مدفوعات اهل جهنم است.

اشکال: در این آیه منحصر میکند طعام آنها را به غسلین و در آیه قبل منحصر میفرماید به ضریع و این دو با هم تنافی دارند.

جواب: ممکن است ضریع و غسلین یک چیز باشد دو اسم داشته باشد لکن این احتمال بعید است زیرا زقوم هم طعام آنها است و این دو آیه انحصار را میرساند و تحقیق در جواب این است که اهل نار طبقات مختلفه هستند یک طبقه طعام آنها زقوم است و یک طبقه ضریع است و یک طبقه غسلین چنانچه سایر عذابهای آنها هم مختلف است. این حال اهل جهنم و اما حال اهل بهشت میفرماید:

[سوره الغاشیه (۸۸): آیات ۸ تا ۱۶] .... ص : ۹۵

وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ ناعِمَةٌ (۸) لِسَعْیِها راضِیَةٌ (۹) فِی جَنَّةٍ عالِیَةٍ (۱۰) لا تَسْمَعُ فِیها لاغِیَةً (۱۱) فِیها عَیْنٌ جارِیَةٌ (۱۲)

فِیها سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ (۱۳) وَ أَکْوابٌ مَوْضُوعَةٌ (۱۴) وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَةٌ (۱۵) وَ زَرابِیُّ مَبْثُوثَةٌ (۱۶)

وجوهی در روز قیامت متنعم بنعم الهی هستند و برای اعمال حسنه که در دنیا کردند و ثمرات و فوائد آنها را بردند خشنود هستند در بهشت در درجات عالیه بهشت سکونت دارند کلام لغو بگوش آنها نمیخورد در آن جنت عالیه چشمه ای جریان دارد در آن تختهای مرصع بلند نصب شده و ظرفها و لیوان ها در آن گذارده شده و بالشها و مخده ها پهلوی یکدیگر نصب شده و پرده های زرنگار آویخته شده.

وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ ناعِمَةٌ اهل ایمان هستند که با ایمان از دنیا رفته باشند و با تقوی و آمرزیده و با اعمال صالحه وارد محشر میشوند، ناعمه خرم و خندان با صورت باز و نورانی که شرح آنها را در بسیاری از آیات بیان فرموده.

لِسَعْیِها راضِیَةٌ نظر بوعده های الهی و مثوباتی که بر هر یک از عبادات از واجبات و مستحبات بیان فرموده در قرآن و در لسان اخبار تمام را مشاهده کرده بسیار

خشنودند بلکه حسرت میخورند که ای کاش بیش از اینها عمل کرده بودیم تا بیش از این استفاده میکردیم که خطاب میرسد بآنها: یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی فجر آیه ۲۷ الی ۳۰ شرحش در سوره بعد میآید ان شاء اللّه تعالی.

فِی جَنَّهٍ عالِیَهٍ علو بهشت برای طبقات و قصور و عمارات مرتفعه و واسعه که دارد هر یک نفر اگر تمام اهل بهشت را ضیافت کند تمام وسائل در دسترس او است از امکنه و اطعمه و اشربه و غیر اینها.

لا تَسْمَعُ فِیها لاغِیَهً که میفرماید: دَعْواهُمْ فِیها سُبْحانَکَ اللَّهُمَّ وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ یونس آیه ۱۰. کلام لغو و لهو و قبیح و زشت از آنها صادر نمیشود و نمیشنوند.

فِیها عَیْنٌ جارِیَهٌ چشمه های بهشت سلسبیل کوثر نهر من عسل مصفی، من لبن لم یتغیر طعمه، من خمر لذه للشاربین، من ماء غیر آسن تمام از پای قصرها جاری که در بسیاری از آیات بیان فرموده.

فِیها سُرُرٌ مَرْفُوعَهٌ در اخبار از برای تختهای بهشت اوصافی بیان فرموده که:

(الواحها من ذهب مکلله بالزبرجد و الدرّ و الیاقوت اذا اراد المؤمنون ان یجلسوا علیها تواضعت حتی یجلسوا ثم ارتفعت لیری المؤمنون بجلوسهم علیها جمیع ما حولهم من الملک).

وَ أَکْوابٌ مَوْضُوعَهٌ دارد در اطراف آنها گذارده شده

(کلما اراد المؤمن شربها وجدها مملوه و یشربون منها ما یشتهونه من الاشربه و یتمتعون بالنظر الیها لحسنها)

و دارد کنار حوض کوثر بعدد ستاره های آسمان گذارده و کوثر را خداوند به پیغمبر عنایت فرموده و ساقی او را امیر المؤمنین قرار داده دوستان خود را سقایت میفرماید و دشمنان را دور میکند.

وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَهٌ نمارق جمع نمرقه بمعنی وساده تکیه گاه و در احادیث اهل بیت دارد میفرماید:

(نحن النمرقه الوسطی بنا یلحق التالی و الینا یرجع الغالی)

یعنی ما بر طریق عـدل و مسـتقیم هستیم باید آنهایی که کوتاهی کردند در معرفت بما ملحق شوند و آنهایی که غلو کردند در حق ما بما برگردند نه افراط و نه تفریط و نیز دارد میفرماید:

(کونوا النمرقه الوسطی یرجع الیکم الغالی و یلحق بکم التالی)

یعنی بایـد از طریق عـدل تجاوز نکنیـد و مردم را بعـدل دعوت کنید آنها که در دین افراط کردند برگردند و آنها که کوتاهی کردند ملحق شوند، و تعبیر به نمرقه برای این است که کسی که تکیه میکند بوساده نه از این طرف میافتد و نه از آن طرف هر دو طرف محدود است.

وَ زَرابِیُّ مَبْثُوثَهٌ زرابی فرشـهای زیبـا است مثل مخمل و ترمه و زرباف و امثال اینها، و مبثوثه بمعنی پهن شـده در بیوت و قصور بهشت، و در حدیث از امیر المؤمنین است در ذکر اهل جنت فرمود:

(یجیئون فیـدخلون فاذا اساس بیوتهم من جندل اللؤلؤ و سـرر مرفوعه، و اکواب موضوعه، و نمارق مصـفوفه، و زرابی مبثوثه، و لولا ان اللَّه تعالی قدرها لهم لأملعت ابصارهم بما یرون و یعانقون الازواج و یقعدون علی السرر و یقولون الحمد للَّه الذی هدانا لهذا)

خداوند نصیب فرماید در حدیث است فرمود:

(محادثه العالم علی المزابل خیر من محادثه الجاهل علی الزرابی).

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱۷] .... ص : ۹۷

أَ فَلا یَنْظُرُونَ إِلَی الْإِبِلِ کَیْفَ خُلِقَتْ (۱۷)

ذکر خصوص ابل برای فوائدی است که در او هست. من جمله شـیر شتر که در مطلق انعام میفرماید: وَ إِنَّ لَکُمْ فِی الْأَنْعامِ لَعِبْرَهً نُسْـقِیکُمْ مِمَّا فِی بُطُونِهِ مِنْ بَیْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَناً خالِصـاً سائِغاً لِلشَّارِبِینَ نحل آیه ۶۶. و من جمله خداونـد با این عظمت شتر چنان مسخر بندگان کرده که یک بچه اگر مهار او را بگیرد و برود او را متابعت میکند حتی نقل کردند اگر چه صدق و کذب او را نمیـدانم: آنکه یـک موش فاره مهار او را گرفت و رفت او دنبال او رفت تا موش رفت در سوراخش این شتر پوز خود را درب سوراخ گذاشت.

و من جمله اینکه سایر مراکب ایسـتاده باید سوار شد یا بار بر آنها بار کرد و شتر نشسته بر او بار میکنند یا سوار میشوند پس از آن برمیخیزد.

و من جمله فوائدی که از پوست آن و پشم آن و لحم آن و سایر اجزائش برداشت میکنند. و من جمله اینکه در خوراک بسیار قانع است بهسته خرما و خار بیابان قناعت میکند لذا میفرماید:

أَ فَلا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ خداوند قادر است بر این نعمتهای بهشت و بر این عذابهای جهنم که بیان فرمود در آیات قبل.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱۸] .... ص: ۹۸

وَ إِلَى السَّماءِ كَيْفَ رُفِعَتْ (۱۸)

قدرت کامله الهی که این کرات جویّه در این فضاء وسیع بدون ستون قرار داده و هر کدام را در مدار خود سیر داده که خردلی تخلف ندارد و این طبقات سبعه و کرسی و عرش یکی فوق دیگری مقرر فرموده.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۱۹] .... ص: ۹۸

وَ إِلَى الْجِبالِ كَيْفَ نُصِبَتْ (۱۹)

این کوه های با عظمت را در تخوم زمین نصب فرموده بمنزله لنگر زمین و روی آب قرار داده که یک قسمت آنها در آب است و چشمه ها در سنگ خاره بجریان انداخته که رودخانه ها تشکیل داده و مرکز معادن بسیاری در دل سنگ قرار داده و چه اندازه فوائد زیادی از سنگهای کوه برداشته میشود.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۰] .... ص: ۹۸

وَ إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ (۲۰)

این ربع مسکون که از آب خارج است چنان مسطح فرموده که از مغرب تا مشرق بخواهند سیر کنند از جنوب تا شمال میسر است، و مرکز سکونت انسان و حیوانات و طیور و وحوش و نباتات و اشجار و حبوبات و فواکه و معادن مقرر فرموده بسیار مورد تعجب است که این همه قدرت نمایی ها را مشاهده میکنند و باز ایمان نمی آورند یا منکر خدا میشوند مثل طبیعی یا برای او شریک قرار میدهند یا منکر معاد میشوند یا ضلالت های دیگر.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۱] .... ص: ۹۸

فَذَكِّرْ إِنَّما أَنْتَ مُذَكِّرٌ (۲۱)

پس این کفار و مشرکین را یاد آور شو که اینها در غفلت و جهالت غرق دنیا شده اند و جز این نیست که تکلیف شما همین اندازه تذکر است که حجت بر آنها تمام

شود و فردای قیامت نگویند: لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آياتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزى طه آیه ۱۲۴. فقط رسول باید ابلاغ کند.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۲] .... ص: ۹۹

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ (۲۲)

که مسلط شوی بر آنها و آنها را مجبور کنی بایمان خداوند متعال بآنها عقل و شعور داده و پیغمبر برای آنها فرستاده و کتاب نازل فرموده و دستورات داده و راه هدایت را بر آنها باز کرده و راه عذر را بر آنها بسته و قوت و قدرت و اختیار بآنها داده: لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ انفال آیه ۴۲.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۳] .... ص: ۹۹

إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ (۲۳)

مگر آنکه پشت کند و اعراض کند و کافر گردد. در کلمه استثناء بعض مفسرین وجوهی گفتند که بنظر تمام نیست و آنچه بنظر میرسد اینکه بعض کفار هستند که دوری میکنند و نزدیک نمیآیند که فرمایشات تو را نشنوند که اینها را لازم نیست که حتما متذکر فرمایی زیرا بر فرض آنها را تذکر دهی متذکر نمیشوند چنانچه میفرماید: إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ رعد آیه ۱۹ وَ ما يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ مؤمن آیه ۱۳. باید از اینها اعراض کرد که میفرماید: اتَّبِعْ ما أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ انعام آیه ۱۰۶، و میفرماید: وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ اعراف آیه ۱۹۹.

بعینه مثل قضیه نوح است که در پیشگاه احدیت عرض کرد: وَ إِنِّي كُلَّما دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِي آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِيابَهُمْ وَ أَصَرُّوا وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْباراً نوح آیه ۷.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیه ۲۴] .... ص: ۹۹

فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذابَ الْأَكْبَرَ (۲۴)

از برای کفر و شرک و ضلالت و عناد و مخالفت و ظلم و معاصی سه نحوه عقوبت است. یک: در دنیا باعث نزول بلا و سلب نعم الهی و کوتاهی عمر و سلب توفیق و قساوت و سیاهی قلب و کوری و کری و لالی باطن و نزول عذابهای مهلکه و غیر اینها تا سختی جان دادن.

دو: در عالم برزخ در قبر و برهوت بانواع عذابها تا دامنه قیامت.

سه: در صحرای محشر سیاهی صورت اغلال و سلاسل و سختی حساب تا دخول نار و مراتب عذابهای جحیم و این عذاب اکبر است.

[سوره الغاشیه (۸۸): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص: ۱۰۰

إِنَّ إِلَيْنا إِيابَهُمْ (۲۵) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنا حِسابَهُمْ (۲۶)

بازگشت تمام جن و انس در صحرای محشر که یکی از اصول تمام ادیان است حق و باطل و اهل محشر هم دو دسته هستند أصحاب یمین مؤمنین و اصحاب شمال کفار و مشرکین و مبدعین و منکرین ضروریات دین و مخالفین و معاندین و اشباه آنها و تفاوت این دو دسته را در بسیاری از آیات بیان فرموده و شرح داده شده احتیاج بتکرار نیست و بحساب تمام رسیدگی میفرماید برای اینکه بر خود آنها و بر اهل محشر معلوم و مکشوف شود که کی چه اندازه قابلیت تفضل دارد و کی چه اندازه استحقاق عذاب دارد، احدی را زاید بر استحقاقش عذاب نمیکنند و احدی را کمتر از قابلیتش تفضل نمیکنند.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه تفسیر بقیه السور بحوله و قوته ان شاء اللّه تعالی و انا العبد سید عبد الحسین طیب.

سوره الفجر .... ص: ۱۰۰

اشاره

بسم اللّه الرحمن الرحیم و الحمد لولیه و الصلاه علی نبیه و آله و اللعنه علی اعدائه اما الکلام فی فضل هذه السوره: اخبار بسیاری نقل کرده اند از ابن بابویه مسندا از داود بن فرقد از حضرت صادق (ع) فرمود:

(اقرؤا سوره الفجر فی فرائضکم و نوافلکم فانها سوره الحسین بن علی علیهما السلام من قرأ کان مع الحسین بن علی (ع) یوم القیامه فی درجته من الجنه)

و از ابیّ بن کعب از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرأها فی لیال عشر غفر اللّه له، و من قرأها سائر الایام کانت له نورا یوم القیامه).

[سوره الفجر (۸۹): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۰۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ الْفَجْرِ (۱) وَ لَيالٍ عَشْرٍ (۲)

در مراد از فجر و لیالی عشر اقوال زیادی نقل کرده اند:

۱- فجر حضرت قائم (عج) است و لیالی عشر حضرت مجتبی تا عسکری علیهم السلام.

۲- فجر ذی الحجه و لیالی عشر دهه اول ذی الحجه که تتمه میقات موسی بوده که میفرماید: وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ اعراف آیه ۱۴۲.

۳- ماه رمضان و لیالی عشر عشر اخیر که لیله القدر در آنها است.

۴- فجر یوم النحر و عشر ذی الحجه.

۵- فجر محرم که اول سال است و عشر دهه عاشورا و غیر اینها.

اقول: تمام اینها تفسیر برأی است و هیچ اعتبار ندارد. اما فجر همان صبح است که ظلمت شب را میبرد، و دو فجر داریم فجر کاذب که نور عمودی ظاهر میشود، و فجر صادق که سفیده صبح منبسط میشود که اول روز است و در صوم لازم است امساک کرد.

و لیالی عشر بعید نیست که همان ده ذی الحجه باشد و اللَّه العالم.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۳] .... ص : ۱۰۱

وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ (۳)

ظاهر همان سه رکعت آخر صلوه لیل که دو رکعت بنام شفع است و یک رکعت بنام وتر، و اما اقوال زیادی در مراد از شفع و وتر گفته اند بعضی گفتند: فرد و زوج از اعداد که حفظ مقادیر از آنها میشود، بعضی گفتند جمیع ما خلق اللَّه از این دو حالت بیرون نیست یا زوج است یا فرد، بعضی گفتند: شفع جمیع ممکنات که گفتند: الممکن زوج ترکیبی. مثل ماده و صورت در اجسام، و زوج ذهنی مثل جنس و فصل در انواع، و زوج وهمی وجود و ماهیت در مجردات. و وتر ذات اقدس واجب الوجود است، بعضی گفتند:

نمازها است مثل نماز مغرب و یک رکعت وتر که فرد است و بعضی زوج است بقیه نمازها، بعضی گفتند: شفع یوم النحر است که ایام التشریق است و وتر یوم عرفه است، و بعضی گفتند: شفع یوم الترویه است و وتر عرفه. بعضی گفتند: شفع ایام و لیالی است و وتر یوم- القیامه است که شب ندارد، بعضی گفتند: شفع صفات مخلوقات است مثل غنی و فقر،

عزت و ذلت صحت و مرض، وجود و عدم، علم و جهل، قدرت و عجز، ایمان و کفر، هدایت و ضلالت، حیاه و موت و غیر اینها، و وتر صفات الهی است که مقابل ندارد، بعضی گفتند: شفع علی و فاطمه است و وتر وجود مقدس رسول است، بعضی گفتند: شفع صفا و مروه است و وتر بیت اللَّه الحرام است، بعضی گفتند: شفع حضرت حسن و حسین است و وتر امیر المؤمنین است علیهم السلام، بعضی گفتند: شفع پیغمبر و علی است و وتر خدای متعال.

اقول: بعض این اقوال مستفاد از اخبار است لکن سند ندارد و بعضی اقوال مفسرین است و ما گفتیم آنچه بنظر میآید که ظاهر آیه باشد و بقیه اقوال اگر صادر از ائمه باشد بواطن آیات است و اگر از مفسرین باشد مدرکی ندارد فقط تأویل و استحسان است و اللَّه العالم.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۴] .... ص: ۱۰۲

وَ اللَّیْلِ إِذا یَسْرِ (۴)

در این آیه هم اقوالی است. یک قول مطلق لیالی است که بعقیده حکماء قدیم به سیر شمس و بعقیده امروزه بگردش زمین است دور خود که بپایان میرسد و ظلمت آن بیضاء شمس مرتفع میشود. قول دوم: لیله مزدلفه است که شب عید اضحی است که باید حاج از عرفات کوچ کنند و در مزدلفه بیتوته کنند تا صلوه فجر پس از آن حرکت کنند بطرف منی، قول سوم: لیل دولت جبابره و دول باطله است که برطرف میشود بظهور قائم آل محمد (عج).

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۵] .... ص: ۱۰۲

هَلْ فِی ذلِکَ قَسَمٌ لِذِی حِجْرٍ (۵)

آیا این قسمها کافی است برای کسانی که صاحبان عقل و شعور باشند که خداوند متعال چه قدرت نمایی فرموده در اینها و چه آثار عظیمه در آنها قرار داده که دلیل بر عظمت و کبریایی او است:

و فی کل شی ء له آیه تدل علی انه واحد

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار

جواب قسم در چند آیه بعد میآید و فعلا چند جمله معترضه بین قسم و جواب

بیان میفرماید خطاب بپیغمبر اکرم:

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۶] .... ص : ۱۰۳

أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ (۶)

عاد قوم هود هستند که پس از هلاکت قوم نوح اینها چه اندازه عظمت پیدا کردند، و مراد از عاد قبیله است و عاد نام جد آنها است قبیله را بنام جد خود خواندند، و عاد را گفتند دو عاد بودند و عاد معروف عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح بود و ارم که جد عاد بود عاد اولی است که میفرماید: وَ أَنَّهُ أَهْلَکَ عاداً الْأُولی و النجم آیه ۵۰ که همان قوم ارم هستند و عاد ثانیه قوم عاد بن عوص است.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۷] .... ص : ۱۰۳

إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ (۷)

بعضی گفتند: ارم صفت عاد است که مراد همان عاد اولی باشد که این قوم هم بنام عاد هم بنام ارم خوانده شدند، و بعضی گفتند: نام مملکت آنها است و بلاد آنها اگر مراد قبیله باشد معنی ذات العماد عظمت جثه و طول قامت و زیادتی قوت و کثرت عمر که بسا نهصد سال عمر میکردند و نوعا از سیصد سال کمتر نداشتند، و اگر مراد مملکت آنها باشد عمارات عالیه و قصرهای مشیده که از طلا و نقره و جواهرات مزین کرده بودند و مزارع و باغات و اشجار و فواکه و ریاحین که معنی ذات العماد استحکام آنها است با ستونهای محکم و بعید نیست که همین مراد باشد بقرینه آیه بعد که میفرماید:

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۸] .... ص : ۱۰۳

الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ (۸)

چه قبل از آنها از زمان آدم و نوح و چه بعد از آنها الی زماننا هذا چنین جماعتی لم یخلق مثلها فی البلاد خطاب بپیغمبر است که اصلا مثل آنها خلق نشده در هیچ بلدی زیرا البلاد جمع محلی بالف و لام است افاده عموم دارد شامل جمیع بلاد روی زمین میشود.

و اما کیف فعل الهی بآنها که فرمود: أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ در سور دیگر قرآن بیان فرموده مثل آیه شریفه: فَأَمَّا عادٌ فَاسْتَکْبَرُوا فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَ قالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِی خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ کانُوا بِآیاتِنا یَجْحَدُونَ فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً صَرْصَراً فِی أَیَّامٍ نَحِساتٍ لِنُذِیقَهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا

وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَخْزی وَ هُمْ لا یُنْصَرُونَ

فصلت آیه ۱۵ و ۱۶، و میفرماید: وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِکُوا بِرِیحٍ صَرْصَرٍ عاتِیَهٍ سَخَّرَها عَلَیْهِمْ سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ أَیَّامٍ حُسُوماً فَتَرَی الْقَوْمَ فِیها صَرْعی کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِیَهٍ فَهَلْ تَری لَهُمْ مِنْ باقِیَهٍ الحاقه آیه ۶ الی ۸.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۹] .... ص : ۱۰۴

وَ ثَمُودَ الَّذِینَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ (۹)

و قوم ثمود آن کسانی که سنگ را میتراشیدند در زمین وادی که سکونت داشتند گفتند ثمود فرزند عاد بود که پس از هلاکت عاد و قوم عاد ثمود اولاد و احفاد بسیاری پیدا کرد که حضرت صالح هم از این قوم بود بدلیل قوله تعالی: وَ إِلی ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً اعراف آیه ۷۳ که اخوه نسبی بود و این قوم را بنام جد خود نام نهادند و پس از آنکه صالح مبعوث شد بر آنها و معجزه او ناقه صالح که از دل سنگ بیرون آورد و این ناقه فصیل هم داشت و شیر میداد باندازه ای که کفایت قوم را میکرد، و اینها عمارات محکمی در دل کوه ها میتراشیدند و ساختمان میکردند برای استحکام زندگانی که در همین آیه در سوره اعراف میفرماید: وَ إِلی ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً قالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ قَدْ جاءَتْکُمْ بَیِّنَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ هذِهِ ناقَهُ اللَّهِ لَکُمْ آیَهً فَذَرُوها تَأْکُلْ فِی أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأْخُذَکُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ وَ اذْکُرُوا إِذْ جَعَلَکُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ عادٍ وَ بَوَّأَکُمْ فِی الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِها قُصُوراً وَ تَنْحِتُونَ الْجِبالَ بُیُوتاً و پس از آنکه ناقه صالح را پی کردند و بصالح گفتند: ائْتِنا بِما تَعِدُنا خداوند عذاب بر آنها فرستاد، در یک جا تعبیر به رجفه فرموده در سوره اعراف، در یک جا تعبیر بصاعقه فرموده: فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَهُ الْعَذابِ الْهُونِ فصلت آیه ۱۷. یک جا تعبیر بصیحه فرموده:

وَ أَخَذَ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَهُ هود آیه ۶۷.

توضیح اینکه هر سه بوده ابتداء صیحه که صدای رعد بحدی مرتفع بود که لرزه باندام آنها انداخت، سپس برقی جستن کرد که تمام آنها را سوزانید که صاعقه باشد و لو در واقع برق یا رعد دفعه واحده واقع میشود تنبیه: سه نفر از این خاندان نبوت یاد از ناقه صالح و فصیل آن کردند:

۱- صدیقه طاهره:

ما کان ناقه صالح و فصیلها بالفضل عند اللَّه الا دونی.

۲- ابی عبد اللَّه (ع) در شهادت طفل رضیع:

(رب لا یکون اهون الیک من فصیل).

۳- حضرت هادی (ع) روزی که در رکاب متوکل پیاده میرفت فرمود: شصت پای من نزد خدا افضل از ناقه صالح است. معلوم میشود که بپای حضرت آسیبی رسیده بود پس از سه روز متوکل بدرک واصل شد پسرش او را کشت.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۰] .... ص : ۱۰۵

وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ (۱۰)

فرعون موسی. گفتند: سه فرعون بودند فرعون ابراهیم نامش سنان بود، فرعون یوسف نامش ریان بن ولید، و فرعون موسی نامش ولید بن مصعب. و بین فرعون یوسف و فرعون موسی موقعی که مبعوث شد بر دعوت او چهارصد سال طول کشید، و در قرآن همان فرعون موسی مراد است که با لشکرش در رود نیل غرق شدند و شرحش در بسیاری از آیات ذکر شده و بیان شده.

و ذی الاوتادش گفتند بعضی گفتند: مراد جنود و لشکر او بودند که امر او را محکم میکردند مثل میخ، بعضی گفتند: کسانی را که میکشت چهار میخه میکردند بزمین تا هلاک شود، بعضی گفتند: آسیه زن فرعون را دستور داد چهار میخه بزمین کوبیدند و سنگ آسیاب را روی او گذاردند تا هلاک شد.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۱] .... ص : ۱۰۵

الَّذِینَ طَغَوْا فِی الْبِلادِ (۱۱)

طغیان سرکشی و سرپیچی و زیاده روی است در فساد، و مراد از الذین عاد و ثمود و فرعون است که در ظلم و قتل و شرک و کفر و معاصی بسیار بالا زدند و ازدیاد کردند و از حد گذرانیدند:

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۲] .... ص : ۱۰۵

فَأَکْثَرُوا فِیهَا الْفَسادَ (۱۲)

بالاخص فرعون نسبت ببنی اسرائیل: یُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ یَسْتَحْیِی نِساءَهُمْ به کلفت و کنیزی و رجال آنها را باعمال شاقه و از همه

بالاتر دعوى الوهيت.

[سوره الفجر (۸۹): آيه ۱۳] .... ص : ۱۰۵

فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذابٍ (۱۳)

ص: ۱۰۵

پس ریخت و نازل فرمود بر آنها تازیانه عذاب را. تازیانه خدا جمله مخلوقات او است باد تازیانه عاد، صیحه و صاعقه و رجفه تازیانه ثمود، آب تازیانه فرعون.

جمله ذرات زمین و آسمان لشکر حق اند گاه امتحان

آب را دیدی که با طوفان چه کرد باد را دیدی که با عادان چه کرد

مثل ابابیل و قوم ابرهه و غیر اینها.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۴] .... ص : ۱۰۶

إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ (۱۴)

خداوند در کمین بندگان است وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ ق آیه ۱۶.

از قلب و کلیه اعمال با خبر است چیزی بر او مخفی نیست از حضرت صادق (ع) مروی است که: مرصاد قنطره ای است بر صراط لا یجوزها عبد بمظلمه عبد. و در روایت از ابن عباس است که

(قال: ان علی جسر جهنم سبع محابس یسأل العبد عندها اولها عن شهاده ان لا اله الا اللّه)

و در بعض اخبار از ایمان و در بعضی از ولایت و از امیر المؤمنین است بحارث همدانی فرمود:

(ان لی وقفه علی جسر جهنم)

که خلق اولین و آخرین را میآورند اگر دارای ولایت باشد میگذارم رد شود و الا در همانجا پرتاب در جهنم میکنند، و یکی از القاب امیر المؤمنین در زیارت قسیم الجنه و النار است و در زیارت جامعه:

(من والاکم فقد نجی و من خالفکم فقد هلک و من رد علیکم فهو فی اسفل درک من الجحیم)

و تتمه حدیث سابق از ابن عباس که گفت:

«ان علی جسر جهنم سبع محابس یسأل العبد عندها اولها عن شهاده أن لا اله الا اللّه فان جاء بها تامه جاز الی الثانی و سئل عن الصلاه فان جاء بها تامه جاز الی الثالث فیسأل عن الزکاه فان جاء بها تامه جاز الی الرابع فیسأل عن الصوم فان جاء به تاما جاز الی الخامس فیسأل عن الحج فان جاء به تاما جاز الی السادس فیسأل عن العمره فان جاء بها تامه جاز الی السابع فیسأل عن المظالم فان خرج منها و الا یقال:

انظروا فان کان له تطوع اکمل به اعماله فاذا فرغ انطلق به الی الجنه».

اقول: جمله فـان جـاء بهـا تـامه در باب شـهادت معنای تامه این است که کلمه توحیـد سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضایی: مطابقی: توحید عبادتی، التزامی سایر اقسام

ص: ۱۰۶

توحید ذاتی صفاتی افعالی، اقتضایی: تصدیق بجمیع ما جاء النبی (ص) که شرح آن را تفصیلا بیان کرده ایم پس بنا بر این منافی با اخبار مذکوره نیست و اما کلمه العمره ظاهرا اشتباه باشد و بجای او امر بمعروف و نهی از منکر باشد زیرا حج مشتمل بر عمره هم هست.

و نکته دیگر: این منافی نیست که مؤمن بالاخره بشفاعت و مغفرت و عفو الهی نائل میشود و نجات پیدا میکند و اهل سعادت میشود.

[سوره الفجر (۸۹): آیات ۱۵ تا ۱۶] .... ص: ۱۰۷

فَأَمَّا الْإِنْسانُ إِذا مَا ابْتَلاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّی أَكْرَمَنِ (۱۵) وَ أَمَّا إِذا مَا ابْتَلاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّی أَهانَنِ (۱۶)

پس اما انسان زمانی که پروردگار او امتحان میکند او را باکرام او بمال و منال دنیا و بنعمتهای او پس تصور میکند و خیال میکند برای خوبی او است و نزد خدا محترم است و اما اگر امتحان کند او را پس تنگ بگیرد بر او روزی او را ناامید میشود و میگوید پروردگار من بمن اهانت و بی اعتنایی کرده و غافل از این است که نه دولت و مکنت و ریاست و سایر نعم الهی دلیل بر خوبی او است بلکه بسا بر ضرر او باشد چنانچه میفرماید: وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۸، و نه فقر و بلا دلیل بر اهانت او است بلکه اینها امتحانات الهی است که در نعمت باید شکرگزار باشد و در بلا صبر و شکیبایی داشته باشد خدا میداند هر که را چه نحو حکمت اقتضا میکند و مصلحت دارد و صلاح میداند که او را امتحان کند ملاک خوبی ایمان و اطاعت و تقوی است و ملاک بدی شرک و کفر و ضلالت و معصیت است خواهی غنی باشد یا فقیر، عزیز باشد یا ذلیل، صحیح باشد یا سقیم لذا میفرماید:

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۷] .... ص: ۱۰۷

كَلَّا بَلْ لا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ (۱۷)

چنین نیست که توهم کرده اید بلکه شما اکرام نمیکنید یتیم را. مراد ایتام فقرا که پرستار ندارند و بزبان ما نان آور ندارند که یکی از عبادات بزرگ این است که این ایتام را پرستاری کنند اغنیاء که فاسد نشوند و بیچاره نگردند و درمانده

نباشند بلکه بمنزله فرزند خود قرار دهند چنانچه پیغمبر زید را پرستاری کرد که شرحش گذشت که آنها را ادعیاء گفتند یعنی پسر خوانده تا او را عیال داد.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۸] .... ص : ۱۰۸

وَ لا تَحَاضُّونَ عَلى طَعامِ الْمِسْكِينِ (۱۸)

و رغبت نمیکنید بر اطعام مسکین که در خبر دارد صدقه هفتاد نوع از بلا را رد میکند که هر نوعی افراد بسیار دارد یعنی منشأ هوان شما فقر و تنگدستی نیست بلکه منشأ آن این است که بایتام مسلمین دستگیری نمیکنند و بفقراء مؤمنین احسان و بذل نمیکنید.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۱۹] .... ص : ۱۰۸

وَ تَأْكُلُونَ التُّراثَ أَكْلًا لَمًّا (۱۹)

و میخورید میراث ایتام را خوردن تام. یعنی بتمامه چنانچه در جای دیگر میفرماید: وَ آتُوا الْيَتامى أَمْوالَهُمْ وَ لا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَهُمْ إِلى أَمْوالِكُمْ إِنَّهُ كانَ حُوباً كَبِيراً نساء آیه ۳. و حوب گناه بزرگی است، و نیز میفرماید:

فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ وَ لا تَأْكُلُوها إِسْرافاً ... الایه نساء آیه ۶. و نیز میفرماید: إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوالَ الْيَتامى ظُلْماً إِنَّما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ناراً وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيراً نساء آیه ۱۰.

و بالجمله در باب میراث باید از روی عدل سهم صغار را مجزی کنند آنهم از بهترین اموال متوفی و بدست قیم صغار سپرده شود چه قیم که خود متوفی تعیین کرده یا حاکم شرع معین کند بلکه ناظر هم برای قیم تعیین کنند و قیم هم حق هیچگونه تصرف در آنها ندارد مگر مصارف خود صغار، و اگر برای قیم هم سهمی معین شده و الا اگر غنی است باید تعفف کند و اگر فقیر است بمقدار زحمت که برای صغار میکشد بردارد که میفرماید: وَ مَنْ كانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ نساء آیه ۶.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۰] .... ص : ۱۰۸

وَ تُحِبُّونَ الْمالَ حُبًّا جَمًّا (۲۰)

و دوست میدارید مال دنیا را محبت شدید و فراوان با اینکه فرمودند:

«حب الدنیا رأس کل خطیئه»

(فی حلالها حساب و فی حرامها عقاب و فی شبهاتها عذاب)

و

عن النبی (ص) قال: یؤتی بصاحب المال یوم القیامه فیقال: مما اکتسبت؟- و فیما انفقت؟

- و اگر از حلال بدست آورده و بمصرف حلال صرف کرده میگویند: حقوق آنها را ادا کرده ای، و اگر حقوق را هم ادا کرده میگویند: شکر آن را بجا آورده ای سپس میفرماید:

(فلا یزال یسأل عنه)

و در صورتی که از حرام بدست آورده یا بمصرف حرام صرف کرده یا حقوق آن را ادا نکرده میفرماید:

(یؤمر به الی النار).

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۱] .... ص: ۱۰۹

کَلَّا إِذا دُکَّتِ الْأَرْضُ دَکًّا دَکًّا (۲۱)

دک بمعنی پاشیده و خورد شده و ریز ریز شده است اشاره باین که آنچه روی زمین است از کوه ها و ابنیه و اشجار تمام پاشیده میشود و ریز ریز در اثر زلزله هایی که در تعقیب یکدیگر میآید چنانچه میفرماید: یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْجِبالِ فَقُلْ یَنْسِفُها رَبِّی نَسْفاً فَیَذَرُها قاعاً صَفْصَفاً لا تَری فِیها عِوَجاً وَ لا أَمْتاً طه آیه ۱۰۵ الی ۱۰۷ (کلا) یعنی چنین نیست که تصور و تخیل کرده اید بلکه بر شما معلوم میشود.

(إِذا دُکَّتِ الْأَرْضُ) یعنی ما علی الارض من الجبال و الأبنیه و الاشجار بلکه خود زمین مسطح میشود و کشیده میشود که میفرماید: وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَ أَلْقَتْ ما فِیها وَ تَخَلَّتْ انشقاق آیه ۳ و ۴. حتی دریاها خشک میشود و پست و بلندی زمین صاف میشود.

(دَکًّا دَکًّا) یعنی یکی بعد از دیگری در اثر زلزله های زمین که میفرماید: إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها زلزال آیه ۱ و ۲.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۲] .... ص: ۱۰۹

وَ جاءَ رَبُّکَ وَ الْمَلَکُ صَفًّا صَفًّا (۲۲)

اما مجسمه میگویند: خدا میآید و بر تخت خود می نشیند و حکم میکند، و اما بنا بر قول حق که خداوند جسم نیست مراد امر پروردگار و حکم او است چنانچه از علی بن بابویه مسندا از حضرت رضا (ع) فرمود:

(ان اللّه عز و جل لا یوصف بالمجی ء و الذهاب تعالی اللّه عن الانتقال انما یعنی بذلک و جاء امر ربک).

و اما مفسرین بعضی گفتند: قضاء الهی و محاسبه او، بعضی گفتند: جلائل آیاته، بعضی گفتند: ظهور معرفته که بر همه معلوم

میشود و زوال الشبهه و الشک.

ص: ۱۰۹

اقول: (وَ جاءَ رَبُّکَ) معنی این است که خداوند در مقام حساب و مؤاخذه و رسیدگی باعمال بندگان برمیآید مثل اینکه بگویی بطرف: آمدم پای حساب و انتقام و جزاء.

(وَ الْمَلَکُ) مراد نوع ملک است نه فرد که ملائکه هفت آسمان دور اهل محشر را حلقه میزنند و هفت صف یکی عقب دیگری مثل صفوف جماعت در مسجد الحرام که دور کعبه صف بسته میشود که میفرماید:

(صَفًّا صَفًّا) که راه فرار بر احدی نیست چنانچه میفرماید: یَقُولُ الْإِنْسانُ یَوْمَئِذٍ أَیْنَ الْمَفَرُّ القیامه آیه ۱۰.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۳] .... ص: ۱۱۰

وَ جِی ءَ یَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ یَوْمَئِذٍ یَتَذَکَّرُ الْإِنْسانُ وَ أَنَّی لَهُ الذِّکْری (۲۳)

و آورده میشود در آن روز بجهنم در آن روز متذکر میشود انسان و چه فائده ای بر او دارد یادآوری؟- (وَ جِی ءَ یَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ) اخبار در این جمله بسیار است و ما بدو حدیث که قریب المفاد است اکتفاء میکنیم یکی از امالی شیخ طوسی (ره) مسندا از حضرت رضا از آباء طیبین خود از رسول اللَّه (ص) فرمود:

(اذا کان یوم القیامه تقاد جهنم بسبعین الف زمام بید سبعین الف ملک و تشرد شرده لولا ان اللَّه تعالی حبسها لاحرقت السماوات و الارض).

دیگر حدیث از ابی سعید خدری مرفوعا روایت شده گفت: «چون این آیه نازل شد صورت مبارک پیغمبر تغییر پیدا کرد، اصحاب خدمت امیر المؤمنین (ع) خبر کردند شرفیاب شد خدمت حضرت رسول عرض کرد:

بابی أنت و امی ما الذی حدث الیوم؟-

قال: جاء جبرئیل فاقرأنی: و جی ء یومئذ بجهنم. فقلت: کیف یجاء بها؟- قال: یجی ء بها سبعون الف ملک یقودونها بسبعین الف زمام فشرد شرده لو ترکت لاحرقت اهل الجمع ثم اتعرض لجهنم فتقول: ما لی و لک یا محمد (ص) فقد حرم اللَّه لحمک علی فلا یبقی احد الا قال: نفسی نفسی و ان محمد یقول: رب امتی امتی».

اقول: از این آیه شریفه و از این اخبار بلکه از آیه شریفه: یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ

هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ق آیه ۳۰. استفاده میشود که جهنم حیوانی است مثل افعی و مار که او را ملائکه میآورند صحرای محشر و شعور و ادراک دارد که از او سؤال و جواب میشود بلکه مأموریت دارد هر که را بقدر استحقاقش بسوزاند و عذاب کند:

از جهنم خبری میشنوی دست از دور بر آتش داری

پای در کوره آهنگر نه تا بدانی که چه بر سر داری

(یَوْمَئِذٍ یَتَذَکَّرُ الْإِنْسانُ وَ أَنَّی لَهُ الذِّکْری در روز قیامت پس از مشاهده عذاب الهی کفار و مشرکین و ارباب ضلال و معاندین و مخالفین و ناصبین و فاسقین میفهمند که بر خلاف رفتند و آنچه خدا و رسول و قرآن و ائمه هدی و علماء اعلام و وعاظ فرموده بودند حق و صدق بوده. لکن این پس از مشاهده فایده و نتیجه ندارد که میفرماید:

وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ أُولئِکَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً نساء آیه ۱۸- بلکه بر فرض محال اگر قبول شود و برگردند بدنیا باز همان آش و همان کاسه است که میفرماید:

وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ انعام آیه ۲۸.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۴] .... ص: ۱۱۱

یَقُولُ یا لَیْتَنِی قَدَّمْتُ لِحَیاتِی (۲۴)

فردای قیامت میگوید: ای کاش من تا زنده بودم در دنیا پیش انداخته بودم برای امروزم. دو نحوه حیات داریم یکی حیات دنیوی که در حقیقت اگر با ایمان و علم و اعمال صالحه طی شود زنده است و الا کافر و مشرک و جاهل و عاصی و فاسق و فاجر و ظالم در حقیقت مرده هستند:

الناس موتی و اهل العلم احیاء علی الهدی لمن استهدی أدلاء

حقیقت حیات قلب است و قلبی که کور و کر و لال باشد سیاه و قساوت گرفته باشد در حقیقت مرده است چنانچه میفرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ ... الایه انفال آیه ۲۴. و نیز میفرماید: إِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ و بر فرض اسم او را حیات بگذاریم

حیات حیوانی است نه انسانی چه رسد بحیات ایمانی.

دوم حیات اخروی که حیات ابدی است لا موت بعده و لا زوال بلکه قضیه بر عکس است اهل ایمان و تقوی و طاعت همیشه زنده هستند.

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق ثبت است بر جریده عالم دوام ما

وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ... الایه آل عمران آیه ۱۶۹ و ۱۷۰. فردای قیامت که پرده برداشته میشود و حقایق مکشوف میگردد مشرک آرزو میکند ای کاش برای امروزم موحد شده بودم کافر: ای کاش مؤمن شده بودم، ضال: ای کاش هدایت شده بودم، فاسق، ای کاش مطیع و هکذا لکن بعد از آنکه کار گذشت چه نتیجه دارد.

[سوره الفجر (۸۹): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص : ۱۱۲

فَيَوْمَئِذٍ لا يُعَذِّبُ عَذابَهُ أَحَدٌ (۲۵) وَ لا يُوثِقُ وَثاقَهُ أَحَدٌ (۲۶)

این دو آیه را مفسرین سه نحو تفسیر کردند:

نحوه اولی: اینکه احدی هر چه عذاب کند و حبس کند. بپایه عذاب الهی و حبس او نمیرسد چنانچه میفرماید: إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ ابراهیم آیه ۷، و میفرماید:

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ بروج آیه ۱۲. و غیر اینها از آیات میفرماید: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقه آیه ۳۰.

نحوه ثانیه: اینکه عذاب هر کسی را بخود او میکنیم بدیگری عذاب نمیکنیم:

كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ هر کسی گرفتار عمل خویش است.

نحوه ثالثه: اینکه عذابی که باو میکنیم باحدی نمیکنیم که از تمام اهل عذاب عذاب او شدیدتر است و این معنی اقرب بذهن است بلکه از اخبار هم استفاده میشود چنانچه از شرف الدین نجفی قال:

(روی عمر بن اذینه عن معروف بن خربوذ قال:

قال لی ابو جعفر (ع): یا بن خربوذ أ تدری ما تأویل هذه الایه: فیومئذ لا یعذب عذابه أحد و لا یوثق وثاقه أحد؟- قلت: لا قال: هو الثانی».

اقول: ممکن است از آیات شریفه قرآن هم این معنی را استفاده کرد زیرا میفرماید: إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ

لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراً نساء آیه

ص: ۱۱۲

۱۳۵. و اشد المنافقین او است که یکی از اصحاب تابوت است چهارده نفر هفت از سابقین مثل قابیل و پی کننده ناقه صالح و شداد و نمرود و فرعون و هامان و قارون و هفت از لاحقین و در میانه این چهارده نفر او از همه سخت تر است.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۷] .... ص : ۱۱۳

یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ (۲۷)

کلام در نفس بسیار مفصل است و باعتباراتی اقسامی دارد و ما فقط اقتصار میکنیم ببیان یک حدیث از امیر المؤمنین (ع) آنهم بنحو اختصار ترجمه میکنیم و آن حدیث این است که:

کمیل بن زیاد پرسید از امیر المؤمنین (ع) آیا بمن تعریف می فرمایی نفس مرا؟- فرمود: کدام نفس را می گویی؟- عرض کرد: مگر انسان یک نفس بیشتر دارد؟- فرمود: چهار نفس است نباتیه و حیوانیه و ناطقه و کلمه الالهیه و هر کدام پنج قوه دارند و دو خاصیت.

و اما قوای نباتیه: ما سکه جاذبه و هاضمه و دافعه و مربیه و اما خاصیت زیاده و نقصان و اینها منبعث میشوند از کبد.

و اما قوای حیوانیه سمع و بصر و شم و ذوق و لمس و اما دو خاصیت رضا و غضب.

و اما ناطقه: پنج قوه او فکر و ذکر و علم و حلم و نباهت و اما دو خاصیت او نزاهت و حکمت.

و اما کلمه الهیه: پنج قوای او بقاء در فناء و نعیم در شقاء و عز در ذل و فقر در غنی و صبر در بلاء و دو خاصیت او حلم و کرم. بعد میفرماید: و عقل وسط کل اینها است.

اقول: نفس انسانی که آن روح مجرد باشد که تعلق باین بدن گرفته واقع بین دو امر است یکی جنبه حیوانیت و قوای شهویه و غضبیه، و یکی جنبه ملکوتیه و قوای عقلانیه است که گفتند:

آدمی زاده طرفه معجونی است کز فرشته سرشته و ز حیوان

گر کند میل این شود پس از این ور کند میل آن شود به از آن

که در حدیث دارد:

الانسان مرکب من العقل و الشهوه فمن غلب عقله علی شهوته

فهو اشرف من الملائکه و من غلب شهوته علی عقله فهو اخس من البهائم

، و گفتند: الانسان مرکب من روح و بدن و سر و علن و ظهر و بطن.

یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ مطمئنه از صفات نفس است چون نفس متصف میشود بصفات مختلفه یکی از صفات نفس اماره است که انسان را وادار میکند باعمال سوء مثل کفر و شرک و ضلالت و فسق و فجور که میفرماید: إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی یوسف آیه ۵۳. و این اگر متابعت شهوات کرد بهیمیه میشود، و اگر متابعت قوه غضبیه نمود سبعیه میشود، و اگر صفات خبیثه را دارا شد شیطانیه میشود. و یکی از صفات نفس لوامه است و آن کسانی ... هستند که: خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً عَسَی اللَّهُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ توبه آیه ۱۰۲. که خود را ملامت میکند بر اعمال سوء و پشیمان میشود. و یکی از صفات نفس مطمئنه است و آن این است که منقاد عقل شود در اعمال که عقل عملی میگویند، و اطمینان قوت قلب است که هیچگونه تزلزل و اضطرابی و شک و شبهه ای در قلب نیاید، و یکی از صفات نفس زکیه است که تالی تلو عصمت است که هیچ آلودگی در قلب نباشد عملا و اخلاقا در تمام عمر علما و اخلاقا و عملا در درجه اعلی باشد پاک و پاکیزه.

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۸] .... ص: ۱۱۴

ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً (۲۸)

بعضی گفتند: این خطاب حین الموت است و رجوع مستلزم یک آمدنی هست و مخاطب ملک الموت و ملائکه هستند که آمدی بدنیا فعلا برگرد. لکن بقرینه آیات بعد فی عبادی و جنتی مخاطب ذات اقدس حق است و خطاب بنفس است که همان نحوی که روح ملکوتی مجرد آمد و باین بدن خاکی در دنیا تعلق گرفت حال از دنیای پست و رذل بی اعتبار برون آی بسوی رحمت واسعه الهیه و مثوبات و تفضلات بی نهایت خداوندی.

(ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ)

در این قفس نه سزای چو من خوش الحانم روم بروضه رضوان که مرغ آن چمنم

(راضیه) اما در دنیا چون نفس مطمئنه میداند که تمام افعال الهی موافق حکمت و عین صلاح است در تمام حالات خشنود و خرسند است فقر باشد یا غنی صحت باشد یا مرض نعمت باشد یا بلا.

در بلا خوش میکشم لذات او مات اویم مات اویم مات او

آنچه آن خسرو کند شیرین بود. اما در آخرت مورد تفضلات و عنایات الهی از حین موت بشارتهای ملائکه و راحتی قبض روح و استقبال ملائکه و زیارت انوار مقدسه محمد و آل (ص) و ادامه تا صحرای محشر اصحاب یمین پای منبر وسیله زیر لوای حمد با صورت نورانی کنار حوض کوثر حساب یسیر نامه بدست راست و غیر اینها کمال رضایت و خشنودی را دارد.

(مرضیه) خداوند هم از این بنده راضی است که فوق جمیع درجات بهشت و نعم آن رضای الهی است چنانچه میفرماید: وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ توبه آیه ۷۲، حتی دارد در بهشت پس از تمام نعم الهی خطاب میرسد: آیا توقع دیگری دارید؟- عرض میکنند: ربنا رضاک

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۲۹] .... ص : ۱۱۵

فَادْخُلِی فِی عِبادِی (۲۹)

عبد مطلق که از تحت عبودیت حق بیرون نرفته طرفه العینی که حتی ترک اولی هم از او صادر نشده خاص محمد و آل او است که خداوند آنها را بعبودیت پذیرفته که حتی بر مقام رسالت مقدم داشته که می گویی: اشهد أن محمدا عبده و رسوله. دخول در عباد حشر با این خاندان است چنانچه اخبار بر این معنی ناطق است از کلینی مسندا از حضرت صادق (ع) حدیث مفصل است در ذیل آن میفرماید:

(فادخلی فی عبادی یعنی محمدا و اهل بیته)

و قریب همان مفاد از ابن بابویه که در ذیل آن میفرماید:

(فی عبادی یعنی محمدا و اهل بیته).

[سوره الفجر (۸۹): آیه ۳۰] .... ص : ۱۱۵

وَ ادْخُلِی جَنَّتِی (۳۰)

اوصاف بهشت از حور و قصور و انهار و زرابی و فواکه و مأکولات و غیر اینها در

بسیاری از آیات شرح شده احتیاج بتکرار نیست.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره الفجر و یتلوه ان شاء اللّه تعالی سوره البلد و بقیه السور بعونه و توفیقه و الحمد له و الصلاه علی النبی و آله و اللعن علی اعدائهم و انا العبد السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره البلد .... ص : ۱۱۶

اشاره

بعد الحمد و الصلاه اما الکلام فی فضل هذه السوره: اخبار بسیاری داریم از ابن بابویه باسناده از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من کان قراءته فی فریضته لا- اقسم بهذا البلد کان فی الدنیا معروفا انه من الصالحین و کان فی الاخره معروفا ان له من اللّه مکانا، و کان یوم القیامه من رفقاء النبیین و الشهداء و الصالحین)

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرأ هذه السوره اعطاه اللّه الامان من غضبه یوم القیامه و نجاه من صعود العقبه الکئوده

- و در روایت دیگر-

من صعود العقبه)

و غیر اینها از اخبار.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱] .... ص : ۱۱۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

لا أُقْسِمُ بِهذَا الْبَلَدِ (۱)

مراد مکه معظمه که اشرف بقاع است و اول زمین است که میفرماید: إِنَّ أَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِی بِبَکَّهَ مُبارَکاً آل عمران آیه ۹۶، حرم امن الهی است:

وَ مَنْ دَخَلَهُ کانَ آمِناً آل عمران آیه ۹۷، بیت اللّه الحرام در او است و غیر اینها از فضائل بلی بقاع ائمه بالاخص نجف اشرف و کربلای معلی کمتر نیست بلکه از جهاتی بالاتر است، و جمله لا أقسم مفسرین گفتند: لا زائده است و معنی اقسم است و ما مکرر گفته ایم کلمه زائده در قرآن نیست بلکه مفاد لا اقسم این است که از شدت وضوح

امر احتیاج بقسم ندارد زیرا قسم در موردی است که امری مخفی باشد بخواهد بقسم اثبات کند و اما امری که واضح و روشن است احتیاج بقسم ندارد و جواب قسم میآید در جمله لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی کَبَدٍ.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۲] .... ص : ۱۱۷

وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهذَا الْبَلَدِ (۲)

که یکی از فضائل این مکه این که محل اقامت و سکونت حضرت رسالت بوده که گفتند: شرف المکان بالمکین. چون این سوره مبارکه در مکه نازل شده قبل از هجرت حضرت رسالت و آن حضرت متجاوز از پنجاه سال در مکه تشریف داشت بلکه ولادت امیر المؤمنین (ع) در جوف کعبه معظمه و ولادت صدیقه طاهره هم در مکه بوده، بعثت حضرت رسالت که اصل غرض از خلقت عالم بوده در مکه مبعوث شد نزول قرآن در مکه بوده که تمام اینها باعث شرافت مکه میشود چنانچه شرافت بقاع ائمه اطهار هم بواسطه این است که مدفن آنها شده مثل نجف کربلا مدینه کاظمین مشهد سرّ من را که میفرماید:

(وَ أَنْتَ حِلٌّ) یعنی حلول شما و محل شما و سکونت شما در این:

(بِهذَا الْبَلَدِ) بوده چنانچه شرافت مساجد بواسطه معبد مسلمین است بلکه یکی از اموری که باعث شرافت مکه و موجب مزید بر شرافت او میشود ظهور حضرت بقیه اللّه ابتداء در مکه معظمه است که ریشه فساد کنده میشود.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۳] .... ص : ۱۱۷

وَ والِدٍ وَ ما وَلَدَ (۳)

مفسرین در این آیه اقوال زیادی دارند. بعضی گفتند: مراد آدم و ذریه او است که خلقت انسان باشد که اشرف مخلوقات است و اعجوبه دهر، بعضی گفتند: مراد آدم و انبیاء و اوصیاء آنها که تمام از نسل آدم هستند، بعضی گفتند: مراد ابراهیم و فرزندش اسماعیل که بنای کعبه نمودند، بعضی گفتند: ابراهیم و نسل او از عرب که سکونت در مکه داشتند، بعضی گفتند: هر والد و ولد است. بعضی گفتند: ما در ما ولد نافیه است و مراد عقیم است یعنی هر که تولید میکند و تولید نمیکند لکن در اخبار ائمه اطهار است در روایت کلینی والد امیر المؤمنین (ع) است و ما ولد ائمه

اطهار، و اخبار بسیاری باین معنی اشاره دارد، و در بعضی ما ولد حسن و حسین (ع) هستند، و در بعضی والد رسول اللَّه و ما ولد ائمه از ذریه رسول اللَّه.

اقول: آنچه بنظر اقرب میآید حدیث مروی از حضرت صادق (ع) است که فرمود: آدم و انبیاء و اوصیاء از نسل آدم است و بقیه اخبار بیان مصادیق است زیرا اشرف مخلوقات الهی همین انبیاء و اوصیاء انبیاء که دارای مقام عصمت و طهارت هستند بالاخص محمد و آل محمد صلوات اللَّه علیهم اجمعین.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۴] .... ص: ۱۱۸

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی کَبَدٍ (۴)

کبد زحمت و مشقت و شدت و سختی است. انسان در بین مخلوقات زحمت و مشقت او از همه بالاتر و بیشتر است چنانچه میفرماید: وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِیفاً نساء آیه ۲۸. زیرا پس از طی مراحل رحم تا بدنیا بیاید از زمان ولادت تا زمان رحلت در معرض بلاهای دنیوی بسیار هست که گفتند در وصف دنیا: دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه، و از افلاطون است که گفت: الافلاک قسی و الحوادث سهام و الانسان هدف و الرامی هو اللَّه فاین المفر. امیر المؤمنین فرمود:

فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ

ذاریات آیه ۵۰ بعلاوه در کلیه امور معیشت احتیاجات بسیار دارد هم بهم نوع خود حتی بممالک خارجه هم بسایر مخلوقات از حیوانات و نباتات و جمادات و غیر اینها این احتیاجات دنیوی او است اما احتیاجات دینی که مکلف به تکلیفات زیادی است بواسطه عقل که باو داده شده که اصلا تکلیف از ماده کلفت است و زحمت که میفرماید: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَهَ عَلَی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَیْنَ أَنْ یَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ إِنَّهُ کانَ ظَلُوماً جَهُولًا احزاب آیه ۷۲. و احتیاج بارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و تعلم در خدمت علماء و غیر اینها، بعلاوه مسئولیت آن عالم و سیر عقبات از حین موت و قبر و برزخ و صحرای محشر تا کارش بکجا بکشد نجات پیدا کند یا بهلاکت بیفتد ای وای بحال انسان.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۵] .... ص: ۱۱۸

أَ یَحْسَبُ أَنْ لَنْ یَقْدِرَ عَلَیْهِ أَحَدٌ (۵)

آیا گمان میکند که احدی بر او قدرت ندارد. هر چه بخواهد ظلم و فسق و

فجور و تعدی و تجاوز کند میتواند و احدی قدرت بر دفع او و جلوگیری او ندارد و غافل از اینکه یک پشه نمرود را هلاک کرد، ابابیل قوم ابرهه را هلاک کرد، قوم نوح هود صالح لوط چه شدند فرعونیان قارون و اشباه آنها بیک صیحه یک زلزله یک مرض یک بلاء چه میشود و تعجب است که مشاهده میکنیم و بیدار نمیشویم. الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا. بمالت مناز که شبی است و بجانت مناز که تبی است با اینکه این بلاهای دنیوی در جنب بلیات آخرت بسیار کوچک و حقیر است چنانچه در دعای کمیل می گویی:

(انت تعلم ضعفی عن قلیل من بلاء الدنیا و عقوباتها و ما یجری فیها من المکاره علی اهلها علی ان ذلک بلاء و مکروه قلیل مکثه یسیر بقائه قصیر مدته فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم مقامه و لا یخفف عن أهله لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم السموات و الارض یا سیدی فکیف بی و انا عبدک الضعیف الذلیل الحقیر المسکین المستکین).

[سوره البلد (۹۰): آیه ۶] .... ص : ۱۱۹

یَقُولُ أَهْلَکْتُ مالاً لُبَداً (۶)

میگوید من مصرف کردم و از بین بردم مال زیادی. صرف مال اگر در حرام باشد یا برای ظلم بانبیاء و ائمه و مؤمنین مثل مشرکین در حرب با پیغمبر و یزید در قتل ابی عبد اللّه و اشباه اینها که هر درهم او باعث عذاب شدید است، و مثل امروز که صرف سینما و آلات ساز و آواز و قمار و آرایش خانم ها و اشباه اینها که وای بحال آنها و اگر مصرف صدقات و خیرات و حج و زیارات شده اگر از حرام تحصیل شده که تحصیل و صرفش هر دو معصیت است، و اگر از حلال تحصیل کرده چون ایمان نداشته باطل و عاطل است چون ایمان شرط صحت کل عبادات است مالیه باشد یا بدنیه و اگر دروغ میگوید و صرف نکرده خیال میکند که خدا نمیداند و فردای قیامت بر تمام اهل محشر معلوم نمیشود که میفرماید:

[سوره البلد (۹۰): آیه ۷] .... ص : ۱۱۹

أَ یَحْسَبُ أَنْ لَمْ یَرَهُ أَحَدٌ (۷)

بر خدا که چیزی مستور نیست ملائکه کتبه هم که میدانند، شهداء روز قیامت

مثل انبیاء و ائمه هدی و ملائکه حفظه و اعضاء خود انسان و زمین و زمان و غیر اینها با اینکه روز قیامت یوم تبلی السرائر است بلکه در همین دنیا هم چه بسا کشف میشود و رسوا میگردد چه رسد در آخرت. از پیغمبر اکرم است فرمود:

(لا ـ تزال قدما العبد حتی یسأل عن اربع عن عمره فیما افناه، و عن ماله من این جمعه و فیما انفقه، و عن عمله ما ذا عمل به، و عن حبنا اهل البیت).

اقول: عمری که در هر ساعت آن میتوانست چه اندازه عبادت کند و تحصیل آخرت کند آیا صرف معصیت یا بغفلت یا بلهویات طی کرده، مالی که از ممر حلال باشد که به هر درهمش در راه دین و احسان ببندگان الهی و اداء حقوق ذوی الحقوق چه اندازه عوض دارد بسا یک درهم هفتصد برابر که میفرماید: مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ کَمَثَلِ حَبَّهٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَهٍ مِائَهُ حَبَّهٍ وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ بقره آیه ۲۶۱. علمی که بفرماید:

(عالم ینتفع بعلمه افضل من سبعین الف عابد)

بر طبقش عمل نکند که بفرماید:

(ان اهل النار یتأذن من ریح العالم التارک لعلمه)

و بفرماید:

(ان أشد الناس حسره یوم القیامه العالم التارک لعلمه)

و حب اهل بیت که مزد رسالت حضرت رسول است که میفرماید: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی شوری آیه ۳۳ با اینکه رکن اعظم ایمان مودت و ولایت و متابعت اهل بیت است که اگر کسی عمر نوح کند و تمامش بعبادت طی شود و لم یکن بدلاله ولی اللّه ما کان له علی اللّه ثواب و مشمول آیه: وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۳.

[سوره البلد (۹۰): آیات ۸ تا ۱۰] .... ص : ۱۲۰

أَ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَیْنَیْنِ (۸) وَ لِساناً وَ شَفَتَیْنِ (۹) وَ هَدَیْناهُ النَّجْدَیْنِ (۱۰)

آیا ما قرار ندادیم و جعل نفرمودیم از برای انسان دو چشم و زبان و دو لب و هدایت کردیم او را بدو راه. خداوند بانسان دو چشم عنایت فرمود که بتوسط آنها امور معاش و معاد خود را تأمین کند، و زبان و دو لب که مقاصد خود را اظهار کند، و دو راه را نشان داده راه خیر و شر که خود سرانه و ندانسته نرود.

أَ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَیْنَیْنِ دو نحوه چشم داریم چشم سر و چشم قلب، اما چشم سر نعمت

بزرگی است که انسان بتوانـد امور زندگانی خود را تأمین کند، و راه را از چاه تمیز دهد و امور دینی را از رجوع بکتب علمی عقایـد و اخلاـق و احکـام و تلاـوت قرآن و کتب ادعیه و هزارها فوائـد دیگر بـدست آورد لکن شـرط دیـدن اموری است که خواب نباشد چشم هم باشد، در چشم بسـته نباشد: در ظلمت نور لازم دارد، حواسش جمع باشد و الا در مخاطرات بسیار دچار میشود.

و چشم قلب که حقـایق را درک کنـد و خیر و شـر را تمیز دهـد آنهم مشـروط است به اینکه کور نباشـد، غفلت روی چشم را پرده نکشـیده باشـد، جهل قلب را تاریک نکرده باشد، قساوت و عناد و عصبیت روی چشم را نبسـته باشد، ضـلالت راه را گم نکرده باشد که مشـمول: صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ بقره آیه ۱۷۱، و مشـمول صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُونَ بقره آیه ۱۸، و مشمول؟ أَ فَأَنْتَ تَهْدِی الْعُمْیَ وَ لَوْ کانُوا لا یُبْصِرُونَ یونس آیه ۴۳ گردد.

وَ لِساناً وَ شَفَتَیْنِ اینهم دو لسان داریم لسان سر که مقاصد و ما فی الضمیر خود را اظهار کند که اگر لال بود از بسیاری از فوائد دنیوی و اخروی محروم بود، و دیگر لسـان قلب که گفتیم در بـاب ایمان چهار امر معتبر است اقرار لسانی شـهادت و اقرار قلبی تصدیق و اعتقاد که در بند دین باشد و دلبسـتگی داشته باشد و تسلیم جمیع دستورات و فرمایشات الهی، و نباشد بکم قلبی که قبول نداشته باشد مثل کفار و مشرکین و منافقین و ضالین.

وَ هَدَیْناهُ النَّجْدَیْنِ نجد در لغت بمعنی ارتفاع زمین است چنانچه شهر نجف زمین آن مرتفع است که شاعر میگوید:

باز گو از نجد و از یاران نجد تا در و دیوار را آری بوجد

و در اینجـا گفتنـد: بمعنی دو راه است راه خیر و شـر، سـعادت و شـقاوت، اطـاعت و معصـیت، ثـواب و عقـاب چنـانچه از امیر المؤمنین روایت شده فرمود:

(هما الخیر و الشر)

و از پیغمبر روایت شده فرمود:

(هما نجدان نجد الخیر و نجد الشر فما جعل نجد الشر أحب الیکم من نجد الخیر)

و از آن حضرت است فرمود:

(ان اللَّه یقول: یا بن آدم ان

نازعک لسانک فیما حرمت علیک فقد أعنتک علیه بطبقتین فاطبق، و ان نازعک بصرک الی بعض ما حرمت علیک فقد أعنتک علیه بطبقتین فاطبق، و ان نازعک فرجک الی ما حرمت علیک فقد أعنتک علیه بطبقتین فاطبق).

اشکال: شر ارتفاعی ندارد بلکه انحطاط دارد برای چه تعبیر بنجد فرموده؟.

جواب: آنکه در نظر اهل شر ارتفاع دارد ریاست است دولت است لذت است بزرگی است و امثال آنها، و بعضی گفتند: از باب تغلیب است مثل شمسین که مراد شمس و قمر است.

اقول: شر مراتبی دارد ارتفاع او طغیان و سرکشی و ظلم و تعدی و تجاوز است چنانچه خیر هم مراتبی دارد تا برسد بمقام عصمت و طهارت. خداوند تبارک و تعالی حجت را بر بندگان تمام کرده و راه عذر بر آنها بسته شده تمام اسباب هدایت را در دسترس بندگان قرار داده، عقل و شعور و ادراک و قوایی که بتوان طریق حق را بگیرد و برود، و اسباب خارجیه از ابر و باد و آسمان و زمین و ماه و خورشید و آنچه در آسمان و زمین خلق فرموده: خَلَقَ لَکُمْ ما فِی الْأَرْضِ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً مِنْهُ. جاثیه آیه ۱۳. و انبیاء فرستاده، و کتب نازل فرموده و احکام جعل نموده و راه خیر و سعادت را نشان داده، و ترغیب و تحریص نموده، و راه شر و شقاوت را نشان داده و انذار و تخویف نمود، و علما را مبیّن احکام در اطراف زمین قرار داده لکن: فَرِیقاً هَدی وَ فَرِیقاً حَقَّ عَلَیْهِمُ الضَّلالَهُ اعراف آیه ۳۰.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۱] .... ص : ۱۲۲

فَلا اقْتَحَمَ الْعَقَبَهَ (۱۱)

عقبه گردنه سخت مشکل صعب است و اقتحام گذشتن از این گردنه است میفرماید: این انسان که خصوصیاتش ذکر شد از این گردنه نتوانست بگذرد و خود را بهلاکت انداخت، و در مراد از عقبه مفسرین اختلاف کردند بعضی گفتند: مجاهده النفس و الهوی و الشیطان است که بسیار سخت است حتی اینکه پیغمبر جهاد اکبرش نام نهاد، بعضی گفتند:

عقبه قیامت است که مورد سؤال میشود چنانچه از پیغمبر روایت شده که فرمود:

(ان امامکم عقبه کئوده لا یجوزها المثقلون و انا ارید أن اخفف لکم لتلک العقبه)

بعضی گفتند: عقبه در آتش است که باید از آن نجات پیدا کرد، بعضی گفتند: صراط است که روی جهنم کشیده شده و بسیار طولانی است که اگر انسان با پا برود سه هزار سال طول دارد هزار سال سرازیر است و هزار سال مسطح است پر از خار و کلاب و هزار سال سر بالا است، و اهل محشر در عبور مختلف هستند بعضی مثل برق خاطف بعضی مثل باد تند، بعضی سواره تاخت میکنند، بعضی پیاده، بعضی چهار دست و پا بعضی شلان شلان، بعضی مسقوط در جهنم، و گفتند: مدت سیر مؤمن باندازه فاصله بین نماز ظهر و عصر است، و در اخبار بسیار تفسیر شده بولایت امیر المؤمنین و بولایت ائمه اطهار، و در بعضی بائمه اطهار. و این اخبار بسیار است و مکرر گفته ایم که نوعا اخبار بیان مصادیق میکند و آنچه بنظر میرسد عقبه همان بر جسر جهنم است که سؤال از ایمان میشود اگر ایمان باشد عبور میکند بالاخص اگر مقرون باعمال صالحه هم باشد و اهل تقوی هم باشد، و اگر ایمان نباشد سقوط در آتش است و امیر المؤمنین قسیم جنت و نار است چنانچه مکرر بیان شده.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۲] .... ص: ۱۲۳

وَ ما أَدْراکَ مَا الْعَقَبَهُ (۱۲)

مراد اقتحام و گذشتن از عقبه. یعنی چه چیز باعث نجات و گذشتن از عقبه است سپس خداوند اموری که باعث گذشتن از عقبه است بیان میفرماید که مجموعا سه چیز است ایمان و اعمال صالحه و تقوی و بالاخره اصحاب یمین و آنهایی که نمیگذرند اصحاب شمال هستند که مخلد در آتش میشوند و اولا بیان اعمال صالحه را میکند.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۳] .... ص: ۱۲۳

فَکُّ رَقَبَهٍ (۱۳)

دو معنی دارد یکی ظاهر و یکی باطن. اما ظاهر آزاد کردن عبید و اماء یا بذل مال بمولای آنها که آنها را آزاد کند چنانچه در اخبار اشاره فرموده و خلاصه بمباشرت یا به تسبیب آنها را آزاد کند. و اما باطن که در اخبار تصریح شده و فکاک رقبات بندگان

از آتش جهنم بهدایت و ارشاد و دلالت و نجات آنها از عذاب قیامت.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۴] .... ص : ۱۲۴

أَوْ إِطْعامٌ فِی یَوْمٍ ذِی مَسْغَبَهٍ (۱۴)

یا اطعام در روز مجاعه که بندگان از گرسنگی تلف میشوند که در اخبار دارد از کلینی از عده از اصحاب مسندا از ابی عبد اللَّه حضرت صادق (ع) فرمود:

(من اطعم مؤمنا حتی یشبعه لم یدر احد من خلق اللَّه ما له من الاجر فی الاخره لا ملک مقرب و لا نبی مرسل الا اللَّه رب العالمین)

و افضل از این غذای روح است که تعلیم جاهل و هدایت ضال و ارشاد غافل که در واقع احیاء نفس است و نجات از عذاب الهی.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۵] .... ص : ۱۲۴

یَتِیماً ذا مَقْرَبَهٍ (۱۵)

این اطعام در روز مجاعه بایتام اقرباء و خویشان است. و ممکن است بگوئیم:

همان اطعام روح است و مراد ایتام آل محمد (ص) است، و ذی مسغبه دوره غیبت است که دست شیعیان از دامان ائمه اطهار کوتاه است تکلیف علماء اعلام است که این جهال شیعه را که ایتام آل محمد هستند از چنگال اهل ضلالت نجات دهند، و پدر حقیقی شیعه این خاندان هستند که پیغمبر فرمود:

(انا و علی أبوا هذه الامه)

که هر چه دارند وجود و نعم الهیه دنیویه و اخرویه از تصدق سر اینها است و طفیل وجود آنها است.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۶] .... ص : ۱۲۴

أَوْ مِسْکِیناً ذا مَتْرَبَهٍ (۱۶)

یا فقیر نیازمند محتاج، و درجه اعلای آن امروز است که این افراد شیعه شدت احتیاج باحکام دین دارند دست آنها از تمام جهات کوتاه است میتوان گفت: صدی نود آنها نه معرفت بعقائد حقه دارند چه بسیار از ضروریات دین و مذهب را منکر یا شاک یا جاهل هستند، و مسائل نماز و سایر واجبات را نمیدانند حتی مسائل معاملات و احکام آنها را نمیدانند و غرق دنیا و زخارف آن شده اند که لقمان فرمود: (الدنیا بحر عمیق قد غرق فیها خلق کثیر) دیگر فقری بالاتر از این نیست که فرمود:

«من احیا نفسا فکانما احیا الناس جمیعا»

و درجه اعلای احیاء نفس نجات از عذاب الهی است چنانچه میفرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما

يُحْيِيكَمْ انفال آيه ۲۴.

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۷] .... ص : ۱۲۵

ثُمَّ كانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَواصَوْا بِالْمَرْحَمَهِ (۱۷)

این فک رقبه و اطعام ذی مسغبه به یتیم ذا مقربه و مسکین ذا متربه موقعی موجب میشود اقتحام و گذشتن از عقبه را که ایمان داشته باشد و الا اگر ایمان نباشد مخلد در عذاب میشود بلی این امور باعث تخفیف در عذاب میشود بلکه بسا سبب میشود که موفق بایمان بشود و با ایمان از دنیا برود چون ایمان شرط صحت کلیه اعمال است لذا میفرماید:

(ثُمَّ كانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا) که اگر از غیر اینها باشد اقتحام از عقبه نمیکند.

(وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ) و سفارش کنند ضعفاء شیعه را بصبر چه صبر بر بلاهای الهیه و بر فقر و بر اذیت ظالمین و مصائب وارده و چه صبر بر مشقت عبادت و اداء فرائض که از ابن عباس مروی است گفت:

(و تواصوا بالصبر علی الفرائض)

و چه صبر بر ترک معاصی که میفرماید: خدای متعال: إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۰.

(وَ تَواصَوْا بِالْمَرْحَمَهِ) مراد ترحم مؤمنین است بیکدیگر زیرا المؤمنون اخوه و فرمودند:

(علی المؤمن علی اخیه ثلاثون حقا لا برائه له الا بالاداء او العفو).

تنبیه لا یسبقنی احد: و آن این است که نظر به اینکه گذشت که محمد (ص) و علی و ائمه اطهار آباء این امت هستند و مراد از امت هم مؤمنین هستند زیرا غیر مؤمن از فرق اسلامی خارج شدند از تحت عنوان امت چنانچه فردای قیامت پیغمبر آنها را رد میکند و میفرماید: شما امت من نیستید چون معنی امت متابعت تمام دستورات او است پس مؤمنین کلا ابناء این خاندان هستند و این ابوّت و بنوّت نسبی نیست که نسلا بعد نسل باشد و لو بهزار واسطه بلکه تمام مؤمنین در عرض یکدیگر ابناء آنها هستند بلا واسطه لذا تمام مؤمنین برادر یکدیگر هستند که فرمود:

(المؤمن اخ المؤمن).

[سوره البلد (۹۰): آیه ۱۸] .... ص : ۱۲۵

أُولئِكَ أَصْحابُ الْمَيْمَنَهِ (۱۸)

این جمله هم شاهد بر آنچه عرض کردیم میشود زیرا مؤمنین تماما اصحاب یمین هستند بشرطی که با ایمان از دنیا بروند نه مثل امروز که اکثر شیعه که دعوی تشیّع میکنند و دعوی ایمان بدون ایمان از دنیا میروند بواسطه انکار بعض ضروریات دین یا مذهب یا ارتکاب بعضی معاصی که موجب زوال ایمان میشود، و مؤمنین نامه عمل آنها هم بدست راست آنها میآید و خداوند اوصاف آنها را در بسیاری از آیات بیان فرموده میفرماید: وَ أَصْحابُ الْيَمِينِ ما أَصْحابُ الْيَمِينِ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ وَ طَلْحٍ مَنْضُودٍ وَ ظِلٍّ مَمْدُودٍ وَ ماءٍ مَسْكُوبٍ وَ فاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ لا مَقْطُوعَةٍ وَ لا مَمْنُوعَةٍ وَ فُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ إِنَّا أَنْشَأْناهُنَّ إِنْشاءً فَجَعَلْناهُنَّ أَبْكاراً عُرُباً أَتْراباً لِأَصْحابِ الْيَمِينِ ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ ثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ واقعه آیه ۲۷ الی ۴۰. و نیز میفرماید: وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ فَسَلامٌ لَكَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ واقعه آیه ۹۰ و ۹۱. و نیز میفرماید: فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً انشقاق آیه ۸ و ۹ و غیر اینها از آیات.

[سوره البلد (۹۰): آیات ۱۹ تا ۲۰] .... ص: ۱۲۶

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِنا هُمْ أَصْحابُ الْمَشْأَمَةِ (۱۹) عَلَيْهِمْ نارٌ مُؤْصَدَةٌ (۲۰)

کفر بآیات الهی این نیست که تمام آیات را کافر باشد بلکه یک آیه از آیات الهی را انکار کند کافر میشود چه آیات راجع بولایت باشد و چه راجع باحکام و چه راجع به ضروریات دین، و اوصاف اصحاب شمال را هم بیان فرموده: وَ أَصْحابُ الشِّمالِ ما أَصْحابُ الشِّمالِ فِي سَمُومٍ وَ حَمِيمٍ وَ ظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ لا بارِدٍ وَ لا كَرِيمٍ- الی قوله تعالی- ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمالِؤُنَ مِنْها الْبُطُونَ فَشارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ فَشارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ هذا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ واقعه آیه ۴۱ الی ۵۶. و در این آیه فقط میفرماید: عَلَيْهِمْ نارٌ مُؤْصَدَةٌ گفتند: بمعنی مطبقه یعنی درهای جهنم را میبندند که دیگر روح و هوا داخل نشود چنانچه میفرماید:

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَواشٍ اعراف آیه ۴۱. و غواش گفتند: سرپوش است و نیز میفرماید: نارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ إِنَّها عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ همزه آیه ۶ الی ۹.

هـذا آخر ما اردنا فی تفسیر هـذه السوره و یتلوه ان شاء اللَّه تعالی تفسیر سوره الشـمس و بقیه السور بعونه و تأییـده و توفیقه و الحمد له و الصلاه علی اولیائه و اللعن علی اعدائه و انا العبد سید عبد الحسین طی

سوره الشمس .... ص: ۱۲۷

اشاره

بعد الحمد و الثناء علی اللَّه و الصلاه و السلام علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه.

اما الکلام فی فضلها: از ابن بابویه باسناده از معاویه بن عمار از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من أکثر قراءه و الشمس و ضحیها و اللیل اذا یغشیها و الضحی و الم نشرح فی یومه او فی لیله لم یبق شی ء بحضرته الا شهد له یوم القیامه حتی شعره و بشره و لحمه و دمه و عروقه و عصبه و عظامه و جمیع ما اقلته الارض معه و یقول الرب تبارک و تعالی:

قبلت شـهادتکم لعبـدی و اجزتها له انطلقوا به الی جناتی حتی یتخیر منها حیث احب فاعطوه ایاها من غیر من منی و لکن رحمه و فضلا منی علیه فهنیئا هنیئا لعبدی)

و اخبار بسـیار دیگری از حضـرت رسول (ص) و حضـرت صادق (ع) روایت کرده اند که اگر کسـی سـلب توفیق از او شده یا حـافظه او کم شـده یـا در نظر مردم حقیر شـده بقرائت این سوره زیـادتی توفیق و حـافظه و رفعت نزد ناس پیـدا میکنـد و منافع بسیاری دست میآورد و ثواب مثل اینکه صدقه دهد بر جمیع آنچه شمس و قمر بر او تابیده.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱] .... ص: ۱۲۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ الشَّمْسِ وَ ضُحاها (۱)

قسم بخورشـید و تابش آن. نظر به اینکه وجود شـمس منافع بسـیاری دارد که اگر نبود ذی روحی روی زمین نبود و گیاهی از زمین روئیده نمیشد حتی حیوانات

دریایی از شمس بهربرداری میکنند لذا در بسیاری از آیات این نعمت بزرگ را گوشزد بندگان فرموده و از این جهت باو قسم یاد کرده. این معنی ظاهر آیه شریفه و اما باطن آیه در اخبار بسیار کلینی و علی بن ابراهیم و محمد بن العباس باسناد خود از حضرت صادق (ع) و از ابن عباس روایت کرده اند که شمس را بوجود مقدس حضرت رسالت تفسیر فرموده اند که نور مقدس او دنیا و آخرت و قلوب مؤمنین را روشن کرده که نقل این اخبار بسیار طول میکشد فقط غرض اشاره و تذکر است.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۲] .... ص: ۱۲۸

وَ الْقَمَرِ إِذا تَلاها (۲)

و قسم بقمر زمانی که تلو شمس و پس از آن ظاهر میشود. چون مکرر گفته شده که ماه کسب نور میکند از خورشید و همیشه نصف کره قمر مقابل شمس است و در دوره گردش قمر از شب اول تا شب بیست و هفتم زیاد و کم میشود آن نصف که رو بزمین است، و در همان اخبار که ذکر شد قمر را تفسیر فرموده بامیر المؤمنین (ع) که کسب نور از شمس پیغمبر کرده که فرمود: هزار باب علم برویم باز شد که از هر بابی هزار باب علم مفتوح شد چون روح مقدس امیر المؤمنین مثل قمر شفاف بود قابلیت تمام فضائل و مناقب را داشت، و تصور نشود که پس از بعثت حضرت رسالت این افاضه شده زیرا قمر همیشه مقابل شمس از موقعی که خداوند شمس و قمر را خلق فرمود غایه الامر بر اهل دنیا روشنایی او از هلال تا بدر تا محاق تابش میکند چنانچه در خبر است که موقعی که امیر المؤمنین بدنیا آمد پستان مادر را نگرفت و چشم باز نکرد تا پیغمبر تشریف آورد چشم باز کرد بصورت پیغمبر، و پیغمبر زبان در دهان علی گذاشت و مکید که فرمود: همان موقع هزار باب علم برویم باز شد که از هر بابی هزار باب مفتوح گشت و همان موقع پیغمبر فرمود:

اقرء امیر المؤمنین سوره مؤمنون

که پس از بیست سال دیگر بر پیغمبر نازل شد خواند بلکه در همان عالم نورانیت علی (ع) معلم جبرئیل بود.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۳] .... ص: ۱۲۸

وَ النَّهارِ إِذا جَلَّاها (۳)

و قسم بروز موقعی که ظلمت شب را میبرد و در عالم جلوه میکند از اول طلوع

آفتاب تا غروب آن، و در همان اخبار نهار را بأئمه اطهار تفسیر فرموده و جلوه آن بظهور حضرت بقیه اللّه و دوره رجعت ائمه اطهار که بکلی ظلمت کفر و شرک و ضلالت و فساد و ظلم و فسق و فجور را برطرف میفرمایند و ریشه کن میکنند تا دامنه قیامت که دستگاه دنیا برچیده میشود.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۴] .... ص : ۱۲۹

وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشاها (۴)

و قسم بشب که میپوشاند نور شمس را و عالم را تاریک و ظلمانی میکند، و تفسیر شده در همان اخبار بخلفاء جور و بنی امیه و بنی عباس و سلاطین جور و ارباب ضلال که نگذاشتند علوم پیغمبر و شئونات این خاندان ظاهر شود و ظلم و فساد صفحه عالم را پر کرده چنانچه در حق حضرت بقیه اللّه فرمودند:

(یملأ الارض قسطا و عدلا بعد ما ملئت ظلما و جورا).

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۵] .... ص : ۱۲۹

وَ السَّماءِ وَ ما بَناها (۵)

و قسم بآسمان و آنچه بنا فرموده. اما سماء خداوند متعال هفت طبقه آسمانها را روی یکدیگر در فضای عالم بدون ستون قرار داده و فوق آنها کرسی را که میفرماید: اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ طلاق آیه ۱۲. و میفرماید: وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بقره آیه ۲۵۵. و فوق کرسی عرش را آفرید.

(وَ ما بَناها) بعضی گفتند: استحکام آنها، و بعضی گفتند: و آنکه بنا نموده لکن ظاهر این است آنچه در آسمانها خلق فرموده از این کرات جویه و کواکب و بیت- العمور و سدره المنتهی و غیر اینها که لا یعلمها الا هو.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۶] .... ص : ۱۲۹

وَ الْأَرْضِ وَ ما طَحاها (۶)

و قسم بزمین و آنچه در زمین گسترانیده که بقدرت کامله زمین را روی آب نگاه داشته و در زمین کوه ها و معادن و نباتات و سایر مخلوقات زمینی از جن و انس و حیوانات گسترانیده.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۷] .... ص : ۱۲۹

وَ نَفْسٍ وَ ما سَوَّاها (۷)

نفس آن روح مجرد انسانی است که خداوند متعال پس از خلقت انسان در رحم

مادرها و تمامیت اسکلت او فخر و مباهات میکند: ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ مؤمنون آیه ۱۴. و این روح و لو در ابتدا خالی از کمالات است لکن قابلیت تمام فیوضات را دارد چه در عالم مجردات قبل از تعلق ببدن و چه در عالم دنیا که در حق حضرت آدم میفرماید بجمیع ملائکه: وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ بقره آیه ۳۴. و فرمود: فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ حجر آیه ۲۹. و خداوند در همان موقع علم اسماء را تعلیم آدم کرد. بلکه پیغمبر اکرم همان موقع که نور مقدس او را خلق فرمود تمام علوم و کمالات را باو افاضه فرمود.

(وَ ما سَوَّاها) تسویه نفس این است که جمیع قوی را باو عنایت کرده چه قوای ظاهریه باصره سامعه ذائقه لامسه ناطقه، و چه قوه باطنیه متخیله ذاکره متفکره مدرکه و غیر اینها.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۸] .... ص: ۱۳۰

فَأَلْهَمَها فُجُورَها وَ تَقْواها (۸)

خداوند تمام خیر و شر و نفع و ضرر و سعادت و شقاوت و حسن و قبح را باو الهام فرمود باعطاء عقل که ممیز بین حسن و قبح باشد و بارسال رسل و انزال کتب و جعل أحکام و ارشاد و هدایت که حجت را بر او تمام کرد و راه عذر را بر او بسته نمود.

[سوره الشمس (۹۱): آیات ۹ تا ۱۰] .... ص: ۱۳۰

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَکَّاها (۹) وَ قَدْ خابَ مَنْ دَسَّاها (۱۰)

تزکیه نفس باین است که از تمام پلیدیها پاک کند نفس خود را از عقائد فاسده و مذاهب باطله و طرق ضاله، معتقد باشد بجمیع عقائد حقه نه بر آنها چیزی افزوده کند و نه کسر گذارد، نه بدعتی در آنها ابداع کند و نه انکار بعض آنها را کند، و از اخلاق رذیله کبر حسد بخل و نخوت و سایر صفات خبیثه دوری کند. و متخلق شود بجمیع صفات پسندیده و اخلاق فاضله و ملکات حسنه، و از اعمال سیئه و افعال قبیحه و معاصی الهیه بپرهیزد که درجه اعلای تزکیه مقام عصمت و طهارت است که خیال معصیت هم در قلوب آنها نیابد در تمام عمر که فلاح و رستگاری نفس در همین است و خبیث و هلاکت و بدبختی در آن است که نفس را آلوده کند باین مفاسد یا معتقد بمذاهب باطله شود مثل کفر و شرک

و ضلالت و بدعت و انکار ضروریات دین و مذهب یا متخلق شود باخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه مثل کبر و عجب و حسد و عناد و عصبیت و بخل و نخوت و جبن و سایر صفات خبیثه یا بمعاصی مثل ظلم و تعدی و فسق و فجور و آنچه خداوند حرام کرده یا ترک واجبات مثل نماز روزه خمس زکاه حقوق ذوی الحقوق و امر بمعروف و نهی از منکر و حب اهل بیت و تبرّی از اعداء آنها و سایر واجبات شرعیه که مکرر گفته ایم که مضار معاصی بسیار است سلب نعمت کوتاهی عمر نزول بلایا گرفتار ظالم تسلط شیطان ضعف ایمان بلکه سلب ایمان قساوت سیاهی قلب سیاهی دل رنجش خاطر پیغمبر و ائمه طاهرین متابعت هواهای نفسانی و از همه بالاتر غضب الهی تا برسد بعقوبات آن عالم از حین موت و عذاب قبر و عالم برزخ و عقبات قیامت و سیاهی نامه عمل و سیاهی صورت و سختی حساب و اغلال و سلاسل و خفت میزان و لغزش صراط تا در جهنم و عمود و تازیانه و زقوم و حمیم و غساق و سایر عقوبات لذا میفرماید:

وَ قَدْ خابَ مَنْ دَسَّاها خیبت را تفسیر کردند بخمولی نفس و خفت نفس و ضلالت نفس و هلاکت نفس و خست نفس، و دس آلوده کردن نفس است باین عیوب و مضار و اخفاء آن و ادخال خباثت در آن نفسی که این همه فضائل باید داشته باشد آلوده باین همه خبائث بشود.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۱] .... ص: ۱۳۱

کَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْواها (۱۱)

تکذیب ثمود بطغیان و سرکشی خود بود و ذکر ثمود بالخصوص من بین الامم الماضیه برای این است که شقاوت آنها از تمام امم ماضیه بیشتر بود بواسطه این معجزه بزرگ که در مرأی و منظر آنها بود ناقه صالح و بر آنها استفاده بزرگی داشت که شیر آن کافی بر همه آنها بود و حضرت صالح هم آنها را خبر داد که اگر باین ناقه آسیبی وارد گردید عذاب بر شما بنزدیکی وارد میشود مع ذلک تکذیب کردند صالح را و پی کردند ناقه را که از صالح مطالبه معجزه و آیه کردند خدا میفرماید:

قالَ هذِهِ ناقَةٌ لَها شِرْبٌ وَ لَکُمْ شِرْبُ یَوْمٍ مَعْلُومٍ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأْخُذَکُمْ عَذابُ یَوْمٍ عَظِیمٍ شعراء آیه ۱۵۵ و ۱۵۶.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۲] .... ص : ۱۳۲

إِذِ انْبَعَثَ أَشْقاها (۱۲)

شقی ترین ثمود را وادار کردند و منبعث نمودند و او منبعث شد بر پی کردن ناقه که در اخبار بسیاری داریم که شقی ترین امم سابقه همین عاقر ناقه بوده حتی از نمرود و شداد و فرعون و اشباه آنها چنانچه در حدیث معتبر دارد که پیغمبر (ص) پرسیدند از امیر المؤمنین: کیست شقی ترین اولین؟- عرض کرد: عاقر الناقه. فرمود:

صدقت فمن اشقی الاخرین؟- قال: لا أعلم یا رسول اللّه. قال: الذی یضربک علی هذه

و اشاره فرمود بفرق سر. و در حدیث دیگر دارد پیغمبر فرمود:

(الا احدثکم باشقی الناس رجلین؟- قلنا: بلی. قال: الذی عقر الناقه و الذی یضربک بالسیف یا علی علی هذه- و وضع یده علی قرنه- حتی تبل منها هذه- و اخذ بلحیته

و عاقر ناقه گفتند: نامش قدار بن سالف بوده.

تنبیه- قاتل امیر المؤمنین (ع) اشقی بوده از عاقر ناقه از جهت فرق و تفاوت بین امیر المؤمنین آیت کبرای الهی و بین ناقه صالح، و بواسطه فرمایش حضرت رسول (ص) که بامیر المؤمنین (ع) فرمود:

(انبعث اشقی الاشقیاء من الاولین و الاخرین شقیق عاقر ناقه صالح یضربک علی قرنک حتی تخضب لحیتک)

و لذا بعض اصحاب بامیر- المؤمنین (ع) عرض کردند: چرا شما خضاب نمیکنی؟- فرمود: انتظار خضابی دارم که پیغمبر بمن خبر داده.

اشکال: در میانه آخرین اشقیای بسیار بودند و ظلم و شقاوت خود را بمنتهی درجه رساندند مثل خلفاء و معاویه و یزید و پسر مرجانه و عمر بن سعد و شمر و بنی امیه و بنی عباس که با ائمه اطهار چه کردند وجه اینکه ابن ملجم مرادی اشقی از همه آنها شد چیست؟

جواب: اینها این همه ظلم و تعدی که کردند یا بطمع ریاست و سلطنت و حکومت بودند و این خانواده را مزاحم خود میدیدند یا خیال میکردند یا بطمع جایزه بودند مثل قتله ابی عبد اللّه (ع) یا جزو قشون آنها بودند و مأموریت داشتند و خائف بودند از تخلف اوامر رؤساء و اکابر، اما پسر مرادی نه طمع ریاست داشت نه

بطمع جایزه بود نه مأموریت داشت از اکابر و رؤساء فقط شقاوت بود چنانچه عاقر ناقه هم از تمام اشقیاء اولین مثل نمرود و شداد و فرعون و اشباه آنها شقی تر بود برای همین جهت زیرا آنها انبیاء را مخالف ریاست و سلطنت خود می پنداشتند و اما عاقر ناقه نه طمع ریاست داشت و نه ناقه صالح مزاحم او بود بلکه از او کاملا استفاده میکردند فقط شقاوت او باعث شد بر عقر ناقه که حضرت رسول (ص) فرمود:

شقیق عاقر ناقه صالح

، و این پسر مرادی از خوارج نهروان بود که با امیر المؤمنین جنگ کردند و حضرت باصحابش فرمود: در این جنگ ده نفر از شما کشته نمیشوند و ده نفر از آنها باقی نمیمانند، فقط از اصحاب امیر المؤمنین نه نفر کشته شدند و از خوارج نه نفر فرار کردند و این ملعون از آن نه نفر بود، و امیر المؤمنین هم دستور داد که اگر فرار کردند یا دست از جنگ کشیدند یا امان خواستند یا اسلحه کنار گذاشتند متعرض آنها نشوید، و این ملعون آزاد بود و احدی متعرض او نبود چنانچه شمر هم یکی از آن نه نفر بود و کرد آنچه کرد در کربلا.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۳] .... ص : ۱۳۳

فَقالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ناقَةَ اللَّهِ وَ سُقْیاها (۱۳)

رسول اللَّه حضرت صالح بود که بطایفه ثمود فرمود: این ناقه ناقه اللَّه است که خداوند بدون تولید و تناسل او را خلق فرموده و معجزه و آیه برای شما جعل فرموده مزاحم او نشوید و مانع از شرب او نشوید چنانچه در جای دیگر میفرماید: قالَ هذِهِ ناقَةٌ لَها شِرْبٌ وَ لَکُمْ شِرْبُ یَوْمٍ مَعْلُومٍ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأْخُذَکُمْ عَذابُ یَوْمٍ عَظِیمٍ شعراء آیه ۱۵۵ و ۱۵۶، و نیز میفرماید: وَ یا قَوْمِ هذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَکُمْ آیَةً فَذَرُوها تَأْکُلْ فِی أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأْخُذَکُمْ عَذابٌ قَرِیبٌ هود آیه ۶۴، و نیز میفرماید: قَدْ جاءَتْکُمْ بَیِّنَةٌ مِنْ رَبِّکُمْ هذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَکُمْ آیَةً فَذَرُوها تَأْکُلْ فِی أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأْخُذَکُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ اعراف آیه ۷۳.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۴] .... ص : ۱۳۳

فَکَذَّبُوهُ فَعَقَرُوها فَدَمْدَمَ عَلَیْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوَّاها (۱۴)

پس تکذیب کردند ثمود حضرت صالح را پس عقر کردند و کشتند ناقه را پس خداوند آنها را هلاک کرد و بر آنها عذاب نازل شد بسبب این گناه بزرگ آنها

پس تمام را فرو گرفت.

(فَكَذَّبُوهُ) فرمایشی که فرموده بود که اگر آزاری متوجه شد بناقه عذاب بر شما نازل میشود که در آیات بیان شد.

(فَعَقَرُوها) اشکال: یک نفر قدار ناقه را پی کرد چرا نسبت بتمام آنها داده شد؟

جواب: سه قسم فاعل داریم فاعل بالمباشره، و فاعل بالتسبیب، و فاعل بالرضا.

قدار فاعل بالمباشره بود، و کسانی که او را اعانت کردند و جلوگیری نکردند فاعل بالتسبیب، و کسانی که راضی بفعل او شدند و خشنود شدند فاعل بالرضا چنانچه در حدیث داریم:

الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم.

(فَدَمْدَمَ) بعضی گفتند: اطبق علیهم العذاب، بعضی گفتند: غضب علیهم بعضی گفتند ارجف علیهم الارض. ما می گوییم: اهلکهم بصیحه و صاعقه و رجفه که در آیات اشاره فرموده: فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَهِ عادٍ وَ ثَمُودَ فصلت آیه ۱۳، و میفرماید:

فَعَقَرُوا النَّاقَهَ وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَ قالُوا یا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِينَ اعراف آیه ۷۷ و ۷۸، و میفرماید: فَعَقَرُوها- الی قوله تعالی- وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَهُ فَأَصْبَحُوا فِی دِيارِهِمْ جاثِمِينَ هود آیه ۶۵ الی ۶۷.

(عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ) خداوند هلاک فرمود آنها را بواسطه این گناه بزرگ.

(فَسَوَّاها) سرتاسر آنها را بالتمام گرفت احدی باقی نماند جز حضرت صالح و کسانی که باو ایمان آوردند که میفرماید: فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا صالِحاً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَهٍ مِنَّا وَ مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِیُّ الْعَزِيزُ هود آیه ۶۶.

[سوره الشمس (۹۱): آیه ۱۵] .... ص: ۱۳۴

وَ لا يَخافُ عُقْباها (۱۵)

سه نحوه تفسیر شده: ۱- فاعل لا یخاف خداوند باشد که فرمود: ربهم یعنی خدا خوف ندارد از اهلاک اینها زیرا کسی نمیتواند از خدا مؤاخذه کند که چرا اینها را هلاک کردی نظیر آیه شریفه: لا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ انبیاء آیه ۲۳.

۲- فاعل عاقر ناقه باشد که نمیترسید چون تکذیب صالح کرده بود و تصور

نمیکرد عذاب نازل شود.

۳- فاعل حضرت صالح باشد که نمیترسید که عذاب اینها دامن گیر او و اصحابش شود.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره الشمس و یتلوه بقیه السور ان شاء اللّه تعالی بعونه و توفیقه و تأییده. و الحمد للّه و الصلاه علی نبیه و آله و اللعن علی اعدائه و اعدائهم و انا العبد السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره اللیل .... ص: ۱۳۵

اشاره

بسمه تعالی له الحمد و علینا الشکر و لنبیه و آله الصلاه و السلام و لاعدائهم اللعن الی یوم القیام.

اما کلام در فضل این سوره مبارکه: کافی است همان حدیث که در سوره و الشمس از حضرت صادق (ع) نقل شد که در فضیلت این چهار سوره و الشمس و اللیل و الضحی و الم نشرح بیان فرموده. بعلاوه اخبار زیادی در فضیلت این سوره نقل کرده اند که قبل از خواب پانزده مرتبه قرائت شود، و در بعض اخبار بیست مرتبه و در نماز عشاء تلاوت شود و مداومت بر قرائت او داشته باشد، و در گوش مصروع و مغشی علیه قرائت شود مثوبات زیادی دارد حتی مثل این است که تمام قرآن را تلاوت کرده باشد و هیچ مکروهی باو متوجه نمیشود و هر مشکلی از او برداشته میشود و یسر در امور پیدا میکند و ثروتمند میشود و غیر اینها لکن چون سند معتبری نداشت ما از نقل آنها خودداری کردیم.

[سوره اللیل (۹۲): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۳۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشى (۱) وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّى (۲)

در بسیاری از آیات خداوند این دو آیه بزرگ شب و روز را گوشزد بندگان فرموده چنانچه میفرماید: وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَ النَّهارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنا آيَةَ اللَّيْلِ وَ جَعَلْنا آيَةَ النَّهارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ بنى اسرائيل آيه ۱۲. و مکرر گفته شد که اگر شب و روز نبود زندگانی در زمین میسر نبود و گیاه روئیده نمیشد و هیچ جنبنده در زمین نبود و گفتیم تشکیل شب و روز در اثر حرکت وضعی زمین است دور خود آن قسمت که مقابل شمس است روز و آن قسمت که بر خلاف آن است شب، و فصول اربعه در اثر حرکت انتقالی زمین است دور کره شمس در مدت یک سال.

سؤال: وجه تقدیم لیل بر نهار چیست؟- جواب: تقدم زمانی دارد قبل از خلقت شمس و زمین عالم ظلمانی بود و شب بود.

تنبیه: این شب و روز برای عوالم جسمانی است اما عوالم روحانی در حدیث داریم که خداوند چون ملائکه را خلق فرمود در پیشگاه احدیت شکایت کردند از ظلمت خداوند نور فاطمه را خلق فرمود ملائکه روشن شدند لذا فاطمه در نزد ملائکه زهراء نام نهاده شد و این نور را خدا در میوه های بهشتی قرار داد تا در صلب پیغمبر و رحم خدیجه قرار گرفت و لذا او را حوراء انسیه گفتند و پیغمبر (ص) فرمود: من بوی بهشت را از فاطمه استشمام میکنم خداوند قسم یاد کرده باین دو آیه بزرگ که میفرماید:

وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشى که تاریک میکند عالم را برای استراحت انسان و حیوانات و نباتات.

وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّى برای تحصیل منافع و فضائل که میفرماید: هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ يونس آيه ۶۷ و میفرماید: وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ

تَشْكُرُونَ قصص آیه ۷۱ و غیر اینها از آیات.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۳] .... ص: ۱۳۷

وَ ما خَلَقَ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثى (۳)

دو نحوه تفسیر کردند یکی ما مصدریه باشد یعنی قسم بآنچه خلق فرموده از نر و ماده دیگر موصوله باشد یعنی با آنکه خلق فرمود نر و ماده را و مراد از نر و ماده بعضی گفتند: مراد آدم و حواء است که بشر از نسل این دو چنانچه میفرماید:

هُوَ الَّذِی خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها لِیَسْكُنَ إِلَیْها اعراف آیه ۱۸۹ لکن مراد مطلق نر و ماده است زیرا مخلوقات الهی دو قسم است تکوینی و تولیدی تکوینی مثل عالم مجردات عالم انوار و ارواح و ملائکه و علویات و آدم و حواء و خلقت بدوی حیوانات و نباتات و امثال اینها و تولیدی مثل بنی آدم و بسیاری از حیوانات که احتیاج بنطفه نر و ماده دارند حتی بسیاری از نباتات که بهم آمیخته شوند چنانچه میفرماید: إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَهٍ أَمْشاجٍ الدهر آیه ۲ که خداوند چه قدرت نمایی کرده در اصل استخراج نطفه از اغذیه بدن سپس تحولاتی باو داده از علقه و مضغه و عظام و لحم تا صورت بندی شده روح باو دمیده شده که میفرماید:

یَخْلُقُكُمْ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِی ظُلُماتٍ ثَلاثٍ عنکبوت آیه ۶، و میفرماید: وَ اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَیْئاً وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ نحل آیه ۷۸ و غیر اینها از آیات.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۴] .... ص: ۱۳۷

إِنَّ سَعْیَكُمْ لَشَتَّى (۴)

جواب قسم است محققا سعی شما بنی آدم و رفتار و کردارتان مختلف است بعضی در طریق حق و سعادت مشی میکنند و بعضی در طریق باطل و شقاوت سیر میکنند که میفرماید: فَرِیقاً هَدى وَ فَرِیقاً حَقَّ عَلَیْهِمُ الضَّلالَهُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّیاطِینَ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ اعراف آیه ۳۰.

اقول: اختلاف افراد بشر از حیثیات زیادی بسیار است اما در عقاید چه اندازه اختلاف از طبیعی لا مذهب که میانه آنها در پیدایش عالم بسیار مختلف، و از مشرک که هر طایفه آنها یک الهه بر خود انتخاب کردند از اصنام و گاو و گوساله و آتش و

درخت و شمس و کواکب و ملائکه و جن و انس و غیر اینها، و از یهود که هفتاد و یک فرقه شدند یک فرقه در نجات و هفتاد در هلاکت، و نصاری که هفتاد و دو فرقه یک فرقه در نجات و بقیه در هلاکت، فرق مسلمین که هفتاد و سه فرقه یک فرقه در نجات بقیه در هلاکت.

اما در اخلاق از حیث صفات حمیده و اخلاق رذیله چه اندازه اختلاف دارند از حیث افعال و اعمال افعال حسنه و اعمال سیئه که میتوان گفت دو نفر مثل هم نیستند بلکه در مأکولات و مشروبات و ملبوسات و مساکن و معاشرات و طرق معیشت و کسب و غیر اینها چه اندازه اختلاف دارند.

[سوره اللیل (۹۲): آیات ۵ تا ۷] .... ص : ۱۳۸

فَأَمَّا مَنْ أَعْطی وَ اتَّقی (۵) وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنی (۶) فَسَنُیَسِّرُهُ لِلْیُسْری (۷)

پس اما کسی که عطا داشته باشد و دستگیری کند و تقوی داشته باشد و تصدیق کند بخوبی ما آسان میکنیم کارهای او را بآسانی. گفتند: شأن نزول این آیه شریفه در مورد ابو دحداح بوده و شرحش بطور خلاصه این که: رجلی از انصار نخله خرمایی داشت این نخله یک مقدار شاخه های او در خانه یکی از انصار بود موقعی که خرما میرسید و بعض آنها در خانه او میریخت و بسا اطفال صاحب خانه بعض آن دانه های خرما را بر میداشتند در دهان میگذاشتند صاحب نخله بدون اذن وارد خانه میشد برای برداشتن خرماها و اگر در دهان اطفال بود با انگشت از دهان آنها بیرون میکشید. صاحب خانه خدمت پیغمبر شکایت کرد حضرت صاحب نخله را ملاقات نموده باو فرمود: این نخله را بمن بده بازاء یک نخله در بهشت او اباء و امتناع کرد، حضرت فرمود بازاء یک حدیقه در بهشت باز امتناع کرد. ابو دحداح از این قضیه با خبر شد خدمت پیغمبر رسید عرض کرد: اگر من این نخله را تقدیم شما کردم آن حدیقه که باو وعده دادید بمن میدهید؟- حضرت قبول فرمود آمد نزد صاحب نخله و پس از گفتار زیادی از او خرید به چهل نخله و جمعی را هم شاهد گرفت و آمد تقدیم حضرت کرد حضرت هم بصاحب خانه عطا فرمود. این آیه شریفه و آیه بعد در مدح ابو دحداح و ذم صاحب نخله نازل شد.

اقول: اولا- ما مدرک معتبری بر این قضیه نداریم. و ثانیا اگر این قضیه صدق باشد در مدینه بوده و این سوره مبارکه مکیه است. و ثالثا آیه شریفه عموم دارد قضیه شخصیه نیست لذا میپردازیم بتفسیر آیه:

(فَأَمَّا مَنْ أَعْطی بذل مال است فی سبیل اللَّه در واجبات مثل زکاه و خمس و سایر حقوق واجبه و در دستگیری از فقراء و گرفتارها و عتق عبید و اعلاء کلمه اسلام و در راه دین و سایر عبادات مالیه از واجبات و مستحبات.

(وَ اتَّقی تقوای از بخل و منع حقوق و از راه حرام پیدا کردن و براه حرام مصرف کردن.

وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنی بوعده های الهی در مثوبات این عبادات مالیه و بفرمایشات پیغمبر و ائمه طاهرین که در قرآن میفرماید: مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ کَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ بقره آیه ۲۶۱. و در اخبار بر هر یک از اینها چه مثوبات دنیوی و اخروی بیان فرموده تمام اینها را بجان و دل قبول کرده و تصدیق نموده و بر طبقش عمل کرده.

فَسَنُیَسِّرُهُ لِلْیُسْری در تمام امور خداوند بر او سهل و آسان میفرماید چه در کارهای دنیوی و مشکلات و چه در امور اخروی از حین نزع و قبر و برزخ و صحرای محشر و دخول بهشت.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۸] .... ص : ۱۳۹

وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَغْنی (۸)

و اما کسی که بخل کرد و طلب غنا و خود را مستغنی دانست.

(وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ) یکی از صفات بسیار خبیثه است بخصوص در بذل واجبات که میفرماید در حدیث:

(البخل شجره فی النار اغصانها متدلیه فمن تمسک بغصن منها یجره الی النار)

و میفرماید:

(البخیل بعید عن اللَّه و عن الجنه و عن الناس)

و میفرماید:

(الجنه دار الاسخیاء)

و غیر اینها از اخبار.

(وَ اسْتَغْنی دو نحوه تفسیر شده یکی اینکه طلب غنی میکند میترسد که اگر بذل کند فقیر شود چنانچه میفرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَیِّباتِ ما کَسَبْتُمْ

وَ مِمَّا أَخْرَجْنا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ- الى قوله تعالى- الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ ... الايه بقره آيه ۲۶۷ و ۲۶۸. ديگر تفسير شده باين كه خود را مستغنى ميداند از خداى متعال و از جنت و از مثوبات الهى و وعده هاى او زيرا تمام اينها را تكذيب ميكند.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۹] .... ص: ۱۴۰

وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنى (۹)

باعمال صالحه و اخلاق فاضله و مثوبات آخرت و وعد و وعيدهاى الهيه كه ميفرمايد: وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَ نُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلالٍ مُبِينٍ وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ ما يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ يس آيه ۴۷ الى ۵۰.

وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنى و تكذيب ميكند خوبى را خوب در نظرش بد ميآيد و بد در نظرش خوب چنانچه ميفرمايد: قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً أُولئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ وَ لِقائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَلا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَهِ وَزْناً ذلِكَ جَزاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِما كَفَرُوا وَ اتَّخَذُوا آياتِي وَ رُسُلِي هُزُواً كهف آيه ۱۰۲ الى ۱۰۶. تمام خوبيها را تكذيب كردند عقايد حقه اخلاق فاضله اطاعت و اعمال صالحه و مثوبات دنيويه و اخرويه و سعادت و رستگارى و فائز شدن بجنت و نعم الهيه و بالعكس تمام بدى ها را خوب پنداشتند معروف نزد آنها منكر شده و منكر در نظر آنها معروف بلكه امر بمنكر ميكنند و نهى از معروف.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۰] .... ص: ۱۴۰

فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرى (۱۰)

يعنى مشكلات باو بسرعت و آسانى متوجه ميشود اما در دنيا ببلاها و شدائد و سختيها دچار و در آخرت بغل و زنجير و عمود و تازيانه و حميم و غساق و زقوم و آتش و روى سياه و حشر با شياطين و ساير عذابها گرفتار.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۱] .... ص: ۱۴۱

وَ ما يُغْنِي عَنْهُ مالُهُ إِذا تَرَدَّى (۱۱)

و بى نياز نكرد از او مال او زمانى كه نابود شد بمجرد رسيدن اجل مال و منال

و جاه و مقام و ریاست و بزرگی و هر چه باو مینازید از او گرفته شد که میفرماید: وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرَکْتُمْ ما خَوَّلْناکُمْ وَراءَ ظُهُورِکُمْ وَ ما نَری مَعَکُمْ شُفَعاءَکُمُ الَّذِینَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِیکُمْ شُرَکاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَیْنَکُمْ وَ ضَلَّ عَنْکُمْ ما کُنْتُمْ تَزْعُمُونَ انعام آیه ۹۴.

وَ ما یُغْنِی عَنْهُ مالُهُ إِذا تَرَدَّی و بی نیاز نکرد از او مال او زمانی که تباه شد و از بین رفت. انسان هنوز از دنیا نرفته اختیار مالش از دستش گرفته میشود در حال احتضار و منتقل بوارث میشود اگر از ممر حلال بدست آورده و حقوق واجبه خود را ادا کرده و مدیون احدی نبوده و الا باید بمصارف واجبه و اداء دیون رسانید چون اینها از اصل ترکه خارج میشود، و اگر هم وصیت کرده بمقدار ثلث آنهم خارج میشود که میفرماید: مِنْ بَعْدِ وَصِیَّةٍ یُوصِی بِها أَوْ دَیْنٍ نساء آیه ۱۱، و اگر از راه حرام بدست آورده اصلا مالک نمیشود نه بوارث منتقل میشود و نه بوصیت عمل میشود و نه بواجبات باید بمالکین آنها رسانید، و اگر مالکین هم معلوم نباشد حکم مجهول- المالک دارد که باید بمظالم صرف شود. و بالجمله جز وبالش بر او چیزی نمیماند و او را بی نیاز نمیکند وَ ما یُغْنِی عَنْهُ مالُهُ إِذا تَرَدَّی و در کلمه تردی بعضی گفتند: انداختن در آتش بعضی گفتند: موت و هلاکت.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۲] .... ص: ۱۴۱

إِنَّ عَلَیْنا لَلْهُدی (۱۲)

محققا بر ما است که راه هدایت را باو نشان دهیم خواه هدایت شود یا در ضلالت افتد که فرمود: وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَیْناهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمی عَلَی الْهُدی فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَةُ الْعَذابِ الْهُونِ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ فصلت آیه ۱۷. هدایت الهی تمام اسباب هدایت را تکوینا و تشریعا در دسترس انسان قرار داده از اعطاء عقل و قوای جسمانی و روحانی و وسائل خارجی و ارسال رسل و انزال کتب و بیان احکام و ارشاد و انذار و نصایح و مواعظ لکن:

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۳] .... ص: ۱۴۱

وَ إِنَّ لَنا لَلْآخِرَةَ وَ الْأُولی (۱۳)

و محققا اختصاص بخدا دارد مالکیت آخرت و دنیا و احدی قدرت بر جلوگیری او ندارد هر که ایمان و عمل صالح و تقوی داشته باشد و قابلیت تفضل و رحمت داشته باشد او را بفلاح و رستگاری و سعادت و نجات و بهشت و حور و حشر با اولیاء و نعم بهشتی متنعم میفرماید. و هر که ایمان نداشته و خود را از قابلیت از روی تقصیر انداخته بجهنم و عذاب و سایر عقوبات گرفتار میفرماید. بلی اگر از راه قصور باشد نه قابلیت بهشت دارد نه استحقاق جهنم او را رها میکنند مثل حیوانات، مثوبات و عقوبات الهی بسیار است هم در دنیا گرفتار بلیات یا مورد عنایات میشود و هم در آخرت بمثوبات و عقوبات متنعم یا معذب میشود.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۴] .... ص: ۱۴۲

فَأَنْذَرْتُكُمْ ناراً تَلَظَّى (۱۴)

پس انذار میکنم شما را آتشی که شعله ور است که آتش جهنم باشد که از روی غضب الهی افروخته شده که امیر المؤمنین (ع) در دعاء کمیل میفرماید:

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم بقائه و لا یخفف عن اهله لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض یا سیّدی فکیف لی و انا عبدک الضعیف الذلیل الحقیر المسکین المستکین)

ناری که نعره او گوشها را کر میکند، و انذار ترسانیدن و تخویف است که کاری نکنید که گرفتار همچو آتشی و عذابی شوید، و عذاب جهنم منحصر بآتش نیست حمیم غساق زقوم لباس آتشی که میفرماید: فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ ما فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِيدٍ كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ رعد آیه ۱۹ الی ۲۲.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۵] .... ص: ۱۴۲

لا يَصْلاها إِلَّا الْأَشْقَى (۱۵)

شقی مقابل سعید است، و شقاوت و سعادت درجات و مراتب زیادی دارد درجه اولی سعادت اینکه با ایمان از دنیا رود و هر چه ایمانش قوی تر و اعمال صالحه او بهتر و بیشتر و بالاتر و تقوای او زیادتر تا بدرجه عصمت و طهارت رسد سعادتش بیشتر و درجاتش بالاتر میشود، و شقی آنکه بی ایمان از دنیا رود و هر چه کفر و ضلالت و ظلم

و فسق و فجور آن بالاتر و بیشتر باشد شقاوت او زیادتر میشود و خداوند اشقی را در این سوره مبارکه معرفی میفرماید:

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۶] .... ص: ۱۴۳

الَّذِی کَذَّبَ وَ تَوَلَّی (۱۶)

تکذیب انبیاء میکند در دعوت بتوحید مدعی شرک میشود در رسالت، منکر میشود قیامت را قبول ندارد و این هم مراتبی دارد اگر یک حکم از احکام الهی را منکر شود و لو تمام انبیاء و اوصیاء و کتب آسمانی و احکام الهیه را معترف باشد، یا یک ضروری دین یا ضروری مذهب را منکر شود، یا یک بدعتی در دین احداث کند، یا یکی از مقدسات دین را اهانت کند ایمان میرود و شقاوت پیدا میکند و از این دو آیه صریحا استفاده میشود که اگر کسی با ایمان رفت و لو آلوده بمعاصی باشد نجات پیدا میکند زیرا کلمه استثناء منحصر میکند به اشقی و معرفی میکند به مکذب و معرض که معنی تولی است اعراض از حق و از دین که همان غیر مؤمن باشد.

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۷] .... ص: ۱۴۳

وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی (۱۷)

و زود باشد تجنب و دوری بجوید آن نار افروخته را شخص اتقی، و مکرر مراتب تقوی را تذکر داده ایم که اولین مراتب تقوی از عقاید فاسده و مذاهب باطله و طرق ضاله است که مرادف با ایمان است ثم از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه، ثم از معاصی کبار ثم از کلیه معاصی ثم از دنیا زاید بر موارد لزوم و ممدوح تا رسد از ترک اولی و هر مرتبه اتقی از ما دون است ولی در آیه معرفی میفرماید اتقی را:

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۸] .... ص: ۱۴۳

الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی (۱۸)

زکاه مال خود را میدهد. و ذکر زکاه از باب مثال است مطلق حقوق واجبه را میگیرد بقرینه یتزکی که مالش را پاک میکند چون اگر امتناع کرد تصرف در آن مال حرام است و تا حقوقش را بیرون نکند نمیتواند به هیچ مصرفی صرف کند، آنهم که اخراج میکند قربه الی اللّه و خالصا لوجه اللّه باشد چون عبادت است و شرط صحتش قربت و خلوص است، و منت بر ذوی الحقوق نگذارد و حق منت هم ندارد

زیرا اداء حق ذی حق منت ندارد و میفرماید:

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۱۹] .... ص : ۱۴۴

وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزى (۱۹)

کسی نعمتی باو نداده باشد که اعطاء مال کند در عوض و جزای آن نعمت بلکه:

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۲۰] .... ص : ۱۴۴

إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلى (۲۰)

فقط برای امر الهی و اطاعت فرمان خداوندی و قرب بمقام ربوبی که از امیر المؤمنین (ع) است:

(ما عبدتک خوفا من نارک و لا طمعا فی جنتک بل وجدتک اهلا للعباده فعبدتک).

[سوره اللیل (۹۲): آیه ۲۱] .... ص : ۱۴۴

وَ لَسَوْفَ يَرْضى (۲۱)

آن قدر خداوند باو عنایت و تفضل میفرماید که خشنود و خرم میشود.

تمّ بحمد اللَّه تفسیر سوره اللیل و یتلوه تفسیر بقیه السور ان شاء اللَّه تعالی العبد عبد الحسین طیب.

سوره الضحی .... ص : ۱۴۴

اشاره

بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصلاه و السلام علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه و علی جمیع انبیاء اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه.

اما الکلام فی فضلها: کافی است همان حدیث که ابن بابویه مسندا از معاویه بن عمار از حضرت صادق (ع) در سوره و الشمس و و اللیل و و الضحی و الم نشرح روایت کرده که ذکرش گذشت بعلاوه روایاتی از حضرت رسالت نقل شده که فرمود:

(من قرأ هذه السوره وجبت له شفاعه محمد (ص) یوم القیامه و کتب له من الحسنات بعدد کل سائل و یتیم عشر مرات- الی آخر الحدیث)

و نیز از آن حضرت و حضرت صادق (ع)

روایاتی نقل شده لکن سند ندارد.

[سوره الضحی (۹۳): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۴۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ الضُّحى (۱) وَ اللَّيْلِ إِذا سَجى (۲)

قسم بر روشنایی روز و بشب که تاریکی او برقرار و ساکن و مستقر میشود.

(وَ الضُّحی روشنایی روز از اول طلوع فجر است تا ذهاب حمره مغربیه، و بعضی گفتند: موقعی که آفتاب پهن میشود، بعضی گفتند: ظهر است که خورشید وسط- النهار میرسد و سایه شاخص بمنتها درجه کوتاهی میرسد که اول وقت نماز ظهر است و اول وقت فضیلت.

اقول: اقسامی از روشنایی داریم یکی خلقت انوار مقدسه محمد و آل، و خلقت موجودات که ماهیات آنها از ظلمت نیستی بروشنایی هستی میآیند، یکی قلوب مؤمنین بنور ایمان که از ظلمت کفر خارج میشوند، یکی قلوب علماء بنور علم که از ظلمت جهل بیرون میآیند، یکی توبه که ظلمت معاصی را برطرف میسازد، یکی اعمال صالحه که قلب را روشن میکند، یکی نامه عمل مؤمن و نور صورت او که صحرای محشر را روشن میکند و از همه بالاتر: اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ... الایه نور آیه ۳۵. و در حق مؤمنین میفرماید: يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ ... الایه حدید آیه ۱۲.

وَ اللَّيْلِ إِذا سَجى یعنی ظلمت شب مستقر میشود، و در حق اصحاب نار میفرماید: كَأَنَّما أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِماً أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ یونس آیه ۲۷.

[سوره الضحی (۹۳): آیه ۳] .... ص : ۱۴۵

ما وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ ما قَلى (۳)

پروردگار تو تو را ترک و رها نکرده و غضب نفرموده.

ما وَدَّعَكَ رَبُّكَ از ماده وداع است بمعنی جدایی، و در باب زیارات ائمه موقعی که میخواهند مرخص شوند زیارت وداع میخوانند، و دو دوست که از هم جدا میشوند با یکدیگر وداع میکنند، و ودیعه که دست دیگری میسپارند از خود جدا میکند میفرماید: پروردگار تو نظر لطف و عنایتش را از تو برنداشته و تو را رها نکرده

و از مقام تو چیزی کاسته نفرموده.

وَ ما قَلی و از تو رنجش و غضب و بی اعتنایی نفرموده. مفسرین گفتند: شأن نزول این آیه این بود که مدتی تأخیر افتاد در وحی و آمدن جبرئیل و نزول قرآن حضرت خدیجه خدمت پیغمبر عرض کرد: که خداوند شما را رها کرده و بی اعتنایی فرموده این سوره مبارکه نازل شد.

اقول: ما مدرکی برای این پیدا نکردیم و مناسب با مقام حضرت رسالت نیست با آن معرفت و علومی که در همان عالم نورانیت باو افاضه شده که فرمود:

(کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین)

و از همین جهت یک مذاکراتی و اختلافاتی بین مسلمین هست که حضرت رسول قبل از بعثت بر چه طریقه مشی میفرمود در این مدت چهل سال بعض اهل تسنن که عصمت را در انبیاء و خلفاء آنها معتقد نیستند برای کار خلفاء ثلاثه گفتند:

العیاذ مشرک بوده سپس موحد شد. بعضی چون این کلام را بسیار زشت میدانند گفتند:

تابع دین مسیح بوده، بعضی گفتند: تابع دین ابراهیم بوده که شریعتش در بنی اسماعیل تا زمان بعثت باقی بود و این هم منافی با مقام افضلیت حضرت است بر تمام انبیاء زیرا البته متبوع افضل از تابع میشود لذا ما گفتیم و اخبار داریم که حضرت بر دین خود بود و مقام نبوت را دارا بود فقط مأمور بدعوت نبود تا زمانی که مبعوث برسالت شد، بلکه گذشت که امیر المؤمنین هم قبل از رسالت حضرت رسول بر طبق همین طریقه بوده که هر دو نور واحد بودند که فرمود:

(انا و علی من نور واحد)

و دارد همان حین ولادت امیر المؤمنین میفرماید: چون زبان پیغمبر در دهان من گذارده شد هزار باب از علم بروی من مفتوح شد که از هر بابی هزار باب علم مفتوح گردید و سوره مبارکه مؤمنین را بر پیغمبر قرائت فرمود: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ و پیغمبر فرمود: قد افلحوا بک یا علی. بلکه حضرت ابی طالب و فاطمه بنت است هر دو بر دین ابراهیم بودند و آخرین وصی ابراهیم بود چنان که آباء و اجداد این خاندان تمام بر دین حق بودند که مکرر تذکر داده ایم و اخبارش را اشاره کرده ایم پس بناء علی هذا معنای این آیه این است که از زمان خلقت نور مقدس تو مشمول الطاف و عنایات و

تفضلات پروردگار خود بوده ای و هیچگونه بی اعتنایی بتو نشده و تو را رها نکرده و ملالت از تو پیدا نکرده.

[سوره الضحی (۹۳): آیه ۴] .... ص : ۱۴۷

وَ لَلْآخِرَهُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولى (۴)

و هر آینه آخرت از برای شما بهتر است از اولی که عالم دنیا باشد زیرا نعم آخرت را نمیتوان مقایسه کرد با نعم دنیویه آخرت دار خلود است دنیا دار فناء بهشت و نعم بهشتی و قصور و حور و غلمان و فرش و سریرهای بهشت و مأکولات و مشروبات و فواکه بهشت و قرب بمقام ربوبی و حشر با أولیاء از همه بالاتر رضای الهی و زیر سایه عرش اعظم و هوای بهشت و بوی بهشت و سایر تفضلات الهی طرف نسبت نیست با دنیا که

دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه

، و داری است پر زحمت و مرارت و امراض گوناگون و گرفتار کفار و مشرکین و ضالّین و مضلّین و شیاطین جنی و انسی و ظالمین و فساق و فجار و جهال که در بهشت هیچگونه این بلیات نیست بالاخص برای وجود مقدس حضرت رسالت اما تفضلات خداوند در حق حضرت رسالت در این عالم اینکه اول مخلوق الهی در عالم نورانیت که فرمود:

(اول ما خلق اللّه نوری)

و این منافی با خبری که میفرماید:

(اول ما خلق اللّه العقل)

نیست چون نور مقدس او عقل کل و کل عقل است، سپس سیر در حجب دوازده گانه و در عرش اعظم و او را اشرف مخلوقات خود قرار داده و سید مرسلین و خاتم نبیین و افضل از اولین و آخرین و دین او را افضل ادیان و کتاب او را افضل کتب و اوصیاء او را افضل اوصیاء و امت او را افضل امم و غیر اینها از تفضلات و علوم و اسراری که باو آموخت.

و اما در آخرت بعث بمقام محمود که فرمود: وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَهً لَكَ عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً اسراء آیه ۷۹. و گفتیم در سوره مبارکه حمد که حمد با اینکه مختص بخدا است خداوند مقامی بحضرتش عنایت میکند که جمیع انبیاء و اولیاء و ملائکه و صلحاء و اتقیاء و مؤمنین ستایش میکنند و از عنایات او بهره برداری میکنند که یکی از شئونات مقام محمود مقام شفاعت است و شفاعت حضرت منحصر باهل معاصی نیست که فرمود:

(ادخرت شفاعتی لاهل الکبائر من امتی)

بلکه

آیه شریفه در همین سوره بعد که میفرماید:

[سوره الضحی (۹۳): آیه ۵] .... ص : ۱۴۸

وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضی (۵)

خبر دارد که میفرماید: تا دو نفر از شیعیان در صحرای محشر باقی مانده من راضی نمیشوم بلکه انبیاء و ملائکه و تمام اهل بهشت هم محتاج بشفاعت او هستند در ارتفاع درجه و زیادی تفضلات بعلاوه تفضلاتی که خداوند در حق دخترش فاطمه زهرا (ع) و در حق اوصیاء او تا حضرت بقیه اللّه و دوره ظهورش و دوره رجعت ائمه الی یوم قیامت، و تفضلاتی که در حق امت او از علماء و صالحین و مؤمنین در دنیا و آخرت فرموده و میفرماید تمام تفضلات در حق پیغمبر است و شرح این تفضلات باندازه فهم ما بسیار مفصل است که یک کتاب لازم دارد در شرح فضائل این خاندان، و خداوند اشاره بپاره ای از این تفضلات که در خور فهم مشرکین و کفار هست و نمیتوانند انکار کنند فرموده:

[سوره الضحی (۹۳): آیه ۶] .... ص : ۱۴۸

أَ لَمْ یَجِدْکَ یَتِیماً فَآوی (۶)

اما یتیمی آن حضرت که در رحم مادرش بود پدرش عبد اللّه از دنیا رفت دو سال از عمر شریفش گذشت مادرش آمنه از دنیا رفت چهار ساله شد جدش عبد المطلب از دنیا رفت عمش ابو طالب او را کفالت میکرد و فاطمه بنت اسد پذیرایی میکرد و سرّ و حکمت این بود که کفار و مشرکین بدانند که جایی نرفته و نزد کسی درس نخوانده و از کسی چیزی فرا نگرفته که بقول شاعر:

نگار من که بمکتب نرفت و خط ننوشت بغمزه مسأله آموز صد مدرس شد

که بدانند این علوم و کمالات افاضه حق است بعینه مثل تعلیم علم اسماء بآدم بود که بر ملائکه معلوم گردد مقام آدم و این نوع عنایت را خداوند نسبت بتمام انبیاء و اوصیاء آنها و ائمه هدی و صدیقه طاهره و بسیاری از این خانواده فرموده که حضرت زین العابدین به عمه بزرگوارش علیا علّیه زینب میفرماید:

(انت بحمد اللّه عالمه غیر معلمه و فهمه غیر مفهمه).

اما:

فَآوی خداوند چنان او را در میانه این مشرکین حفظ فرمود تا موقعی که

مبعوث برسالت شده و مدتی که در مکه میانه این همه دشمن و در مدینه در این غزوات حفظ فرمود.

[سوره الضحی (۹۳): آیه ۷] .... ص : ۱۴۹

وَ وَجَدَکَ ضَالًّا فَهَدی (۷)

در تفسیر این آیه اقوال مفسرین بسیار است که از آنها بوی کفر و ضلالت میآید و حقیر شرم میکنم از نقل این اقوال و اکتفاء میکنم بنقل اخباری که از حضرت رضا (ع) در مباحثه با مأمون و سایر اخبار که خلاصه آن اینکه حضرت در نظر کفار و مشرکین که معرفت بمقامات و شئونات آن نداشتند و او را در ضلالت میپنداشتند خداوند تبارک و تعالی چنان قلوب آنها را منقلب کرد که او را هادی کل شناختند بمعجزات باهرات و نزول قرآن و علوم ظاهر از آن حضرت و اخلاق حمیده او و رفتار و کردار او که مفاد آیه شریفه در سوره بعد است: وَ رَفَعْنا لَکَ ذِکْرَکَ.

اقول: آنچه بنظر میرسد اگر نگوئید که تفسیر برأی است اینکه ممکن فی حد ذاته لیس صرف است هیچ از خود ندارد هر چه دارد از خدای خود دارد مفاد این جمله شاید این باشد که تو از خود هیچ نداشتی این همه شئون و مقامات که اشرف ممکنات شده ای خدای متعال بتو عنایت فرموده و اللّه العالم.

[سوره الضحی (۹۳): آیه ۸] .... ص : ۱۴۹

وَ وَجَدَکَ عائِلًا فَأَغْنی (۸)

و یافت تو را تهیدست خداوند تو را چنان توسعه داد که تمام دست احتیاج بسوی تو دراز کردند. و جهات غنای حضرت یکی از صفات بارزه آن حضرت قناعت بود که بآنچه باو عنایت شده راضی بود حتی دارد:

(عرض علیه مفاتیح الدنیا فأبی السخاء)

و فرمود:

میخواهم یک روز گرسنه باشم صبر کنم و یک روز سیر باشم شکر کنم، حتی در جنگ خندق سنگ بشکم مبارک بسته بود که دیگران نفهمند گرسنه است که بالاترین غنی قناعت است و این قضیه را حقیر در شبی که در عالم رؤیا خدمت حضرت سلیمان مشرف شدم از قول یکی از علما عرض کردم که گفته: کم فرق بین من عرض له مفاتیح الدنیا فلم یقبلها و من قال: هبنی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی. فرمود: ما هم بر

دنیا نخواستیم، و شرح این رؤیا و مذاکرات مفصل است و فعلا مجال ندارم، دیگر خداوند بمال خدیجه که اول ثروتمند حجاز بود خدمت حضرتش تقدیم کرد و حضرت تمام آنها را صرف اسلام کرد و بذل فرمود که گفتند:

دین اسلام بسه چیز رونق گرفت و عظمت پیدا کرد باخلاق پیغمبر و مال خدیجه و شمشیر امیر المؤمنین، بعلاوه فی ء و انفال و قطایع ملوک و غنائمی که بدون خیل و رکاب بدست آورده که میفرماید: ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَیْهِ مِنْ خَیْلٍ وَ لا رِکابٍ ... الایه و میفرماید: ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُری ... الایه حشر آیه ۵ و ۶. و تمام را صرف دین فرمود و اندوخته ای بر خود ذخیره نفرمود. معنای سوم که بنظر اقرب میآید اینکه عائل بمعنی کثرت عیال است که میگویند:

فلان معیل است یعنی کثیر العیال و این امت مرحومه تمام عیال پیغمبر هستند و حضرت طالب بود که اینها را از تیه ضلالت و گمراهی نجات دهد خداوند بمعجزات و آیات و توفیق و هدایت آنهایی که قابلیت داشتند ارشاد و هدایت نمود و فردای قیامت هم بشفاعت او نجات میدهد.

[سوره الضحی (۹۳): آیات ۹ تا ۱۱] .... ص: ۱۵۰

فَأَمَّا الْیَتِیمَ فَلا تَقْهَرْ (۹) وَ أَمَّا السَّائِلَ فَلا تَنْهَرْ (۱۰) وَ أَمَّا بِنِعْمَهِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ (۱۱)

پس اما یتیم را پس بر او قهر و غلبه نکن و اما سائل را پس از خود دور نکن و نرنجان و اما بنعمتهای پروردگار خود بیان و اظهار فرما.

فَأَمَّا الْیَتِیمَ فَلا تَقْهَرْ ایتام مسلمین بخصوص آنهایی که پرستار و نان آور ندارند باید مسلمین کفایت کنند و اینها دل شکسته اند نباید با آنها تندی و سختگیری کرد:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَهٌ ایتام مؤمنین را اولاد خود فرض کنید بلکه بیشتر محبت و مراعات و دلداری کنید مبادا رنجش پیدا کنند که بسا آه آنها خانواده هایی را بباد میدهد و این خطاب اگر چه به پیغمبر است لکن از باب: ایاک اعنی و اسمعی یا جاره است تکلیف جمیع مکلفین است، و یتیم منحصر بایتام مسلمین نیست حتی ایتام کفار را اگر پذیرایی کنید چه بسا بتوسط شما بشرف اسلام مشرف شوند چنانچه اسرای

کفار هم در تحت نظر مسلمین بشرف اسلام مشرف میشوند، و یتیم منحصر بآنها نیست

لیس الیتیم یتیما مات والده ان الیتیم یتیم العلم و الادب

باید مسلمین جهال را هدایت کنند و آداب شریعت را بآنها تعلیم کنند و آدمهای بی ادب بی تربیت رذل را مؤدب کنند.

وَ أَمَّا السَّائِلَ فَلا تَنْهَرْ رد سائل نکنید اگر متمکن هستید که سؤال او را انجام دهید و اگر متمکن نیستید یک نحوی عذر خواهی کنید که دلش نشکند بلی این هایی که سائل بکف هستند و کسب خود را گدایی قرار داده با اینکه در باطن متمکن هستند باید رد کرد، و سؤال هم منحصر بسئوال مال نیست بلکه اگر مؤمن حاجتی و گرفتاری دارد و در شدتی هست و از شما تقاضای انجام حاجت کرد و شما متمکن هستید کوتاهی نکنید.

عبادت بجز خدمت خلق نیست بتسبیح و سجاده و دلق نیست

و از همه مهمتر سؤال از مسائل و احکام دین که واجب است بر علماء اعلام بیان کنند با صورت باز و زبان خوش.

وَ أَمَّا بِنِعْمَهِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ مثل کسانی مباش که اگر یک بلا و مصیبت بآنها برسد جار بزنند و اعلام کنند و همه جا ذکر کنند، اما نعمتهای الهی را پرده پوشی کنند و مخفی نمایند احدی مطلع نشود بخصوص نعمتهایی که خداوند برسولش عنایت فرموده که واجب است بر مسلمین معرفت بشئونات آن حضرت پیدا کنند که بر حضرتش واجب بود بآنها برسانند تا معرفت آنها کاملتر گردد.

تم تفسیر هذه السوره و یتلوه تفسیر سوره الانشراح و بقیه السور بعون اللّه و توفیقه و الحمد للّه و انا السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره الانشراح .... ص : ۱۵۲

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحيم و الحمد للَّه رب العالمين و الصلاه و السلام على سيد المرسلين و على آله الطاهرين و اللعن على اعدائهم أجمعين الى يوم الدين.

اما الكلام فى فضلها: گذشت در سوره و الشمس حديثى كه از ابن بابويه مسندا از حضرت صادق (ع) كه فرمود:

(من اكثر قراءه و الشمس و و الليل و و الضحى و الم نشرح فى يومه او ليلته لم يبق شى ء بحضرته الا شهد له يوم القيامه حتى شعره و بشره و لحمه و دمه و عروقه و عصبه و عظامه و كل ما اقلته الارض معه و يقول الرب تعالى: قبلت شهادتكم لعبدى و اجزتها له انطلقوا به الى جناتى حتى يتخيّر منها حيث ما احب فاعطوه من غير من و لكن رحمه منى و فضلا عليه و هنيئا لعبدى)

و اخبار ديگرى در فضيلت اين سوره روايت شده لكن چون سند ندارد صرفنظر كرديم.

مسأله: در اخبار و فتاوى اصحاب دارد كه: اين سوره با سوره و الضحى يک سوره است چنانچه سوره فيل و لايلاف هم يک سوره است و در فرائض با اينكه قرآن بين دو سوره جايز نيست در اين دو مورد بايد اين دو سوره را تلاوت كرد بلى در نوافل هر چه قرائت كند مانعى ندارد.

[سوره الشرح (۹۴): آيه ۱] .... ص : ۱۵۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

أَ لَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (۱)

آيا شرح صدر بشما عنايت نكرديم. همين جمله شاهد بر اين است كه اين دو سوره يک سوره است كه پس از آنكه در سوره قبل فرمود: وَ أَمَّا بِنِعْمَهِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ در اين سوره نعمتهايى كه خداوند بحضرتش عنايت فرموده بيان ميفرمايد:

أَ لَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ شرح صدر مقابل ضيق صدر است، و شرح بمعنى بسط و توسعه است كه زود فرا ميگيرد و ضبط ميكند، و شرح صدرى كه خداوند به پيغمبر

عنایت فرموده باحدی از انبیاء عنایت نشده که محل اسرار الهی واقع شده که در سوره و النجم در باب معراج حضرت میفرماید: ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّی فَکانَ قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی فَأَوْحی إِلی عَبْدِهِ ما أَوْحی آیه ۸ الی ۱۰ شرحش در محلش ذکر شد و بواسطه همین شرح صدر صبر و تحمل و بردباری او از دست نرفت با این همه اذیت ها که بوجود مبارکش کردند و این همه نسبتها که باو دادند و بی اعتنایی ها و بی احترامیها که در حقش کردند و تمامش را حلم کرد و در حق آنها دعا میکرد:

اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون

اشاره باین که از آنها مؤاخذه مفرما در این اذیتها که بشما میکنند حتی در موقع فتح مکه و تسلط بر این مشرکین فرمود: لا تَثْرِیبَ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ چنانچه حضرت یوسف ببرادرانش فرمود.

[سوره الشرح (۹۴): آیه ۲] .... ص: ۱۵۳

وَ وَضَعْنا عَنْکَ وِزْرَکَ (۲)

و برداشتیم از تو ثقالت و سنگینی تو را. بعض عامه توهّم کردند مراد معاصی که قبل از بعثت مرتکب شده بود العیاذ باللّه چون عصمت انبیاء را منکرند.

و اما مفسرین بعضی گفتند: نجات از دست مشرکین و اذیتهای آنها به هجرت در مدینه که تحمل آنها بر حضرتش ثقیل و سنگین بود، بعضی گفتند: همّ آن حضرت ایمان قوم بود خداوند چنان این همّ و غمّ آن حضرت را برطرف کرد که: یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً بعضی گفتند: سنگینی بار رسالت که بر او سهل و آسان شد.

و اما آنچه از اخبار بسیاری از ائمه هدی استفاده میشود اینکه در این غزوات و مجاهدات با این مشرکین و کفار با کثرت و قوت آنها و ضعف مسلمین بخصوص در بدر و حنین و احزاب و خندق و احد و غیر اینها حضرت بر اسلام و مسلمین بسیار مهموم و مغموم بود بالاخص که بعض این مسلمین منافق بودند و بعضی جبن و ترس داشتند و فرار میکردند. خداوند بوجود مبارک امیر المؤمنین رفع غمّ و همّ آن حضرت را میفرمود چنانچه هنگام رفتن امیر المؤمنین در مقابل عمرو بن عبد ود فرمود:

(برز الاسلام کله الکفر کله)

و در جنگ احد که صدا بلند شد که پیغمبر کشته شد و مسلمین فرار کردند فقط امیر المؤمنین بود که کفار را دفع کرد، و در جنگ خیبر که آن دو نفر

فرار کردند و امیر المؤمنین مرحب را کشت و هفت قلعه خیبر را تصرف نمود و غیر اینها.

اقول: این اخبار بیان مصداق اتمّ را میکند و الا نصرت الهی بسیار بوده من جمله نزول ملائکه برای نصرت حضرت که میفرماید: وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَ لَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُنْزَلِينَ بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُسَوِّمِينَ آل عمران آیه ۱۲۳ الی ۱۲۵.

و من جمله القاء رعب در قلوب کفار و القاء اختلاف و بغضاء بین آنها که میفرماید:

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ آل عمران آیه ۱۵۱، و میفرماید: إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَهِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ انفال آیه ۱۲. و میفرماید: وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقاً احزاب آیه ۲۶، و میفرماید: وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَ أَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ حشر آیه ۲. و میفرماید:

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَهً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ. لا يُقاتِلُونَكُمْ جَمِيعاً إِلَّا فِي قُرىً مُحَصَّنَهٍ أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى حشر آیه ۱۳ و غیر اینها.

[سوره الشرح (۹۴): آیه ۳] .... ص: ۱۵۴

الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ (۳)

آن ثقل و وزر آن چنانی بود که پشت تو را شکسته بود. کنایه از اینکه این همّ و غمّ که شرحش گذشت مثل بار سنگینی بود که بگرده کشیده باشی که پشت تو را خرد کرده بود و شکسته بود خداوند چنان تو را یاری کرد و این بار سنگین را از دوش تو برداشت دشمنان را خوار و ذلیل کرد و دینت را عظمت داد و گروندگان بتو را نصرت فرمود و برتری داد چه منت بزرگی خداوند بر پیغمبر و مسلمین گذارده که از قدرت بشر بیرون بود و همین نحو بعد از رحلت حضرت با این دشمن های زیاد داخلی و خارجی دین مقدس اسلام را چنان نگهداری کرده که هر چه رو بضعف میرود و در

هر قرنی یک مجدد مذهب مقدس شیعه را از علماء اعلام برانگیخته میکند و نگهداری در هر قرن و زمانی تا حضرت مهدی ظاهر شود و ریشه کفر و شرک و ضلالت را برکند و سرتاسر دنیا را اسلام پرکند و عظمت پیدا کند و ریشه ظلم و کفر و شرک و ضلالت برکند.

[سوره الشرح (۹۴): آیه ۴] .... ص : ۱۵۵

وَ رَفَعْنا لَکَ ذِکْرَکَ (۴)

و بلند کردیم و رفعت دادیم نام تو را. در دخول در اسلام شهادت برسالت تو را قرین شهادت بتوحید الهی قرار دادیم، در نماز شرط صحت نماز در تشهد در أذان و اقامه و در هر کجا که اسم شریفت برده شود دستور صلوات بر تو دادیم که در آیه شریفه میفرماید:

إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً احزاب آیه ۵۶. تو را افضل انبیاء قرار دادیم اوصیاء تو را افضل أوصیاء، امت تو را افضل امم، کتاب تو را افضل کتب، دین تو را افضل ادیان، بتو مقام محمود عنایت کردیم، تو را واسطه فیوضات بندگان قرار دادیم در معراج بمقام قاب قوسین او أدنی رساندیم، و شفاعت تو را در حق هر که بخواهی قبول کردیم، شفاعت کبری.

[سوره الشرح (۹۴): آیه ۵] .... ص : ۱۵۵

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً (۵)

پس محققا با هر مشکلی یک آسانی هست.

صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت

البته تا رعیت زحمت نکشد زمین نکند خار و خس را بیرون نکند کشت نکند آبیاری نکند مواظبت نکند محارست نکند حاصل بدست نمیآورد، تاجر تا زحمت نکشد تجارت نکند نفع بدست او نمیرسد، کارگر تا زحمت کار را تحمل نکند مزد نمیگیرد، و صانع تا صنعت خود را بزحمت انجام ندهد نتیجه نمیگیرد و هکذا خداوند حکیم و عادل است و تمام کارهای او از روی حکمت و مصلحت و بجا و بموقع است بی جهت یکی را بالا نمیبرد و نفع نمی بخشد و یکی را خوار و خفیف نمیکند:

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها اسراء آیه ۷. الدنیا مزرعه الاخره مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد،

الصبر مفتاح الفرج

، مراره الدنیا حلاوه الاخره و

حلاوه الدنیا مراره الاخره.

البته انسان تا تزکیه نفس نکند قلب خود را بنور ایمان و علم روشن نکند چشم قلب را باز نکند گوش قلب را شنوا نکند زبان قلب را گویا نکند کثافات اخلاق رذیله را از قلب دور نکند، قلب را از نجاسات معاصی پاک نکند اعضا، و جوارح را بزحمت عبادت و بندگی نیندازد تحمل مشاق روزگار را نکند نتیجه و فائده و ثمره نمیبرد. وجود مقدس پیغمبر که در تمام اینها سرآمد روزگار بود ایمانش از همه بالاتر اخلاقش: وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ قلم آیه ۴، فَبِما رَحْمَهٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ کُنْتَ فَظًّا غَلِیظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِکَ آل عمران آیه ۱۵۹. اعبد ناس بود، اشجع و ازهد ناس که حتی امیر المؤمنین (ع) میفرماید:

با آن شجاعت که داشت که: هر موقع در جهاد کار سخت میشد پناه میبردیم به پیغمبر که قوت قلب او از همه بیشتر بود حتی دارد که:

(عرض علیه مفاتیح الدنیا فلم یقبلها)

و هر چه بگوئیم کم گفته ایم که در تمامی عمرش یک ترک اولی از او صادر نشد البته مورد این عنایات و تفضلات میشود بلکه آنچه خداوند متعال باو تفضل و عنایت فرموده از حد فهم ما بیرون است خدا میداند و او. سپس برای تاکید این امر تکرار میفرماید:

[سوره الشرح (۹۴): آیه ۶] .... ص: ۱۵۶

إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً (۶)

ببینید که حضرتش در چه درجه عسر بود از اول آمدنش در دنیا و یتیمی او و گرفتار یک دنیا کافر و مشرک که دوره جاهلیت بود، سپس بچه مقاماتی نائل شد بالاخص در دوره ظهور و دوره رجعت و فردای قیامت.

[سوره الشرح (۹۴): آیه ۷] .... ص: ۱۵۶

فَإِذا فَرَغْتَ فَانْصَبْ (۷)

بعضی گفتند: پس زمانی که فارغ شدی از فرائض پس اقدام کن در دعاء و طلب حاجت که در اخبار داریم دعاء بعد فرائض سریع الاجابه است، بعضی گفتند: بعد از اداء فرائض قیام کن بر نماز شب که میفرماید: أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ- الی قوله- وَ مِنَ اللَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَهً لَکَ ... الایه بنی اسرائیل آیه ۷۸ و ۷۹. و اقوال دیگری هم گفتند لکن آنچه بنظر میرسد:

(فَإِذا فَرَغْتَ) از جهاد با کفار و این که فتح و پیروزی نصیب شما شد و از شر کفار نجات پیدا کردی:

(فَانْصَبْ) ببیان احکام و دعوت برسالت و بنصب خلافت امیر المؤمنین یعنی نصب کن علی را بر خلافت و این پس از فراغ از حجه الوداع بود که حضرت دیگر از شر کفار راحت شده بود مأمور شد در غدیر خم که دیگر مسلمین متفرق میشدند به اینکه علی (ع) را نصب فرماید بر خلافت و وصی خود قرار دهد.

[سوره الشرح (۹۴): آیه ۸] .... ص: ۱۵۷

وَ إِلی رَبِّکَ فَارْغَبْ (۸)

نظر به اینکه حضرت میدانست به اینکه در میان مسلمین منافقین هستند و بسیاری از اینها با علی (ع) خوش بین نیستند میفرماید: خداوند تو را حفظ میکند تو توجه بخدا داشته باش و بدستورات او عمل فرما.

تنبیه: پس از این بیان در وقت سحر ملهم شدم بمعنایی که اظهر جمیع معانی باشد و آن این است که:

«اذا فرغت»

از تبلیغ احکام و مواعظ و نصایح و بشارات و انذارات و آنچه باید برسالت خود عمل کنی و چیزی فروگذار نکردی پس بجای خود باید خلیفه و جانشین نصب کنی و اگر خوف داری پس توجه کن بخدا و پناه ببر باو تو را حفظ میفرماید چنانچه مفاد آیه شریفه است: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ مائده آیه ۶۷. شرحش در محلش بیان شده هذا ما عندنا و اللَّه خیر حافظا و اللَّه علیم خبیر.

هذا آخر تفسیر سوره الانشراح و یتلوه ان شاء اللَّه تعالی تفسیر سوره التین و بقیه السور. و الحمد لولیه و الصلاه لرسوله و آله، و اللعن علی اعدائه و انا العبد عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره التین .... ص : ۱۵۸

اشاره

بعد الحمد و الصلاه الکلام فی فضل هذه السوره: از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع):

(من قرء و التین فی فرائضه و نوافله اعطی من الجنه حیث یرضی ان شاء اللَّه تعالی)

و از پیغمبر (ص) روایت شده مرسلا که فرمود:

(من قرأها اعطاه اللَّه خصلتین العافیه و الیقین ما دام فی دار الدنیا فاذا مات اعطاه اللَّه من الاجر بعدد من قرأ هذه السوره صیام یوم)

و اخبار دیگری هم روایت شده که اگر بر طعام قرائت شود از مضراتش مصون میشود و کتب اللَّه له من الاجر ما لا یحصی.

[سوره التین (۹۵): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۱۵۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ التِّینِ وَ الزَّیْتُونِ (۱) وَ طُورِ سِینِینَ (۲) وَ هذَا الْبَلَدِ الْأَمِینِ (۳)

قسم بتین و زیتون و طور سینا و این بلد امین. تین در لغت بزبان فارسی انجیر است، و زیتون که روغن آن را میگیرند، و طور سینین طور سینا که خداوند با موسی تکلم فرمود، و بلد امین مکه معظمه است که محل امن است.

(وَ التِّینِ) از ابی ذر روایت کرده اند از پیغمبر اکرم فرمود:

(لو قلت ان فاکهه نزلت من الجنه لقلت هذه هی لان فاکهه الجنه بلا عجم فکلوها فانها تقطع البواسیر و تنفع من النقرس)

نقرس درد و ورم است که در مفاصل قدمها و در انگشت پاها در استخوان احداث میشود که باز و بسته نمیشود چون در گوشت نیست، و انجیر پوست و هسته ندارد و بمقدار یک لقمه است.

(وَ الزَّیْتُونِ) که از ابتداء نرسیده و کال بودن آن تا روغن زیتون چه اندازه فوائد دارد.

(وَ طُورِ سِینِینَ) که طور سینا باشد که خداوند با موسی تکلم فرمود که میفرماید:

وَ نادَيْناهُ مِنْ جانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْناهُ نَجِيًّا مریم آیه ۵۲.

وَ هـذَا الْبَلَـدِ الْأَمِينِ مکه معظمه که محـل امن است حـتی صـید حرم حرام است حـتی قاتـل اگر پنـاه بحرم آورد نمیتوان آن را کشت. این ظاهر آیات.

و اما اخبار وارده از ائمه اطهار در بعضـی تین و زیتون را بحضرت حسن و حسین تفسیر کرده اند و طور سینین بامیر المؤمنین و هـذا البلد الامین پیغمبر اکرم، و در بعض اخبار تین را بمدینه طیبه و زیتون را به بیت المقدس و طور سـینین را بکوفه که نجف اشرف باشد و هذا البلد الامین را بمکه معظمه تفسیر فرموده، و در بعض اخبار بلد امین را بائمه علیهم السلام تفسیر فرموده.

اقول: میتوان گفت که این اخبار اشاره ببواطن قرآن دارد که در اخبار دارد:

قرآن هفتاد بطن دارد منافات با ظاهر آیات ندارد.

[سوره التین (۹۵): آیه ۴] .... ص : ۱۵۹

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی أَحْسَنِ تَقْوِیمٍ (۴)

جواب قسم است میفرمایـد: هر آینه بتحقیق خلق فرمودیم انسان را به- نیکوترین وضع مسـتوی القامه و تمام اجزاء بدن او را از چشم و گوش و دست و پا و سایر اجزاء بـدن را نیکو قرار دادیم و قوت نطق باو دادیم که در تعریف انسان گفتند حیوان ناطق که فصـل ممیز او از سایر حیوانات نطق است که آنها را صامت میگوینـد، و عقل و شـعور و ادراک و فهم و قوت و قـدرت باو دادیم و تمـام وسائل سـعادت را تکوینا و تشـریعا بر او آماده کردیم لکن این انسان دو صـنف شدنـد یک صـنف اگر در مقام تحصـیل سـعادت برآمدند و از این وسائل بهره برداری کردند از تمام مخلوقات عالم بالا میزنند حتی از ملائکه، و اگر پشت پا زدنـد و در شـقاوت سـیر کردنـد از تمام مخلوقات پست تر میشونـد حتی از شـیاطین و خداونـد این دو صـنف را در مسـتثنی و مستثنی منه بیان میفرماید:

[سوره التین (۹۵): آیه ۵] .... ص : ۱۵۹

ثُمَّ رَدَدْناهُ أَسْفَلَ سافِلِینَ (۵)

پس برگردانیدیم او را بپائین ترین پائین ها. آنکه پشت پا زد و خود را از قابلیت سـعادت انداخت در شرک و کفر و ضلالت و طغیان و عصیان و فسق و فجور و صفات خبیثه

و اعمال سیئه سیر داد قعر جهنم پست ترین عقبات آن جایگیر میشود که اسفل سافلین است.

[سوره التین (۹۵): آیه ۶] .... ص : ۱۶۰

إِلاَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ (۶)

که در طریق سعادت سیر کرد و تمام اجزاء خود را بکار بست و از تمام آنها بهره برداری نمود از عقل و ادراک و قوی و چشم و گوش و دست و پا و اجزاء داخلیه و اسباب خارجیه از پیروی قرآن و رسولان و ائمه هدی.

فَلَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ پس از برای آنها اجری است بدون منت این آنچه بنظر میرسد. و اما مفسرین بعضی گفتند: احسن تقویم زمان رشد انسان است و اسفل سافلین زمان شیخوخت است که تمام قوای ظاهریه و باطنیه او ضعف پیدا میکند بعضی گفتند: احسن صورت در حال شباب احسن تقویم است و اقبح صورت در حال شیخوخت اسفل سافلین است.

اقول: در این خصوصیات مؤمن و کافر چندان تفاوتی ندارند و استثناء معنی ندارد و شیخوخت اسفل سافلین نیست آدم ابو البشر هزار سال عمر کرد، حضرت نوح گفتند دو هزار و پانصد سال عمر کرد بسیار از انبیاء و صلحاء و مؤمنین عمر طولانی داشتند و همچنین بسیاری از کفار و ظلمه و فساق در سن جوانی بدرک واصل شدند و مؤمن در هر حالی قرب و مقامش بیش از پیش میشود حدیثی از پیغمبر (ص) نقل میکنند که فرمود: (المولود حتی یبلغ الحنث- یعنی البلوغ- ما عمل من حسنه کتب لوالدیه فان عمل سیئه لم تکتب علیه و لا علی والدیه، فاذا بلغ الحنث و جری علیه القلم امر اللّه الملکین الذین معه یحفظانه و یسددانه، فاذا بلغ اربعین سنه فی الاسلام آمنه اللّه من البلایا الثلاث الجنون و الجذام و البرص فاذا بلغ خمسین خفف اللّه حسابه، فاذا بلغ ستین رزقه اللّه الانابه الیه فیما یجب، فاذا بلغ سبعین أحبه اهل السماء، فاذا بلغ ثمانین کتب اللّه حسناته و تجاوز عن سیئاته. فاذا بلغ تسعین غفر اللّه له ما تقدم من ذنبه و ما تأخر و شفعه فی اهل بیته و کان اسمه اسیر اللّه فی الارض، فاذا بلغ ارذل العمر لکیلا یعلم بعد علم شیئا کتب اللّه له بمثل ما کان یعمل فی صحته من الخیر و ان

عمل سیئه لم تکتب علیه.

اقول: ظاهرا مراد این باشد که سیئاتی که از روی ضعف عقل و نقصان تمیز باشد، و مراد از اجر غیر ممنون بعضی گفتند: غیر منقوص یعنی از اجرش کسر نمیگذاریم بعضی گفتند: غیر مقطوع یعنی اجر او را قطع نمیکنیم بدون حساب باو اجر میدهیم بعضی گفتند: غیر مکدر که باعث همّ و غمّ او شود و این حدیث بسیار موجب امیدواری است لکن سند معتبری ندارد.

[سوره التین (۹۵): آیه ۷] .... ص: ۱۶۱

فَما یُکَذِّبُکَ بَعْدُ بِالدِّینِ (۷)

این آیه را دو نحوه تفسیر کردند یک نحوه اینکه خطاب به پیغمبر (ص) باشد که پس از این همه بیانات و براهین و معجزات و ادله و حجج کی تو را تکذیب میکند بدین مقدس اسلام یعنی چه سبب شده که تو را تکذیب میکند هیچ منشأی ندارد جز قساوت قلب و سیاهی دل و کبر و نخوت و حب دنیا و هوای نفس و تقلید آباء و متابعت اکابر و اشباه اینها که در آیات بسیار اشاره دارد.

نحوه ثانیه اینکه خطاب بانسان باشد که در آیه قبل فرمود: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی أَحْسَنِ تَقْوِیمٍ و مراد مستثنی منه باشد که فرمود: ثُمَّ رَدَدْناهُ أَسْفَلَ سافِلِینَ که چه سبب شده ای انسان با این همه الطافی که خدا در حق تو کرده که تو را در احسن تقویم خلق فرموده و تمام وسائل سعادت را تکوینا و تشریعا برای تو آماده کرده عقل و شعور و ادراک و قوای ظاهریه و باطنیه بتو داده و انبیاء و رسل فرستاده و کتاب نازل فرموده و راه سعادت و شقاوت را بتو نشان داده چه شده که تکذیب میکنی بروز جزاء و قیامت که یوم الدین است و مراد از دین جزاء است که میفرماید در حدیث: (الناس مجزیون بأعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر) و در قرآن میفرماید: فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸.

[سوره التین (۹۵): آیه ۸] .... ص: ۱۶۱

أَ لَیْسَ اللَّهُ بِأَحْکَمِ الْحاکِمِینَ (۸)

در باب حکومت و قضاوت باید باقرار طرف باشد بلکه بسا بیک اقرار هم نمیشود حکم کرد باید چهار مرتبه اقرار کند یا بینه دو شاهد عادل و بسا چهار شاهد لازم دارد

آنهم در شهادت باید حسی باشد شهادت علمی کافی نیست یا به یمین آنهم بسا یک قسم کافی نیست بسا پنج قسم باید باشد که میفرماید:

وَ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ ثُمَّ لَمْ یَأْتُوا بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمانِینَ جَلْدَهً وَ لا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهادَهً أَبَداً وَ أُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ نور آیه ۴. که حد قذف است حتی اگر سه شاهد باشند آنها را هم باید حد زد، و میفرماید: وَ الَّذِینَ یَرْمُونَ أَزْواجَهُمْ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ شُهَداءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهادَهُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِینَ وَ الْخامِسَهُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَیْهِ إِنْ کانَ مِنَ الْکاذِبِینَ وَ یَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْکاذِبِینَ وَ الْخامِسَهَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَیْها إِنْ کانَ مِنَ الصَّادِقِینَ نور آیه ۶ الی ۹. خداوند متعال فردای قیامت در محکمه عدل با اینکه بجمیع خفایای قلبی عالم است در باب محکمه باقرار و مدرک و شاهد حکم میفرماید، اما اقرار اعضاء و جوارح لسان ید رجل پوست بدن اقرار میکنند بآنچه از آنها صادر شده: یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَیْدِیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ نور آیه ۲۴ و میفرماید: حَتَّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ فصلت آیه ۲۰. و اما شهود ملکین و ملائکه حفظه و انبیاء و ائمه اطهار که در آیات شریفه صراحت دارد، و اما مدرک نامه عمل که: لا یُغادِرُ صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا یَظْلِمُ رَبُّکَ أَحَداً کهف آیه ۴۹. لذا میفرماید:

أَ لَیْسَ اللَّهُ بِأَحْکَمِ الْحاکِمِینَ هر کس را بجزاء خود میرساند خیر باشد یا شر

سوره العلق .... ص: ۱۶۲

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱] .... ص: ۱۶۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ (۱)

اما الکلام فی فضلها: اکثر مفسرین گفتند: این سوره اولین سوره است که بر

پیغمبر نازل شده بعضی گفتند: سوره مدثر، بعضی گفتند: سوره حمد که فاتحه الکتاب نامیده شده، و این سوره از سور عزائم است که سجده واجبه دارد مثل سوره سجده و فصلت و النجم و از این جهت در نماز جایز نیست قرائت آنها و همچنین در حال جنابت و حیض و سایر احداث کبار، و در فضل آن از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ فی یومه او لیلته اقرأ باسم ربک ثم مات فی یومه او فی لیلته مات شهیدا و بعثه اللَّه شهیدا و احیاه شهیدا، و کان کمن ضرب بسیفه مع رسول اللَّه (ص)

و اخباری برای حفظ مال از سارق و حفظ از خطرات دریا در کشتی، و دارد که ثواب قرائت تمام سور مفصلات را دارد.

اقْرَأْ یعنی خدا را باسماء مقدسه باید خواند چنانچه میفرماید: سَبِّحِ اسْمَ رَبِّکَ الْأَعْلَی و میفرماید: قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ أَیًّا ما تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی بنی اسرائیل آیه ۱۱۰، وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی فَادْعُوهُ بِها اعراف آیه ۱۸۰ و از این جهت در هر کاری باید اولا بسم اللَّه گفت که فرمودند:

(کل امر ذی بال لم یبدا ببسم اللَّه فهو ابتر)

و لذا در اوائل هر سوره بسم اللَّه دارد، در شروع بطعام بسم اللَّه، در ذبیحه اگر بدون بسم اللَّه باشد میته میشود، در شروع بجماع در نطفه اثر دارد، و بسیاری از موارد دیگر. و بالجمله انسان باید از ذکر غافل نباشد و بزرگترین عبادات است که میفرماید: اتْلُ ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ وَ أَقِمِ الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ وَ لَذِکْرُ اللَّهِ أَکْبَرُ عنکبوت آیه ۴۵.

بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ تمام ممکنات از صدر اول نور مقدس نبوی تا ماده- المواد معدوم صرف بودند (کان اللَّه و لم یکن معه شی ء) از نیستی بهستی آورد بصرف ایجاد که (خلقت الاشیاء بالمشیه و خلقت المشیه بنفسها) «خالق کل شی ء و هو علی کل شی ء قدیر» و در میان مخلوقات خلقت انسان عجیب تر است که گفتند اعجوبه الدهر است:

تو خود یک چیزی و چندین هزاری دلیل از خویش روشنتر نداری

لذا میفرماید:

[سوره العلق (۹۶): آیه ۲] .... ص : ۱۶۴

خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ (۲)

مراد بنی آدم است زیرا آدم از علق خلق نشده از تراب و طین بوده و بسیاری از حیوانات تکوینی هستند، و علق خون بسته است آنهم مراتبی طی کرده تا علقه شده و پس از علقه مراتبی طی کرده تا انسان شده، و اعجب از همه آنها اینکه روح مجرد انسانی که نه مکان دارد و نه مشاهده میشود چه نحوه تعلق باین بدن عنصری گرفته و باو قابلیت تمام کمالات و استعدادات و تمام فیوضات را داده که از ملک بالاتر رود که فرمودند:

(الملائکه خدام شیعتنا)

و مجرد این قابلیت و استعداد کافی بر ترقیات و تعالی نیست باید اسبابی و وسائلی خداوند باو عنایت کند و او هم بکار زند تا بمقام فعلیت رسد، و بزرگترین وسائل و اسباب این قرآن مجید است که: يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ بنی اسرائیل آیه ۹. و ارسال رسل و بیان احکام و مواعظ و نصایح و بیان عقاید و اعطای عقل و قوای جسمانی و روحانی که بکار زند.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۳] .... ص : ۱۶۴

اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳)

تکرار اقرأ تکرار نیست برای تأکید بلکه اقرأ اول برای توجه بخدا و معرفت باو و آثار قدرت او و اینکه همیشه بیاد خدا و ذکر خدا و عدم غفلت که میفرماید:

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْراً كَثِيراً وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا احزاب آیه ۴۱ و ۴۲. و دوم برای تلاوت قرآن و بیان احکام وظائف دینی.

وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ خداوند هم تو را تأیید میفرماید و حفظ میکند و هم قرآن را نگهداری میفرماید تا دامنه قیامت که میفرماید: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آیه ۹. و خداوند بر بندگانش کرم فرمود آنچه بآنها عنایت کرده.

کرمش نامتناهی نعمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود

احدی هیچگونه طلبی از خدا ندارد آنچه باو عنایت شده از روی تفضل و رحمت و کرم است:

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

تمام وسائل عبادت و سعادت و رستگاری و هدایت را بر او فراهم فرموده و

اعظم آنها همین قرآن است که میفرماید: إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ اسراء آیه ۹. و این اعلی درجه کرم است که میفرماید: اقْرَأْ وَ رَبُّکَ الْأَکْرَمُ احدی قدرت بر کوچکترین تفضلات او ندارد.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۴] .... ص : ۱۶۵

الَّذِی عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴)

آن خدایی که تعلیم فرمود بقلم. مفسرین اقوال زیادی دارند در تفسیر این جمله و ما قبل از نقل آنها آنچه بنظر نزدیکتر است تذکر میدهیم و آن این است که خداوند لوح و قلم را خلق فرمود و امر شد بقلم که در لوح بنویسد آنچه در عالم از بدو خلقت الی انقضاء خلقه واقع میشود، و این لوح محفوظ است که تغییر پذیر نیست و علم ملائکه و انبیاء در همان عالم بتوسط این قلم و لوح بوده و این غیر از لوح محو و اثبات است که جز خودش احدی نمیداند، و اولین نزول قرآن در همین لوح بتوسط همین قلم ثبت شده و اولین مشاهد این لوح نور مقدس پیغمبر اکرم بوده که میفرماید:

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج آیه ۲۱ و ۲۲.

و اما مفسرین گفتند: خداوند علم کتابت را تعلیم انسان کرده که بتوسط قلم بر صفحات مقاصد قلبی خود را اظهار کند، و اول کسی که علم کتابت را پیدا کرد آدم بود، و بعضی گفتند ادریس بود.

اقول: بنا بر این معنی آنچه خدا تعلیم فرمود علم کتابت است و علم کتابت بقلم نبوده انسان پس از آنکه باو علم کتابت افاضه شد او مقاصد خود را بقلم تعلیم میکند و آیه میگوید. خداوند بقلم تعلیم فرمود این اولا، و ثانیا انسان مقاصد خود را منحصر نیست که بقلم اظهار کند چه بسیار بزبان اظهار میکند که قوه ناطقه باو عنایت شده که در تعریف انسان گفتند: حیوان ناطق نگفتند حیوان کاتب، و چه بسیار باشاره مقاصد خود را اظهار میدارد چنانچه انسان لال با اشاره بیان میکند، و چه بسیار نفس اعمال و افعال کاشف از بواطن و مقاصد انسان است، بعضی گفتند:

ثبات دین و تعلیم غائبین و تعلیم غیر موجودین بکتاب است مثل صحف انبیاء و تورات و زبور و انجیل و کتب اخبار و احکام و اخلاق که علماء اعلام نوشته اند شکر اللَّه سعیهم

و تمام اینها بقلم بوده.

اقول: اولا کتب آسمانی مثل صحف انبیاء و کتب اربعه را خدا بقلم ننوشته همین نحو مکتوبا یا مثل قرآن مقروءا نازل شده، ثانیا تعلیم بکتاب است نه بقلم.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۵] .... ص : ۱۶۶

عَلَّمَ الْإِنْسانَ ما لَمْ یَعْلَمْ (۵)

انسان در ابتداء امر جاهل صرف است وَ اللَّهُ أَخْرَجَکُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ لا تَعْلَمُونَ شَیْئاً وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَهَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ نحل آیه ۷۸، و گفتند: العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء، و از امیر المؤمنین است فرمود:

(العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان)

عرض کردند پس اینکه در معاویه است چیست؟

فرمود: نکری و شیطنت. و گفتند: العلوم ثلاثه آیه محکمه و سنه قائمه و فریضه عادله، و اشرف صفات انسانی علم است و بدترین صفات جهل است چه جهل بسیط و چه جهل مرکب که بدتر از جهل بسیط است، و شرافت علم موقعی است که مقرون با عمل باشد و الا عالم بی عمل و چشمه بی آب یکی است. بلکه بدتر از جهل است.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۶] .... ص : ۱۶۶

کَلَّا إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی (۶)

نه چنین است بدرستی که انسان هر آینه طغیان میکند، طغیان و سرکشی سرپیچی و زیاده روی در کفر و ظلم و فساد و معاصی است و منشأ آن کبر و نخوت و بزرگ منشی و حب جاه و ریاست و مال و منال و رتبه و مقام و هوای نفس و شهوترانی و سبب تمام اینها جهل است بالاخص جهل مرکب، و قساوت و سیاهی دل است و مراد از انسان نوع بشر است که در اسم اسم انسان روی خود گذارده و الا در حقیقت و باطن از حیوان پست تر است چنانچه میفرماید: وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ اعراف آیه ۱۷۹. بلکه اگر پرده از روی چشم برداشته شود در همین دنیا مشاهده میکند که یک مشت سگ و خوک و بوزینه و ببر و پلنگ و خرس و اشباه آنها بهم ریخته و نام خود را انسان گذارده چنانچه حضرت صادق (ع) پرده از روی چشم ابی بصیر پس کرد دید یک جمعیت از این نمره حیوانات دور کعبه چرخ

میزنند و تک تک آدم میان آنها طواف میکند. ولی این طغیان در وقتی است که خود را مستغنی بداند.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۷] .... ص : ۱۶۷

أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی (۷)

اینکه فریب مال و دولت و ثروت و ریاست و عشیره و اتباع را بخورد و خود را مستغنی بداند از خدا و بگوید العیاذ باللّه: خدا قدرت ندارد که کوچکترین آسیبی و خللی بمن وارد کند مثل فرعون و نمرود و شداد و هزارها بلکه ملیاردها اشباه اینها هر چه باو موعظه کنند تأثیری نمی بخشد و خود را فعّال ما یشاء میپندارد.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۸] .... ص : ۱۶۷

إِنَّ إِلی رَبِّکَ الرُّجْعی (۸)

محققا بازگشت او است بسوی پروردگار تو. از همان موقع که اجلش میرسد و تمام آنچه در دست او بود گرفته میشود تا وارد صحرای محشر شود با دست خالی که میفرماید: وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ وَ تَرَکْتُمْ ما خَوَّلْناکُمْ وَراءَ ظُهُورِکُمْ وَ ما نَری مَعَکُمْ شُفَعاءَکُمُ الَّذِینَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِیکُمْ شُرَکاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَیْنَکُمْ وَ ضَلَّ عَنْکُمْ ما کُنْتُمْ تَزْعُمُونَ انعام آیه ۹۴. و آنجا خطاب میرسد به ملائکه عذاب: خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِیمِ ذُقْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْکَرِیمُ إِنَّ هذا ما کُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ دخان آیه ۴۷ الی ۵۰. و نیز خطاب میرسد: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۲. و امثال این آیات. و بالجمله بدانند که بازگشت آنها فردای قیامت در محکمه الهی است.

[سوره العلق (۹۶): آیات ۹ تا ۱۰] .... ص : ۱۶۷

أَ رَأَیْتَ الَّذِی یَنْهی (۹) عَبْداً إِذا صَلَّی (۱۰)

آیا میبینی کسی که نهی میکند بنده ای را زمانی که نماز میگذارد. اولا نماز بزرگترین عبادات واجبه است و آیات و اخبار در فضیلت او بسیار است که در بسیاری از آیات امر بنماز شده و مدح کسانی که اقامه نماز میکنند و در اخبار که فرمودند:

(الصلاه عمود الدین)

(من لا صلوه له لا دین له)

(الصلاه معراج المؤمن)

(عنوان صحیفه المؤمن الصلاه)

(الصلاه قربان کل تقی)

(اول ما يحاسب به العبد يوم القيامه الصلاه

ص: ۱۶۷

ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت رد ما سواها)

(الصلاه خیر موضوع من شاء استقل و من شاء استکثر)

و غیر اینها.

و ثانیا ترک صلوه از گناهان بسیار بزرگ است بلکه اگر از روی استخفاف باشد کفر است که گفتند: تارک الصلاه کافر، و اول عقوبت اهل جهنم عقوبت ترک نماز است که از آنها میپرسند چه سبب شده که شما را بجهنم آوردند: یَتَساءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِینَ ما سَلَکَکُمْ فِی سَقَرَ قالُوا لَمْ نَکُ مِنَ الْمُصَلِّینَ ... الآیات مدثر آیه ۴۰ الی ۴۳. و امروز در جامعه ما تارک الصلاه بسیار هستند شاید کمتر خانه ای باشد که در آن تارک الصلاه نباشد، و مثل ترک صلوه است تضییع صلوه که عقوبتش بسیار است پانزده عقوبت دارد که ششم آنها بی دین از دنیا رفتن است، و نماز در حق صاحبش نفرین میکند

(ضیعتنی ضیعک اللّه).

و ثالثا بدتر از تارک الصلاه و ضایع الصلاه کسانی که دیگران را هم نهی میکنند از نماز و اینها هم امروز بسیارند و این علاوه از عقوبت خود عقوبت آنها را هم دارد که میفرماید:

أَ رَأَیْتَ الَّذِی یَنْهی یعنی شدت عذاب او را در قیامت.

عَبْداً مفعول ینهی است.

إِذا صَلَّی اگر هزار معصیت بکند او را نهی نمیکند ولی از نماز او را نهی میکند. و بالجمله در اهمیت نماز همین بس که مشتمل بر عبادات زیادی هست که اولا طهارت بدن لازم دارد و طهارت لباس و طهارت از حدث مثل وضو یا غسل یا تیمّم یا دو از اینها یا هر سه. و ثانیا حلیت لباس و مکان و توجه در پیشگاه احدیت و قصد خلوص و قربت و امتثال امر الهی و اطاعت فرمان ربوبی، و مشتمل بر اذکار شریفه از تکبیر و تسبیح و تهلیل و تحمید، و بر تلاوت قرآن مجید بالاخص سوره حمد و توحید و قدر، و بر دعا و خواستن حوائج از خدا در قنوت و ذکر شهادتین که محقق اسلام است و ذکر شریف صلوات بر محمد و آل او (ص)، و سلام به پیغمبر و ملائکه و عباد صالحین و رکوع و سجود و قیام و قعود بالاخص اگر در اول وقت باشد و بجماعت باشد و در مساجد

باشد، و تعقیب و تسبیح فاطمه (ع) و غیر اینها که یک کتاب مفصل میخواهد که در اطراف آن نوشته شود، و بقدری اهمیت دارد که از احدی در هیچ حالی ساقط نمیشود (الصلاه لا تسقط بحال) حتی غریق و حریق و مهدوم علیه و مریض و لو مرض سخت باشد.

[سوره العلق (۹۶): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص : ۱۶۹

أَ رَأَیْتَ إِنْ کانَ عَلَی الْهُدی (۱۱) أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوی (۱۲)

یعنی آن عبدی که نماز میگذارد و او را نهی میکند آن انسان طاغی از نماز آیا می بینی آن عبد نمازگزار بر طریق هدایت باشد یا آمر بتقوی باشد.

هدایت مقابل ضلالت است و آن صراط مستقیم است که در عقائد معتقد بجمیع عقائد حقه باشد بدون شک و ریبی و انکار ضروری و بدعتی که ایمان کامل باشد و در اخلاق متخلق بجمیع اخلاق حمیده و متصف بجمیع صفات حسنه و ملکات فاضله، و در اعمال بعبادت و بندگی او کوتاهی نداشته باشد بعلاوه آمر بتقوی باشد چه تقوی از عقائد فاسده از شرک و کفر و ضلالت و چه از صفات خبیثه و ملکات رذیله، و چه تقوای از معاصی الهیه و از ترک فرائض شرعیه که مراتب تقوی را مکرر بیان کرده ایم که فرد اجلی او وجود مقدس حضرت رسالت بود که چون قیام بنماز میکرد این مشرکین بخصوص ابو جهل که گفتند شأن نزول این آیات در مورد او بوده میآمدند و مزاحمت و ممانعت میکردند و تقلید او را در میآوردند و او را مسخره و استهزاء میکردند و امیر المؤمنین را ضربت در حال نماز بر فرق مبارکش میزدند، و ابی عبد اللّه را در حال نماز تیر باران میکردند بلکه در گودال قتلگاه در حال نماز شمشیر و نیزه و چوب و سنگ میزدند (فرقه بالسیوف و فرقه بالرماح و فرقه بالاخشاب و الحجاره) و مثل حضرت کاظم را در حال نماز گرفتند و بردند و اسیر کردند تا اینکه حضرتش را زیر غل و زنجیر و حبس تاریک بزهر جفا شهید کردند.

و امروز علماء و مؤمنین را بنماز و مسجد و عبادت مسخره میکنند و تقلید آنها را در می آورند و آنها را امّل و کهنه پرست میشمارند باشد تا بجزای خود برسند.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۳] .... ص : ۱۶۹

أَ رَأَیْتَ إِنْ کَذَّبَ وَ تَوَلَّی (۱۳)

آیا مشاهده میکنی اینکه تکذیب میکند و اعراض میکند. که حضرت رسالت

هر چه آنها را دعوت بتوحید و رسالت خود میفرمود او را کاذب و ساحر و مجنون و مفتری میگفتند و قرآنش را افتراء میپنداشتند که میفرماید: وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۰. و امروز هم بسیاری از این متجددین کتب دینی مثل کتب اربعه اخبار کافی و من لا یحضر و تهذیب و استبصار و کتب احکام و کتب عقائد را دور انداختند و تکذیب میکنند و از آنها اعراض میکنند یفرون من العلماء فرار الغنم من الذئب.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۴] .... ص: ۱۷۰

أَ لَمْ یَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ یَرى (۱۴)

آیا نمیداند به اینکه خداوند میبیند: إِنَّ اللَّهَ بَصِیرٌ بِالْعِبادِ بصیر بودن خدا نه بآلات و اسباب است بلکه از شئون علم است یعنی عالم بجمیع دیدنی ها است که چند صفت است از شئون علم است سمیع یعنی عالم بمسموعات است حکیم است عالم بحکم و مصالح است خبیر است عالم بجمیع قضایا است مدرک است عالم بجمیع مدرکات، و علم عین ذات است مثل قدرت و حیاه و سایر صفات کمال و غیر متناهی است حتی علم ذات بذات. آیا این انسان نمیداند که خداوند بتمام افعال او و نیات او و قلب او و باطن او و ظاهر او خبیر است و می بیند، اگر میداند و مع ذلک مرتکب میشود العیاذ خدا را کوچکترین افراد میداند و اگر نمیداند پس منکر علم خدا است و کافر است.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۵] .... ص: ۱۷۰

کَلَّا لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ لَنَسْفَعاً بِالنَّاصِیَهِ (۱۵)

نه چنین است هر آینه اگر منتهی نشد و دست برنداشت و تائب نشد هر آینه Šر...Øاو را بناصیه که گیسوان جلو او باشد یعنی میگیریم گیسوان او را و میکشیم او را رو بجهنم.

(کَلَّا لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ) استفاده میشود که اگر منتهی شد و توبه کرد و دست برداشت توبه او را قبول میکنیم او را عفو میکنیم و میآمرزیم که اگر کافر و منافق و مشرک است اسلام آورد که گفتند:

(الاسلام یجب ما قبله)

و اگر ضال بود هدایت شد و ایمان آورد و اگر فاسق و فاجر بود صالح و متقی شد لکن این توبه و منتهی شدن باید قبل از معاینه مرگ و حال احتضار باشد زیرا میفرماید: وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ

يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ ... الایه نساء آیه ۱۸.

و در حدیث است:

(التوبه قبل المعاینه)

و اگر منتهی نشد و با کفر از دنیا رفت و در توبه بروی او بسته شد که میفرماید: وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ أُولئِکَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً تتمه آیه قبل.

تنبیه: اگر بی توبه از دنیا رفت و لکن با ایمان بود امید مغفرت و عفو و شفاعت در او میرود ولی نه اینکه بگوید من ایمان دارم هر چه بکنم امید مغفرت دارم زیرا خطر بسیاری از معاصی این است که نزدیک رفتن در همان حال نزع ایمانش برود یا باغوای شیطان یا سیاهی قلب یا جهات دیگر.

(لَنَسْفَعاً بِالنَّاصِیَهِ) سفع بمعنی جر و کشیدن است که مفاد «خذوه» است و ناصیه گیسوان جلوی روی است که ما تعبیر میکنیم بکاکل و زلف که چون آن را بگیرند هیچ قدرتی ندارد و این تنافی با آیه شریفه ندارد که میفرماید: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ الحاقه آیه ۳۰. زیرا جمع بین غل و اخذ بناصیه است مانعی ندارد.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۶] .... ص: ۱۷۱

ناصِیَهٍ کاذِبَهٍ خاطِئَهٍ (۱۶)

ناصیه دروغگوی خطاکار. نسبت دروغ و خطا بناصیه دادن با اینکه صاحب ناصیه کذاب و خاطئی بوده بمناسبت است مثل اینکه بگویی زبان تو و چشم تو و گوش تو دست تو پای تو عورت تو فلان عمل را بجا آورد چشمت دید گوشت شنید زبانت گفت پایت کجا رفت دستت چه کرد با اینکه اینها آلت بودند و فاعل خود انسان است و لذا فردای قیامت همین اعضاء شهادت میدهند بآنچه صاحب آنها بتوسط اینها مرتکب شده ولی نسبت فعل بهمین اجزاء داده شد که میفرماید:

الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ وَ تُکَلِّمُنا أَیْدِیهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ و نفرمود:

بما کان صاحبهم یکسب یس آیه ۶۵، و نیز میفرماید: یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَیْدِیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ نور آیه ۲۴. و ناصیه که گرفته شد تمام اعضاء و جوارح گرفته میشود لذا فرمود:

(کاذبه) کذب بر خدا و رسول و دین و قرآن و مقدسات دین.

(خاطئه) خطای آنها کفر و شرک و ضلالت و متابعت شیطان و متکبرین و هوای نفس است.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۷] .... ص: ۱۷۲

فَلْيَدْعُ نادِيَهُ (۱۷)

ناديه هم مجلس و هم کيش و هم مشرب است چنانچه در حق قوم لوط ميفرمايد:

وَ تَأْتُونَ فِي نادِيكُمُ الْمُنْكَرَ عنکبوت آيه ۲۹ که در خبر دارد در انجمنها که مجتمع ميشدند ضرطه ميدادند. پس ميخواند و دعوت ميکند رفقا و عشيره و اصحاب خود را که بيايند او را نجات دهند ولی احدی بفريادش نميرسد چنانچه ميفرمايد:

وَ يَوْمَ يَقُولُ نادُوا شُرَكائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ کهف آيه ۵۲. و نيز ميفرمايد: وَ قِيلَ ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ قصص آيه ۶۴.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۸] .... ص: ۱۷۲

سَنَدْعُ الزَّبانِيَةَ (۱۸)

ما هم زود بخوانيم زبانيه آتش را که بگير آن را. آتش شعله ميزند و او را ميربايد چنانچه در جای ديگر ميفرمايد: يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ق آيه ۳۰. و بالجمله جهنم و آتش و زبانيه و ساير عذابهای آن و بهشت و کليه نعم بهشتی شعور و ادراک دارند و مورد خطاب واقع ميشوند و اهل عذاب را بمقدار استحقاق عذاب ميکنند زايد بر آن نميکنند، و اهل بهشت را هم بمقدار قابليت ثواب می بخشند و کوتاهی نميکنند، و خداوند فرمان ميدهد ببهشت که هر که را بچه مقدار لذت بخش و بجهنم که هر که را بچه مقدار عذاب کند و ملائکه هم مأمور هستند که تا چه اندازه عذاب کنند.

[سوره العلق (۹۶): آیه ۱۹] .... ص: ۱۷۲

كَلَّا لا تُطِعْهُ وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ (۱۹)

نه چنين است اطاعت نکن آن انسان را که تو را نهی ميکند از صلوه و سجده کن در پيشگاه احديت و تحصيل قرب بمقام ربوبی باطاعت او و بنماز و سجده در مقابل عظمت پروردگار، و اين آيه شريفه سجده واجبه دارد که آنها چهار هستند که عزائم مينامند، و در روايت عبد اللّه بن سنان از حضرت صادق (ع) فرمود:

(العزائم:

الم تنزيل و حم سجده و النجم اذا هوی و اقرأ باسم ربک و ما عداها فی جميع القرآن

مسنون و لیس بمفروض).

اقول: اولا در شریعت اسلام سجده جایز نیست بر احدی سوی اللّه حتی بر انبیاء و ائمه اطهار حتی کسانی که مشرف میشوند بزیارت اعتاب مقدسه بوسیدن عتبه مانع ندارد ولی سجده و وضع جبهه بر عتبه جایز نیست. و اما در شرایع سابقه مانعی نداشته مانند سجده ملائکه بآدم و سجده یعقوب و پسران بیوسف، و سجده در شریعت اسلام پنج سجده است سجده نماز که در هر رکعت دو سجده و این دو با هم از ارکان نماز است و سجده فراموش شده که پس از سلام بدون انجام منافی باید قضا کرد، و سجده سهو که در پنج مورد واجب است: کلام بیجا سلام بیجا قیام بیجا تشهد فراموش شده سجده فراموش شده، و سجده شکر که در پنج مورد است: هر وقت موفق بعبادتی شد مثل نماز و غیر آن، و هر وقت نعمتی باو عنایت شد. و هر وقت بلائی از او دفع شد، و هر وقت متذکر نعم الهی شد، و هر وقت متذکر دفع بلیاتی از او شد، و سجده قرآن که در این چهار سور عزائم واجب است و در بقیه که امر بسجده دارد یا ذکر سجده میشود مسنون است که گفتند: در یازده مورد است که مجموعا پانزده مورد میشود و خلاصه آن:

اما سجده نماز علاوه بر آنچه در نماز شرط است باید هفت موضع بر زمین استقرار پیدا کند پیشانی دو کف دست دو سر زانو دو سر انگشت ابهام، و ذکر بخصوص یا یک ذکر کبیر سبحان ربی الاعلی و بحمده یا سه بار ذکر صغیر سبحان اللّه، و پیشانی باید بر ما یصح السجود علیها باشد زمین و آنچه از زمین روئیده میشود بشرط آنکه معادن و مأکول و ملبوس انسان نباشد، و از اجزاء حیوانات هم نباشد و همین شرائط در سجده فراموش شده هم معتبر است، و در سجده سهو ذکر مخصوص دارد، و بسیاری از این شرایط و تشهد و سلام، و در سجده شکر هر قدر بتواند طول دهد و ذکر بگوید و دعا کند و حاجت بطلبد و بسا ائمه چندین ساعت در حال سجده بودند مثل امیر المؤمنین و سید سجاد و موسی بن جعفر و سایر ائمه، و در سجده تلاوت اذکار مخصوص مستحبّ است باری بهترین حالات بنده در پیشگاه قرب الهی حال سجده است که در

این آیه اولا- امر فرمود بترک طاعت کفار که نهی از صلوه میکنند بلکه در هیچ امری نباید اطاعت آنها را کرد در مقابل اطاعت خدا و رسول و ائمه اطهار و منصوب از قبل آنها مثل والدین و زوج و علماء اعلام و آمرین بمعروف و ناهین از منکر و مولی و امثال آنها.

(کلا) یعنی هرگز چنین نیست که این انسان کافر میگوید:

(لا تُطِعْهُ) که نهی از صلوه میکند و ذکر صلوه از باب مثال است و الا این کفار و مشرکین و ضالین و فساق و فجار مؤمنین را نهی میکنند از اطاعت اوامر الهی و واجبات شرعی بالاخص از تحصیل علم دیانت و رجوع بکتب دینی و تشرف محضر علماء و وعاظ و آنچه که بر خلاف هوای نفس آنها است و با دنیای آنها مخالفت دارد.

(وَ اسْجُدْ) در پیشگاه الهی خاضع و خاشع شود و شکرگزار باشد بر نعمتهای الهی و امتثال اوامر او و اطاعت فرمان او. و بالجمله دین با دنیا سازش ندارد اینها دین را بدنیا فروختند و هوای نفس را مقدم بر دین دانستند: أَ رَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا فرقان آیه ۴۳ و ۴۴.

(وَ اقْتَرِبْ) قرب مکانی نیست قرب زمانی نیست ذات مقدس ربوبی احاطه قیّومیت دارد بجمیع ما سوی اللّه: وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ق آیه ۱۶. بلکه قرب معنوی است که مشمولیت تفضلات الهی باشد، و این قرب بچند امر حاصل میشود:

۱- بایمان و تحصیل معارف الهی هر چه ایمان قوی تر باشد و معرفت کاملتر باشد قربش بیشتر است تا بحدی که بحق الیقین برسد و آنچه در خور ممکن است و قابلیت دارد بمقام فعلیت برساند.

۲- بصفات حمیده و اخلاق فاضله و ملکات حسنه که فرمودند در حدیث:

(تخلقوا باخلاق اللّه)

آنهم هر یک از این صفات درجاتی دارد تا بدرجه اعلی آن برسد.

۳- بعبادت و بندگی هر چه بیشتر و بهتر و کاملتر باشد قربش بیشتر میشود که

یکی از بزرگترین عبادات همین سجده است.

۴- اجتناب از عقائد باطله و اخلاق رذیله و اعمال سیئه که معنی تقوی است.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه ان شاء اللَّه تعالی تفسیر سوره القدر و بقیه السور و الحمد للَّه و الصلاه علی نبی اللَّه و آله آل اللَّه و انا العبد المحتاج الی رحمه اللَّه السید عبد الحسین طیب.

سوره القدر .... ص: ۱۷۵

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم و الحمد للَّه رب العالمین و الصلاه و السلام علی سید المرسلین و علی آله أجمعین و اللعن علی اعدائهم الی یوم الدین.

اما الکلام فی فضل هذه السوره: و فضائل آن دو قسم است یک قسم مشترک با سوره توحید ان شاء اللَّه بیانش در سوره توحید میآید که سوره اخلاصش هم میگویند و یک قسم مختص است از کلینی مسندا از حضرت باقر (ع) فرمود.

(من قرأ انا انزلناه فی لیله القدر بجهر

و در یک نسخه

«یجهر بها صوته») کان کالشاهر سیفه فی سبیل اللَّه و ان قرأها سرا کان کالمتشحط بدمه فی سبیل اللَّه و من قرأها عشر مرات مر علی نحو الف من ذنوبه»

و نیز روایت کرده مسندا از حسین بن العلا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ انا انزلناه فی فریضه من فرائضه نادی مناد: یا عبد اللَّه قد غفر اللَّه لک ما مضی فاستأنف العمل)

و از پیغمبر (ص) روایت شده فرمود:

(من قرأ هذه السوره اعطی من الاجر کمن صام شهر رمضان و احیا لیله القدر و کان له ثواب کثواب من قاتل فی سبیل اللَّه)

و نیز از آن حضرت روایت شده فرمود:

(من قرأها کان له یوم القیامه خیر البریه رفیقا و صاحبا)

و اخبار دیگر هم روایت کرده اند لکن چون سند ندارد صرفنظر کردیم.

[سوره القدر (۹۷): آیه ۱] .... ص : ۱۷۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (۱)

کلام در این آیه شریفه بسیار مبسوط و مفصل است و از وضع این تفسیر خارج است و ما بطور اختصار در چند مقام صحبت میکنیم:

مقام اول: در تعیین لیله القدر. اختلاف زیادی است بین سنی و شیعه بعض اهل تسنن گفتند: لیله القدر در عهد پیغمبر بود بعد برداشته شد، بعضی گفتند: یک شب از شبهای دوره سال است که باید تمام شبها را عبادت کرد تا عبادت شب قدر را درک کند، بعضی گفتند: شب نیمه شعبان، بعضی گفتند: یک شب از شبهای ماه رمضان، بعضی گفتند:

شب اول شهر صیام، بعضی شب نیمه، بعضی شب هفدهم، بعضی شب آخر، و اکثر اهل تسنن گفتند: شب بیست و هفتم ماه رمضان، و لکن در اخبار شیعه چهار دسته اخبار داریم:

یک دسته بین سه شب نوزدهم و بیست و یکم و بیست و سوم، یک دسته بین دو شب بیست و یکم و بیست و سوم، یک دسته خصوص شب بیست و سوم، یک دسته هر سه شب مدخلیت دارد در شب نوزده تقدیر امور میشود و بیست و یکم حکم میشود و بیست و سوم مبرم میشود.

اقول: الحق اینکه خصوص شب بیست و سوم است موافق نص بعض اخبار و فتوای مشهور از علمای اعلام، و اینکه در بعض اخبار بین سه شب یا دو شب بیان فرموده یا هر سه شب را مدخلیت داده برای این است که عبادت شب قدر افضل از عبادت هزار ماه است که هشتاد و سه سال و چهار ماه است، و در عبادت اول باید تخلیه کرد سپس تحلیه در شب نوزده و بیست و یک شب تخلیه است که باید از گناهان و معاصی و صفات خبیثه و عقاید فاسده توبه کرد و قلب را پاک و پاکیزه نمود و خود را آماده کرد، و اگر گناهان تدارک دارد تدارک کند که در شب بیست و سوم عبادات بدرجه اعلی قبول برسد.

مقام دوم در معنی قدر: بعضی گفتند: تقدیر امور میشود در دوره سال آنچه بر هر فردی مقدر شده که در لسان بعض اخبار است، و بعضی گفتند: قدر بمعنی ضیق است یعنی تنگ شدن زیرا آن قدر ملائکه نازل میشوند در زمین که جای آنها تنگ میشود بدلیل قوله تعالی: لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتاهُ اللَّهُ

طلاق آیه ۷.

اقول: اما تقدیر امور ازلا خداوند تبارک و تعالی آنچه موافق حکمت و مصلحت است بر هر بنده ای معین فرموده و در لوح محفوظ و محو و اثبات ثبت شده که پیغمبر (ص) بعمار آخر روزی او را خبر دادند و ائمه هم میدانستند آنچه در عالم واقع میشود و در لوح محفوظ ثبت شده و خداوند هم آنچه در لوح محو و اثبات است میداند و خود معین فرموده و تجدید رأی بر خدا محال است.

و اما بمعنی ضیق اگر جمیع ملائکه بر زمین نازل شوند جایی را بر کسی تنگ نمیکنند چنانچه بسا در مجالس مؤمنین حاضر میشوند و آن مجلس تنگ نمیشود بلکه در قلوب مؤمنین الهام میکنند. و قلب تنگ نمیشود و ملائکه کتبه و حفظه با انسان هستند و ضیقی پیدا نمیشود پس معنای قدر قدر و منزلت است که میفرماید: از هزار ماه بهتر است، و شرافت زمان و مکان نه بواسطه خصوصیت زمان و مکان باشد بلکه جهاتی که در آن زمان یا در آن مکان واقع شده کعبه معظمه برای بیت اللّه حرام است و بعثت حضرت رسالت و ولادت آن حضرت و امیر المؤمنین و دعاء حضرت ابراهیم و بنای حضرت آدم و سایر امور بوده، مدینه برای هجرت حضرت و مدفن حضرت و ائمه بقیع و صدیقه طاهره و رواج دین اسلام، نجف برای مدفن امیر المؤمنین و چهار پیغمبر، کربلا و همچنین سایر مشاهد مشرفه، و مساجد برای محل عبادت است حتی مجالس مؤمنین و علماء، و همچنین ازمنه مثل اعیاد بعثت حضرت رسول ولادت آن حضرت و ائمه اطهار و نصب امیر المؤمنین روز غدیر، و شهر رمضان برای صیام و سایر ازمنه شریفه، و شرافت شب قدر برای نزول قرآن بوده که لیله مبارکه است و شرحش میآید که برکات شب قدر هم بواسطه برکات قرآن است، بلکه میتوان گفت که فضائل ماه مبارک رمضان هم برای نزول قرآن است که میفرماید: شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنْزِلَ فِیهِ الْقُرْآنُ هُدیً لِلنَّاسِ وَ بَیِّناتٍ مِنَ الْهُدی وَ الْفُرْقانِ بقره آیه ۱۸۵.

مقام سوم در اعمال شب قدر: و آن بسیار است غسل احیاء تا صبح سه سوره یس

سوره عنکبوت و روم و حم دخان، زیارت ابی عبد اللّه (ع) جوشن کبیر صد رکعت نماز با هزار قل هو اللّه دعاء قرآن سی رکعت نماز هر شب دهه آخر بعلاوه دعاهای هر شب ماه مبارک رمضان و غیر اینها از اعمال بالاخص توبه از گناهان و طلب حوائج دنیوی و اخروی.

مقام چهارم معنای نزول قرآن در شب قدر: مکرر گفته شده که قرآن مجید اولا- بتوسط قلم در لوح محفوظ که قابل تغییر نیست ثبت شده که میفرماید: بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج آیه ۲۱ و ۲۲. پس از آن وجود مقدس نبوی در همان عالم نورانیت مشاهده فرمود آنچه در لوح محفوظ بود من جمله قرآن مجید را که این اول نزول قرآن بوده که از لوح محفوظ بنور مقدس او سپس بانوار مقدسه ائمه اطهار و انبیاء که خبر میدادند از آمدن پیغمبر و قرآن و دین مقدس او که میفرماید: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَةٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلی ذلِکُمْ إِصْرِی قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ آل عمران آیه ۸۱. و این اخذ میثاق در همان عالم انوار مقدسه انبیاء بود و کلمه «النبیین» جمع مضاف از تمام انبیاء که مفید عموم است و ایمان برسول ایمان بجمیع ما جاء به که اعظم آنها قرآن مجید است پس از آن بر ملائکه مشهود شد الاقدم فالاقدم تا ملائکه آسمان اول که بر تمام ملائکه مکشوف شد و این در ماه مبارک رمضان در شب قدر بود و بواسطه این شب قدر شرافت پیدا کرد که قرآن مجید بر تمام انبیاء و ائمه اطهار و جمیع ملائکه مکشوف شد بمشاهده لوح محفوظ و اما نزول در مدت بیست و سه سال تقریبا نجوما بر قلب مطهر حضرت رسالت آمدن روح الامین از جانب رب العالمین بر قلب سید المرسلین دستور تلاوت بود بر امت و الا حضرتش تمام آن را میدانست بدلیل قوله تعالی: وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ یُقْضی إِلَیْکَ وَحْیُهُ طه آیه ۱۱۴. که در واقع این مرتبه نزول بر امت است و نظر به اینکه امت استعداد تام نداشتند که یک مرتبه جمیع قرآن بر آنها تلاوت شود لذا نجوما و تدریجا نازل میشد.

[سوره القدر (۹۷): آیه ۲] .... ص : ۱۷۹

وَ ما أَدْراکَ ما لَیْلَهُ الْقَدْرِ (۲)

و چه چیز تو را دانا کرد که چیست لیله القدر. اشاره باهمیت و بزرگی و شرافت لیله القدر است که چه اندازه اهمیت و شرافت دارد همان شرافتی که قرآن بر سایر کتب آسمانی دارد، و دین اسلام بر سایر ادیان، و پیغمبر اسلام بر سایر انبیاء، و مؤمن بر سایر طبقات دارد که قابل مقایسه نیست همین نحو لیله القدر بر سایر لیالی دارد.

سپس خداوند یک قسمت فضائل لیله القدر را بیان میفرماید:

[سوره القدر (۹۷): آیه ۳] .... ص : ۱۷۹

لَیْلَهُ الْقَدْرِ خَیْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (۳)

اشکال: هزار ماه تقریبا هشتاد و سه سال و چهار ماه میشود و هر سالی یک لیله القدر دارد چگونه لیله القدر بهتر از هزار ماه است؟- جواب: بعضی گفتند: مراد عبادت در شب قدر بهتر است از هزار ماه باستثناء شب قدر که در او عبادت کنند.

اقول: گذشت که شرافت شب قدر برای نزول قرآن بود بمعنی که ذکر شد و قبل از نزول قرآن شب قدری نبود و لو ماه رمضان و شب بیست و سوم داشت اما لیله القدر نبود کانه میفرماید: اگر هشتاد و سه سال و اندی امم سابقه در ایمان و اعمال صالحه و تقوی سیر میکردند شب قدری که خداوند باین امت داده بهتر است از آن هزار ماه امم سابقه و افضلیت آن از جهاتی است که بر آنها قرآن نازل نشده بود و عبادات آنها هم بپایه عبادت شب قدر نمیرسید و ملائکه نزول نمیکردند و سایر فضائل بلکه شب قدر علاوه بر لیله القدر بودنش فضائل ماه مبارک و لیالی فرد و لیالی دهه آخر رمضان را هم دارد: آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری.

تنبیه: همین نحوی که عبادات در شب قدر بلکه در ایام و لیالی متبرکه و اماکن مشرفه فضیلتش بسیار است معاصی در آنها هم عقوبتش بسیار است بعینه مثل این لیالی و ایام متبرکه مثل انبیاء و أولیاء و مقربان درگاه الهی است و صلحاء و اتقیاء و مؤمنین هر کدام بدرجه خود احسان بآنها و محبت آنها و ارادت بآنها بسیار فضیلت دارد ظلم و اذیت و آزار بآنها هم عقوبتش بسیار است و مصداق اتم آنها خاندان عصمت

و طهارت هستند.

[سوره القدر (۹۷): آیه ۴] .... ص : ۱۸۰

تَنَزَّلُ الْمَلائِكَهُ وَ الرُّوحُ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ (۴)

بعضی گفتند: روح جبرئیل امین است بدلیل قوله تعالی: قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هُدىً وَ بُشْرى لِلْمُسْلِمِينَ نحل آیه ۱۰۲، و قوله تعالی: وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ وَ إِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ شعرا آیه ۱۹۲ الی ۱۹۶، و بعضی گفتند:

جبرئیل داخل در الملائکه است و الروح بزرگتر از ملائکه.

اقول: ملائکه تمام روحانی هستند و مانعی ندارد که روح هم جزو ملائکه باشد چنانچه می گویی: فلان قشون با فلان رئیس حرکت کردند و حال آنکه رئیس هم جزو قشون است اجمالا روح رئیس ملائکه است جبرئیل باشد یا ملک دیگری و نزول آنها در شب قدر برای دو امر است:

یکی آنکه بر امام زمان نازل شوند و آنچه در این سال تقدیر شده بنظر مبارکش برسانند بامر پروردگار که مفاد باذن ربهم من کل امر است، و گفتیم: اموری که تقدیر شده دو قسم است یک قسم اموری که قابل تغییر نیست و در لوح محفوظ ثبت شده و انبیاء و ائمه و بسیاری از ملائکه میدانند و احتیاج به تنزیل ملائکه ندارد، دوم اموری که بر حسب حکم و مصالح و حالات بندگان قابل تغییر است و در لوح محو و اثبات ثبت شده که لا یعلمه الا اللّه لا نبی مرسل و لا ملک مقرب آنها را آنچه در این سال مقدر شده خداوند تبارک و تعالی برای تشریفات ائمه ملائکه و روح را بر آنها نازل میفرماید و کلمه من کل امر شامل جمیع امور میشود، و میتوان گفت که یکی از حکم تنزیل ملائکه بر امام این است که بامضاء امام برسد و اگر حضرتش در حق بعضی دعا کند و شفاعت کند و از خدا درخواست نماید خداوند برای احترام او تغییر دهد چون حکمت و مصلحتش تغییر پیدا کرده و گفتیم شفاعت این خاندان فقط برای روز قیامت در حق مؤمنین نیست در دنیا در حین نزع در قبر در عالم برزخ هم اینها شفاعت میکنند دفع بلیات و عقوبات از مستحقین عذاب میشود و جلب منافع

که لیاقت نداشتند بآنها میشود.

امر دوم: اینکه ملائکه و روح در مجالس مؤمنین حاضر شوند و بر آنها سلام کنند و در حق آنها دعا کنند و در عبادت آنها شرکت کنند و ثواب عبادت آنها را در نامه عمل مؤمنین ثبت کنند و هدیه کنند ثواب عبادات خود را بمؤمنین، و این ملائکه در جامعه مؤمنین هستند تا طلوع فجر که مفاد:

[سوره القدر (۹۷): آیه ۵] .... ص: ۱۸۱

سَلامٌ هِیَ حَتَّی مَطْلَعِ الْفَجْرِ (۵)

لذا مستحبّ مؤکد است احیاء شب قدر که تا صبح بیدار باشند و مشغول عبادت باشند چه عبادات مشترکه مثل ادعیه شبهای ماه رمضان و بالاخص ادعیه سحر مثل دعاء ابی حمزه و سایر ادعیه سحر و دعاهای دهه آخر و نمازهای شبهای رمضان و شبهای قدر و دهه آخر و چه عبادات مختصه و طلب حوائج که ملائکه برای آنها آمین میگویند و در حق آنها دعا میکنند و دعاء ملائکه قطعا مقرون باجابت است بخصوص که باذن و اجازه پروردگار باشد و از همه بالاتر دعاهای امام زمان در حق مؤمنین و دعاهای مؤمنین در حق یکدیگر و از این بالاتر خشنودی پروردگار و خشنودی پیغمبر و ائمه اطهار.

تذکره: سزاوار است مؤمنین در یک همچو شبی موانع قبولی عبادات را و اجابت دعوات را دفع کنند اگر حقوقی بگردن آنها است بصاحبانش رد کنند یا از آنها طلب عفو نمایند چه حق مالی باشد و چه عرضی و چه جانی از اخماس و زکوات و نذور و دیات و غیر اینها، و اگر آلوده بمعاصی هستند از خدا طلب عفو نمایند و تائب شوند و اگر صفات خبیثه و اخلاق رذیله در خود می بینند رفع کنند و همچو مواقع را غنیمت شمارند و دست توسل بدامن ائمه اطهار زنند بالاخص زیارت حضرت ابی عبد اللّه (ع) که از زیارات مخصوصه آن حضرت است، و امیر المؤمنین که ایام عزاداری آن بزرگوار است تا گرفتار نفرین پیغمبر نشوند که فرمود: از رحمت خدا دور باد کسی که ماه مبارک رمضان از او بگذرد و آمرزیده نشود، و از رحمت خدا دور باد کسی که نام مرا بشنود و بر من صلوات نفرستد، و از رحمت خدا دور باد کسی که عاق والدین

باشد، و والدین مجرد والدین جسمانی نیست والدین حقیقی محمد و علی است که فرمود:

انا و علی أبوا هذه الامه

، و والد روحانی که علماء اعلام باشند که فرمود:

اب یعلمک.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و الکلام فیها ابسط من ذلک و نحن اقتصرنا علی هذا المقدار. و الحمد للَّه رب العالمین و الصلاه و السلام علی نبینا سید الانبیاء و المرسلین و علی أئمتنا سادات اهل الجنه اجمعین و اللعن علی اعدائهم و مخالفیهم و غاصبی حقوقهم و منکری فضائلهم الی یوم الدین. و انا العبد السید عبد الحسین الطیب غفر له.

سوره البینه .... ص: ۱۸۲

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله خلفاء اللَّه و امناء اللَّه و اللعن علی أعدائهم أعداء اللَّه.

[سوره البینه (۹۸): آیه ۱] .... ص: ۱۸۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

لَمْ یَکُنِ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ وَ الْمُشْرِکِینَ مُنْفَکِّینَ حَتَّی تَأْتِیَهُمُ الْبَیِّنَهُ (۱)

اما الکلام فی فضلها- از ابن بابویه مسندا از حضرت باقر (ع) فرمود:

(من قرأ سوره لم یکن کان بریئا من الشرک و ادخل فی دین محمد (ص) و بعثه اللَّه مؤمنا و حاسبه حسابا یسیرا»

و از حضرت رسالت روایت شده فرمود:

(من قرأ هذه السوره کان یوم القیامه مع خیر البریه رفیقا و صاحبا)

و نیز از آن حضرت روایت کردند فرمود:

(لو یعلم الناس ما فی لم یکن لعطلوا الاهل و المال و تعلموها فقال رجل من خزاعه: ما فیها من الاجر یا رسول اللَّه؟ فقال: لا یقرئها منافق ابدا و لا عبد فی قلبه شک فی اللَّه عز و جل، و اللَّه ان الملائکه المقربین منذ خلق السموات و الارض لا یفترون من

قراءتها و ما من عبد يقرئها بليل الا بعث اللّه ملائكه يحفظونه فى دينه و دنياه و يدعون له بالمغفره و الرحمه، و ان قرأها نهارا اعطى عليها من الثواب ما اضاء عليه النهار و أظلم عليه الليل. فقال رجل من قيس غيلان: زدنا يا رسول اللّه من هذا الحديث فداك أبى و امى. فقال (ص): تعلموا عم يتساءلون و تعلموا ق و القرآن المجيد و تعلموا و السماء ذات البروج و تعلموا و السماء و الطارق فانكم لو تعلمون ما فيهن لعطلتم ما انتم فيه و تعلموهن و تقربتم الى اللّه بهن و ان اللّه يغفر بهن كل ذنب الا الشرك باللّه، و اعلموا ان تبارك الذى بيده الملك تجادل عن صاحبها يوم القيامه و تستغفر له من الذنوب)

و غير اينها از اخبار داله بر اينكه نافع است قرائت اين سوره و كتابت آن براى دفع آلام و اسقام و حفظ مال از سرقت.

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ الْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَهُ نميباشند كسانى كه كافر شدند از اهل كتاب يهود و نصارى و مشركين منفك تا آنكه بيايد آنها را بينه و دليل و حجت. خداوند حجت را بر تمام آنها تمام فرموده و راه عذر بر تمام آنها بسته شده بارسال رسول محترم با معجزات باهرات بالاخص قرآن مجيد كه عاجز هستند از اين كه يك سوره مثل آن بياورند و جهات معجزه بودن قرآن را در مجلد اول اين تفسير بيان كرده ايم بعلاوه خبرهايى كه در كتب آنها ببشارت بآمدن اين پيغمبر داده شده كه عين آنها را در مجلد اول كلم الطيب در باب نبوت خاصه نقل كرده ايم، و اينها دانسته و فهميده از روى عناد و عصبيت انكار كردند و خداوند تا حجت را بر خلق تمام نكند احدى را عذاب نميفرمايد: وَ ما كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا اسراء آيه ۱۵.

(لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا) عموم دارد احدى از كفار نيستند و ذكر كفار از باب مصداق است و الا احدى نيست و لو اسم كافر بر او نباشد مثل اهل ضلالت و فساق و فجار و معاند و مخالف و ناصب و شاك كه تا حجت بر او تمام نشود خداوند عذاب كند.

(مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ) مراد اينكه به پيغمبرى معتقد باشد و كتابى بدست داشته

باشد که نسبت بآن پیغمبر دهد مثل یهود که بموسی معتقد و کتابی بنام تورات در دست دارند بلکه کتبی بنام انبیاء بنی اسرائیل غیر از اسفار تورات دارند که عهد قدیمش نامند، و ما معتقدیم بحضرت موسی و اینکه پیغمبر اولو العزم بوده و الواح تورات بر او نازل شده لکن این اسفاری که بنام تورات فعلا دست یهود است تورات موسی نیست و سه مرتبه تواتر آنها قطع شده و یک مزخرفاتی با یک مسموعاتی بنام تورات بدست آنها داده شده که شرحش از کتب خود آنها که کتب وحی میدانند ما در همان مجلد اول کلم الطیب در بحث نبوت بیان کرده ایم و نقلش در اینجا از وضع خارج است بآنجا مراجعه فرمائید. و مثل نصاری که بعیسی معتقد و چهار انجیل در دست آنها است که اناجیل اربعه مینامند، و انجیل برنابا که صریحا نام مقدس پیغمبر در او است و بشارت بآمدن آن حضرت داده کنار گذاردند و کتبی بنام عهد جدید نسبت بحواریین عیسی داده اند و چه اندازه کفریات در این اناجیل اربعه آنها است که ساحت قدس حضرت عیسی از آن بیزار است که این هم شرحش در همان مجلد اول کلم الطیب در بحث نبوت عیسی مذکور است و مثل مجوس که ملحق باهل کتاب هستند در احکام.

وَ الْمُشْرِكِينَ بتمام اقسام شرک ذاتا و صفه و افعالا و عباده و نظرا که پنج قسم شرک است و در کلمه توحید لا اله الا اللّه مندرج است بسه دلالت مطابقی و التزامی و اقتضایی و شرحش مکرر بیان شده.

مُنْفَكِّينَ انفکاک جدایی و رهایی است مثل فک دین و فک رهن یعنی خداوند اینها را رها نکرده و حیاری نکرده و ترک نکرده.

حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ در باب قضاوت میفرمایند:

(البینه علی المدعی و الیمین علی من أنکر)

هر مدعی که اقامه دعوی کند قولش مسموع نیست تا مادامی که بینه اقامه کند که در مرافعه دو شاهد عادل بسا چهار شاهد در باب زنا، و بسا یک شاهد از رجال و دو شاهد از نساء که میفرماید: وَ اسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَ امْرَأَتانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَداءِ بقره آیه ۲۸۲، و مراد عدل امامی است، و نیز میفرماید در باب قذف: لَوْ لا جاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ نور آیه ۱۳. و بینه الهی

برای دعوت بسعادت و رستگاری و نجات از هلاکت دنیوی و از عذاب اخروی است.

[سوره البینه (۹۸): آیه ۲] .... ص : ۱۸۵

رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ یَتْلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَهً (۲)

آن بینه الهی رسولی است از جانب خدا که او را فرستاده که تلاوت کند صحائفی که مطهره و پاک و پاکیزه باشد.

رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ در باب رسالت گفتیم که خداوند تبارک و تعالی خلقت انسان را برای عبادت و بندگی و اعمال حسنه کرده که میفرماید: وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶. و عقل و شعور که ممیز حسن و قبح باشد باو عنایت فرموده لکن نظر به اینکه عقول متفاوت است و محدود است بجمیع محسنات و مقبحات پی نمیبرد بعلاوه در مخالفت عقل یک ذمی بیشتر نمی بیند که: الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر لذا لازم شد که ارسال رسل کند و جمیع محسنات و مقبحات را بانسان نشان دهد و در متابعت بشارت دهد و در مخالفت انذار کند، و این رسول نمیشود از ملک باشد و نه از جن زیرا بصورت اصلی قابل مشاهده نیست و اگر بصورت بشر در آمد یک آدم گمنام ناشناس بنظر میآید باید از جنس بشر باشد و دارای شرایط رسالت باشد، نسبتش تا آدم پاک باشد اصلاب شامخه و ارحام مطهره نقص خلقتی نداشته باشد، امراضی که مورث تنفر ناس میشود در او نباشد و بر او عارض نشود، و معصوم از خطا و سهو و نسیان و شک و شبهه و اشتباه و کذب و از کلیه معاصی در جمیع عمر باشد، و باید دلیل قطعی که قابل شک و شبهه نباشد بر رسالتش داشته باشد. و گفتیم: ادله قطعیه برسالت سه دلیل است:

۱- معجزه که فعلی از افعال الهیه که از قدرت بشر خارج است بدست او داده شود که نشانی بین خدا و خلق است.

۲- اخبار نبی ثابت النبوه بر رسالت او.

۳- اخبار معصوم ثابت العصمه. و این وجود مقدس حضرت رسالت دارای جمیع این شرائط و هر سه قسم دلیل و فرد اجلای آن را داشت که در مجلد اول کلم الطیب مفصلا بیان شده.

يَتْلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَةً اطلاق صحف بر قرآن نظير اطلاق صحف است بر تورات موسى كه ميفرمايد: أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِما فِي صُحُفِ مُوسى وَ إِبْراهِيمَ الَّذِي وَفَّى و النجم آيه ۳۶ و ۳۷. و نيز ميفرمايد: إِنَّ هذا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولى صُحُفِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى الاعلى آيه ۱۸ و ۱۹. چنانچه اطلاق كتاب هم بر قرآن مانعى ندارد: ذلِكَ الْكِتابُ لا رَيْبَ فِيهِ هُدىً لِلْمُتَّقِينَ بقره آيه ۲. و اطلاق جمع بر قرآن بواسطه اين است كه هر سوره بلكه هر جمله او يک صحيفه كامله است براى هدايت جن و انس كه: يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ اسراء آيه ۹، و مطهره بودن قرآن براى اين است كه هيچگونه نقصى و عيبى در او نيست تمام حق و صدق و موافق حكم و مصلحت و صلاح دنيا و آخرت بشر است و دست ناپاكى باو تماس نگرفته در لوح محفوظ و توسط ملائكه مقربين بر قلب مطهر حضرت رسالت و از دهان مبارک آن حضرت و لسان صدق تلاوت شده.

[سوره البينه (۹۸): آيه ۳] .... ص : ۱۸۶

فِيها كُتُبٌ قَيِّمَةٌ (۳)

در اين صحف مطهره كتابهايى است كه برجا و برپا است و بقويم ترين راهها قيام فرموده. يكى از امتيازات قرآن مجيد با كتب و صحف انبياء سلف اين است كه صحف انبياء سلف مثل صحف آدم و نوح و ادريس و هود و صالح و ابراهيم و ساير انبياء كه هيچ اثرى از آنها باقى نمانده فقط اشاراتى در قرآن بآنها شده و اما الواح تورات و اسفار آن و زبور داود و انجيل عيسى يک اسم از آنها در نزد يهود و نصارى باقى مانده و تحريف شده و اصلش از بين رفته كه ما مكررا اشاره كرده ايم و در مجلد اول كلم الطيب با مدارک صحيح كه نتوانند يهود و نصارى انكار كنند مگر از روى عناد و عصبيت باشد مفصلا بيان كرده ايم.

و اما قرآن مجيد در حفظ الهى از زمان صدور الى يومنا هذا و الى يوم القيامه باقى و ثابت است و احدى از يهود و نصارى و مجوس و مشركين نتوانستند انكار كنند كه اينكه فعلا در دست ما است قرآن محمد (ص) نيست انكار آنها اين است كه رسالت آن حضرت را منكر هستند و قرآن او را افترى ميگويند لذا ميفرمايد: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آيه ۹.

مصطفی را وعده داد الطاف حق گر بمیری تو نمیرد این سبق

من کتاب و معجزات را حافظم بیش و کم کن راز قرآن رافضم

و پیغمبر (ص) فرمود:

(انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا ابدا)

و این اختلافاتی که بین مسلمین شیعه و سنی پیدا شده برای این است که دست از دامان عترت برداشتند کلام بعضا و بدستورات قرآن عمل نکردند مثل امروزه در جامعه خود ماها که چه اندازه دستورات قرآن را کنار گذارده و تقلید خارجه میکنیم بسلیقه خود و هواهای نفسانی عمل میکنیم و بسا متشابهات قرآن را تأویلاتی پیش خود میکنیم و از اهلش پرسش نمیکنیم که میفرماید: فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَهِ وَ ابْتِغاءَ تَأْوِیلِهِ وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ ... الایه آل عمران آیه ۷. چون قرآن معجزه باقیه آن حضرت است باید باشد تا دامنه قیامت.

فِیها کُتُبٌ قَیِّمَهٌ و تعبیر بکتب با اینکه قرآن یک کتاب است برای اینکه نجوما نازل شده و هر قسمت آن راجع بامری است که هر کدامش یک کتاب میشود چنانچه کتب اخبار و کتب فقه و لو یک کتاب است کافی تهذیب من لا یحضر استبصار بحار وافی وسائل جواهر مواهب و غیر اینها و لکن هر قسمتش بنام یک کتاب نامیده شده: کتاب صلوه کتاب صوم کتاب حج کتاب زکاه خمس معاملات حدود دیات و غیر اینها، بعلاوه چون قرآن تدریجا نازل شده هر سوره یا آیه نازل میشد کتاب وحی مینوشتند، و اینها از هم جدا بودند تا پس از رحلتش مجموع بین دفتین شد چنانچه مثل کافی مأخوذ از اصول اربعمائه که اصحاب ائمه و روات داشتند جمع آوری شد و مبوب شد و بنام یک کتاب کافی نام گذارده شد و هکذا امثال آن.

[سوره البینه (۹۸): آیه ۴] .... ص : ۱۸۷

وَ ما تَفَرَّقَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَیِّنَهُ (۴)

و متفرق نشدند کسانی که بآنها داده شد کتاب مگر بعد از آنکه حجت بر آنها تمام شد و آمد آنها را بینه واضحه. حقیر در مجلد اول کلم الطیب در صفحه ۳۵۲ الی ۳۵۹ هشت صفحه بشاراتی که در کتب یهود بوجود مقدس حضرت رسالت داده شده

عین عبارات آنها را با ترجمه نقل کرده ایم در سفر پیدایش تورات باب ۱۷ آیه ۲۱، و نیز در همان سفر باب ۴۹ آیه ۱۰، و در سفر تثنیه باب ۳۳، آیه ۱ و ۲ و ۳، و نیز در همان سفر باب ۱۸ آیه ۱۵ الی ۱۸، و در کتاب اشعیاء نبی باب ۲۸ و باب ۴۲، و در زبور داود باب ۴۵ و ۷۲ بلکه در کتاب انیس الاعلام سی مورد نقل کرده و در کتاب سیف الامه متجاوز از شصت مورد نقل کرده که شرح و بسط آنها از وضع تفسیر خارج است بهمین کتب مخصوصا بکلم الطیب رجوع فرمائید که در دسترس شما هست باری میفرماید:

وَ ما تَفَرَّقَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ تفرقه آنها اینکه پس از بعثت حضرت رسول یک دسته آنها ایمان آوردند و اسلام اختیار کردند و یک دسته دیگر انکار کردند و بکفر خود باقی ماندند.

إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَیِّنَهُ که علاوه از بشاراتی که اشاره شد معجزات باهرات آن حضرت را هم مشاهده کردند، بلکه جماعتی از یهود قبل از بعثت حضرت رسول آمدند در مدینه سکونت کردند و باهل مدینه خبر دادند که ما در کتب خود دیده ایم که پیغمبری در مکه مبعوث میشود و بمدینه هجرت میفرماید و ما آمده ایم که خدمتش برسیم و باو ایمان آوریم و همین اخبار یهود منشأ شد که اهل مدینه پس از بعثت حضرت بشرف اسلام مشرف شدند بالاخص پس از هجرت حضرت بمدینه لکن خود یهود ایمان نیاوردند و گفتند آنکه ما میگفتیم از بنی اسرائیل است و این از بنی اسماعیل است با اینکه در بشاراتی که قبلا تذکر دادم که از بنی اسماعیل است باسم و صفات معین کرده است.

[سوره البینه (۹۸): آیه ۵] .... ص: ۱۸۸

وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِیَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ حُنَفاءَ وَ یُقِیمُوا الصَّلاهَ وَ یُؤْتُوا الزَّکاهَ وَ ذلِکَ دِینُ الْقَیِّمَهِ (۵)

و امر نشدند مگر به اینکه بپرستند خدای متعال را از روی خلوص که غیر او را نپرستند و دین خود را خالص کنند برای او و دینی جز دین او را اختیار نکنند و از سایر ادیان اعراض نمایند و بپا بدارند نماز را و ادا کنند زکاه را و این است دین

پا بر جا.

دین مقدس اسلام دین سمحه سهله است هیچ امر مشکلی در او نیست که میفرماید: ما یُرِیدُ اللَّهُ لِیَجْعَلَ عَلَیْکُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لکِنْ یُرِیدُ لِیُطَهِّرَکُمْ وَ لِیُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ مائده آیه ۹، و نیز میفرماید: وَ ما جَعَلَ عَلَیْکُمْ فِی الدِّینِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّهَ أَبِیکُمْ إِبْراهِیمَ هُوَ سَمَّاکُمُ الْمُسْلِمِینَ حج آیه ۷۸، و نیز میفرماید: یُرِیدُ اللَّهُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَ لا یُرِیدُ بِکُمُ الْعُسْرَ بقره آیه ۱۸۵.

اقول: دین مقدس اسلام مشتمل بر سه جزء است اول علم بعقائد حقه و به احکام اسلامیه و بفوائد صفات حمیده و مضار اخلاق رذیله. دوم تزکیه نفس از صفات خبیثه و تحلیه بملکات حسنه، سوم عمل بارکان دینیه از فعل واجبات و مستحبات و ترک محرمات.

اما علم اگر مقایسه کنیم با این هایی که اشتغال بتحصیل دارند در این مدارس جدیده باید هیجده سال هر سالی یک کلاس طی کنند بشرط آنکه مردود نشوند و تجدیدی نگردند تا دیپلم و لیسانسه شوند و یک حقوقی بدست آورند، و اگر اهل صنعت باشند باید سالهای دراز شاگردی کنند تا استاد صنعت شوند، و اما علوم دینی دست بالایش اگر یک ماه همت کنند و نزد عالم دینی زانو بزمین زنند تمام عقاید حقه و تمام مسائل دینیه و تمام محاسن و مضار اخلاقیه را فرا میگیرند بلکه میتوان گفت در ظرف یک هفته.

و اما عمل باحکام دینیه نماز هفده رکعت در شبانه روز واجب است که با آداب و شرائطش یک ساعت بیشتر نیست، زکاه چهل یک یا بیست یک یا ده یک مال برای دستگیری از فقراء، خمس پس از اخراج مئونه سال آن هم بهمه چیز تعلق نمیگیرد، صوم در سال یک ماه آن هم از اول شب تا صبح بخورید و بیاشامید که میفرماید: أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَهَ الصِّیامِ الرَّفَثُ إِلی نِسائِکُمْ- الی قوله تعالی- وَ کُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ إِلَی اللَّیْلِ بقره آیه ۱۸۷ آن هم بسیاری معاف هستند، و اما حج یک مرتبه در دوره عمر بر شخص مستطیع

واجب میشود و مصارف حج هم بمقدار یک فرش و قالی در منزل یا لوازم تشریفات نمیشود، و اما جهاد مشروط بحضور امام و اجازه او و بسط ید او است از ائمه اطهار در دوره بنی امیه و خلفاء و بنی عباس هیچگونه اقدامی در امر جهاد نداشتند، و در دوره غیبت هم واجب نیست و اما امر بمعروف و نهی از منکر مشروط بشرائطی است که باید فاعل و تارک علم بمعروفیت و منکریت داشته باشد و احتمال تأثیر هم بدهد و ضرر و خطری بر آمر و ناهی نداشته باشد. و بالجمله هیچکدام اینها امر مشکلی و حرجی ندارد.

و اما اخلاقیات حسن و قبح او واضح و روشن است حتی بر آنکه متخلق باخلاق رذیله است اگر دیگری این صفت را داشته باشد بد میداند خود ظلم میکند اما اگر کسی باو ظلم کرد بد میداند، و ازاله اخلاق رذیله و تحلیه بصفات حمیده امر نفسی است بسهولت میتوان انجام داد لذا میفرماید:

وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ که عبد اصنام و شمس و آتش و گاو و غیر اینها نباشید و مشرک نشوید و موحد باشید و مثل نصاری که سه خدا گفتند اب و ابن و روح القدس و یهود که آدم و عزیز و خود را ابناء اللّه دانستند نباشید.

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ چیزی داخل در دین نکنید و بدعت نگذارید و چیزی از دین را منکر نشوید، و در عبادات ریا و سمعه نباشد و تمام نظر بخدا باشد و بس.

حُنَفاءَ حنیف تمایل و تحری بدین مستقیم است و حنف بتحریک استقامت است و دین حنیف دین مستقیم است که هیچ اعوجاجی در او نباشد، و حنیفه سمحه سهله مستقیمه المائله عن الباطل الی الحق التی لا ضیق فیها.

وَ يُقِيمُوا الصَّلاةَ برپا میدارند نماز را یعنی امر شده اید که بپا دارید نماز را، و اقامه نماز بمجرد اتیان بفرائض نیست بلکه نگذارید نماز از بین برود، و ما در مجلد اول اوائل سوره بقره آیه ۳ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ بسط مفصلی در باب نماز و شرائط و آداب آن و معنی اقامه داده ایم احتیاج بتکرار ندارد بآنجا مراجعه کنید.

وَ يُؤْتُوا الزَّكاةَ امر شده اید باداء زکاه که به نه چیز تعلق میگیرد غلات

اربعه گندم جو خرما کشمش و انعام ثلاثه شتر گاو و گوسفند و نقدین طلا و نقره سکه دار و شرح اینها را و شرائط آنها را و زمان تعلق و وقت اداء و به کمی تعلق میگیرد مفصلا در همان آیه در جمله: وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ داده ایم با بیان سایر انفاقات غیر الزکاه.

وَ ذلِكَ دِينُ الْقَيِّمَهِ دین پا برجا که جامع سعادت دنیا و آخرت است و مورث نجات از مهالک نشأتین است همین دین مقدس اسلام است با شرائطی که مکرر اشاره شده که عمده آنها اعتقاد بامامت دوازده امام بدون بدعت در دین و انکار ضروری و اهانت بمقدسات دینی و معاصی که باعث زوال دین میشود.

[سوره البینه (۹۸): آیه ۶] .... ص: ۱۹۱

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ الْمُشْرِكِينَ فِي نارِ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أُولئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّهِ (۶)

محققا کسانی که کافر شدند از اهل کتاب و مشرکین در آتش جهنم مخلد هستند همیشه که تمام شدن ندارد اینها بدترین خلق اللَّه هستند.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا شامل تمام کفار میشود که از جمله آنها.

مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ که یهود و نصاری و مجوس که ملحق باهل کتاب هستند.

وَ الْمُشْرِكِينَ که غیر خدا را میپرستند و در الوهیت شریک بر خدا قرار دادند و کافر کسانی هستند که یا منکر توحید هستند یا منکر رسالت و در میان مسلمین هم چند طائفه کافر هستند یکی نصّاب که عداوت اهل بیت دارند که خلاف نص قرآن است: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِي الْقُرْبى شوری آیه ۲۳، و یکی خوارج که خروج بر امام زمان خود کردند مثل اصحاب جمل و صفین و خوارج، و یکی مبدع در دین و منکر ضروری، و ملحق بکفار هستند اهل ضلالت مثل مخالفین و سایر فرقی که مصداق غیر مؤمنین هستند، و مشرک هم عموم دارد شرک در ذات و صفات و افعال و عبادت و نظر.

فِي نارِ جَهَنَّمَ و عذابهای جهنم که در بسیاری از آیات بیان فرموده.

خالِدِينَ فِيها که مسأله خلود نص قرآن است در بسیاری از آیات.

أُولئِکَ هُمْ شَرُّ الْبَرِیَّهِ برّ در اینجا مقابل بحر است یعنی ساکنین در روی زمین از جن و انس و حیوانات، و اینها از سگ و خوک و حیوانات موذیه مثل مار و عقرب و غیر اینها بدتراند زیرا آنها جهنم نمیروند و اینها مخلد در آن هستند.

[سوره البینه (۹۸): آیه ۷] .... ص : ۱۹۲

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ هُمْ خَیْرُ الْبَرِیَّهِ (۷)

محققا کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح بجا آوردند اینها خود بهترین بریّه هستند ایمان بجمیع عقائد حقه که گفتیم در ایمان چهار امر معتبر است اول یقین قطعی بجمیع عقائد دینی که شک و ریبی و انکاری در هیچیک آنها نباشد، دوم اعتقاد که عبارت از دلبستگی و دربند دین بودن است، سوم اقرار که کفر جحودی نباشد که میفرماید: وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴، چهارم تسلیم که زیر بار دین رفتن است.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا مشروط به اینکه مستقر باشد و مستودع نباشد که تعبیر بموافات میکنند که بقاء ایمان باشد تا آخرین نفس زیرا بسیاری از معاصی است که باعث زوال ایمان میشود در آخر عمر بخصوص اگر کثرت پیدا کند و ملکه و عادت گردد، و این جمله شامل مراتب ایمان میشود از درجه ادنی الی درجه اعلی البته بتفاوت درجات.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ عمل صالح اینکه عبادتش صحیح باشد تام الاجزاء و الشرائط و خالی از موانع صحت و بالاخص اگر دارای شرائط قبول هم باشد.

أُولئِکَ هُمْ خَیْرُ الْبَرِیَّهِ بجایی میرسد که از ملائکه بالا میزند:

(ان الملائکه خدّام شیعتنا)

و مراد این نیست که جمیع اعمال صالحه را بجا آورد زیرا اینکه بر همه کس میسر نیست، و نیز مراد این نیست جمیع اعمال او صالحه باشد بلکه همین مقدار که واجبات شرعیه را صحیحا بجا آورد مصداق این آیه میشود.

[سوره البینه (۹۸): آیه ۸] .... ص : ۱۹۲

جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِکَ لِمَنْ خَشِیَ رَبَّهُ (۸)

جزاء آنها در نزد پروردگار آنها بهشتهایی است عدن جاری میشود از زیر

آنها نهرهایی همیشه در آن بهشتها هستند فنا و زوال ندارد ابد الاباد باقی است خدا از آنها راضی و آنها هم از خدا راضی هستند و این موهبت برای کسی است که از خدا بترسد.

جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ نه از روی استحقاق زیرا احدی حقی بر خدا ندارد و لو با عبادت جن و انس وارد شود زیرا مقابله با نعم پروردگار نمیکند بلکه از راه قابلیت تفضل است و اگر چه تفضل بر خدا لازم نیست لکن چون وعده داده محال است خلف وعده کند که میفرماید: لا یُخْلِفُ اللَّهُ الْمِیعادَ زمر آیه ۲۰ و خلف وعده قبیح است و محال است از خدا صادر شود.

جَنَّاتُ عَدْنٍ عدن بمعنی جاویدان که همیشه ثابت و باقی است تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ یعنی از پای قصرها و عمارات و زیر اشجار و فواکه، انهار بهشتی کوثر و سلسبیل و ماء غیر آسن و خمره لذه للشاربین و لبن لم یتغیر طعمه و عسل مصفی.

خالِدِینَ فِیها أَبَداً با اینکه کلمه عدن دلالت بر خلود و دوام داشت مع ذلک با چند تأکید میفرماید: خالِدِینَ فِیها أَبَداً رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ که بالاترین مقامات رضای الهی است: وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ مَساکِنَ طَیِّبَةً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ توبه آیه ۷۲. حتی دارد پس از آنکه اهل بهشت در بهشت جایگیر میشوند خطاب میرسد که: دیگر حاجتی دارید؟ عرض میکنند: ربنا رضاک. و رضای الهی منوط بر این است که بنده در هر حالی باشد از خدا راضی باشد چه در نعمت و چه در بلا چه در صحت و چه در مرض چه در غنی و چه در فقر چه در سعه چه در ضیق و در هر حال شاکر باشد که میفرماید: إِنْ تَشْکُرُوا یَرْضَهُ لَکُمْ زمر آیه ۷.

وَ رَضُوا عَنْهُ آنها هم پس از دخول جنت و نعم بهشتی کمال رضایت و خشنودی را دارند دیگر مقامی بهتر و بالاتر از این چیست.

ذلِکَ لِمَنْ خَشِیَ رَبَّهُ این مقامات و این درجات و این جنات و این رضای الهی برای کسی است که از خدا و پروردگارش بترسد که دو رکن اعظم برای مؤمن این است که بین خوف و رجاء باشد نه ایمن از عذاب الهی باشد و نه یاس من روح اللَّه، در بعض اخبار دارد میفرماید: مؤمن بین خوف و رجاء مثل دو انگشت سبابه باشد که هیچکدام بر دیگری زیادتی نداشته باشند، و در بعض اخبار میفرماید: رجاء بیشتر باشد، و جمع بین این دو باین است که اگر نظر بخود کند خوف و رجائش مساوی و اگر نظر بخدا کند رجائش بیشتر که در دعاء می گویی:

(یا من سبقت رحمته غضبه)

و خوف و رجائی که مؤمن باید داشته باشد خوف و رجائی است که آثارش ظاهر باشد که خوف جلوگیر شود از ارتکاب معاصی و رجاء باعث شود برایتان واجبات و عبادات و اطاعت پروردگار.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه ان شاء اللَّه تعالی تفسیر بقیه السور بتوفیقه و تأییده، و الحمد للَّه و الصلاه علی نبیه و آله و سائر انبیائه و اللعن علی اعدائه و انا العبد الحقیر الخائف المستجیر السید عبد الحسین الطیب غفر له.

سوره الزلزله .... ص: ۱۹۴

اشاره

بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن علی اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه. اما الکلام فی فضلها- از کافی کلینی بسند متصل از حضرت صادق (ع) که فرمود:

(لا تملوا من قراءه اذا زلزلت الارض زلزالها فانه من کانت قراءتها فی نوافله لم یصبه اللَّه بزلزله أبدا و لم یمت بها و لا بصاعقه و لا بآفه من آفات الدنیا حتی یموت فاذا مات نزل علیه ملک کریم من عند ربه فیقعد عند رأسه فیقول: یا ملک الموت ارفق بولی اللَّه

فانه كثيرا ما يذكرنى و يكثر تلاوه هذه السوره و تقول له السوره مثل ذلك فيقول ملك الموت: قد امرنى ربى ان اسمع له و اطيع و لا اخرج روحه حتى يأمرنى بذلك فاذا امرنى اخرجت روحه، و لا يزال ملك الموت عنده حتى يامره بقبض روحه اذا كشف له الغطاء فيرى منازله فى الجنه و يخرج روحه فى الين ما يكون العلاج ثم يشيع روحه الى الجنه سبعون الف ملك يبتدرون بها الى الجنه)

و اخبار ديگرى از ابن بابويه و از خواص القرآن روايت شده صرفنظر كرديم.

[سوره الزلزله (۹۹): آيه ۱] .... ص: ۱۹۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها (۱)

زمانى كه زمين تكان برداشت تكان سختى و شديدى. منشأ زلزله زمين بر حسب اسباب ظاهريه چند چيز است يكى امواج درياها چون زمين روى آب است و سه ربع كره زمين در آب است چون بادهاى شديدى وزيدن گيرد درياها بسى موجهايى بالاتر از كوه ميزند زمين را تكان ميدهد، ديگر بخاراتى كه در اعماق زمين است ميخواهد خارج شود زمين شكاف بر ميدارد و تكان ميخورد، ديگر بسا پاره اى از كرات جويه سقوط ميكند و زمين را تكان ميدهد لكن اين زلازل يك قسمت از زمين را تكان ميدهد ولى موقعى كه مدت دنيا تمام شد و كوه ها از هم پاشيده شد كه بمنزله لنگر زمين است و زمين از حركت وضعى دور خود و انتقالى دور كره شمس باز داشته ميشود تمام كره زمين چون روى آب است و درياها خشك ميشود يك مرتبه تمام كره زمين تكان بر ميدارد و تمام اهلش هلاك ميشوند و بتمام اينها در آيات اشاره شده مثل:

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ وَ إِذَا الْجِبالُ سُيِّرَتْ- الى قوله- وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ تكوير آيه ۱ الى ۶، و مثل: إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْكَواكِبُ انْتَثَرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ انفطار آيه ۱ و ۲ و ۳. و غير اينها از آيات شريفه لذا ميفرمايد:

إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها چه زلزله اى كه تمام عمارات خراب ميشود و تمام كوه ها از هم پاشيده ميشود و تمام اشجار سقوط ميكند باندازه اى كه ميفرمايد:

إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَيْ ءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَهٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذاتِ حَمْلٍ حَمْلَها وَ تَرَى النَّاسَ سُكارى وَ ما هُمْ بِسُكارى وَ لكِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِيدٌ حج آيه

۱ و ۲.

[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۲] .... ص: ۱۹۶

وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها (۲)

و خارج میکنـد زمین آنچه در او مـدفون شـده. بعضـی گفتند: مراد ابدان موتی است که از زمان آدم الی یوم القیامه در خاک مدفون شده اند که میفرماید: یَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً انعام آیه ۱۲۸ سبأ آیه ۴۰، و میفرماید: وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلی رَبِّهِمْ یَنْسِلُونَ یس آیه ۵۱، یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ کَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ قمر آیه ۷. و میفرمایـد: یَوْمَ تَکُونُ السَّماءُ کَالْمُهْلِ وَ تَکُونُ الْجِبالُ کَالْعِهْنِ- الی قوله تعالی- یَوْمَ یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ سِراعاً معارج آیه ۸ الی ۴۳. و بعضـی گفتند: مراد دفینه ها است که زیر زمین مخفی کردنـد که میفرماید: وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ وَ لا یُنْفِقُونَها فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ یَوْمَ یُحْمی عَلَیْها فِی نارِ جَهَنَّمَ فَتُکْوی بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما کَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ توبه آیه ۳۴ و ۳۵.

اقول: کلمه اثقالهـا جمع مضاف است افاده عموم دارد جمیع آنچه زیر زمین است بیرون میآیـد چه اموات باشـند و چه معادن و چه کنوز و غیر اینها تمام را زمین از خود بیرون میاندازد، و نسـبت اخراج زمین با اینکه خداوند اخراج میفرماید برای این است که از زمین خارج میشوند بدون اختیار و زمین خالی میشود از آنچه در آن پنهان شده و مخفی گشته.

[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۳] .... ص: ۱۹۶

وَ قالَ الْإِنْسانُ ما لَها (۳)

و میگویـد انسان چیست از برای زمین که این نحو متزلزل شـده. بعض مفسـرین گفتنـد: مراد کفار هسـتند که منکر معاد بودند میگوینـد: این اوضاع که ما منکر بعث بودیم چه سـبب شده واقع شود که میفرماید: قالُوا یا وَیْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ یس آیه ۵۲. لکن در بسـیاری از اخبار که در برهان نقل کرده که مراد از انسان امیر المؤمنین اسـت که بزمین میفرماید: قرار گیر قرار میگیرد چنانچه در دوره ابی بکر زلزله شدیدی واقع شد که تمام اهل مدینه فرار

کردند امیر المؤمنین آن را ساکن کرد، و نظیر آن در عاشوراء واقع شد که زمین لرزید بادهای مخالف وزیدن گرفت هوا تیره و تار شد بی بی زینب کبری خدمت زین العابدین (ع) رسید حضرت یک دست بطرف آسمان و یک دست روی زمین آنها را نگاه داشت، راوی خدمت حضرت صادق (ع) عرض میکند که: چرا در رحلت پیغمبر و امیر المؤمنین و صدیقه طاهره و حضرت مجتبی این انقلاب پیش آمد نکرد و در عاشوراء اتفاق افتاد؟- حضرت فرمود: تا حضرت ابا عبد اللّه زنده بود یک نفر از خمسه النجباء در روی زمین باقی بود که عالم بطفیل وجود آنها خلق شده که در حدیث کساء تصریح دارد که میفرماید:

(و عزتی و جلالی انی ما خلقت سماء مبنیه و لا ارضا مدحیه و لا شمسا مضیئه و لا قمرا منیرا و لا فلکا یسری و لا بحرا یجری الا لاجل هؤلاء الخمسه)

راوی عرض میکند که: حضرت زین العابدین که بود روی زمین؟- حضرت فرمود: اگر او نبود که عالم برچیده میشد. و شاهد بر این دعوی حدیث شریف:

(لو خلت الارض عن الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها).

تنبیه: اگر کسی سؤال کند که در قیامت غرض بعث و نشور است بهشتی ها بهشت روند و جهنمی ها جهنم دیگر این انقلابات برای چه؟

جواب: کارهای خدا و افعال او تمام از روی حکمت و مصلحت است و خلقت این عالم تمام برای بشر است که بیاید در دنیا که دار عمل است و بتواند تحصیل سعادت کند و چون بشر از روی زمین برداشته شود بقاء این عالم دیگر لغو و بی فایده است لذا دستگاه دنیا بکلی برداشته میشود و دستگاه آخرت برقرار میگردد که دار جزاء است نه عمل عکس دنیا که دار عمل است نه جزاء، و حدیث شریف:

«لا تخلو الارض عن الحجه اما ظاهرا مشهورا او غائبا مستورا».

اقول: ممکن است بلکه بعید نیست که جمله:

وَ قالَ الْإِنْسانُ ما لَها متعلق بما بعد باشد که میفرماید:

[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۴] .... ص: ۱۹۷

یَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبارَها (۴)

که معنی این میشود که میگوید انسان را چه سبب شده از برای زمین که در

همچو روزی خبر میدهـد از آنچه بر روی آن حـادث شـده و صادر شـده که زمین هم یکی از شـهود روز قیامت است چنانچه اعضاء و جوارح شـهادت میدهند مثل یدین و رجلین و لسان و پوست بدن که میفرماید: حَتَّى إِذا ما جاؤُها شَـهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَـهِدْتُمْ عَلَيْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِى أَنْطَقَ كُلَّ شَىْ ءٍ فصلت آیه ۲۰ و ۲۱. و میفرماید: الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلى أَفْواهِهِمْ وَ تُكَلِّمُنا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ یس آیه ۶۵ و میفرماید: يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ نور آیه ۲۴. و بالجمله شـهود یوم القیامه بسیار هستند از ملائکه و انبیاء و ائمه و اعضاء بدن و ازمنه و امکنه که میفرماید:

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبارَهـا که روز قیـامت زمین خبر میدهـد و بیان میکنـد خبرهای خود را چه در حق آنهایی که روی او عبادت کرده اند و چه آنهایی که معصیت کرده اند بعلاوه اینها نامه های عمل که بدست آنها داده میشود بعلاوه اعتراف خود آنها که مجـال انکـار ندارنـد بعلاوه بواطن آنها ظاهر میشود و مشـهود اهل محشـر میگردد که میفرمایـد: يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ طارق آیه ۹. بلکه خود افعال و اقوال ظاهر میشونـد و میبیننـد افعال خود را همین نحوی که امروز ضـبط صوت گفتارها را نشان میدهد و در سینماها افعال را مثل رقص و اشـباه آن نشان میدهنـد. و بالجمله امروز کاملا کشف شـده که اقوال و افعال صادره در این عالم موجود است، حتی قصد دارند خطب امیر المؤمنین را از هوا بگیرند بالجمله در جنب قدرت الهی این گونه امور بسیار سهل و آسان است مگر آنکه خداوند بفضل و کرم و لطف و عنایتش مسـتور فرماید در حق مؤمنین و از نظر شهود ببرد و از نامه عمل محو فرمایـد که احـدی جز ذات اقـدس خود خبر نداشـته باشـد بلکه میفرمایـد: إِلَّا مَنْ تـابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰ خداوند توفیق دهد ان شاء اللّه.

[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۵] .... ص: ۱۹۸

بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحى لَها (۵)

این اخبـار زمین برای این است که پروردگـار تو باو وحی فرموده. وحی الهی بجمادات و نباتات و حیوانات باین است که بآنها شعور و عقل داده و مورد امر و نهی

قرار داده که مکرر در خلال این تفسیر بیان کرده ایم و آیات قرآن را شاهد گرفته ایم مثل آیه شریفه: وَ یُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ رعد آیه ۱۳، و آیه شریفه: تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ اسراء آیه ۴۴، و آیه شریفه: وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا یَعْرِشُونَ ثُمَّ کُلِی مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ فَاسْلُکِی سُبُلَ رَبِّکِ ذُلُلًا ... الایه. نحل آیه ۶۸ و ۶۹. و اخباری که ذکر حیوانات پرنده ها و چرنده ها را بیان میفرماید، و معنی وحی الهی بزمین این است که او را بنطق میآورد و آنچه بر روی او واقع شده باو الهام میشود و او بیان و اظهار میکند.

[سوره الزلزله (۹۹): آیه ۶] .... ص: ۱۹۹

یَوْمَئِذٍ یَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتاتاً لِیُرَوْا أَعْمالَهُمْ (۶)

چنین روزی تمام ناس در موقف و صحرای محشر متفرق میشوند دسته دسته هر فرقه یک طرف تا اینکه ببینند و رؤیت کنند اعمال خود را، اهل ایمان یک طرف اهل ضلالت از فرق مسلمین یک طرف یهود یک طرف نصاری یک طرف مشرکین یک طرف طبیعی یک طرف، و بالجمله تمام مذاهب هر مذهبی یک طرف میرود زیرا عقائد اینها مختلف است و هر عقیده جزای خاص بخود دارد چه جزاء خیر مثوبات و چه جزای شر عقوبات و همچنین اعمال آنها مختلف است هر عملی جزای خاص بخود دارد خیر باشد یا شر که میفرماید:

[سوره الزلزله (۹۹): آیات ۷ تا ۸] .... ص: ۱۹۹

فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ (۷) وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ (۸)

و رؤیت عمل بعضی گفتند: جزاء عمل است (ان خیرا فخیر و ان شرا فشر) بعضی گفتند: مراد در نامه عمل است که بدست او داده میشود چه اعمال خیر و چه اعمال شر تمام در نامه عمل نوشته شده که اگر بدست راست او داده شد مشاهده میکند که تمام اعمال صالحه او درج شده و سیئات او محو شده فریاد میزند که میفرماید:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَیَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ- الی قوله- فِی الْأَیَّامِ الْخالِیَهِ الحاقه آیه ۱۹ الی ۲۴، و اگر بدست چپ او داده شد مشاهده میکند که مملو از سیئات

است و هیچ عمل صالحی در او نیست میگوید: یا وَیْلَتَنا ما لِهذَا الْکِتابِ لا یُغادِرُ صَغِیرَةً وَ لا کَبِیرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً کهف آیه ۴۹.

اقول: ظاهر آیه شریفه رؤیت نفس عمل است نه جزای عمل و نه کتابت عمل چنانچه در بسیاری از آیات تصریح شده مثل همین آیه و در سوره کهف که فرمود:

وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً و آیه شریفه: وَ نَضَعُ الْمَوازِینَ الْقِسْطَ لِیَوْمِ الْقِیامَهِ فَلا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَیْئاً وَ إِنْ کانَ مِثْقالَ حَبَّهٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَیْنا بِها وَ کَفی بِنا حاسِبِینَ انبیاء آیه ۴۷.

که نفس عمل را میآورند و در میزان گذارده میشود، و آیه شریفه: وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۳. و غیر اینها از آیات و اخباری که دلالت دارد بر اینکه نفس اعمال شهادت میدهند یا نفرین میکنند مثل نماز ریا کار که خطاب میرسد بملائکه: که بر گردانید و اضربوا بها وجه صاحبه لانه یرید به غیری و نماز نفرین میکند و میگوید: ضیعتنی ضیعک اللّه، و موارد دیگری و ما احتیاج بتوجیه و تقدیر نداریم که بگوئیم جزاء عمل یا نامه عمل، و مفسرین نظر به اینکه توهّم کردند که عمل بمجرد صدور نابود میشود ناچار محتاج بتوجیه شدند و قبلا هم اشاره کردیم و مثال زدیم بضبط صوت و نمایشگاهها. هذا ما عندنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه ان شاء اللّه تعالی سوره العادیات و بقیه السور بعونه و توفیقه. و الحمد للّه و الصلاه علی الرسول و اهل بیته و آله و اللعن علی مخالفیهم و معانیدهم و الشاکین فیهم و المنحرفین عنهم و ظالمیهم و منکری فضائلهم و مناقبهم و انا العبد السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره العادیات .... ص : ۲۰۱

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم و الحمد للَّه رب العالمین و الصلاه و السلام علی خاتم النبیین و سید المرسلین و آله اجمعین و اللعن علی اعدائهم اعداء الدین.

اما الکلام فی فضلها- از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ سوره العادیات و ادمن قراءتها بعثه اللَّه عز و جل مع امیر المؤمنین خاصه و کان فی حجره و رفقائه)

و اخبار زیادی از پیغمبر و حضرت صادق (ع) روایت کرده اند که با قرائت این سوره مدیون سریعا دین او اداء میشود خائف رفع خوفش میشود جائع رفع جوعش عطشان رفع عطشش، و نیز از پیغمبر که فرمود:

(من قرأها اعطی من الاجر عشر حسنات بعدد من بات فی المزدلفه و شهد جمعا)

لکن این اخبار سند ندارد.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۱] .... ص : ۲۰۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً (۱)

عادیات از ماده عدو است بمعنی دویدن و ضبح بمعنی سرعت است و گفتند:

و العادیات اسبهایی که تاخت میکنند و بسرعت میروند اشاره بمجاهدین است که برای جهاد و دفع کفار بر اسبها سوار میشوند و بسرعت هر چه تمام تر رو بدشمن میروند. خداوند باینها قسم یاد میفرماید، و ضبح مراد صوت اسبها است که پس از دویدن نفس میزنند و این غیر از صوت است که او را شیهه میگویند بلکه اح اح میگویند، و در شأن نزول این سوره گفتند بعضی مثل ابن عباس و غیر آن که مراد اسبهایی که مجاهدین در بدر رفتند و از امیر المؤمنین روایت کردند که این قول را رد فرموده زیرا در بدر دو اسب بیش نبود یکی زبیر داشت و یکی مقداد، بعضی گفتند:

مراد شترهایی که حاج از عرفات بمزدلفه و از مزدلفه بمنی بسرعت میبرند.

اقول: شأن نزول منافی با عموم نیست و میتوان گفت که اسبها و شترها و سایر

مرکبها که برای جهاد یا برای حج یا برای تحصیل علم یا برای زیارت بقاع شریفه یا برای امر خیری میبرند شامل میشود.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۲] .... ص: ۲۰۲

فَالْمُورِیاتِ قَدْحاً (۲)

الموریات از ماده وری بمعنی خروج آتش است که سابقا بتوسط سنگ و چخماق آتش بیرون میآوردند، و فعلا بتوسط کبریت اخراج میکنند و اسبها که نعل سم آنها آهن است اگر روی سنگ یا زمین صلب تاخت کنند آتش خارج میشود، و قدح آن سنگ است و مراد اسبها که بسرعت میروند آتش از سم آنها خارج میشود برای جهاد فی سبیل اللّه یا امر دیگری و در قرآن میفرماید: أَ فَرَأَیْتُمُ النَّارَ الَّتِی تُورُونَ أَ أَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَها أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ واقعه آیه ۷۱ و ۷۲. یعنی آتشی که بتوسط کبریت یا سنگ و چخماق هیزم را روشن میکنند که معنی تورون است آیا آن هیزم را کی آفریده شما آفریده اید یا ما.

اقول: این آتش را کی در این سنگ و کبریت قرار داده و این سنگ و کبریت را کی خلق فرموده جل الخالق که اگر این اثر نبود دستگاه طبخ مختل بود.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۳] .... ص: ۲۰۲

فَالْمُغِیراتِ صُبْحاً (۳)

غور سیر در شب است که مجاهدین شبانه با کمال سرعت رفتند و صبحگاه رسیدند مقابل دشمن.

اقول: از این چند آیه استفاده میشود که قضیه شخصیه بوده عموم نداشته و حدیث مفصلی در برهان از علی بن ابراهیم از جعفر بن احمد از عبد اللّه بن موسی از حسن بن علی بن ابی حمزه از پدرش از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) روایت کرده و این حدیث بسیار مفصل است و حقیر خلاصه ترجمه آن را تذکر میدهم و اگر تمام حدیث را طالب باشید رجوع به تفسیر برهان کنید و خلاصه ترجمه این است که:

حضرت فرمود: این سوره وارد شده در اهل وادی یا بس و آنها دوازده هزار بودند و با هم عهد و میثاق گرفتند که هیچکدام فرار نکنند تا پیغمبر و علی امیر المؤمنین را بکشند و حرکت کردند، جبرئیل خبر داد حضرت را بمقصد آنها، حضرت ابا بکر

را با چهار هزار لشکر فرستاد و دستور داد که اول آنها را دعوت باسلام کند و اگر نپذیرفتند با آنها جنگ کند و جهاد کند، ابا بکر با این چهار هزار حرکت کردند چون مقابل آنها رسیدند دویست نفر از آنها آمدند مقابل ابی بکر و گفتند: چه مقصد دارید؟

ابی بکر مقصد خود را بیان کرد آنها گفتند: ما بواسطه رحمیت و رفاقت که با شما داشتیم با شما و مسلمین کاری نداریم فقط مقصد ما کشتن پیغمبر و علی است. ابی بکر ترسید و برگشت و آنچه لشگریان گفتند: اطاعت فرمان پیغمبر بکن. گفت: الشاهد یری ما لا یری الغائب.

خبر به پیغمبر رسید حضرت فردا عمر را با چهار هزار فرستاد آن هم مثل رفیقش برگشت.

روز سوم حضرت امیر المؤمنین را با چهار هزار فرستاد چون مقابل شدند آنها گفتند: ما مقصودمان کشتن تو و پیغمبر است. حضرت با آنها جنگ کرد بسیاری از آنها کشته شدند و بسیاری اسیر شدند، و غنائم زیادی از آنها بدست مسلمین آمد و فتح و فیروزی نصیب مسلمین شد این سوره مبارکه در شأن علی (ع) و اصحابش نازل شد وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً فَالْمُورِیاتِ قَدْحاً فَالْمُغِیراتِ صُبْحاً الی آخر الآیات این خلاصه ترجمه حدیث است، و دارد که غنائمی که در این جهاد بدست آمد در هیچ یک از جهادها بدست نیامده بود مگر در جنگ خیبر با یهود آنهم بدست امیر المؤمنین و کشتن مرحب.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۴] .... ص: ۲۰۳

فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً (۴)

نقع گرد و غبار است که در اثر جنگ با آنها گرد و غبار برخاسته شد که تمام میدان جنگ از این اسبها پر از گرد و غبار شد بواسطه عدو و دویدن اسبها.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۵] .... ص: ۲۰۳

فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً (۵)

که لشگر اسلام چنان با این اسبها تاخت کردند و حمله کردند تا وسط لشگر دشمن وارد شدند که کتیبه نام دارد اشاره باین که بر تمام کفار مسلط شدند و آنها را قلع و قمع کردند بقتل و اسیری.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۶] .... ص: ۲۰۴

إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ (۶)

کنود کفور است یعنی کفران نعمت میکند بسیار. و این آیه جواب قسم است که خداوند باین قسم ها قسم یاد میکند که طبیعت انسان این است که اگر مصائبی باو متوجه شد داد و فریادش بلند میشود و اما نعمتهای الهی را فراموش میکند و مستور میدارد که میفرماید: الْإِنْسانَ خُلِقَ هَلُوعاً إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً وَ إِذا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً معارج آیه ۱۹ الی ۲۱. کنود انکار نعمت میکند و زمین کنده زمینی است که کشت در او نمیشود و چیزی در او روئیده نمیشود، و یکی از درهای مسجد کوفه باب کنده است که رو بقبله است، و گفتند: جماعتی از کنده آمده بودند کوفه و منازل آنها در مقابل این باب بود لذا بنام آنها نامیده شد، و بعضی گفتند: کنود عاصی است معصیت کار و حدیثی از پیغمبر (ص) نقل میکنند که فرمود باصحاب:

(أ تدرون من الکنود؟

قالوا: اللّه و رسوله اعلم. قال: الکنود الذی یأکل وحده و یمنع رفده و یضرب عبده)

و بعضی گفتند: کنود کسی را گویند که: لا یعطی فی النائبه مع قومه، و بعضی گفتند:

قلیل الخیر است.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۷] .... ص: ۲۰۴

وَ إِنَّهُ عَلى ذلِكَ لَشَهِيدٌ (۷)

بعضی گفتند: مرجع انه خدای متعال است یعنی خدا بر کنود بودن او شاهد است، و بعضی گفتند: مرجع انسان است که فردای قیامت بر کنود بودن خود شهادت میدهد چنانچه میفرماید: حَتَّى إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ فصلت آیه ۲۰. و میفرماید: فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقاً لِأَصْحابِ السَّعِيرِ ملک آیه ۱۱. بعضی گفتند: در همین دنیا خود انسان شهادت میدهد بر کنود بودن خود که نعم الهی را ذکر نمیکند مگر قلیلی و بلاها و مصائب را همه جا مکرر در مکرر ذکر میکند.

اقول: هم خود انسان هم در دنیا و هم در آخرت شهادت بر کفر و کنود بودن خود میدهد و هم پروردگارش شاهد است و کلمه لربه تاب هر دو را دارد که مرجع مضاف باشد رب یا مضاف الیها لربه بعلاوه شهود قیامت بسیارند و مکرر ذکر شده

[سوره العادیات (۱۰۰): آیه ۸] .... ص : ۲۰۵

وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ (۸)

مراد از خیر مال است و حال آنکه اگر مال از ممر حرام باشد شر صرف است لکن در نظر علاقه مندان و دوستداران مال خیر است چنانچه قتل فی سبیل اللّه خیر محض است و لکن در نظر ناس سوء و شر است که میفرماید: لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ یعنی قتل و در معنی لشدید اختلاف کردند بعضی گفتند: از شدت حب بخیل و شحیح است که حقوق الهی را رد نمیکند مثل زکاه و خمس و کفارات و سایر حقوق واجبه، و بعضی گفتند: شدت علاقه بمال که از هر ممری بتواند تحصیل میکند و دربند حلال و حرام نیست با این که مال دنیا فرمودند:

فی حلالها حساب و فی حرامها عقاب

، و در حدیث از پیغمبر اکرم است که فرمود:

یؤتی بصاحب المال فیسئل عنه: من این اکتسبت؟ فان کان من الحرام یؤمر به الی النار، و ان کان من الحلال یسئل عنه: فیما انفقت؟ فان کان فی الحرام یؤمر به الی النار، و ان کان فی الحلال یسئل عنه: هل ادیت حقوقه؟ فان لم یؤد حقوقه یؤمر به الی النار، و ان أدی یسئل عنه: هل أدیت شکره؟- ثم قال: فلا یزال یسئل عنه

بعلاوه اشتغال بدنیا و زخارف آن مانع میشود از رسیدن بواجبات الهی بالاخص تحصیل علم واجب و اتیان بفرائض، بعلاوه باعث سختی جان دادن که مشاهده میکند که قطع علاقه او میشود و بسا موجب کفر میشود و بی ایمان از دنیا میرود از امیر المؤمنین است که میفرماید: هیچ غنائی بالاتر از قناعت نیست هر چه بیشتر مال پیدا کند احتیاج و فقر زیادتر میشود و در قرآن میفرماید: وَ الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لا يُنْفِقُونَها فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِيمٍ يَوْمَ يُحْمى عَلَيْها فِي نارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوى بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ توبه آیه ۳۴ شرحش گذشت.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیات ۹ تا ۱۱] .... ص : ۲۰۵

أَ فَلا يَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ ما فِي الْقُبُورِ (۹) وَ حُصِّلَ ما فِي الصُّدُورِ (۱۰) إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ (۱۱)

آیا پس از این بیانات نمیداند انسان اینکه مبعوث میگردد آنچه در قبور هستند و تمام اسرار و اعمال و اخلاق و گفتار آنها آنچه در سینه دارند و مستور

کرده انـد فردای قیـامت رو میافتـد که یوم تبلی السـرائر است محققـا پروردگـار آنهـا بآنها در یک همچو روزی هر آینه با خبر است.

أَ فَلا یَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ مـا فِی الْقُبُورِ در این آیه تعبیر بمـا فرموده و در سوره حـج تعبیر به من فرموده: وَ أَنَّ اللَّهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی الْقُبُورِ آیه ۷. سـرّش این است که در سوره حـج در مقـام اثبـات معـاد است که میفرمایـد بعـد از بیـان خلقت انسان و مراحلی که طی میکند میفرماید: یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَهٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَهٍ مُخَلَّقَهٍ وَ غَیْرِ مُخَلَّقَهٍ لِنُبَیِّنَ لَکُمْ وَ نُقِرُّ فِی الْأَرْحـام ما نَشاءُ إِلی أَجَلٍ مُسَـمًّی ثُمَّ نُخْرِجُکُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُـدَّکُمْ وَ مِنْکُمْ مَنْ یُتَوَفَّی وَ مِنْکُمْ مَنْ یُرَدُّ إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ- الی قوله تعالی- ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّهُ یُحْیِ الْمَوْتی وَ أَنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ وَ أَنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ لا رَیْبَ فِیها وَ أَنَّ اللَّهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی الْقُبُورِ و اما در این سوره راجع باموال انـدوخته که بخل کرده و در سبیل اللّه صـرف نکرده میفرماید که همین اموال را که ذخیره کردید و زیر زمین کنز کردید همین ها را هم فردای قیامت میآورند و آنچه در زیر زمین است که بمنزله قـبر است مـدفون است از زیر زمین بیرون میآیـد که شـرحش در سوره قبـل در آیه: وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقـالَها گذشت و میفرماید:

وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الـذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ وَ لا یُنْفِقُونَهـا فِی سَبِیـلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَـذابٍ أَلِیمٍ یَـوْمَ یُحْمی عَلَیْهـا فِی نـارِ جَهَنَّمَ فَتُکْوی بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما کَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ توبه آیه ۳۴ و ۳۵ که قبلا بیان شد.

وَ حُصِّلَ مـا فِی الصُّدُورِ و فراهم میشـود آنچه در سـینه هـا است امور قلـبیه بسـیار است. (۱) ایمـان و کفر که ایمان تحقق پیـدا نمیکنـد مگر بچهـار چیز اول یقین که خـالی از شک و ریب و ظن باشـد بجمیع آنچه در ایمان مـدخلیت دارد. دوم: اعتقاد که بمعنی دلبسـتگی و دربنـد دین باشـد زیرا اعتقـاد از عقـد است بمعنی گره زدن که این امور بسـته بقلب باشـد و رسوخ در قلب کرده باشد که ایمان راسخ میگویند بخلاف ایمان مسـتودع که میفرماید: قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لکِنْ قُولُوا أَسْـلَمْنا وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ حجرات آیه ۱۴. سوم: اقرار قلبی که کفر جحودی نباشد و اقرار

زبانی اگر چه باعث جریان احکام بر او میشود تا مادامی که کشف خلاف نشده لکن منافق است نه مؤمن که میفرماید: وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴.

چهارم: تسلیم زیر بار دین رفتن.

(۲) از امور قلبیه اخلاق و صفات و ملکات حسنه و سیئه است.

(۳) حب و بغض که سؤال کردند که: هل الحب و البغض من الایمان؟- حضرت فرمود:

هل ایمان الا الحب و البغض؟

- حب الهی و انبیاء و ائمه اطهار و مؤمنین، و بغض اعداء دین.

(۴) خیالات نفسانی و خطورات قلبی و الهامات ملکی و وساوس شیطانی و نیّات قلبی و نحو اینها تمام روز قیامت مکشوف میشود يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ طارق آیه ۹.

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ خداوند متعال از کلیه آنها و از نیات آنها و از اخلاق آنها و از صفات آنها و از ایمان و کفر و ضلالت و نفاق و خیالات و خطورات آنها با خبر است و خبیر بودن خدا مثل خبیر بودن بندگان نیست بندگان تا امری واقع نشود و بآنها خبر نرسد مطلع و خبیر نمیشوند اما خداوند قبل از خلقت عالم در ازل بتمام آنچه الی الابد واقع میشود با خبر است.

تنبیه: میان حکماء قدیم و جدید در موضوع علم الهی اقوال زیادی است که در منظومه سبزواری میگوید:

و قیل لا علم له بذاته و قیل لا یعلم معلولاته ...

الی آخر ابیاته.

و منشأ اشتباه آنها چند چیز است یکی آنکه نسبت خدا را با مخلوقاتش نسبت علت بمعلولات و اثر بتأثیراتش میدانند که قهری است و اختیاری نیست مثل آتش و سوزش آن که آتش علم بآتشی خود و علم بسوزش خود ندارد. دیگر آنکه علم را غیر ذات میدانند و صفت زایده که لازمه قول آنها قدماء ثمانیه است که گفتند: الزامهم بالقدماء الثمانیه و معروفه که عامه قائلند، دیگر آنکه علم را داثر و زائل و تابع معلوم میدانند که تا معلوم وجود ندارد علم هم وجود ندارد و پس از زوال معلوم علم هم

زایل میشود و از این قبیل کفریات در کلمات آنها بسیار است و ما ببرکت فرمایشات ائمه اطهار و براهین عقلیه که علم و سایر صفات کمالیه را عین ذات میدانیم و ذات مقدس او را محدود نمیگوئیم نه اول دارد و نه آخر همیشه بوده و همیشه هست و حاوی جمیع مراتب وجود است وجود قدرت علم حیاه و سایر صفات کمال اینکه صفات عین ذات است و منتزع از ذات می گوییم علم الهی از ازل الی الابد بتمام آنچه واقع شده و میشود یکسان است نه چیزی بر علمش افزوده میشود و نه چیزی نقصان پیدا میکند می گوئیم: ان اللَّه بکل شی ء علیم و علی کل شی ء قدیر و بکل شی ء خبیر و علی کل شی ء محیط لاحد لوجوده و لا نهایه لعلمه و حیاته و کمالاته، و از روی اختیار و حکمت و مصلحت ایجاد میفرماید و اعدام میکند لذا میفرماید: إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ یَوْمَئِذٍ لَخَبِیرٌ بعلاوه شهودی که بر تمام افعال آنها که قبلا تذکر دادیم بعلاوه نامه های اعمال بعلاوه: یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه ان شاء اللَّه تفسیر سوره القارعه و بقیه السور بتوفیقه و تاییده، و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه و انا السید عبد الحسین طیب غفر له.

سوره القارعه .... ص: ۲۰۸

اشاره

بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله خیره اللَّه و اللعن علی ظالمیهم و مبغضیهم و منکری فضائلهم بقدر علم اللَّه.

اما الکلام فی فضل هذه السوره: از ابن بابویه باسناده از عمرو بن ثابت از حضرت باقر (ع) فرمود:

(من قرأ القارعه و اکثر من قراءتها آمنه اللَّه من فتنه الدجال ان یؤمن به و من قیح جهنم ان شاء اللَّه)

و از پیغمبر (ص) روایت شده فرمود:

(من قرأ هذه السوره

ثقل اللّه میزانه من الحسنات یوم القیامه).

[سوره القارعه (۱۰۱): آیات ۱ تا ۳] .... ص: ۲۰۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الْقارِعَهُ (۱) مَا الْقارِعَهُ (۲) وَ ما أَدْراکَ مَا الْقارِعَهُ (۳)

قرع بمعنی زدن بشدت و سختی و بزبان ما کوبیدن است مثل قرع الباب که با بکوب میزنند، یا می گویی: قرع رأسه بالعصا که عصا را میکوبد بر سر او، و یکی از اسماء قیامت قارعه است چون از شدت فزع و اضطراب و وحشت دلها را میکوبد، و ممکن است از جهت عمودهایی که بر سر کفار در جهنم میکوبند که میفرماید: وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِیدٍ کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِیدُوا فِیها وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ حج آیه ۲۲.

و میفرماید: وَ أَمَّا الَّذِینَ فَسَقُوا فَمَأْواهُمُ النَّارُ کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها أُعِیدُوا فِیها وَ قِیلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تُکَذِّبُونَ سجده آیه ۲۰.

الْقارِعَهُ روزی که میکوبد دلها را از شدت فزع و اضطراب و وحشت که سر از قبر بیرون میآورد ملائکه غلاظ و شداد با زنجیر آتشی و غلهای آتشی او را غل و زنجیر میکنند و بضعف و شدت او را میکشند وارد صحرای محشر میشود و با صورت سیاه و صورت برگشته بطرف پشت و دستهای برگشته به پشت و نامه عمل سیاه بدست چپ او داده شده که تمام اعمالش خرد و درشت حتی نفسهایی که در حال معاصی کشیده ثبت است که گفته ایم کفار همین نحوی که مکلف باصول هستند مکلف بفروع هم هستند میبینند زمین محشر مثل کوره حدادی آفتاب یک نی بالای سر حرارت پخش و سیاه زفیر جهنم بلند شعله میزند آتش حلقه وار دور آنها را حلقه زده چنان قلب ها کوبیده میشود که میفرماید: تَرَی النَّاسَ سُکاری وَ ما هُمْ بِسُکاری وَ لکِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِیدٌ

حج آیه ۲.

مَا الْقارِعَهُ آن هم چه قارعه ای که آسمانها و کوه ها و زمین طاقت نمی آورند که در دعاء کمیل می گویی:

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم السماوات و الارض یا سیدی فکیف بی و انا عبدک الضعیف الذلیل الحقیر المسکین المستکین).

وَ ما أَدْراکَ مَا الْقارِعَهُ آنچه در قرآن و لسان اخبار بیان فرموده اند از اوصاف بهشت و نعمتهای او و از اوصاف جهنم و عذابهای او بقدر آنچه انسان در دنیا دیده و درک کرده از قصرها و میوه ها و انهار و حور و غلمان و همچنین آتش غل زنجیر حمیم غساق و تازیانه است زیرا فوق آن را ندیده و درک نکرده لا- یدرک و لا یوصف است اما فردای قیامت که مشاهده میکند میبیند هیچ طرف نسبت با نعم دنیوی و عذابهای دنیوی نیست که در خبر دارد: اگر یک لباس اهل جهنم را میان زمین و آسمان بیاورند تمام اهل زمین و آسمان را هلاک میکند لذا میفرماید در بیان شدت عذاب و تاکید در شدت: وَ ما أَدْراکَ مَا الْقارِعَهُ.

[سوره القارعه (۱۰۱): آیات ۴ تا ۵] .... ص : ۲۱۰

یَوْمَ یَکُونُ النَّاسُ کَالْفَراشِ الْمَبْثُوثِ (۴) وَ تَکُونُ الْجِبالُ کَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (۵)

روزی که جمیع افراد انسان مبعوث میشود مثل جراد منتشر پراکنده میشوند چنانچه در جای دیگر میفرماید: یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ کَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ قمر آیه ۷. و تشبیه بجراد و فراش برای این است که یک مرتبه آنی و فوری تمام مثل مور و ملخ پراکنده از قبرها بیرون میریزند در صحرای محشر که میفرماید: وَ ما أَمْرُ- السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۷. و راه بجایی ندارند از این طرف بآن طرف میدوند چنانچه ملخ و مورچه از هر طرفی میروند و برمیگردند بطرف دیگر که معنی مبثوث و منتشر است.

وَ تَکُونُ الْجِبالُ کَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ.

عهن پنبه و پشم است که دم جک حلاج ریز ریز شده باشد، با اینکه کوه ها از هم پاشیده شدند اشجار و عمارات و پستی ها و بلندی زمین بطریق اولی از هم پاشیده میشود که میفرماید: یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْجِبالِ فَقُلْ یَنْسِفُها رَبِّی نَسْفاً فَیَذَرُها قاعاً صَفْصَفاً لا تَری فِیها عِوَجاً وَ لا أَمْتاً طه آیه ۱۰۵ الی ۱۰۷، و عوج و امت پستی و بلندی است.

[سوره القارعه (۱۰۱): آیات ۶ تا ۹] .... ص : ۲۱۰

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ (۶) فَهُوَ فِی عِیشَهٍ راضِیَهٍ (۷) وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ (۸) فَأُمُّهُ هاوِیَهٌ (۹)

پس اما کسی که سنگین باشد میزان های او پس او در یک زندگانی رضایتبخشی

است و اما کسی که سبک باشد میزان های او پس از سر در هاویه که از جهنم است میافتد.

مفسرین بلکه نوع مردم خیال کردند که میزان قیامت مثل دو کفه میزان است در یک کفه عبادات را میگذارند و در یک کفه معاصی را اگر عبادات سنگین باشد اهل نجات است و اگر معاصی سنگین باشد اهل هلاکت است چنانچه قبلا هم این توهّم را رد کرده بودیم لکن این اشتباه بزرگی است اولا از آیه استفاده میشود که هر کسی میزانهای زیادی دارد یک میزان نیست زیرا تعبیر به موازینه فرموده.

و ثانیا معنی ثقل و خفت این نیست چنانچه می گویی: فلان آدم خیلی سنگین و وزین است و فلان بسیار سبک و بی مقدار است، فلان کلام سنگین و وزین است و فلان کلام سبک و بی مقدار، با مؤمن سبک صحبت نکنید و او را سبک نکنید و بی اعتنایی نکنید، قدر هر کس را بدانید، خود را در نظر مردم سبک نکنید و امثال این عبارات در السنه بسیار است لذا می گوییم: کفر و شرک و ضلالت و معاصی هیچ وزنی ندارد بقدر کاه وزن ندارد، حتی عبادات باطله که فاقد شرائط و اجزاء باشد یا مقرون بموانع آنها هم هیچ وزنی ندارند لذا میفرماید: وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۳، پس بناء علی هذا می گوییم: غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست اگر عبادت جن و انس را داشته باشد چون ایمان شرط صحت کل عبادات است هیچ وزنی ندارد که جزو هباء منثور است.

و اما مؤمنین هم عبادات باطله آنها و معاصی آنها هیچ وزنی ندارد فقط ایمان و اعمال صالحه و عبادات صالحه و افعال حسنه وزن دارد و آن هم بر هر یک آنها یک میزان است هر چه ایمان قوی تر باشد و اخلاق فاضله زیادتر باشد و عبادات مقرون بشرائط قبول بیشتر باشد سنگین تر و وزین تر است لذا می گوییم:

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ که ایمان داشته باشد و دارای اخلاق فاضله و اعمال صالحه و حسنات باشد مصداق ثقلت موازینه است که یک یک این صفات و اعمال و حسنات برای خود وزنی دارند علاوه بر وزن ایمان و بسا یک عمل که خیلی بنظر کوچک میآید از هزار عبادت سنگین تر است مثل کلمه توحید: لا اله الا اللّه و مثل صلوات

بر محمد و آل او (ص) و امثال اینها، و بسا یک عبادت و لو بزرگ بنظر میآید و لو صحیح هم باشد چندان وزنی ندارد.

سؤال: اگر مؤمن آلوده بمعاصی باشد مصداق کدام طرف است.

جواب: اگر معاصی باعث زوال ایمان او نشود و با ایمان از دنیا رود امید نجات در او هست زیرا ایمان میزان سنگینی دارد و مصداق ثقلت میزان ایمانش هست ولی آیه میفرماید موازینه نفرمود میزانه پس بمقدار معاصی اگر مشمول شفاعت و مغفرت شد که مسلما نجات دارد و اگر مشمول نشد بمقدار معاصی یک سختی هایی باو متوجه میشود و بالاخره برای ایمانش نجات پیدا میکند، و اینکه میفرماید:

فَهُوَ فِی عِیشَهٍ راضِیَهٍ در حق کسانی است که موازین آنها سنگین باشد نه بعضی دون بعض که هیچگونه ناراحتی از برای آنها نیست از حین احتضار الی دخول الجنه.

وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ که ایمان نداشته باشد کافر باشد یا مشرک یا ضال یا مضل یا مخالف و معاند یا مبدع یا منکر ضروریات دین باشد که تمام موازین او خفیف و بی مقدار و بی وزن است.

فَأُمُّهُ هاوِیَهٌ پس جایگاه او و مثوای او و مسکن او هاویه است، و تعبیر به ام بعضی گفتند: مراد ام الرأس است که جلد جامعه الدماغ را ام الرأس مینامند یعنی از سر فرو میرود در هاویه که یکی از اسماء جهنم است، و بعضی گفتند: که طفل جایگاه او دامن مادر است و مادر او را در بغل میگیرد و بخود می چسباند آتش جهنم او را در بغل میگیرد و بخود می چسباند، بعضی گفتند، ام بمعنی اصل است چنانچه مکه را ام القری گفتند و لوح محفوظ را ام الکتاب گفتند که میفرماید: وَ إِنَّهُ فِی أُمِّ الْکِتابِ لَدَیْنا لَعَلِیٌّ حَکِیمٌ زخرف آیه ۴، و سوره مبارکه حمد را هم ام الکتاب گفتند چون تمام قرآن بطور اجمال در سوره مبارکه حمد است، و مراد جایگاه اصلی که دیگر از او خارج نمیشود هاویه است چنانچه جایگاه اصلی اهل ایمان جنت است.

و لکن ظاهر این است که معنی همان است که از سر فرو میروند در جهنم بدو

قرینه داخلیه و خارجیه اما داخلیه کلمه هاویه که از ماده هوی است که فرو رفتن و سقوط و افتادن است که انسان از سر سقوط میکند، و اما خارجیه آیه شریفه که میفرماید:

الَّذِینَ یُحْشَرُونَ عَلی وُجُوهِهِمْ إِلی جَهَنَّمَ أُوْلئِکَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضَلُّ سَبِیلًا فرقان آیه ۳۷.

سپس توصیف میفرماید هاویه را که میفرماید:

[سوره القارعه (۱۰۱): آیه ۱۰] .... ص : ۲۱۳

وَ ما أَدْراکَ ما هِیَهْ (۱۰)

و درک نفرمودی چیست هاویه و لو بطریق اجمال میدانی و معتقد هستی بجهنم و عقوبات آن لکن بخصوصیات و شدت و عظمت او چون غیر متناهی است و آخر ندارد و شدت او زیاد میشود هر چه بمانند در عذاب عذاب آنها سخت تر و شدیدتر میشود.

سپس میفرماید:

[سوره القارعه (۱۰۱): آیه ۱۱] .... ص : ۲۱۳

نارٌ حامِیَهٌ (۱۱)

آتش سوزنده است حاره است آنهم شدیده الحراره. خلاصه الکلام اینکه اصحاب محشر سه دسته اند که میفرماید: وَ کُنْتُمْ أَزْواجاً ثَلاثَهً واقعه آیه ۷.

یک دسته مؤمن صالح متقی که دارای ایمان بوده و کوتاهی در واجبات نکرده و آلوده به معاصی نشده که تمام موازین او ایمانا و علما و خلقا و عملا- ثقیل است این دسته در عیشه راضیه هستند که قبل الموت ملائکه بر او نازل میشوند در حال احتضار و بشارت میدهند او را بتفضلات الهی و جای او را در بهشت باو نشان میدهند که میگوید:

(الان طاب لی الموت) و تا اجازه ندهد ملک الموت قبض روح او را نمیکند، و وجود مقدس حضرت رسالت و ائمه اطهار بالای سر او میآیند و باو بشارت میدهند که میآیی نزد ما و با ما محشور میشوی و ملک الموت براحتی و آسانی قبض روح او را میکند مثل گلی بدست او بدهند استشمام میکند روحش قبض میشود ملائکه با تحف و هدایا او را استقبال میکنند و روحش را در وادی السلام که بهشت عالم برزخ است و ارواح انبیاء و اولیاء در آنجا جمع هستند میبرند، و قبرش بقدر مد بصر گشاد میشود، و دری از بهشت بقبرش مفتوح میشود و روح و ریحان داخل او میشود که فرمودند:

(القبر اما روضه من ریاض الجنه)

و دائما ملائکه بر او نازل میشوند با تحف و هدایا، و روز بعث با حلی

و ألبسه بهشتی او را میپوشانند و میبرند در طرف راست صحرای محشر پای منبر وسیله پیغمبر و زیر لوای حمد امیر المؤمنین کنار حوض کوثر، و نامه عملش بدست راستش داده میشود نورانی که میگوید: هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ إِنِّی ظَنَنْتُ أَنِّی مُلاقٍ حِسابِیَهْ فَهُوَ فِی عِیشَهٍ راضِیَهٍ فِی جَنَّهٍ عالِیَهٍ الحاقه آیه ۱۹ الی ۲۴.

دسته دوم غیر مؤمن یعنی کسانی که بی ایمان از دنیا رفتند اینها خفت موازینهم هیچ عمل صالحی ندارند و لو یک عمر عبادت داشته باشند که میفرماید: وَ مَنْ یَرْتَدِدْ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَیَمُتْ وَ هُوَ کافِرٌ فَأُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ بقره آیه ۲۱۷. اینها مصداق: «امه هاویه» هستند از حال احتضار ملائکه عذاب میآیند و جای او را در جهنم نشان میدهند و بسختی قبض روح او میکنند که میفرماید: وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَهُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ وَ کُنْتُمْ عَنْ آیاتِهِ تَسْتَکْبِرُونَ انعام آیه ۹۲. مثل بسیاری از ابناء نوع امروزه، و قبرش تنگ میشود و دری از جهنم در قبرش باز میشود، و قبرش مملو از آتش میشود و روحش را در برهوت جهنم عالم برزخ میبرند با همگنان خود محشور، و روز بعث ملائکه عذاب بالای قبرش با غلها و زنجیرهای آتشی خطاب میرسد: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ إِنَّهُ کانَ لا یُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِیمِ ... الآیات حاقه آیه ۳۰ الی ۳۷.

دسته سوم مؤمن آلوده بترک بعض واجبات و فعل محرمات و معاصی که مورد آیه شریفه میشوند که میفرماید: وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً عَسَی اللَّهُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ توبه آیه ۱۰۲.

اینها اگر معاصی باعث زوال ایمان آنها نشود و با ایمان از دنیا بروند خداوند بیک نحوی تدارک معاصی آنها را میفرماید یا توفیق توبه پیدا میکنند، یا باعمال صالحه کفاره گناهان آنها میشود، یا بدعاء مؤمنین و طلب مغفرت آنها یا بخیرات و مبرات بر آنها، یا بشفاعت شفعاء یوم القیامه، یا بسعه رحمت و مغفرت و عفو الهی

نجات پیدا میکنند که در آیه مذکوره فرمود: عَسَی اللَّهُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ و عسی از خداوند تخلف پیدا نمیکند بالاخره داخل در مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ میشوند و نائل به فَهُوَ فِی عِیشَهٍ راضِیَهٍ میشوند و داخل در اصحاب یمین میگردند که میفرماید در سوره واقعه در چهارده آیه از قوله تعالی: وَ أَصْحابُ الْیَمِینِ- الی قوله تعالی- وَ ثُلَّهٌ مِنَ الْآخِرِینَ.

هذا ما عندی فی تفسیر هذه السوره و سیأتی ان شاء اللَّه بحوله و قوته تفسیر بقیه السور من سوره التکاثر الی سوره الناس و الحمد للَّه و الصلاه علی نبینا و آله شفعائنا و اولیائنا و اللعن علی اعدائنا و انا العبد السید عبد الحسین طیب.

سوره التکاثر .... ص: ۲۱۵

اشاره

بعد الحمد و الصلاه الکلام فی فضلها: از کلینی مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(قال رسول اللَّه (ص) من قرأ الهیکم التکاثر عند موته و فی فتنه القبر)

و از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ سوره الهیکم التکاثر فی فریضه کتب اللَّه له ثواب اجر مائه شهید و من قرأها فی نافله کتب اللَّه له ثواب خمسین شهیدا و صلی معه فی فریضته اربعون صفا من الملائکه)

و از بستان الواعظین از زینب بنت جحش از حضرت رسالت (ص) فرمود:

(اذا قرء القاری الهیکم التکاثر یدعی فی ملکوت السموات مؤدی الشکر للَّه)

و از خواص القرآن از حضرت رسول (ص) فرمود:

(من قرأ هذه السوره لم یحاسبه اللَّه بالنعم التی انعم بها علیه فی الدنیا)

و غیر اینها و فی ذلک کفایه.

[سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۱ تا ۲] .... ص: ۲۱۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

أَلْهاکُمُ التَّکاثُرُ (۱) حَتَّی زُرْتُمُ الْمَقابِرَ (۲)

بازداشت شما را طلب کثرت و زیادتی تا آنکه زیارت کردید مقابر را یعنی

داخل در قبرها شدید.

أَلْهاکُمُ متعلق آن را ذکر نفرموده از شدت وضوح یعنی از ذکر الهی و فکر قیامت و اطاعت اوامر خدا و رسول و از انتهاء نواهی و از ایمان و از تحصیل علم دیانت شما را مشغول کرد و بکلی غافل شدید.

التَّکاثُرُ طلب کثرت مال و اولاد و تفاخر و تکبر و ریاست و اسم و عنوان و منصب و مقام و زخارف دنیوی چنانچه امروز غرق دنیا شده اند، و بهر پایه برسند طلب بالاتر میکنند حتی در مقام تسخیر کره مریخ که در طبقه پنجم آسمانها است و بعدش از زمین زیادتر از بعد شمس است با اینکه از کره شمس بزرگتر است و لکن از زیادتی بعد بنظر یک ستاره میآید، و بر فرض محال اگر کره مریخ را هم تسخیر کردند باز در مقام بالاتر هستند بالجمله دنیا حد یقف ندارد چنانچه از لقمان است فرمود:

(الدنیا بحر عمیق قد غرق فیها خلق کثیر) بالاخره سیرایی ندارند.

حَتَّی زُرْتُمُ الْمَقابِرَ تا اجل دررسد و با هزار حسرت و ندامت مرگ دامن آنها را بگیرد و در گودال قبر بیفتند از پیغمبر اکرم است فرمود:

(تکاثر الاموال جمعها فی غیر حقها و منعها فی حقها و شدها فی الاوعیه).

اقول: و امروز گذاردن در بانگ پس انداز که با تنزیلش باو برگردد با اینکه این اموال دنیوی باحدی وفا نکرد قارون فرعون نمرود شداد و هزارها امثال آنها چه شدند و بالجمله غرق دنیا شده ایم و اگر بجایی نرسیدیم نتوانسته ایم و این اشتباه بزرگی است از امیر المؤمنین است که فرمود: هیچ غنائی بالاتر از زهد نیست انسان هر چه مال زیاد کند فقر و احتیاجش بیشتر میشود و اگر اعراض کرد و نظر برداشت از زخارف دنیاوی بی نیاز میشود و با خیال امن و راحتی زندگی میکند و این دنیا مقابل آخرت است

(حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره)

(الدنیا دار ممر و الاخره دار مقر)

(خذوا من ممرکم لمقرکم و لا تهتکوا استارکم عند من یعلم اسرارکم)

توضیح- دنیا موقعی خوب است که انسان وسیله آخرت قرار دهد و در مقام تکمیل نفس برآید بایمان و اعمال صالحه و تقوی و اخلاق فاضله، و از برای امر معاش

بمقدار کفایت قناعت کند که آن را دنیای بلاغ میگویند.

[سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۳ تا ۴] .... ص: ۲۱۷

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳) ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (۴)

بعد از آنکه زرتم المقابر نه چنین است که توهّم کرده اید زود باشد که بدانید پس از آن نه چنین است زود باشد که بدانید. در تکرار این جمله بعضی گفتند: برای تأکید است مثل جمله حقا حقا که البته خواهید فهمید، بعضی گفتند: یکی در قبر و یکی در محشر، در بعض اخبار تکرارش در دوره رجعت و در قیامت.

اقول: این تکرار نه معنی دو مرتبه است و نه برای تاکید بلکه ظاهرا مراد این باشد که عقوبات این معاصی یکی بعد از دیگری بشما میرسد و بر شما معلوم میگردد از حال احتضار و حال قبض روح و قبر و برزخ و اگر رجعت کنید در رجعت و در مواقف قیامت که فرمودند: للقیامه خمسون موقفا کل موقف مقام الف سنه ثم تلی قوله تعالی: فی یوم کان مقداره خمسین الف سنه معارج آیه ۴ پس معنی مره بعد مره و کره بعد کره بالاخص سؤال از مال که میفرماید چنانچه مکرر نقل کرده ایم:

یؤتی بصاحب المال فیسأل عنه: من این اکتسبت و فیما انفقت و هل أدیت حقوقه و أدیت شکره فلا یزال یسئل عنه.

[سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۵ تا ۷] .... ص: ۲۱۷

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ (۵) لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ (۶) ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ (۷)

از برای یقین سه مرتبه گفتند: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین. علم الیقین اینکه از روی دلیل و برهان و ظهور آثار و اخبار انبیاء و اوصیاء و صدیقین و ادله عقلیه و شرعیه یقین پیدا کند که این محقق ایمان است تا یقین بجمیع اصول دین و مذهب پیدا نشود و علم قطعی نداشته باشد ایمان محقق نمیشود مثل اینکه از دخان و حرارت و سوزش یقین بوجود آتش پیدا میکند. و عین الیقین آنکه بحس مشاهده کند به چشم ببیند بگوش بشنود و بحس درک کند چنانچه آتش را ببیند و صدای زفیر آن را بشنود، و حق الیقین آنکه در او داخل شود و طعم آن را بچشد و الم آن را درک کند. مثل اینکه میانه آتش بسوزد. امر قیامت هم این سه مرتبه را دارد اول علم الیقین که در حال احتضار باو خبر میدهند ملائکه و جایگاه او را نشان میدهند و ملائکه

عذاب و اعوان ملک الموت بشدت و سختی روح او را از قالب بدن خارج میکنند یقین قطعی پیدا میکنند که میفرماید:

(کلا) یعنی چنین نیست که توهّم کرده اید که در دنیا باقی میمانید و تکثیر مال میکنید.

(سَوْفَ تَعْلَمُونَ) تعبیر بسوف برای این است که نزدیک است چون مرگ از هر چه که آینده است بانسان نزدیکتر است آنی الحصول است.

یا من بدنیاه اشتغل قد غره طول الامل

و الموت یأتی بغته و القبر صندوق العمل

(ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) پی در پی آثار عذاب را مشاهده میکنید و بر علم شما افزوده میشود در قبر و عالم برزخ و صحرای برهوت تا مبعوث میشوید و ملائکه عذاب با زنجیرهای آتشین و غلها و تازیانه ها شما را میرانند با صورتهای سیاه بخفت و ذلت رو بصحرای محشر.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ جمله مستقله است که اگر تصدیق انبیاء کرده بودید و به فرمایشات قرآن ایمان آورده بودید و یقین بمعاد و روز جزا و عقوبت شرک و کفر و معاصی داشتید و ایمان آورده بودید هر آینه خود را مشغول بکثرت مال نمیکردید و از ذکر خدا غافل نبودید و نزدیک معاصی نمیرفتید و باعمال صالحه و عبادت الهی مشغول میشدید نجات از مهالک پیدا میکردید. در واقع جزای شرط محذوف است لوضوحه و تعبیر به لو برای این است که محال است که شما بخود بیائید زیرا سیاهی قلب شما و قساوت و حب دنیا و جاه و مقام و مال و منال و نفس اماره و اغوای شیاطین انسی و جنی و معاشرت با کفار و ظلمه و فساق و عیبهای دیگر چنان راه را بر شما بسته و از خدا و دین و قیامت غافل کرده که بوی هدایت بمشام شما نرسیده که میفرماید:

لا یرجی بخیر، و میفرماید: صار قلبه منکوسا.

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ هر آینه می بینید جهنم را موقعی که وارد صحرای محشر میشوید یک طرف بهشت با زینت های آن و یک طرف جهنم با عذاب های آن نمیدانند

آیا این طرفی میشوند یا آن طرفی، آیا پای حساب چه نحو حکم میشود و پای سؤال و جواب چه جواب دهند پای میزان چه پیش میآید پای شفاعت چه کسی مشمول میشود پای مغفرت و عفو که را شامل میشود آیا عاقبت کار آنها به کجا میکشد.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ موقعی که حکم الهی صادر میشود: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ- الی قوله تعالی- لا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۷. و میآورند کنار جهنم و آن را مشاهده میکند و مرتبه بالاتر عین الیقین حق الیقین است و آن موقعی است که میاندازند او را از سر در قعر جهنم.

[سوره التکاثر (۱۰۲): آیه ۸] .... ص : ۲۱۹

ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (۸)

پس از آن سؤال میشوید در آن روز از نعمتهای الهی. در کلمه نعیم که مورد سؤال واقع میشود اختلاف زیادی است بعضی گفتند: سؤال از کفار میشود کفار مکه از شکر نعمتهای الهی از ثروت و مکنت که بآنها داده شده که عبادت غیر خدا را کردند و برای او شریک در عبادت قرار دادند: و گفتند سؤال نمیشود مگر از اهل نار و آتش، بعضی گفتند: سؤال از جمیع مکلفین میشود از کلیه نعم، و بعضی گفتند: از مأکولات و مشروبات و سایر ملاذّ که از آنها لذت میبردند، بعضی گفتند: از صحت و فراغ و حدیثی از حضرت رسالت نقل کردند که فرمود:

(نعمتان مغبون فیهما کثیر من الناس الصحه و الفراغ)

، بعضی گفتند: از امنیت و صحت، بعضی گفتند: از جمیع نعم سوای سه نعمت لباسی که ساتر بدن باشد. و خوراکی که سد گرسنگی کند و خانه ای که در او سکونت کند از گرمی و سردی. و اخبار بسیار از ائمه اطهار داریم که سؤال از ولایت امیر المؤمنین و ائمه طاهرین بمضامین مختلفه متجاوز از بیست حدیث.

اقول: الف و لام النعیم الف و لام جنس است شامل جمیع نعم الهی میشود که میفرماید: وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۳۴، نحل آیه ۱۸. و نظر به اینکه افعال الهی تماما از روی حکمت و مصلحت است اگر بنده ای بر نعمتی که باو عنایت شده بمصرفی که غرض الهی تعلق گرفته صرف کند مورد سؤال واقع نمیشود،

و اما اگر کفران کرد و بر خلاف غرض الهی صرف کرد مورد سؤال واقع میشود چه نعم ظاهریه باشد و چه نعم باطنیه چه نعم داخلیه باشد و چه خارجیه: و از باب مثال مقداری از نعم الهی را تذکر میدهیم: نعمت عقل و قوای باطنیه و روحیه و ظاهریه جسمیه و بدنیه، نعمت ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و ولایت و امامت ائمه طاهرین و کلیه نعم دنیویه، و نعمت علم و معرفت و توفیق و غیر اینها اگر بر طبق دستور الهی صرف کرده هیچ مسئولیتی ندارد بلکه مورد تفضلات و مثوبات اخروی میگردد و اگر بر خلاف دستور رفتار کرد مسئولیت دارد و مورد عذاب و عقوبات میگردد و اخبار مذکوره بیان مصداق اتم آنها را و بیان اعظم نعم الهی را میکند و باین بیان جمع بین اقوال و اخبار میتوان کرد.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه ان شاء اللّه تفسیر بقیه السور بحوله و قوته.

سوره العصر .... ص: ۲۲۰

[سوره العصر (۱۰۳): آیه ۱] .... ص: ۲۲۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ الْعَصْرِ (۱)

الکلام فی فضلها- از ابن بابویه مسندا از حسن بن ابی العلاء از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ و العصر فی نوافله بعثه اللّه یوم القیامه مشرقا وجهه ضاحکا سنه قریرا عینیه حتی یدخل الجنه)

و از حضرت رسول روایت شده فرمود:

(من قرأ هذه السوره کتب اللّه له عشر حسنات و ختم له بخیر و کان من اصحاب الحق)

و خواص دیگری هم از برای این سوره نقل کرده اند.

وَ الْعَصْرِ اختلاف کردند در مراد از عصر بعضی گفتند: قسمت آخر روز، بعضی گفتند: مراد صلوه عصر است و آن صلوه وسطی است بین دو نماز روز صبح و ظهر و

دو نماز شب مغرب و عشاء که میفرماید: حافِظُوا عَلَی الصَّلَواتِ وَ الصَّلاهِ الْوُسْطی بقره آیه ۲۲۸، بعضی گفتند: اول شب است، بعضی گفتند: اول روز است، بعضی گفتند: مطلق روز و شب است ولی در خبر است حدیث معتبر از ابن بابویه از احمد بن هارون و از جعفر بن محمد بن مسرور و از علی بن الحسین بن شاذویه جمیعا از محمد بن عبد اللّه بن جعفر بن جامع الحمیری از پدرش از محمد بن الحسین بن زیاد الزیات از محمد بن سنان از مفضل بن عمر:

قال: سألت الصادق جعفر بن محمد علیهما السلام عن قول اللّه تعالی عز و جل: وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ؟- قال: العصر عصر خروج القائم (عج) و ان الانسان لفی خسر اعدائنا.

اقول: مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفسیر آیات نوعا بیان مصداق میکند مصداق اتم منافی با عموم و اطلاق آیه ندارد لذا می گوییم عصر بمعنی دهر و زمان است هر قسمت از زمان را عصر میگویند عصر نوح ابراهیم موسی عیسی، عصر حضرت رسالت، عصر ائمه اطهار، عصر غیبت، عصر ظهور عصر رجعت و هکذا، و غرض اینکه در هر عصری آیات الهیه ظاهر شده و اعظم آیات آیتی است که در عصر ظهور حضرت بقیه اللّه ظاهر میشود که تمام دلیل بر وجود حق و قدرت او و حکمت و مصلحت است که خداوند چه نحو نصرت انبیاء و مؤمنین فرموده و میفرماید، و چه نحو انتقام از دشمنان آنها کشیده و میکشد که احتیاج بشرح و بسط زیادی دارد.

واو و العصر واو قسم است و الف و لام جنس است شامل تمام اعصار میشود.

[سوره العصر (۱۰۳): آیه ۲] .... ص: ۲۲۱

إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ (۲)

جواب قسم است و انسان بر حسب طبیعت که دارای قوای شهویه و غضبیه و وهمیه است و حب شهوات و هوای نفس و حب جاه و مال و کبر و نخوت و زخارف دنیوی و اغوای شیاطین و رفقاء سوء و معایب دیگر او را بکلی از آخرت بازمیدارد و تمام توجهش بدنیا است، و خسر خسران و زیان است که در تجارت اضافه بر این که سود نبرده و سرمایه را هم از دست داده مدیون هم شده که گفتند:

الدنیا مزرعه الاخره،

و گفتند: الدنیا دار عمل و الاخره دار جزاء، و از همین جهت بود که ملائکه عرض

کردنـد: أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها وَ يَسْفِكُ الدِّماءَ ... الايه بقره آيه ۳۰، ولی ملائکه اسـتثنا را نمیدانستند که خدا فرمود: إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ و آن استثناء این است که میفرماید:

[سوره العصر (۱۰۳): آیه ۳] .... ص : ۲۲۲

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ (۳)

که اینها سود کامل میبرند.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا ایمان بجمیع عقاید حقه که گفتیم: در آن چهار امر معتبر است.

اول یقیـن قطعی، دوم دلبسـتگی، سـیم اقرار و عـدم انکـار، چهـارم تسـلیم که مکرر توضـیح داده شـده بـا ملاـحظه اینکه منکر ضروریات دین و مذهب نشود و بمقدسات دین اهانت نکند و اعمالی که باعث زوال دین میشود از او سر نزند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ گفـتیم مراد جمیع اعمـال صـالحه نیست چون ممکن نیست بلکه همین که واجبـات را ترک نکنـد و بقـدر میسور مستحبات را بجا آورد.

وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ باهل بیت و بسـتگان و خویشان و رفقا و هر که را بتوانـد سـفارش کند بحق و حقیقت در فعل واجبات و ترک محرمات و تقویت ایمان و تزکیه اخلاق و ازدیاد معرفت و سایر نیکیها.

وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ در مصـائب و بلیـات و تحمـل مشاق عبادات و جلوگیری نفس از معاصـی که سه درجه صبر است و در اخبار تفسیر شده بولایت چون روح ایمان است و بدون ولایت یک مجسمه بیش نیست.

هذا آخر تفسیر هذه السوره و الحمد للَّه و الصلاه علی النبی و آله و یتلوه ان شاء اللَّه بقیه السور بتوفیقه و تأییده و انا العبد السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره الهمزه .... ص : ۲۲۳

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۱] .... ص : ۲۲۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ (۱)

فضلها- از ابن بابویه مسندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ ویل لکل همزه لمزه فی فرائضه نفت عنه الفقر- و فی نسخه: بعد اللَّه عنه الفقر- و جلب علیه الرزق و تدفع عنه میته السوء)

و از خواص القرآن از حضرت رسول (ص) فرمود:

(من قرأ هذه السوره کان له من الاجر بعدد من استهزء بمحمد و أصحابه)

و غیر اینها از اخبار.

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ گذشت و مکرر بیان شده که از برای ویل دو معنی است اسمی و وصفی اما اسمی: چاهی است در قعر جهنم نامش چاه ویل است که آتش جهنم از آن چاه بیرون میآید، و از حضرت رسول است فرمود: در قعر این چاه صندوقی است که چهارده نفر در آن صندوق حبس و معذب هستند هفت نفر از سابقین مثل قابیل و نمرود و شداد و عاقر ناقه ثمود و فرعون و هامان و قارون، و هفت نفر از لاحقین مثل شیوخ ثلاثه و معاویه و یزید و هارون و مأمون، ولی حضرت نام هفت نفر لاحقین را نبرد و اما وصفی بمعنی وای بحال است و این صادق نمیآید مگر بر کسی که از حال احتضار تا خلود در نار آنی راحتی نداشته باشد. اما همزه و لمزه بمعنی عیب گویی و توهین و اهانت و بدگویی و بدرفتاری با مؤمنین است، بعضی گفتند: هر دو بیک معنی هستند، بعضی گفتند: همزه عیب گویی در حضور طرف است و لمزه در غیاب او است، بعضی گفتند: همزه بلسان است و لمزه باشاره سر و چشم است، بعضی گفتند: همزه فحش است و لمزه غیبت است، بعضی گفتند: همزه ضرب و اذیت است و لمزه شتم و غیبت است.

اقول: مطلقا توهین و اهانت بمؤمن چه در حضور او باشد و چه غیاب چه بلسان

باشد و چه باشاره چه قولی باشد و چه فعلی که تقلید او را درآورند یا او را مضحکه کنند و باو بخندند، و هر چه موجب اذیت و خفت و خواری او باشد مطلقا حرام است و ظلم باو است، و علاوه از حرمت و عقوبت آن جنبه حق الناسی هم دارد که تا طرف را ترضیه خاطرش نکند و او گذشت و عفو نکند خداوند گذشت نمیکند و عفو نمیفرماید.

بلکه بسا موجب کفر و ارتداد میشود اگر نسبت بمقربان درگاه الهی باشد چنانچه متوکل عباسی دستور داد که تقلید فاطمه زهراء را درآورند که پسرش طاقت نیاورد و نوشت بحضرت هادی بگمنامی که اگر پسری دید پدرش چنین میکند تکلیف او چیست؟- حضرت فرمودند: واجب القتل است شبانه با یک دسته از غلامان رفتند و او را قطعه قطعه کردند و بدرک واصل شد این ملعون در بنی عباس مانند یزید بود در بنی امیه چه اندازه جلوگیری کرد از زیارت ابی عبد اللّه (ع) حتی تصمیم گرفت بر خرابی مرقد مطهر آب بست و خیش کشید ولی نه آب پیش رفت و نه گاوها، و چه اندازه اهانت بحضرت هادی کرده که پیاده آن حضرت را در رکاب خود تا قصر خود برد، باری توهین مؤمن گناه بسیار بزرگی است و مشتمل بر معاصی زیادی است از غیبت و تهمت و اهانت و هتک حرمت و ظلم و اذیت و ایذاء و هر چه طرف قریش بیشتر باشد هتک حرمتش عقوبت بیشتر دارد لذا میفرماید: وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ،

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۲] .... ص : ۲۲۴

الَّذِی جَمَعَ مالاً وَ عَدَّدَهُ (۲)

این همزه لمزه آن کسی است که جمع میکند مال را و تعداد میکند، الَّذِی جَمَعَ مالًا جمع مال اگر از ممر حرام باشد که آن بآن معصیت در نامه عملش مینویسند زیرا هر گونه تصرفی در آن بکند حرام است و اگر تصرف نکند امساک آن هم حرام است و واجب فوری است که رد بصاحبانش بکند و هر چه تأخیر بیندازد معصیت است، و اگر از ممر حلال باشد باید حقوق آن را رد کند مثل زکاه و خمس چون بعین تعلق میگیرد و تا رد نکرده هر نوع تصرفی در آن حرام است و تأخیرش هم حرام است، و اگر حقوقش را هم رد کرده این مال جمع آوری او باعث میشود که از وظائف دینی عقب بیفتد و در آنها کوتاهی کند مثل تحصیل علم واجب

و اداء فرائض و امثال آنها.

وَ عَدَّدَهُ دو نحو تفسیر کردند یکی بمعنی شماره و احصاء که همه روزه حساب و رسیدگی میکند که چه اندازه شده و بچه حد رسیده، و یکی بمعنی اعداد که نگهداری میکند برای روز مبادا و خیال میکند که عمر طولانی دارد و غافل از اینکه اگر روزگار برگردد تمام زنجیرها بگسلد که گفتند:

چو آمد بمویی توانی کشید چو برگشت زنجیرها بگسلد

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۳] .... ص : ۲۲۵

یَحْسَبُ أَنَّ مالَهُ أَخْلَدَهُ (۳)

گمان میکند که مال نگهبان او است و همیشه در دنیا باقی است و مرگ بر فقراء و تهیدستان است.

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۴] .... ص : ۲۲۵

کَلاَّ لَیُنْبَذَنَّ فِی الْحُطَمَهِ (۴)

نه چنین است که توهّم کرده که جمع مال مورث خلود در دنیا میشود و مرگ دامن او را نمیگیرد بلکه البته افتاده میشود در حطمه. نایب فاعل لینبذن ممکن است مال باشد چنانچه میفرماید: وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ وَ لا یُنْفِقُونَها فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ یَوْمَ یُحْمی عَلَیْها فِی نارِ جَهَنَّمَ فَتُکْوی بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما کَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ توبه آیه ۳۴ و ۳۵. و ممکن است شخص باشد که جمع مال میکند که او را میاندازند در حطمه که یکی از عقبات جهنم است و بعید نیست که احتمال دوم اقرب باشد بقرینه آیات بعد که میفرماید:

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۵] .... ص : ۲۲۵

وَ ما أَدْراکَ مَا الْحُطَمَهُ (۵)

بسیاری از امور است در دنیا که انسان هر چه برای او وصف کنند حقیقت آن را درک نمیکند مثلا کسی که شیرینی نچشیده هر چه برای او وصف کنند تا نچشد درک نمیکند و امثال این بسیار است و لذا معروف است در میان عوام که میگویند:

حلوای تنتنانی تا نخوری ندانی. از امیر المؤمنین مروی است که حلوا را در دست گرفت و فرمود: رنگ خوبی داری و بوی خوشی و لکن علی طعم تو را نچشیده، و خصوصیات بهشت و جهنم را هر چه توصیف کنند تشبیه است بملاذ و آلام دنیویه

ولی حقیقت آن را تا نروند و طعم آن را نچشند درک نمیشود لذا میفرماید:

وَ ما أَدْراکَ مَا الْحُطَمَهُ سپس بتوصیف بیان میفرماید که تا اندازه ای درک شود میفرماید حطمه چهار وصف دارد اول:

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۶] .... ص : ۲۲۶

نارُ اللَّهِ الْمُوقَدَهُ (۶)

آتشی است افروخته شده که خداوند خلق فرموده از روی غضب غیر از آتشهای دنیوی که از روی رحمت خلق شده که میفرماید: أَ فَرَأَیْتُمُ النَّارَ الَّتِی تُورُونَ أَ أَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَها أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ نَحْنُ جَعَلْناها تَذْکِرَهً وَ مَتاعاً لِلْمُقْوِینَ واقعه آیه ۷۱ تا ۷۳ که واقعا اگر این آتش نبود تمام زندگی انسان مختل میشد، اما آتش جهنم را امیر المؤمنین در دعای کمیل دارد:

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم بقائه و لا یخفف عن اهله لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک)

و نیز دارد:

و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض.

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۷] .... ص : ۲۲۶

الَّتِی تَطَّلِعُ عَلَی الْأَفْئِدَهِ (۷)

که آن نار طلوع میکند بر افئده و قلوب چنانچه میفرماید: أُولئِکَ ما یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ و میفرماید: إِنَّما یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِمْ ناراً نساء آیه ۱۰، و میفرماید:

یُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِیمُ یُصْهَرُ بِهِ ما فِی بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ حج آیه ۲۰، و میفرماید:

وَ سُقُوا ماءً حَمِیماً فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ محمد آیه ۱۵، و غیر اینها از آیات.

سؤال: انسان چیزی را که میخورد یا شرب میکند وارد معده میشود ربطی بفؤاد و قلب ندارد چرا میفرماید: الَّتِی تَطَّلِعُ عَلَی الْأَفْئِدَهِ؟.

جواب: دو قسم آتش داریم یکی جسمیت آتشی مثل زقوم حمیم غساق که اینها وارد معده میشوند لذا میفرماید در آیات مذکوره: ما فِی بُطُونِهِمْ یک قسم تنفس است که اینها میانه آتش هر چه نفس میکشند شعله آتش داخل قلب میشود لذا میفرماید:

الَّتِی تَطَّلِعُ عَلَی الْأَفْئِدَهِ و بسیاری از معاصی معاصی قلبیه است مثل کفر و شرک و ضلالت و حب و بغض و عداوت و کبر و

باطله و هواهای نفسانیه اینها باید قلب آنها را بسوزاند چنانچه هر عضوی از اعضاء هر معصیتی از آن صادر شده عذابش متوجه بهمان عضو میشود چشم خیانت کرد او معذب میشود گوش کرد دست یا پوست بدن شکم حرام خورد و هکذا زبان معصیت کرد هر معصیتی عذاب خاصی دارد.

اشکال: حکماء امروزه مرکز علم و عقل و صفات را دماغ میدانند که مغز باشد و آیات و اخبار مرکز را قلب میدانند؟

جواب اینکه: انسان علاوه از روح نباتی که در نباتات هست دو روح دارد یکی روح حیوانی که در حیوانات بتفاوت درجات هست حتی مورچه و پشه که مورچه ذخیره سال خود را در خانه های خود جمع میکنند و بفاصله زیادی بوی اشیاء را استشمام میکنند و چشم آنها میبیند، پشه در هوا خون را در میانه رگ زیر پوست میبیند که روی رگ مینشیند با نیش خود رگ را سوراخ میکند و قبلا با خرطوم خود کثافت روی پوست را برطرف میکند و هکذا سایر حیوانات و حکماء غیر این را معتقد نیستند و این روح مرکز توجهش دماغ است و این مدرک جزئیات است و این صنایع و مخترعات تمام از این روح است و بتفاوت اشخاص در قوت و ضعف هست، و یکی روح انسانی که مجرد است و مدرک معنویات است آن محل توجهش قلب است و آن از عالم بالا افاضه شده بخلاف حیوانی که از بخار است و تا بخار تمام شد موت میرسد.

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۸] .... ص : ۲۲۷

إِنَّها عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ (۸)

محققا آن نار موقده بر آنها افروخته شده. مؤصده یعنی مطبقه از باب اینکه در بسته میشود که هیچ روح و ریحانی وارد بر آن نمیشود و تمام اطراف آنها را احاطه کرده و راه بیرون رفتن از آن را ندارند چنانچه می گویی و سدّت الباب یعنی در را بستم و قفل کردم که کسی نتواند داخل شود و نتواند خارج شود، و در قضیه مسجد نبی (ص) که امر شد

(سد الأبواب الا باب علی)

که نتوانند از آن ابواب داخل مسجد شوند و از آن ابواب نتوانند داخل بیوت شوند، و دارد عباس تقاضا کرد که برای

من یک امتیازی قرار دهید حضرت دستور داد که ناودان خانه او رو بمسجد باشد در زمان خلافت عمر دستور داد ناودان را کندند و حکم کرد که هر که او را نصب کند گردن زند. عباس متوسل بامیر المؤمنین (ع) شد حضرت آمد و نصب کرد و فرمود:

هر که بکند گردنش را میزنم دیگر عمر جرأت نکرد.

[سوره الهمزه (۱۰۴): آیه ۹] .... ص : ۲۲۸

فِی عَمَدٍ مُمَدَّدَهٍ (۹)

عمد ستون است، و مراد گفتند اوتاد است که ابواب جهنم را میخ کوب میکنند که تمام حرارتش در داخل باشد بیرون نیاید و اهل جهنم نتوانند خارج شوند، و بعضی گفتند: مراد سرادق نار است که میفرماید: إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِینَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها وَ إِنْ یَسْتَغِیثُوا یُغاثُوا بِماءٍ کَالْمُهْلِ یَشْوِی الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً کهف آیه ۲۹، بعضی گفتند: مراد اغلال و زنجیرها است که فرمود: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۳، بعضی گفتند: اشاره بخلود است که دیگر از جهنم بیرون نمیآیند و راه نجاتی ندارند که میفرماید: کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِیدُوا فِیها حج آیه ۲۲.

اقول: ظاهر این است که تمام راهها بر آنها بسته شده رحمت مغفرت شفاعت و غیر اینها.

تم تفسیر تلک السوره و بقی البقیه من سوره الفیل الی سوره الناس عشر سور و الحمد للّه و الشکر له و الصلاه علی الرسول و آله. و انا العبد عبد الحسین الطیب.

سوره الفیل .... ص : ۲۲۸

[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۱] .... ص : ۲۲۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِأَصْحابِ الْفِیلِ (۱)

الکلام فی فضلها- از ابن بابویه باسناده از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ

فی فرائضه الم تر کیف فعل شهد له یوم القیامه کل سهل و جبل و مدر بانه کان من المصلین و ینادی له یوم القیامه مناد: صدقتهم علی عبدی قبلت شهادتهم له ادخلوه الجنه و لا تحاسبوه فانه ممن احبه و احب عمله)

و از خواص القرآن از حضرت رسول فرمود:

(من قرأ هذه السوره اعاذه اللَّه من العذاب و المسخ فی الدنیا)

، و در نسخه دیگر:

(عافاه ایام حیاته فی الدنیا من المسخ و القذف)

و اخبار دیگر.

و در اخبار و فتاوای علماء دارد که این سوره با سوره لایلاف یک سوره است چنانچه گذشت که سوره و الضحی و الم نشرح هم یک سوره است، و در فرائض اگر چه قرآن بین سورتین جایز نیست لکن این دو مورد جایز است چون حکم یک سوره دارد. و قصه اصحاب فیل بسیار مفصل است و جنبه تاریخی دارد و مدرک صحیحی هم بر آن نداریم لذا از آن صرفنظر میکنیم و چندان فایده هم در بیان آن ندارد و فقط اکتفاء میکنیم بآنچه در اخبار ائمه اطهار است آن هم فقط ترجمه بنحو خلاصه مفاد اخبار، و سه حدیث داریم یکی از کلینی بسند معتبر از ابان بن تغلب از حضرت صادق (ع)، و دومی نیز از کلینی مسندا از هشام بن سالم از حضرت صادق (ع) و سومی از امالی شیخ طوسی از عبد اللَّه بن سنان از حضرت صادق (ع) از پدر بزرگوارش از جد عالی مقدارش علیهم السلام و خلاصه مفاد این اخبار این است که:

ابرهه سلطان یمن و سه ابرهه بودند سلاطین یمن ابرهه بن حارث و ابرهه بن الصباح و ابرهه بن الاشرم و آن سومی صاحب الفیل بود و کنیه او ابو یکسوم بود و با اهل حجاز عداوت شدیدی داشت و چون دید آنها بیتی دارند که کعبه معظمه باشد و از اطراف میآیند برای طواف و حج بجا میآورند چون حج از زمان ابراهیم که بنای کعبه نمود در بنی اسماعیل بود چنانچه در آیه شریفه دارد:

وَ إِذْ بَوَّأْنا لِإِبْراهِیمَ مَکانَ الْبَیْتِ أَنْ لا تُشْرِکْ بِی شَیْئاً وَ طَهِّرْ بَیْتِیَ لِلطَّائِفِینَ وَ الْقائِمِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُودِ وَ أَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ یَأْتُوکَ رِجالًا وَ عَلی کُلِّ ضامِرٍ یَأْتِینَ مِنْ کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ حج آیه ۲۶ و ۲۷. و در اخبار دارد که هر که در همان عالم أرواح جواب داد و لبیک گفت مشرف بحج میشود، یک مرتبه لبیک گفت یک مرتبه مشرف میشود زیادتر

گفت بعدد لبیک او تشرف بحج او زیادتر میشود غایه الامر در دوره جاهلیت در کیفیت حج آنها تغییراتی پیدا کرده بود که میفرماید: وَ ما کانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَیْتِ إِلَّا مُکاءً وَ تَصْدِیَهً انفال آیه ۳۵. و بالجمله ابرهه بیتی در یمن در مرکز سلطنتی خود بنا کرد، و گفتند:

بطلا و جواهرات مزین نمود در مقابل کعبه و دستور داد بیایند و دور آن طواف کنند و قصد کرد که کعبه را خراب کند و اهلش را بقتل رسانند لشگر انبوهی تهیه کرد و با فیل جنگی حرکت کردند و آمدند تا چند میلی مکه و در اثناء راه برخوردند بشتران حضرت عبد المطلب که گفتند دویست شتر بودند آنها را گرفتند خبر بحضرت عبد المطلب رسید حضرتش تشریف برد نزد ابرهه حاجب ابرهه حضرت را شناخت بابرهه خبر داد که سید و رئیس و بزرگ قریش آمد نزد تو اجازه داد حضرت عبد المطلب وارد شد.

ابرهه از هیبت و جلال و بزرگی و جمال آن حضرت بخود آمد او را تکریم نمود و پهلوی خود جای داد ابرهه به مترجم خود گفت: بپرس که برای چه آمده مترجم سؤال کرد حضرت فرمود: شتران مرا قومش گرفته اند آمده ام که بگوید بمن رد کنند مترجم بابرهه گفت ابرهه گفت: این را گفتید اعقل و اشرف و سید و بزرگ قریش است ولی فعلا در نظر من خیلی کوچک و حقیر آمد اگر از من خواهش کرده بود که من صرفنظر کنم از خرابی کعبه و قتل اهلش من اجابت میکردم و برمیگشتم این برای چند شتر که از او گرفته شده آمده است.

مترجم بحضرت عبد المطلب عرض کرد حضرت فرمود: (انا رب الإبل و للبیت رب) من صاحب شتران هستم و از برای خانه کعبه هم صاحبی هست او جلوگیری میکند.

اقول: آمدن حضرت عبد المطلب نه برای شترها بود بلکه برای تهدید و تخویف ابرهه بود که خداوند روزگار او را تباه میکند و او و قومش را هلاک میکند.

ابرهه دستور داد شتران او را رد کنید حضرت برگشت در مراجعت بفیل بزرگ ابرهه رسید که نامش محمود بود فرمود: محمود میدانی تو را برای چه آورده اند؟.

فیل بسر اشاره کرد که نمیدانم. عبد المطلب فرمود که: تو را آورده اند برای خرابی کعبه آیا خراب میکنی؟- بسر اشاره کرد که: نه خراب نمیکنم.

حضرت عبد المطلب رفت قوم ابرهه آمدند یک میلی مکه آنچه کردند فیل پیش نرفت از هر طرفی بردند پیش نرفت. حضرت عبد المطلب فرمود: فرزند مرا بگوئید بیاید عباس را آوردند گفت: غیر این را میخواهم، حضرت ابی طالب را آوردند فرمود: غیر این را میخواهم، حضرت عبد اللّه را آوردند فرمود: برو بالای کوه ببین چه میبینی رفت و آمد گفت: از دور یک سیاهی شدید نمایان است فرمود: برو دقت کن چه میبینی آمد قدری هم هوا روشن شده بود دید ابابیل بسیار که مثل ابر تمام هوا را سیاه کرده و در منقار آنها یک سنگ ریزه است و در چنگال آنها دو سنگ ریزه که گفتند: از عدس بزرگتر بود و از نخود کوچکتر اینها آمدند بالای سر قوم ابرهه که اصحاب فیل بودند و هر کدام به نشانی که خطا نداشت بر سر آنها ریختند و تمام مثل الف جویده روی زمین ریخته شدند.

این بود خلاصه قصه اصحاب فیل و در اینجا سه تنبیه داریم تذکر دهیم:

تنبیه اول- اینکه از این اخبار استفاده میشود که حضرت عبد المطلب مقام ولایت و وصایت و خلافت از جدش ابراهیم داشته و حجت وقت بوده که زمین خالی از حجت نبوده و بعلم لدنی از جانب حق این پیشامدها را میدانسته و با فیل سؤال و جواب میکرده، و این کفریاتی که سنی ها در حق او میگویند که العیاذ مشرک بوده فاسد و باطل است بلکه دارای مقام عصمت بود که در انبیاء و اوصیاء انبیاء شرط اولی است.

تنبیه دوم: اینکه شبیه این قضیه قضیه یزید و متوکل است که یزید قصد خراب کردن کعبه و قتل اهل مکه کرد در سال سوم خلافتش و خداوند بچه کیفیت او را هلاک کرد که پایش در رکاب اسب گیر کرد و هر قطعه گوشت او بسنگ کوه گرفت و هلاک شد، و متوکل گاو بست که مرقد مطهر ابی عبد اللّه (ع) را خراب کند گاوها پیش نرفتند آنچه آنها را زدند تا هلاک شدند، آب بست آبها از حد حرم تجاوز نکردند و عاقبت

متوکل را قطعه قطعه کردند پسرش با غلامان زنگی.

تنبیه سوم: ابناء امروزه بدانند که سنت الهی تبدیل و تحویل ندارد میفرماید:

سُنَّهَ اللَّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِیلًا فتح آیه ۲۳. و نیز میفرماید:

فَهَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِینَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِیلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِیلًا فاطر آیه ۴۲. با دین خدا با مقدسات دین نمیشود طرف شد که روزگارتان سیاه میشود و نتیجه هم نمیگیرند بپردازیم بتفسیر سوره مبارکه.

أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِأَصْحابِ الْفِیلِ أَ لَمْ تَرَ برؤیت قلبی و درک علمی نه برؤیت بصری و عینی زیرا پیغمبر در همان سال عام الفیل علی المشهور بدنیا آمد و متولد شد و قضیه اصحاب فیل میان اهل حجاز بلکه ممالک دیگر معلوم و مشهور و مورد مذاکره بود و حضرت میدانست.

کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ کیف اشاره بشدت و سختی عقوبت آنها است.

فَعَلَ رَبُّکَ نسبت فعل بخدای متعال برای این است که ابابیل مأمور بامر او و ارسال او بودند و در تحت مشیت و اراده او بودند مثل معجزاتی که بدست انبیاء جاری میشد فعل خدا بود بدست آنها ظاهر میشد موسی فقط القاء عصا میکرد ولی خدا آن را حیه و افعی میکرد و سحر سحره را می بلعید، و ضرب عصا میکرد و خدا دوازده چشمه از سنگ جاری میکرد و دوازده جاده در دریا احداث میفرمود، عیسی فقط قم باذن اللَّه میگفت و خدا مرده را زنده میفرمود و هکذا و ابابیل فقط امطار حجاره میکردند ولی خدا آنها را کعصف مأکول مینمود.

بِأَصْحابِ الْفِیلِ مراد این نیست که صاحبان فیل بودند بلکه مراد کسانی که همراه فیل آمده بودند که لشگر ابرهه بودند که صاحب بمعنی همراه است و هم صحبت و اینکه عامه افتخار میکنند به اینکه أبا بکر صاحب رسول اللَّه است دلیل بر مقام ابی بکر نیست چه بسا مؤمن با کافر و منافق هم صحبت و همراه میشود چنانچه در قرآن میفرماید: وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَیْنِ- الی قوله- وَ ما کانَ مُنْتَصِراً کهف آیه ۳۲ الی ۴۴ که کافر و مؤمن با هم مصاحب بودند.

[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۲] .... ص : ۲۳۳

أَ لَمْ یَجْعَلْ کَیْدَهُمْ فِی تَضْلِیلٍ (۲)

کید آنها همین آوردن فیل با لشگر انبوه برای خرابی کعبه و قتل اهل مکه و تضلیل آنها در ضلالت و گمراهی و هلاکت آنها است که بعدا اشاره میفرماید:

[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۳] .... ص : ۲۳۳

وَ أَرْسَلَ عَلَیْهِمْ طَیْراً أَبابِیلَ (۳)

از این جمله ممکن است استفاده کنیم چنانچه در سایر آیات هم تصریح دارد که تمام این حیوانات بلکه نباتات و جمادات در حد خود شعور و ادراک دارند و معرفت بخدا و رسل دارند و مأموریت پیدا میکنند و انجام میدهند مثل آیه شریفه: وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ اسراء آیه ۴۴. و حمل مفسرین بر تسبیح و تحمید تکوینی خلاف صریح قرآن است چون او را میفهمند چنانچه مثنوی میگوید:

جمله ذرات زمین و آسمان با تو میگویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هشیم با شما نامحرمان ما خامشیم

و مثل آیه شریفه: وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ و این آیه شریفه در حق داود: وَ قالَ یا أَیُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّیْرِ و آیه شریفه:

قالَتْ نَمْلَهٌ یا أَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساکِنَکُمْ لا یَحْطِمَنَّکُمْ سُلَیْمانُ وَ جُنُودُهُ و آیه شریفه در حق هدهد: فَقالَ أَحَطْتُ بِما لَمْ تُحِطْ بِهِ- الی قوله- اذْهَبْ بِکِتابِی هذا سوره النمل آیه ۱۶ و ۱۷ و ۲۲ الی ۲۸. و غیر اینها از آیات و اخباری که دلالت دارد بر اینکه ریگها و سنگریزها و اشجار شهادت برسالت حضرت میدادند، و فردای قیامت زمین در حق اهلش شهادت میدهد، و شتر شهزاده خراسانی شهادت بقتل صاحبش داد، و تکلم ائمه با ذئب فلوات و غیر اینها از اخبار و اصرح از کل اینها آیه شریفه است که فرمود: ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ فصلت آیه ۱۱. زیرا توجه خطاب و جواب آنها و امر الهی بآنها و امتثال آنها بالطوع و الرغبه با تکوینی مناسبت ندارد.

باری ابابیل ها حسب الامر الهی رفتند و ریگها را از سجیل بمنقار و چنگالهای

خود برداشتند و به نشان بر سر آنها ریختند مثل اینکه هر کدام از این ابابیلها معین شده بودند بر شخصی معین که هدف آن معلوم بود.

[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۴] .... ص : ۲۳۴

تَرْمِيهِمْ بِحِجارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (۴)

اقوال زیادی در سجیل گفتند: لکن در حدیث دارد سنگی کوچکتر از نخود و بزرگتر از عدس بر فرق هر که میخورد از دبرش بیرون میآمد و تمام اعضاء بدنش از هم میپاشید و گفتند: سجیل حجر است که در آتش جهنم پخته شده و اسم هر کس روی او نوشته شده، و بعضی گفتند: سجیل و سجین بمعنی واحد است. باری:

[سوره الفیل (۱۰۵): آیه ۵] .... ص : ۲۳۴

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ (۵)

عصف کاه است که گندم و جو و برنج بعد از آنکه حصاد شد پرهای کاه آنها را میگیرند و خوراک حمار و بغل و استر میشود و زیر دندان آنها ریز ریز میشود پس از آن از آنها دفع میشود تشبیه فرموده که اینها در اثر رمی حجاره از این نحوه شدند ریز ریز از هم پاشیده شدند مثل عصف مأکول.

تم بحمد اللَّه تفسیر سوره الفیل و یتلوه تفسیر سوره ایلاف و الحمد للَّه السید عبد الحسین طیب.

سوره الایلاف .... ص : ۲۳۴

[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۱] .... ص : ۲۳۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

لِإِيلافِ قُرَيْشٍ (۱)

از عیاشی بسند معتبر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(لا تجمع بین سورتین فی رکعه واحده الا الضحی و الم نشرح، و الم تر کیف و لایلاف قریش)

و مراد صلوه فریضه است که باید سوره تامه قرائت شود، و اما نوافل بدون سوره و ببعض سوره و بالف

سوره میتوان قرائت کرد، و از ابی العباس از احدهما یعنی حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام روایت کرده که فرمود:

(الم تر کیف فعل ربک و لایلاف سوره واحده).

اما الکلام فی فضلها- از ابن بابویه مسندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من اکثر قراءه لایلاف قریش بعثه اللّه یوم القیامه علی مرکب من مراکب الجنه حتی یقعد علی موائد النور یوم القیامه)

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) روایت کرده فرمود:

(من قرأ هذه السوره اعطاه اللّه من الاجر کمن طاف حول الکعبه و اعتکف فی المسجد الحرام)

و اخبار دیگر در ثمرات قرائت این سوره بر طعام و بر ماء برای رفع سوء آن و شفاء امراض قلبی نقل کرده اند. تفسیر:

(لِإِیلافِ) لام غایت و غرض است که هلاکت اصحاب فیل برای ایلاف قریش بوده و همین جمله دلالت دارد بر اینکه این سوره با سوره فیل یک سوره است چنانچه در سوره و الضحی و الم نشرح این استفاده را کردیم که پس از آنکه میفرماید:

وَ أَمَّا بِنِعْمَهِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ نعمت خود را میشمارد: أَ لَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ ... الآیات و ایلاف از الفت بمعنی پیوستگی و مجتمع شدن و یک دله و یک جهت بیکدیگر کمک و همراهی کردن است چنانچه گفتند که: اهل مکه از ابرهه و قومش ترسیدند و از مکه فرار کردند خداوند قوم ابرهه را هلاک کرد اینها قلبشان آرام شد و مراجعت کردند بمکه، بعضی گفتند: چون مکه ابتداء وادی غیر ذی ذرع بود سپس که آباد شد اینها احتیاجاتی داشتند که در تابستان بروند شام و تحصیل حوائج لازمه خود را بکنند و زمستان بروند یمن و یک قسمت حوائج خود را بدست بیاورند ولی خوف شدید پیدا کردند از ابرهه و اصحابش خداوند آنها را هلاک کرد که با کمال امنیت مسافرت کنند چنانچه شرحش میآید، و اقوال دیگری هم گفتند.

اقول: بعید نیست که بگوئیم: این طوایف قریش با یکدیگر کمال عداوت را داشتند و اگر ابرهه بر آنها مسلط شده بود احدی از آنها را باقی نمیگذاشت خداوند قوم ابرهه را هلاک کرد و در همان سال حضرت رسالت عالم را به نور مبارک خود

روشن فرمود و پس از بعثتش ایلاف بین جمیع قبائل قریش و سایر قبائل فرمود چنانچه میفرماید: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْداءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْواناً وَ كُنْتُمْ عَلى شَفا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْها ... الایه آل عمران آیه ۱۰۳.

(قریش) آنها اولاد نضر بن کنانه هستند و وجه تسمیه آنها بقریش بعضی گفتند: اینها چون کشت و زرع نداشتند و استفاده آنها از تجارت و کسب بود که می گویی: یقرش لعیاله یعنی یکتسب لعیاله، و بعضی گفتند: قریش اسم حیوانی است دریایی که از همه حیوانات دریا سمین تر و بزرگتر است و قریش را قریش گفتند برای اینکه مأکولات آنها حیوانات سمین و کبیر بود، و بعضی گفتند: ساکنین حرم الهی بودند و متولیان کعبه و بیت اللّه الحرام بودند لذا نام آنها را قریش گذاردند.

اقول: هر طایفه و قبیله یک اسم خاصی بر خود انتخاب میکنند مثل نام فامیلی که امروز در سجلات درج میکنند هر کسی بنظر خود یک نامی انتخاب میکند این طایفه هم نام قبیله خود را قریش انتخاب کردند که ما بزرگ قبائل هستیم از جهت ثروت و مال و حسب و نسب و کثرت افراد نسبت بسایر قبائل.

[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۲] .... ص: ۲۳۶

إِيلافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَ الصَّيْفِ (۲)

بعضی گفتند: این یک موهبت دیگر است که خداوند چون قوم ابرهه را هلاک کرد که اینها در شتاء بیمن روند برای مسافرت و در صیف بشام با کمال امنیت و کسی متعرض آنها نباشد برای تجارت چنانچه پیغمبر اکرم برای خدیجه بشام تشریف برد و نفع زیادی برای خدیجه استفاده فرمود.

اقول: عنوان شتاء و صیف عنوان عموم است مثل اینکه می گویی بهار و زمستان هر کجا خواهیم رفت یعنی هر وقت هر کجا بروند کسی با آنها دشمنی نمیکند و میگویند اینها اهل حرم الهی هستند و محترم اند و کلمه ایلافهم تفسیر لایلاف قریش است که پس از قضیه عامل الفیل که قوم ابرهه بابابیل و حجاره سجیل هلاک شدند و این قضیه در دنیا صدا کرد همه فهمیدند که این بیت محترم است و اهل

این بیت محترم و شریف و بزرگ هستند اینها خیالشان امن شد هر کجا میخواستند بروند با کمال امنیت میرفتند و این نعمت بزرگی بود که خداوند بآنها عنایت فرمود و بازاء این نعمت باید قریش شکرگزار این نعمت باشند و عبادت پروردگار منعم خود را کنند که میفرماید:

[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۳] .... ص: ۲۳۷

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هذَا الْبَيْتِ (۳)

که فاء تفریع که این نعمت بزرگ را بآنها عنایت کردیم در مقابلش اینها باید عبادت پروردگار این خانه را بکنند، و کعبه را بیت اللَّه گفتند و همچنین مساجد را بیوت اللَّه چون محل عبادت پروردگار است که میفرماید: وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً جن آیه ۱۸. و لکن این قریش کعبه را بتخانه کردند و بتهای خود را در کعبه گذاردند و در زمان فتح مکه پیغمبر با امیر المؤمنین رفتند در کعبه و علی پای بر شانه پیغمبر گذاشت و تمام بتهای مشرکین را انداخت و شکست و از کعبه بیرون انداختند.

[سوره قریش (۱۰۶): آیه ۴] .... ص: ۲۳۷

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (۴)

آن خدایی که این قریش را طعام داد از گرسنگی و ایمن کرد آنها را از خوف و ترس نظر به اینکه مکه در او کشت و زرع نمیشد چون زمین مکه صلب بود و ریشه کوه و مرتفع بود چون اول نقطه زمین که از آب خارج شد زمین مکه بود و آب فرو نشست تا ربع کره زمین از آب خارج شد که ربع مسکونش نامند و این نقطه از تمام نقاط زمین ارتفاعش بیشتر است و از آب دورتر است و از این جهت او ام القری نامیده شد که میفرماید: وَ لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى وَ مَنْ حَوْلَها انعام آیه ۹۲. و احتیاج تام داشتند بحبوبات و فواکه و ملبوسات و باید بروند در ممالک خارج تحصیل کنند و از آن طرف هم از ترس دشمنان جرأت نمیکردند از مکه خارج شوند این قضیه اصحاب فیل سبب شد که آنها ایمن شدند و در اطراف بلاد سیر کنند و تحصیل حبوبات و ارزاق کنند که میفرماید:

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ که از خارج مکه بدست بیاورند.

وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ که بتوانند مسافرت کنند باطراف بلاد برای تحصیل ارزاق بعلاوه برای استخراج معادن از زمین مکه و از دریا چون بلاد دیگر احتیاج داشتند میآمدند مکه و حبوبات و مأکولات برای آنها میآوردند بازاء معادنی که اینها استخراج میکردند که در این زمان هم شدت احتیاج دارند به نفت حجاز.

تم بحمد اللَّه سوره قریش و یتلوها سوره الماعون بتوفیقه و تاییده.

سوره الماعون .... ص: ۲۳۸

اشاره

اما الکلام فی فضلها- از ابن بابویه باسناده از عمرو بن ثابت از حضرت باقر (ع) فرمود:

(من قرأ سوره أ رأیت الذی یکذب بالدین فی فرائضه و نوافله کان فیمن قبل اللَّه عز و جل صلوته و صیامه و لم یحاسبه مما کان فیه فی الحیاه الدنیا)

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرأ هذه السوره غفر اللَّه له ما دامت الزکاه مؤداه

- و در نسخه دیگر:

ان کان الزکاه مؤدیا)

و غیر اینها.

[سوره الماعون (۱۰۷): آیه ۱] .... ص: ۲۳۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

أَ رَأَیْتَ الَّذِی یُکَذِّبُ بِالدِّینِ (۱)

دو نحوه تفسیر شده: نحوه اولی: مراد از دین جزاء است چنانچه می گویی

کما تدین تدان

، و مراد انکار بعث و نشور است و این تکذیب روز جزاء أضر اشیاء است بر انسان زیرا از هیچگونه ظلمی و معصیتی باک ندارد و به هیچگونه عبادتی رغبت نمیکند چون جزائی بر آنها نمی بیند و نمیداند و میگوید: وَ قالُوا ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۴. و امروز اکثر اهل عالم چنین هستند.

و نحوه ثانیه: اخبار است که در بعضی مثل حدیث عبد اللّه الرمادی از حضرت رضا از پدر بزرگوارش از جد عالی مقامش صلوات اللّه علیهم اجمعین فرمود:

(بولایه امیر المؤمنین)

و در بعضی مثل حدیث أبی اسامه از حضرت صادق (ع) فرمود:

(الولایه).

اقول: دین اسلام است چنانچه میفرماید: إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ آل عمران آیه ۱۹. و میفرماید: وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ آل عمران آیه ۸۵، و اعتقاد به معاد و ولایت از ارکان دین است و بیان مصادیق که تکذیب هر یک تکذیب دین است بلکه مراد از اسلام هم دین حق است که ایمان بجمیع عقاید حقه باشد حتی ضروریات دین و ضروریات مذهب، حتی اهانت بمقدسات دین و ارتکاب معاصی که باعث زوال ایمان میشود شامل میشود.

[سوره الماعون (۱۰۷): آیه ۲] .... ص: ۲۳۹

فَذلِکَ الَّذِی یَدُعُّ الْیَتِیمَ (۲)

پس این مکذب دین کسی است که میراند یتیم را.

فَذلِکَ یعنی یکی از صفات مکذب دین این است که:

الَّذِی آن کسی است که:

یَدُعُّ الْیَتِیمَ دع بمعنی زجر و راندن بعنف، و منع از حق ایتام که میفرماید:

إِنَّ الَّذِینَ یَأْکُلُونَ أَمْوالَ الْیَتامی ظُلْماً إِنَّما یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِمْ ناراً وَ سَیَصْلَوْنَ سَعِیراً نساء آیه ۱۰. و از مصادیق بزرگ آن منع خمس ایتام آل محمد است که میفرماید:

وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ إِنْ کُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ ... الایه انفال آیه ۴۱. بلکه تمام ایتام فقرا را باید دستگیری کرد و آنها دل شکسته هستند و نان آور ندارند باید از آنها دلجویی کرد نه آنکه زجر و منع و اذیت و ردع کرد.

[سوره الماعون (۱۰۷): آیه ۳] .... ص: ۲۳۹

وَ لا یَحُضُّ عَلی طَعامِ الْمِسْکِینِ (۳)

در جای دیگر میفرماید: وَ لا تَحَاضُّونَ عَلی طَعامِ الْمِسْکِینِ فجر آیه ۱۸.

یعنی ترغیب نمیکنند بر اطعام فقراء نه خود رغبت دارند که اطعام کنند نه دیگران

ص: ۲۳۹

را وا میدارنـد که اطعام کننـد با اینکه اطعام مساکین عبادت بسـیار بزرگی است که خداوند مدح میفرماید اهل بیت طهارت را که میفرماید: وَ یُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلی حُبِّهِ مِسْکِیناً وَ یَتِیماً وَ أَسِیراً دهر آیه ۸. و مراد از مسکین مطلق فقرا هستند که گفتند:

الفقیر و المسـکین اذا اجتمعـا افترقا و اذا افترقا اجتمعا. یعنی اگر هر دو با هم ذکر شونـد معنای آنها مختلف میشود که مسـکین اشـد فقرا است مثـل آیه زکاه که میفرمایـد: إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساکِینِ ... الایه توبه آیه ۶۰، و اگر تنهـا ذکر شود شامل جمیع میشود مثل مورد.

بلی امروز بسـیاری که بلباس فقر میآینـد و سائل بکف هسـتند نباید بآنها داد زیرا سؤال بکف حرام است و دادن بآنها اعانت بر معصـیت است، و این اطعام مساکین از شـئون سـخاوت است و عبادت بسـیار بزرگی است که بسا هزار و چهار صـد برابر خـدا عوض میدهد چنانچه میفرماید: مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ کَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ بقره آیه ۲۶۱. و نیز میفرماید: وَ مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ تَثْبِیتاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ کَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصابَها وابِلٌ فَآتَتْ أُکُلَها ضِعْفَیْنِ ... الایه بقره آیه ۲۶۵.

و اطعام مساکین شامل صـدقات واجبه و منـدوبه میشود بالاخص فقراء آبرومنـد که روی سؤال ندارند که میفرماید: وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَیْرٍ فَلِأَنْفُسِکُمْ وَ ما تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَیْرٍ یُوَفَّ إِلَیْکُمْ وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ لِلْفُقَراءِ الَّذِینَ أُحْصِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ لا یَسْتَطِیعُونَ ضَرْباً فِی الْأَرْضِ یَحْسَبُهُمُ الْجاهِلُ أَغْنِیاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِیماهُمْ لا یَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحافاً وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَیْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِیمٌ بقره آیه ۲۷۲.

[سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۴ تا ۵] .... ص: ۲۴۰

فَوَیْلٌ لِلْمُصَلِّینَ (۴) الَّذِینَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ (۵)

پس ویل از برای نمازگزارانی است آن کسانی که در بند نماز نیستند شد شد نشد نشد، در اخبار و کلام مفسرین مصادیقی بر این هر کـدام ذکر کرده اند و لکن عموم دارد شامل کسانی که عمدا ترک میکنند و کسانی که ریاء بجا میآورند و کسانی که رکوع و سجودش را تمام نمیکنند، و کسانی که مراعات اجزاء و شرایط آن را نمیکنند

و کسانی که تأخیر میاندازند تا وقت منقضی شود. و بالجمله اهمیتی بنماز نمیدهند یا تارک الصلاه هستند و لو یک نماز صبح باشد یا ضایع الصلاه که گفتند:

تارک الصلاه کافر

و ضایع الصلاه به پانزده عقوبت گرفتار میشود که یکی از آنها بی ایمان از دنیا میرود و نماز اهم فرائض الهی است و در اخبار اهمیت آن را بیان کرده اند که گفتند:

عمود الدین و قربان کل تقی، و معراج المؤمن، و عنوان صحیفه المؤمن، و اول ما یحاسب به العبد یوم القیامه، ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت رد ما سواها، و خیر موضوع و غیر اینها و اگر نماز فاقد یکی از شرائط باشد یا اجزاء، یا مشتمل بر یکی از موانع عمدا و بدون عذر ضایع میشود، و اولین شرائط آن ایمان است بلی سهو از روی نسیان و عذر مانعی ندارد بواسطه حدیث شریف رفع که فرمود:

(رفع عن امتی تسعه السهو و النسیان ... الخبر).

و کلمه ساهون در آیه مراد سهو از روی بی اعتنایی و بی اهمیتی و دربند نبودن است و ویل هم در بسیاری از آیات گفتیم: ویل اسمی است که چاه ویل است در قعر جهنم، و وصفی که معنی وای و بدا بحال است مقابل طوبی اسمی که شجره طوبی است در بهشت و وصفی که خوشا بحال است.

[سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۶ تا ۷] .... ص : ۲۴۱

الَّذِینَ هُمْ یُراؤُنَ (۶) وَ یَمْنَعُونَ الْماعُونَ (۷)

و مکذب بدین کسانی هستند که در اعمال خود ریا و خودنمایی میکنند و از اداء زکاه و احسان به بندگان خدا منع و جلوگیری میکنند.

اما ریا: در اخبار دارد شرک خفی است و بدتر از شرک جلی است چنانچه منافق بدتر از کافر است و معصیت کبیره است و هر عبادتی که در آن ریا آمد باطل است و لو در جزء کوچک عبادت باشد مثل صلوه که اگر در یک آیه یا کلمه یا یک حرف چه واجب باشد چه مستحبّ ریا آمد باطل میشود، در صوم اگر یک دقیقه از روز ریا آمد باطل میشود بلکه صدق منافق هم بر او میشود که شرک خود را مخفی کرده. و بالجمله در کلیه عبادات قصد قربت و خلوص شرط است و ادامه آن تا آخر عمل لازم است.

و اما ماعون بعضی گفتند: زکاه است، بعضی گفتند: متاع البیت است مثل بیل دلو ظرف دیگ و اشباه اینها، بعضی گفتند: اشیاء حقیره که چندان اهمیتی ندارد

مثل نمک و آب و نحو آنها، بعضی گفتند: قرض. و از کافی مستندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(القرض یقرضه و المعروف یصطنعه و متاع البیت یعیره و منه الزکاه. فقلت له: ان لنا جیران اذا اعرناهم متاعا کسروه و افسدوا أ علینا جناح أن نمنعهم؟ فقال: لا لیس علیکم جناح أن تمنعوهم).

هذا خاتمه تفسیر سوره الماعون یتلوه سوره الکوثر و بقیه السور بعونه و تاییده و توفیقه و له الحمد و الشکر و لنبیه و آله الصلاه و السلام، و لاعدائه و اعدائهم اللعن الی یوم القیام. و انا العبد الذلیل المحتاج الی رحمته و غفرانه السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره الکوثر .... ص: ۲۴۲

اشاره

اما الکلام فی فضل هذه السوره المبارکه- از ابن بابویه باسناده از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ انا اعطیناک الکوثر فی فرائضه و نوافله سقاه اللَّه یوم القیامه من الکوثر و کان محدثه عند رسول اللَّه فی اصل طوبی)

و از خواص القرآن از پیغمبر اکرم فرمود:

(من قرأ هذه السوره سقاه اللَّه من نهر الکوثر و من کل نهر فی الجنه، و کتب له عشر حسنات بعدد کل قربان قربه العباد فی یوم عید، و من قرأها لیله الجمعه مائه مره رأی النبی فی منامه)

و غیر ذلک من الاخبار.

[سوره الکوثر (۱۰۸): آیه ۱] .... ص: ۲۴۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

إِنَّا أَعْطَیْناکَ الْکَوْثَرَ (۱)

اختلاف کردند در مراد از کوثر بسیاری گفتند و اخبار زیادی هم داریم که نهری است در بهشت، و از حضرت رسالت پرسیدند: کوثر چیست؟- فرمود:

نهر فی الجنه أشد بیاضا من اللبن و أحلی من العسل و ألین من الزبد حصاه الزبرجد و الیاقوت

و المرجان حشیشه الزعفران ترابه المسک الاذفر قواعده تحت العرش- الی أن قال لعلی: هذا لی و لک و لمحبیک بعدی).

و اخبار در وصف این نهر بسیار است حتی دارد بعدد ستارگان آسمان لیوان در اطرافش هست و ساقی آن امیر المؤمنین است دوستانش را آب میدهد و دشمنانش را دفع میکند و بعضی گفتند: مراد خیر کثیر است، بعضی گفتند: نبوت و کتاب است، بعضی گفتند: کثرت اصحاب و اشیاع است، بعضی گفتند: کثرت نسل و ذریه است بعضی گفتند: قرآن است، بعضی گفتند: شفاعت است.

اقول: در آیه شریفه متعلق را بیان نفرموده و باطلاق بیان کرده شامل تمام مصادیق میشود آنچه خیر است در دنیا و آخرت کثیر آن خاص پیغمبر است علم علمه علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه، اخلاق: إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ عبادت باندازه ای که آیه نازل شد: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ طه ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ لِتَشْقی بذل احسان سایر کمالات، کثرت ذریه که خاص بسادات نیست بلکه اکثر شیعه از طرف یکی از امهات و جدّات امی سیده بوده این هم داخل در ذریه است بلکه بر فرض که تمام امهات و جدّات غیر سیده باشند لکن آنها از طرف امهات و جدات خود یکی سیده باشد جزو ذریه میشوند، کثرت امت زیرا امت آن حضرت تا دامنه قیامت باقی است دوره ظهور بقیه اللَّه و رجعت ائمه هدی، کثرت شفاعت حتی دارد که میفرماید:

وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضی ضحی آیه ۵. از آن حضرت است که فرمود: تا دو نفر از شیعیان امت من در محشر باقی باشند من راضی نمیشوم بلکه تمام بهشت در تحت فرمان او است. بالجمله چیزی از رحمت و نعمت و تفضل و کمال و مقام در دستگاه الهی در حق پیغمبر و آل او فروگذار نشده. آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری.

که از حضرت صادق است فرمود: نزّلونا عن الربوبیه و قولوا فی حقنا ما شئتم بلکه آنچه خداوند بأئمه طاهرین و صدیقه طاهره و مؤمنین تا قیامت تفضل فرموده و میفرماید تمام تفضل به پیغمبر است و اعطاء باو است بلکه چیزهایی خداوند به پیغمبرش عنایت فرموده از اسرار غیبی که در خور فهم بشر نیست و چه کوثری است بالاتر و بیشتر از این مگر آنچه از حد ممکن خارج است و خاص واجب الوجود است.

[سوره الکوثر (۱۰۸): آیه ۲] .... ص : ۲۴۴

فَصَلِّ لِرَبِّکَ وَ انْحَرْ (۲)

پس از این تفضلات و اعطاء کوثر نماز بگذار و نحر کن. بعضی گفتند: مراد نماز عید است عید قربان و نحر در منی که قربانی باشد، بعضی گفتند: مراد صلوه فریضه صبح عید است در مشعر و نحر در منی بعد از رمی جمرات، بعضی گفتند: صلوه و نحر للّه باشد نه مثل مشرکین که لغیر اللّه است للاصنام است، بعضی گفتند: صلوات مکتوبه است مستقبل القبله و نحر هم مستقبل القبله باشد که یکی از شرایط تزکیه است، و معنی لربک یعنی رو بکعبه که بیت اللّه است لکن در اخبار بسیار از ائمه اطهار داریم که مراد از و انحر رفع یدین است تا مقابل نحر که گلو باشد در تکبیرات صلوه مثل تکبیرات افتتاحیه و تکبیره الاحرام و قبل الرکوع و بعد الرکوع و بعد از سجده اول و قبل از ثانیه و بعد از ثانیه.

اقول: و تکبیرات ثلاث بعد از سلام، و بعید نیست بگوئیم سرّ و حکمت آن این است که چون خدا را به بزرگی و کبریایی یاد میکنی آنچه غیر او است دور بینداز و صرف نظر کن و تمام توجهت بخدا باشد و بس چنانچه حافظ میگوید:

من همان دم که وضو ساختم از چشمه عشق چهار تکبیر زدم یک سره بر هر چه که هست

[سوره الکوثر (۱۰۸): آیه ۳] .... ص : ۲۴۴

إِنَّ شانِئَکَ هُوَ الْأَبْتَرُ (۳)

بعضی گفتند: دشمنان تو که بغض تو را دارند از بین میروند، بعضی گفتند: قرآن تو کلام تمام فصحاء عرب را نابود میکند، بعضی گفتند: دشمنان تو از هر چیزی محروم و ممنوع و مقطوع هستند ولی ظاهر این است که بنی امیه گفتند: پیغمبر مقطوع النسل است پس از فوت ابراهیم، و حسنین هم اولاد علی هستند نه پیغمبر بلکه در موقع نزول این سوره ابراهیم و حسنین بدنیا نیامده بودند چنانچه گفتند:

بنونا بنو ابنائنا و بناتنا بنوهنّ ابناء الرجال الأباعد

نوه دختری اولاد او نیستند و پیغمبر چون نسلی از او باقی نیست دینش و کتابش و نامش از بین میرود، و ابتر در لغت عرب حمار دم بریده است یعنی منقطع است

خداونـد مشاهـده کنیـد که نسل پیغمبر از یک دختر تا دامنه قیامت چقدر باقی و کثرت پیدا کرده که قبلا تذکر دادیم با اینکه چـه انـدازه از ذراری پیغمـبر را کشـتند از محسن و پس از او که اگر آنهـا را نکشـته بودنـد هزار برابر این مقـدار میشدنـد و از مشرکین و بنی امیه چه نسلی باقی ماند.

تنبیه: در این سوره با این اختصار و ایجاز که یک سـطر بیش نیست چند معجزه از او ظاهر است یکی آنکه تمام فصحای عرب با کمال دشـمنی که با حضرت داشتند نتوانستند مثل آن را بیاورند، و در زمان نزول این سوره مبارکه از پیغمبر یک دختر بیش نبود چون این سوره مکیه است و در آن زمان نه حضـرت حسن و حسـین و نه ابراهیم بـدنیا آمـده بودنـد و فاطمه هم یک بچه چند ساله بود، و اینکه سنی ها دختران دیگری برای پیغمبر گفتند آنها دختران خدیجه بودند از شوهر قبلی خدیجه و باصطلاح نادختری پیغمبر بودنـد که بنات ازدواج بودنـد و زیـد هم پسـر خوانـده پیغمبر بود، و از بنی امیه چه اندازه جمعیت داشـتند این سوره خبر میدهـد که نسل تو تا دامنه قیامت چه اندازه میشود که بیان شد و نسل آنها قطع میشود، و نیز در مکه معدود قلیلی به پیغمبر ایمان آورده بودنـد آن هم در شـکنجه مشـرکین که قریب سه سال در شـعب ابی طالب بکمال شدت و سـختی زندگی میکردند و بسا حضـرت بطائف میرفت بخصوص موقعی که حضرت ابی طالب و خدیجه هم از دنیا رفته بودند خداوند از امت پیغمبر تا دامنه قیامت چه اندازه بوجود آورده و از بنی امیه جز لعن و طرد احدی باقی نماند جل الخالق.

این مختصـر کلامی در این سوره مبارکه و از خـدای متعال میطلبم که توفیق دهـد که این چند سوره بقیه را هم باتمام رسانم و ذخیره آخرتم قرار دهد و بلطف و کرمش مقبول درگاه خود قرار دهد و آثارش را تا قیامت باقی بدارد و مؤمنین را از آن بهره مند کند، و مرا از خدّام و فرمان برداران حضرت بقیه اللّه قرار دهد. و انا السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره الکافرون .... ص : ۲۴۶

اشاره

الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن علی اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه الکلام فی فضل هذه السوره- از کلینی مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(قل هو اللَّه احد ثلث القرآن و قل یا ایها الکافرون ربع القرآن)

یعنی ثواب ثلث قرآن و ربع قرآن را دارد، و نیز مسندا از آن حضرت روایت کرده فرمود:

(من قرأ اذا آوی الی فراشه قل یا ایها الکافرون و قل هو اللَّه احد کتب اللَّه عز و جل له برائه من الشرک)

و از ابن بابویه مسندا از حسین بن ابی العلاء قال:

(من قرأ قل یا ایها الکافرون و قل هو اللَّه احد فی فریضه غفر اللَّه له و لوالدیه و ما ولد، و ان کان شقیا محی من دیوان الاشقیاء و کتب فی دیوان السعداء و احیاه اللَّه سعیدا و اماته شهیدا و بعثه شهیدا)

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرأ قل یا ایها الکافرون اعطاه اللَّه من الاجر کانما قرأ ربع القرآن و تباعدت عنه مرده الشیاطین و برأ من الشرک و یعافی من الفزع الاکبر)

و نیز روایت کرده:

(من قرأها عند منامه لم یعترض الیه شی ء فی منامه فعلموها صبیانکم عند النوم، و من قرأها عند طلوع الشمس عشر مرات و دعا بما اراد من الدنیا و الاخره استجاب اللَّه له ما لم یکن معصیه)

و غیر از اینها از اخبار.

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۱] .... ص : ۲۴۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

قُلْ یا أَیُّهَا الْکافِرُونَ (۱)

مفسرین گفتند الف و لام الکافرون عهد است و مراد بعض کفار هستند و عدد آنها را و اشخاص آنها را ذکر کرده اند که آمدند نزد پیغمبر (ص) و گفتند که: شما یک سال بیا الهه ما را عبادت کن و ما هم یک سال می آییم خدای تو را عبادت

میکنیم.

این سوره نازل شد.

اقول: این کلام هیچ مغز ندارد زیرا اگر آنها معتقد بالوهیت اصنام خود هستند دست بردار نیستند که آنها را از الوهیت بیندازند و باطل و عاطل بشمارند و

ص: ۲۴۶

کسانی که بالاخص مثل پیغمبری این اصنام را یک فلزی و چوبی که مصنوع بشر است بیش نمیدانند نمیآیند بپرستند بلکه می گوییم: الکافرون جمع محلی بالف و لام است و افاده عموم دارد شامل جمیع کفار میشود، غایه الامر بقرینه مورد مراد کفاری که مشرک باشند مثل بت پرست آتش پرست خورشید و ماه و ستاره پرست حتی نصاری که قائل به تثلیث شدند و سایر طبقات مشرکین چه شرک عبادتی باشد یا شرک افعالی. بلی مراد آن کفاری هستند که قابلیت هدایت ندارند و هرگز ایمان نمیآورند مثل کفار زمان نوح که خطاب رسید بحضرت نوح: وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ هود آیه ۳۶. و حضرت نوح هم عرض کرد: رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً إِنَّکَ إِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوا عِبادَکَ وَ لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً نوح آیه ۲۷. بلکه میتوان گفت که: مراد جمیع کفار باشند تا مادامی که متصف بصفت کفر هستند زیرا آنهایی که بشرف اسلام مشرف شدند این عنوان از آنها سلب شد دیگر صدق کافر بر آنها نمیشود بلکه عنوان مسلم و مؤمن بر آنها صادق است.

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۲] .... ص : ۲۴۷

لا أَعْبُدُ ما تَعْبُدُونَ (۲)

من هرگز عبادت نمیکنم آنچه را که شما عبادت میکنید. زیرا اول کلمه اسلام توحید است و تمام انبیاء مأمور بدعوت بتوحید بودند، و اولین رکن اسلامی لا اله الا اللّه است، و اقسام توحید را مکرر ذکر کرده ایم ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری که بکلی مأیوس باشید و توقع نداشته باشید که من بدین شما درآیم و این توقع را از نوع انبیاء داشتند کفار چنانچه بحضرت شعیب گفتند: لَنُخْرِجَنَّکَ یا شُعَیْبُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَکَ مِنْ قَرْیَتِنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِی مِلَّتِنا و حضرت شعیب فرمود: وَ ما یَکُونُ لَنا أَنْ نَعُودَ فِیها اعراف آیه ۸۸ و ۸۹.

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۳] .... ص : ۲۴۷

وَ لا أَنْتُمْ عابِدُونَ ما أَعْبُدُ (۳)

و شما هم نیستید که عبادت کنید آنچه من عبادت میکنم.

اشکالین: یکی آنکه چرا فرمود: ما اعبد باید بفرماید: من اعبد زیرا ما اطلاق بر غیر ذوی العقول میشود، دیگر آنکه بسیاری از کفار بشرف اسلام مشرف شدند

چنانچه در سوره بعد میفرماید: وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً که گروه گروه وارد و داخل دین خدا میشوند.

اما جواب از اشکال اول بعضی گفتند: ما بمعنی من است. و ما می گوییم: مراد از ما طریقه و مشی من یعنی شما کفار بطریقه و مشی من نخواهید عمل کرد که توحید باشد.

و اما از دوم: قبلا تذکر دادیم که مراد کفاری هستند که بواسطه سیاهی قلب و قساوت قلب و عناد و عصبیت و کبر و نخوت و هواهای نفسانی و حب جاه و وساوس شیطانی و معایب دیگر از قابلیت ایمان افتاده اند و اگر هم اظهار ایمان کنند ظاهری است و در باطن منافق بودند که میفرماید: وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَهِ مَرَدُوا عَلَی النِّفاقِ لا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَیْنِ ثُمَّ یُرَدُّونَ إِلی عَذابٍ عَظِیمٍ توبه آیه ۱۰۱. و آنهایی که ایمان آوردند هم بسیاری ایمان راسخ نبود چنانچه میفرماید: قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لکِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ حجرات آیه ۱۴.

مضافا به اینکه ایمان مرکب ارتباطی است یک جزئش اگر از بین برود تمامش از بین میرود و جزء عمده ایمان ولایت است که اکثر نداشتند و چه بسیار ضروریات دین و مذهب را بسا منکر میشدند و لو یک ضروری باشد که بزوالش ایمان زایل میشود. بعلاوه در ایمان گفتیم چهار امر لازم است اول قطع و یقین بجمیع ارکان دین، دوم عقیده و دلبستگی و در بند بودن، سوم اقرار قلبا و لسانا، چهارم تسلیم و مصداقش بسیار کم است خاص بعض شهداء در زمان نبی و افراد معدودی که خلجان در دین آنها نیامده و کوتاهی در امر دین نکرده و قرآن را هجر نکرده که میفرماید: وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۰.

بعلاوه بسیار معاصی هست که تصریح شده که باعث زوال ایمان میشود و در ایمان موافات که بقاء ایمان است تا آخر عمر شرط است میترسم بیش از این بروم علی ماند و حوضش.

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۴] .... ص : ۲۴۹

وَ لا أَنا عابِدٌ ما عَبَدْتُّمْ (۴)

بعضی گفتند: تکرار برای تأکید است مثل اینکه می گویی: حقا حقا یا لبیک لبیک لا شریک لک لبیک یا عبدا بعدا لمن یکفر و امثال اینها، بعضی گفتند: اول برای حال است و ثانی برای استقبال.

اقول: فرق است بین صفت فعل و صفت فاعل می گویی: زید فاسق نیست فسق از او صادر نمیشود، متکبر نیست تکبر نمیکند و هکذا. و جمله اول صفت فعل است:

لا أَعْبُدُ ما تَعْبُدُونَ که عبادت صفت فعل است جمله دوم صفت فاعل است: وَ لا أَنا عابِدٌ ما عَبَدْتُّمْ و این برای استحکام امر است چنانچه در امثله که ذکر شد همین مفاد را دارد و این یک نوع فصاحت است، و همین کلام در جمله بعد است:

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۵] .... ص : ۲۴۹

وَ لا أَنْتُمْ عابِدُونَ ما أَعْبُدُ (۵)

عابدون در جمله قبل دلیل بر کذب دعوی آنها است که اینها دست از کفر خود و شرک بر نمیدارند چگونه نصاری که عیسی را پسر خدا میدانند و قائل بتثلیث هستند برای خاطر پیغمبر از این عقیده دست برنمیدارند، و مشرکین که میگویند:

ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۳، وَ يَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ یونس آیه ۱۸، و یهود و نصاری که میگویند: نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۱۸ چگونه دست برمیدارند. و جمله بعد اشاره باین است که عناد و عصبیت و بغض و کینه و قساوت قلب و تسلط شیطان و عیبهای دیگر شما را جلوگیری کرده هرگز رو باسلام و مسلمین نمیآورید چنانچه میفرماید: لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا مائده آیه ۸۲، و میفرماید در حق یهود: ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَةِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ بقره آیه ۷۲، و میفرماید: اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ فَأَنْساهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیه ۶] .... ص : ۲۴۹

لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِيَ دِينِ (۶)

دینی بوده کسره بجای یا است. باید بکلی اعراض کرد از اینها مگر آنکه

ایمان بیاورند چنانچه میفرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ الی قوله تعالی- قَدْ کانَتْ لَکُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِی إِبْراهِیمَ وَ الَّذِینَ مَعَهُ إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآؤُا مِنْکُمْ وَ مِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ کَفَرْنا بِکُمْ وَ بَدا بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَهُ وَ الْبَغْضاءُ أَبَداً حَتَّی تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ ... الایه ممتحنه آیه ۱ الی ۴.

لَکُمْ دِینُکُمْ برای شما باشد دین شما از کفر و شرک و ضلالت تا طعم آن را بچشید در قیامت در عذاب سخت جهنم که میفرماید: سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ- الی قوله تعالی- وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ بِئْسَ مَثْوَی الظَّالِمِینَ آل عمران آیه ۱۵۱، و میفرماید: فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ نحل آیه ۲۹، و میفرماید: فَإِنْ یَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوىً لَهُمْ فصلت آیه ۲۴. و غیر اینها از آیات بسیار در حق کفار.

وَ لِیَ دِینِ و از برای من هم باشد دین من که دین خدایی است: إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ آل عمران آیه ۱۹، وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِی الْآخِرَهِ مِنَ الْخاسِرِینَ آل عمران آیه ۸۵

سوره النصر .... ص: ۲۵۰

اشاره

و گفتند: آخر سوره است که نازل شده در حجه الوداع و مشتمل بر سه آیه است.

[سوره النصر (۱۱۰): آیه ۱] .... ص: ۲۵۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ (۱)

اما الکلام فی فضلها- از ابن بابویه باسناده از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرأ اذا جاء نصر اللَّه و الفتح فی نافله او فریضه نصره اللَّه علی جمیع اعدائه و جاء یوم

القیامه و معه کتاب ینطق قد أخرجه اللّه من جوف قبره فیه امان من حرّ جهنم و من النار و من زفیر جهنم و لا یمر علی شی ء یوم القیامه الا بشره و اخبره بکل خیر حتی یدخله الجنه، و یفتح له فی الدنیا من اسباب الخیر ما لم یتمن و لم یخطر علی قلبه)

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرأها فی صلوه و صلی بها بعد الحمد قبلت صلوته منه احسن قبول).

إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ مفسرین گفتند: فتح مکه است و نصرت بر مشرکین مکه و قدرت بر شکستن اصنام مشرکین و اخراج آنها را از کعبه معظمه. و نظر به اینکه اهل مکه پس از قضیه عام الفیل که دیده بودند که قوم ابرهه بابابیل هلاک شدند ولی پیغمبر که قصد مکه نمود نصرت پیدا کرد و فتح نمود یقین بحقانیت او پیدا کردند و فوج فوج و قبیله قبیله آمدند و بشرف اسلام مشرف شدند که قبلا تک تک اسلام میآوردند و لذا میفرماید:

[سوره النصر (۱۱۰): آیات ۲ تا ۳] .... ص: ۲۵۱

وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً (۲) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ کانَ تَوَّاباً (۳)

و این سوره یکی از معجزات قرآن است چون این سوره قبل از فتح مکه نازل شده بود و این خبر میدهد که فتح میکنی و نصرت میبابی، و گفتند: پیغمبر از این سوره دانست که عمرش بآخر رسیده و از دار دنیا رحلت میفرماید، و گفتند:

چون آیه نازل شد که فرمود: إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَیِّتُونَ زمر آیه ۳۰ پیغمبر (ص) درخواست کرد از خدای متعال که این موت من در چه موقعی است این سوره نازل شد که موقعش إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ ... الایه است، و اخباری هم از ابن عباس و عایشه و غیر اینها روایت کرده اند که منتهی بمعصوم نیست و سند معتبری هم ندارد، و در آیه هم دلالتی بر اینکه مراد فتح مکه است ندارد، و فتوحات پیغمبر هم منحصر بفتح مکه نیست، و دلالتی بر اینکه وفات پیغمبر و رحلت باشد هم ندارد و آنچه بنظر میآید و اللّه اعلم بمراده اینکه مفاد این آیه مفاد آیات دیگری است مثل آیه شریفه:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَیَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ کَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَیُمَکِّنَنَّ لَهُمْ دِینَهُمُ الَّذِی ارْتَضی لَهُمْ وَ لَیُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً یَعْبُدُونَنِی

لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً نور آيه ۵۵، و آيه شريفه: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ آل عمران آيه ۸۱، و مثل آيه شريفه هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ توبه آيه ۳۳، و آيه شريفه: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً فتح آيه ۲۸، و آيه شريفه: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ صف آيه ۹، و غير اينها از آيات كه تمام اينها راجع بزمان ظهور حضرت بقيه اللَّه و دوره رجعت حضرت رسالت و ائمه هدى است كه تمام انبياء رجعت فرمايند و در تحت لواى پيغمبر اكرم و دين مقدس اسلام و نصرت آن حضرت باشند، و دين اسلام سرتاسر عالم را فراگيرد و خردلى از شرك در روى زمين نباشد بجميع اقسام خمسه شرك نه ذاتى نه صفاتى، نه عبادتى نه افعالى نه نظرى، و تمام افراد جن و انس در تحت دين اسلام درآيند و هر كدام قابل هدايت باشند هدايت شوند و هر كه قابل نيست هلاك شود و شيطان و شياطين از بين بروند، و وقت معلومى كه خدا بشيطان وعده داده برسد كه فرمود: فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ حجر آيه ۳۸ كه ميتوان گفت: اصل غرض الهى و حكمت خلقت عالم و جن و انس براى اين زمان است و پيغمبر و ائمه اطهار سرتاسر دنيا را سلطنت كنند بدون خوف و ترس و مبنى بر اين استفاده شروع كنيم در تفسير اين سوره مباركه:

إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ كه خداوند نصرت فرمايد دين مقدس اسلام را و پيغمبر اكرم و ائمه اطهار و مؤمنين و قرآن مجيد و احكام شريعت مطهره طبق فرمان خدا را.

وَ الْفَتْحُ كه تمام صفحه زمين فتح شود و يك مخالف در روى زمين نباشد.

وَ رَأَيْتَ النَّاسَ الف و لام الناس الف و لام جنس است كه شامل جميع افراد ناس ميشود بلكه مى گوييم: ناس جمع انسان است و الناس جمع محلى بالف و لام ظهور در عموم دارد وضعا نه اطلاقا شامل تمام افراد انس ميشود.

يَدْخُلُونَ كه جميع افراد بشر داخل ميشوند.

فِی دِینِ اللَّهِ دین الهی تدین بجمیع عقائد حقه و بقرآن مجید و بجمیع ضروریات دین و مذهب و بجمیع احکام الهی که هیچگونه ضلالتی و جهالتی در آن نباشد که بعقیده ما مذهب اثنی عشری با جمیع خصوصیات آن.

أَفْواجاً جمع فوج است شامل تمام فوجها میشود که فوجی باقی نمیماند.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ تسبیح تنزیه حق است از جمیع عیوب و نواقص که ذاتا و صفه و افعالا هیچ نقص و عیبی در ساحت قدس ربوبی نیست که اعظم عیوب و نواقص احتیاج است لذا می گوییم: مرکب از اجزاء نیست زیرا مرکب احتیاج به اجزاء دارد و هر جزئی احتیاج بجزء دیگر دارد و تمام اجزاء احتیاج بمرکب بالکسر دارند، بسیط است فی غایه البساطه، جسم نیست زیرا جسم مرکب از ماده و صورت است و هر کدام احتیاج بیکدیگر دارند:

هیولی در بقا محتاج صورت تشخص کرد صورت را گرفتار

بعلاوه جسم چهار قسم است جمادی نباتی حیوانی انسانی، مرئی نیست چون صورت ندارد، مکان ندارد که احتیاج بمکان داشته باشد، جوهر نیست جواهر خمسه چون جوهر مرکب از وجود و ماهیت است چه از مجردات باشد مثل عالم عقول و نفوس و ارواح، و چه صورت بلا ماده باشد مثل قالب مثالی، چه صورت مع الماده باشد، عرض نیست که محتاج بمحل و موضع باشد که تعریف عرض را کردند که: اذا وجد وجد فی المعروض و اعراض هم نه عرض داریم کم کیف، این وضع متی حدّه، اضافه رنگ و بو، و طعم مثل و مانند و شبیه و عدیل، و ضد و ندی از برای او نیست زیرا مرکب از ما به الامتیاز و ما به الاشتراک میشود و ذی اجزاء و لازم میآید احتیاج چنانچه ذکر شد و تحمید جامع جمیع کمالات است. بوحدته و بساطته علم قدرت عظمت و کبریایی حی و افعالش تمام موافق حکمت و مصلحت، عدل فی فعله ظلم نمیکند فعل قبیح و لغو از او صادر نمیشود خلق و رزق و احیاء و اماته و عزت و ذلت و غنی و فقر و صحت و مرض در تحت مشیت و اراده او است عفوّ است غفور است توّاب است قاهر و غالب و عزیز و کبیر است.

وَ اسْتَغْفِرْهُ استغفار پیغمبر و ائمه هدی و انبیاء و سایر معصومین نه برای معصیت و نافرمانی است زیرا خیال معصیت در قلب مطهر آنها خطور نمیکند بالاخص این خانواده که ترک اولی هم از آنها صادر نشده بلکه استغفار پیغمبر از جهات دیگر است، یکی آنکه در نظر کفار و مشرکین پیغمبر را مذنب میگفتند مغفرت الهی این است که آنها بشرف اسلام مشرف شوند و بفهمند که آنچه نسبت بحضرت میدادند غلط و خلاف بوده و دامن مبارکش آلوده باین مزخرفات و کفریات نبوده، دیگر آنکه طلب مغفرت برای امت مرحومه میکند که غفران آنها تفضلی است در حق پیغمبر و کانه گناه آنها را گناه خود میداند، دیگر آنکه بنده به هر درجه و مقامی نائل شود خود را در جنب عظمت حق کوچک و حقیر و مقصر میداند مثل بعضی نیست که عجب کنند و ایمن از مکر اللَّه خود را بدانند، دیگر آنکه ممکن به هر پایه برسد در مقابل نعم الهی نمیتواند شکرگزار باشد کجا پیغمبر اکرم (ص) میتواند شکر نعم الهی را در حق خود کند که او را اول مخلوق خود قرار داده و خاتم انبیاء و افضل از جمیع مخلوقات و دین او را افضل ادیان و کتاب او را افضل کتب و اوصیاء او را افضل از جمیع اوصیاء و سایر مخلوقات خود و امت او را افضل امم، و مقام محمود و مقام شفاعت کبری و سایر نعم باو عنایت فرمود لذا عرض میکند در پیشگاه الهی:

ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک.

پس استغفار پیغمبر این است که خداوند متعال بهمین مقدار که از من ساخته شده اکتفاء فرماید و خداوند هم وعده باو داده فرمود:

إِنَّهُ کانَ تَوَّاباً خداوند بسیار میپذیرد توبه بندگان را بلکه میفرماید این اندازه که عبادت و بندگی میکنی از تو درخواست نکرده ام و توقع ندارم: طه ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ لِتَشْقی یک قسمت از اوقات خود را برای استراحت بگذار: یا أَیُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ اللَّیْلَ إِلَّا قَلِیلًا نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِیلًا أَوْ زِدْ عَلَیْهِ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلًا این آنچه بنظر آمد در تفسیر این سوره مبارکه و اللَّه اعلم و از علماء اعلام و دانشمندان بزرگ درخواست میکنم که اگر خطایی و اشتباهی در این بیان بلکه در سایر موارد شده لطفا تذکر دهند و عفو فرمایند. هذا ما عندنا و انا العبد عبد الحسین الطیب غفر اللَّه

له و یتلوه تفسیر سوره المسد و بقیه السور و الحمد للّه و الصلاه علی نبینا و أئمتنا و اللعن علی اعدائنا و ظالمینا و غاصبی حقوقنا ابد الابدین و دهر الداهرین.

سوره المسد .... ص : ۲۵۵

اشاره

سوره ابی لهب و بعضی گف..... سوره المسد، و بعضی گفتند: سوره اللهب. از ابن بابویه باسناده از حضرت صادق (ع) فرمود:

(اذا قرأتم تبت یدا أبی لهب فادعوا علی ابی لهب فانه کان من المکذبین الذین یکذبون النبی (ص) و ما جاء به من عند اللّه عز و جل)

و از خواص القرآن از پیغمبر (ص) فرمود:

(من قرا هذه السوره لم یجمع اللّه بینه و بین ابی لهب)

اشاره به اینکه داخل جهنم نمیشود، و اخبار دیگری هم روایت کرده.

[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۱] .... ص : ۲۵۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

تَبَّتْ یَدا أَبِی لَهَبٍ وَ تَبَّ (۱)

تبت از تباب است بمعنی هلاکت و تتبیب چنانچه میفرماید: فَما أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِی یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ لَمَّا جاءَ أَمْرُ رَبِّکَ وَ ما زادُوهُمْ غَیْرَ تَتْبِیبٍ هود آیه ۱۰۱، و میفرماید: وَ ما کَیْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِی تَبابٍ مؤمن آیه ۳۷. و هلاکت را نسبت بدو دست ابی لهب میدهد که میفرماید:

تَبَّتْ یَدا أَبِی لَهَبٍ برای این است که ظلم هایی که نسبت بحضرت رسالت کرد اکثر بدستهای او بود بالاخص موقعی که عبا بگردن حضرت انداختند آن قدر فشار دادند که نفس در سینه مبارک حضرت حبس شد و حضرت روی زمین افتاد خیال کردند حضرت از دنیا رفته، و ظلم های دیگر. و هلاکت دست باین است که آنها را غل میکنند بگردن، و در دنیا از کار افتادن دست است چنانچه یهود گفتند: وَ قالَتِ الْیَهُودُ یَدُ اللَّهِ مَغْلُولَهٌ غُلَّتْ أَیْدِیهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ یَداهُ مَبْسُوطَتانِ یُنْفِقُ کَیْفَ یَشاءُ مائده

آیه ۶۴.

و ابی لهب پسر عبد المطلب عم پیغمبر اکرم بوده و اعلی عدو آن حضرت بود و زوجه او ام جمیل دختر حرب خواهر ابی سفیان بود، بعضی گفتند: ابی لهب کنیه او بوده و نام او عبد العزی بوده و چون عزی اسم یکی از اصنام قریش است لذا خداوند به کنیه ذکر فرموده، و بعضی گفتند: نام دیگر از اصنام را داشته لکن تحقیق این است که ابی لهب اسم او بوده زیرا حضرت عبد المطلب نام فرزندش را عبد العزی نمیگذارد چنانچه نام پدر حضرت رسالت را عبد اللّه گذارده و پدر امیر المؤمنین که ابی طالب باشد عمران گذارده، و ابی لهب او را گفتند: برای این بود که در مورد غیظ و غضب صورتش برافروخته میشد مثل آتش که شعله ور گردد که میفرماید: (انْطَلِقُوا إِلی ظِلٍّ ذِی ثَلاثِ شُعَبٍ لا ظَلِیلٍ وَ لا یُغْنِی مِنَ اللَّهَبِ) یعنی فروگزار نمیشود شراره آن آتش.

وَ تَبَّ بعضی گفتند: تکرار تب برای تأکید است، بعضی گفتند: اول انشاء است و دوم اخبار است، بعضی گفتند: هر دو اخبار است.

اقول: اول تبت یدا أبی لهب فاعل تبت یدین ابی لهب است و دوم و تب فاعل خود ابی لهب است لذا اول را تأنیث آورد و دوم را مذکر فرمود که هم دستهای او بغل و زنجیر آتشی گرفتار میشود و هم او را بنفسه در آتش و هلاکت میاندازند که مصداق: خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ دخان آیه ۴۷. و معنای فاعتلوه یعنی او را بکشید بمیانه آتش و مصداق: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ الحاقه آیه ۳۱.

[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۲] .... ص: ۲۵۶

ما أَغْنی عَنْهُ مالُهُ وَ ما کَسَبَ (۲)

بی نیاز نمیکند از او نجات از عذاب نمیدهد او را مال او و آنچه کسب کرده چون ثروتمند بود و مال خود را بدشمنان رسول میداد و آنها را وادار میکرد در کشتن و اذیت پیغمبر و سایر عملیات او مخصوصا در دار الندوه که اجتماع کردند در مشورت در کیفیت کشتن حضرت رسول و دستور دادند که خارجی داخل نشود شیطان بصورت پیر مرد نجدی آمد و گفت: من هم در عقیده با شما همراه هستم او را راه دادند. و در مشاورت بعضی گفتند یک نفر را انتخاب میکنیم برود آن حضرت را بکشد سپس

دیه او را مجتمعا میپردازیم شیطان این را رد کرد که هر که او را بکشد تا اصحابش و بستگانش او را نکشند دست بردار نیستند و به دیه اکتفاء نمیکنند، و بعضی گفتند او را اخراج بلد میکنیم و از مکه اخراجش میکنیم. این را هم شیطان نپذیرفت گفت: هر جا برود دور او را میگیرند و برمیگردد و دمار از روزگار شما را برمیآورد چنانچه در فتح مکه چنین شد و در سایر غزوات سپس شیطان رأی داد که از هر قبیله یک نفر معین شود و بریزند در خانه او و او را بقتل رسانند بستگان و اصحابش با جمیع قبائل نمیتوانند طرف شوند ناچار به دیه حاضر میشوند و میانه قبائل تقسیم میشود این رأی پسندیده شد و دور خانه حضرت را گرفتند و همان شب حضرت هجرت فرمود و علی امیر المؤمنین را بجای خود خوابانید که شرح مفصلی دارد لذا میفرماید:

ما أَغْنی عَنْهُ مالُهُ وَ ما کَسَبَ مال و کسب او جز ضرر بر او چیزی نداشت.

[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۳] .... ص: ۲۵۷

سَیَصْلی ناراً ذاتَ لَهَبٍ (۳)

زود باشد که میافتد در آتشی که صاحب شراره است نه باختیار بلکه ملائکه عذاب او را بجبر و عنف میاندازند میانه آتش افروخته چنانچه همین معامله با جمیع اهل عذاب از کفار و مشرکین و اهل ضلالت میشود که بمجرد اینکه هر یک از قبر خارج شوند ملائکه عذاب و غلاظ و شداد او را میگیرند و غل و زنجیر میکنند و کشان کشان او را میبرند و در آتش میاندازند، و این آیه یکی از معجزات قرآن است که خبر میدهد که ابی لهب ایمان نمیآورد با اینکه بسیاری از مشرکین ایمان آوردند حتی آنهایی که باطنا کافر و مشرک و بیدین بودند بحسب ظاهر اظهار اسلام کردند که جزو منافقین بودند و ابی لهب اسلام ظاهری هم نیاورد.

اشکال، بعضی گفتند: که اگر چنین است که خدا میفرماید ابی لهب هرگز ایمان نمیآورد پس تکلیف ایمان از او برداشته شده و وجهی برای عذابش نیست؟.

جواب: این اشکال همان کلام خیام است که گفت:

می خوردن من حق ز ازل میدانست گر می نخورم علم خدا جهل بود

و جوابش را دادند که:

علم ازلی علت عصیان بودن در نزد حکیم غایت جهل بود

و تحقیق در جواب این است که: چون این ایمان نمیآورد خداوند میداند نه آنکه چون خدا میداند این ایمان نمیآورد. مانع از ایمانش عناد و تعصب و قساوت قلب است نه علم الهی. خداوند عالم بجمیع ما کان و ما یکون هست بلکه افاضه ببعض بندگان هم فرموده مثل پیغمبر و ائمه طاهرین و در لوح محفوظ هم نوشته شده بلی لوح محو و اثبات مختص بذات اقدس او است که چه بسا تغییراتی بسبب جهاتی در عالم واقع میشود.

[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۴] .... ص: ۲۵۸

وَ امْرَأَتُهُ حَمَّالَهَ الْحَطَبِ (۴)

معلوم است کسی که برادرش ابی سفیان باشد و شوهرش ابی لهب باشد حماله الحطب میشود که میرفت در صحرا و خارها را میکند و میآورد سر راه پیغمبر میریخت که حضرت پای مبارکش مجروح میشد.

[سوره المسد (۱۱۱): آیه ۵] .... ص: ۲۵۸

فِی جِیدِها حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ (۵)

این خارها را بطناب می بست و بگردن میانداخت، جید گردن حبل طناب است مسد لیف خرما، و بعضی گفتند: مراد عذاب قیامت او است که بگردنش میاندازند زنجیر آهنی مثل حلقه شبیه لیف خرما و او را بجهنم میکشند. و این مقدار کافی است در شرح این سوره بپردازیم به سوره توحید.

ص: ۲۵۸

سوره التوحید و الاخلاص و الصمد .... ص : ۲۵۹

[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۱] .... ص : ۲۵۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱)

اما الکلام فی فضل هذه السوره المبارکه المسماه بسوره التوحید و الاخلاص و الصمد- اخبار در فضل این سوره مبارکه بسیار است از طریقه عامه و خاصه از پیغمبر اکرم و ائمه اطهار و آنچه حقیر دست آوردم بیست و پنج حدیث است و این احادیث چند دسته است یک دسته خاص این سوره، یک دسته این سوره با آیه الکرسی، یک دسته این سوره با سوره قدر، یک دسته این سوره با سوره الکافرین، یک دسته این سوره با آیه آمن الرسول، یک دسته با چند سوره دیگر. باری خلاصه مفاد این اخبار در بسیاری از اخبار دارد قرائتش ثواب قرائت ثلث قرآن دارد که اگر سه مرتبه بخواند ثواب یک ختم قرآن دارد، و در بعض دیگر این اخبار دارد حضرت رسول تشبیه فرمود بولایت و محبت امیر المؤمنین که هر که او را قلبا دوست دارد ثلث ایمان را دارد و هر که قلبا و لسانا دوست دارد دو ثلث ایمان را دارد و هر که قلبا و لسانا و یدا دوست دارد یعنی نصرت او را تمام ایمان را دارد چنانچه سوره توحید یک ثلث قرآن دو دو ثلث قرآن سه تمام قرآن، و در فراش برای سلامتی و از خانه بیرون رفتن برای حفظ خانه و آنچه در خانه است، برای اموات یازده مرتبه سبب آمرزش جمیع آنها است، به شش طرف قدام و خلف و یمین و یسار و فوق و تحت حفظ از کلیه آفات، حضور ظالم سه مرتبه آهسته بخواند از شر او ایمن میشود در نماز باعث قبولی نماز میشود که اگر در هیچ نمازهای فریضه قرائت نشود جزو مصلین محسوب نمیشود و فوائد دیگر که کمتر سوره است که در فضیلت بدرجه سوره توحید برسد بالاخص اگر مقرون بسوره حمد باشد، و در بعضی اخبار بعض این فوائد را مقرون با سوره

قدر یا سوره الکافرون یا آیه الکرسی یا بعض آیات دیگر فرموده. و این اخبار در کافی کلینی و من لا یحضر صدوق و امالی و تهذیب شیخ طوسی و عیاشی و وسائل و وافی و بحار و سایر کتب اخبار و کتب فقهیه ضبط شده.

و اما الکلام فی تفسیرها:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ قل امر است که پیغمبر (ص) مأمور شد که بتمام مکلفین بفرماید که آمدند نزد پیغمبر جماعتی از یهود و غیر یهود و گفتند:

این خدایی که ما را دعوت میکنی باو کیست؟- و چیست؟- برای ما توصیف فرما این سوره نازل شد که بآنها بفرما:

(هو) در مقابل هذا است و در اخبار بسیاری داریم هاء او اشاره به ثبات و بقاء واجب الوجودی است در مقابل ممکن الوجود و ممتنع الوجود چون صرف الوجود است و بحت الوجود و محض الوجود و صرف الوجود ممتنع است عدم در او زیرا تناقض لازم میآید وجود عدم باشد که جمع بین وجود و عدم تناقض است بخلاف ممکن که میشود وجود پیدا کند و میشود پیدا نکند که گفتند: الممکن فی حد ذاته أن یکون لیس و له من علته أن یکون ایس، و بخلاف ممتنع که عدم صرف باشد محال است عدم وجود باشد تناقض لازم میآید بلی ممکن ممکن است متصف بوصف وجود شود موجود شود و بوصف عدم معدوم گردد آنهم تا مادامی که متصف بوصف وجود است معدوم نیست و تا مادامی که متصف بوصف عدم است موجود نیست چون جمع بین موجود و معدوم هم تناقض است زیرا ماهیت بسا لباس وجود میپوشد بایجاد موجود و بسا لباس عدم باعدام معدوم و صرف وجود ماهیت ندارد که لباس عدم بپوشد و موجد ندارد. چنانچه صرف عدم هم ماهیت ندارد که لباس وجود بپوشد.

واو هو اشاره بمقام غیب الغیوبی است که نتوان مشاهده کرد بخلاف هذا که قابل مشاهده است و میتوان مشاهده کرد زیرا مشاهده شرطش این است که مشهود جسم باشد یا عرض عارض جسم مثل رنگ و طعم و حرارت و برودت و سایر اعراض جسمی لازم دارد که باین رنگ باین طعم یا باین حرارت و برودت باشد و لو مثل

هوا که سرد میشود یا گرم میشود و جسمیت از لوازم ممکن است مثل جمادات و نباتات و حیوانات و انسان یا صورت بلا ماده مثل قالب مثالی یا ملائکه که بصور مختلفه در آیند یا جسم لطیف که قابل مشاهده نیست مگر بصورتی متشکل شوند مثل شیاطین لذا میفرماید در وصف شیطان و شیاطین: إِنَّهُ یَراکُمْ هُوَ وَ قَبِیلُهُ مِنْ حَیْثُ لا تَرَوْنَهُمْ اعراف آیه ۲۷. و این عقیده مخصوص باسلام و ایمان است سایر مذاهب العیاذ خدا را جسم میدانند و از برای او شکلی تصور کرده اند و میگویند مشاهده میشود لذا میفرماید:

لا تُدْرِکُهُ الْأَبْصارُ وَ هُوَ یُدْرِکُ الْأَبْصارَ وَ هُوَ اللَّطِیفُ الْخَبِیرُ انعام آیه ۱۰۳، و بنی اسرائیل به موسی که فرمود: خدای متعال با من تکلم میفرماید گفتند: ما نمی پذیریم و ایمان نمیآوریم. حضرت موسی (ع) هفتاد نفر از اکابر آنها را اختیار کرد بیایند میقات و بشنوند کلام حق را آمدند و شنیدند و گفتند: ما تا خدا را نبینیم ایمان نمیآوریم که میفرماید: وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ بقره آیه ۵۵، و نیز میفرماید: وَ اخْتارَ مُوسی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلًا لِمِیقاتِنا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ ... الایه اعراف آیه ۱۵۵ و غیر اینها.

و از اخبار استفاده میشود که اسم اعظم الهی هو است چنانچه از حضرت باقر است که فرمود:

حدثنی أبی عن أبیه عن امیر المؤمنین (ع) انه قال: رأیت الخضر فی المنام قبل بدر بلیله فقلت له: علمنی شیئا انتصر به علی الاعداء فقال: قل: یا هو یا من لا هو الا هو فلما اصبحت قصصتها علی رسول اللَّه (ص) فقال لی: یا علی علمت الاسم الاعظم فکان علی لسانی یوم بدر- الی قوله (ع)- و کان علی (ع) یقول ذلک یوم صفین و هو یطارد فقال له عمار بن یاسر: یا امیر المؤمنین ما هذا الکنایات؟- قال: اسم اللَّه الاعظم، و عماد التوحید للَّه لا اله الا هو ... الحدیث.

(اللَّه) از امیر المؤمنین است فرمود:

(اللَّه معناه المعبود الذی یأله فیه الخلق و یؤله فیه، اللَّه المستور عن ادراک الأبصار المحجوب عن الاوهام و الخطرات)

و نیز از حضرت باقر (ع) است فرمود:

(اللَّه المعبود الذی اله الخلق عن ادراک ماهیته و الاحاطه بکیفیته)

و تقول العرب: (اله الرجل اذا تحیر فی الشی ء فلم یحط به علما و له اذا فرغ

الی شی ء) و اللّه اسم خاص خداوند متعال است و از برای او سه اسم است هو و اللّه و حق و باقی اسماء الهی اسماء صفات و افعال است، اما اسماء صفات توضیح آن این است که هر کمالی امر وجودی است و هر عیب و نقصی امر عدمی است که فاقد کمال است و چون گذشت که حضرت حق صرف الوجود است پس هر کمالی را بذاته دارا است زیرا اگر فاقد باشد عدم است و عدم نقیض وجود است تناقض لازم میآید، و از همین جهت گفتیم: این صفات کمال هم غیر متناهی است زیرا اگر متناهی باشد محدود میشود و فوق او عدم است و عدم نقیض وجود است مثل علم قدرت کبریایی عظمت و سایر کمالات.

و اما اسماء افعال ایجاد حق است که فعل بمعنی مصدری باشد که تمام موجودات امکانیه بایجاد حق موجود میشوند ولی ایجاد بنفسه موجود میشود که فرمودند:

(خلقت الاشیاء بالمشیه و خلقت المشیه بنفسها) و فرق است بین اراده و مشیت اراده از صفات ذات است و از شئون علم که علم بصلاح باشد و با حکمت فرق دارد چون حکمت علم بمصلحت است و بمفسده و اراده علم بصلاح است در مقابل بفساد که کراهت است و فعل اگر مصلحت داشته باشد صلاح میشود و اگر مفسده داشته باشد فساد میشود.

و اما صفات سلبیه عیوب و نواقص است که از ساحت قدس ربوبی دور است چون احتیاج میآورد و احتیاج دلیل بر فقدان است و فقدان امر عدمی است و عدم با وجود سازش ندارد و وجود را محدود میکند چنانچه ذکر شد.

أَحَدٌ فرق است بین احد و واحد واحد جزو اعداد است واحد اثنین ثلاثه ولی احد مقابل ندارد چنانچه از امیر المؤمنین است که فرمود: چهار قسم وحدت داریم دو قسم آن از ساحت قدس ربوبی خارج است وحدت عددیه که در شماره بیفتد مثل زید عمرو بکر، و وحدت نوعیه که می گویی: انسان یک نوع حیوان است و حیوان یک نوع نبات است و نباتات یک نوع از اجسام است زیرا ترکیب لازم میآید که مرکب از جنس و فصل، و ما به الاشتراک و ما به الامتیاز است. و دو قسم در حق باری صادق است

احدیت که صرف الوجود است ماهیت ندارد، و احدیت که صفات عین ذات است دوئیت ندارد و مثل و مانند و ضدی و ندی از برای او نیست حتی وحدت شخصیه که ما به الامتیازش خصوصیات شخصیه است مثل زید و عمرو و لو در انسانیت و حیوانیت و نباتیت و جسمیت مشترک باشند.

[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۲] .... ص: ۲۶۳

اللَّهُ الصَّمَدُ (۲)

صمد در لغت عرب بمعنی تو پر است مقابل مجوف که تو ندارد و خالی است مثلا حجر صمد است و انسان و حیوان مجوف است و این صفت از لوازم اجسام است و ذات اقدس ربوبی منزه از جسمیت است چنانچه ذکر شد. و معنای صمد را در اخبار بسیاری تفسیر فرموده اند از حضرت باقر (ع) است فرمود:

(حدثنی أبی زین العابدین عن ابیه الحسین بن علی علیهم السلام انه قال: الصمد الذی قد انتهی سؤدده، و الصمد الدائم الذی لم یزل و لا یزال، و الصمد الذی لا یأکل و لا یشرب و لا ینام)

یعنی لا یحتاج الی الاکل و الشرب و النوم. و نیز از باقر (ع) است فرمود:

(الصمد السید المطاع لیس فوقه آمر و لا ناهی)

و از محمد بن الحنیفه (قال: الصمد القائم بنفسه و الغنی عن غیره) و از حضرت زین العابدین است فرمود:

(الصمد الذی لا شریک له و لا یؤوده حفظ شی ء و لا یعزب عنه شی ء)

و از زید بن علی (ع) قال: الصمد الذی اذا اراد شیئا ان یقول له کن فیکون، و الصمد الذی ابدع الاشیاء اضدادا و اصنافا و اشکالا و ازواجا و تفرد بالوحده بلا ضد و لا شکل و لا مثل و لا ند) و از حضرت صادق (ع) از پدر بزرگوارش حضرت باقر (ع) از پدر بزرگوارش زین العابدین (ع) فرمود:

(ان اهل البصره کتبوا الی الحسین بن علی (ع) یسألونه عن الصمد و کتب الیهم:

بسم اللَّه الرحمن الرحیم اما بعد فلا تخوضوا فی القرآن و لا تجادلوا فیه و لا تکلموا فیه بغیر علم فقد سمعت جدی رسول اللَّه (ص) یقول: من قال فی القرآن بغیر علم فلیتبوء مقعده من النار و ان اللَّه سبحانه و تعالی قد فسر الصمد فقال: لم یلد و لم یولد و لم یکن له کفوا أحد، لم یخرج منه شی ء کثیف کالولد و سائر الاشیاء الکثیفه التی تخرج من المخلوقین، و لا شی ء لطیف کالنفس و لا یتشعب منه الادوات کالسنه و النوم و الخطره

و الهم و الحزن و البهجه و الضحک و البکاء و الخوف و الرجاء و الرغبه و الشامه و الجوع و الشبع و تعالی اللّه ان یخرج منه شی ء و ان یتولد منه شی ء کثیف او لطیف، و لم یولد و لم یتولد من شی ء و لم یخرج من شی ء کما یخرج الاشیاء الکثیفه من عناصرها کالشی ء من الشی ء و الدابه و النبات من الارض و الماء من الینابیع و الثمار من الاشجار، و لا کما یخرج الاشیاء اللطیفه من مراکزها کالبصر من العین و السمع من الاذن و الشم من الانف و الذوق من الفم و الکلام من اللسان و المعرفه و التمییز من القلب، و کالنار من الحجر لا بل هو اللّه الصمد الذی لا من شی ء و لا فی شی ء و لا علی شی ء، مبدع الاشیاء و خالقها و منشئ الاشیاء بقدرته، یتلاشی ما خلق للفناء بمشیته و یبقی ما خلق للبقاء بعلمه و ذلکم اللّه الصمد الذی لم یلد و لم یولد و لم یکن له کفوا احد».

و از حضرت صادق (ع) است که فرمود: جماعتی از فلسطین بر حضرت باقر (ع) وارد شدند و از مسائلی سؤال کردند:

ثم سالوا عن الصمد؟ فقال: تفسیره فیه: الصمد خمسه احرف فالالف دلیل علی انیته و هو قوله: شهد اللّه انه لا اله الا هو. و ذلک تنبیه و اشاره الی الغائب عن درک الحواس.

و اللام دلیل علی الهیته بانه هو اللّه، و الالف و اللام مدغمان لا یظهران علی اللسان و لا یقعان فی السمع و یظهران فی الکتابه دلیل علی ان الهیته بلطفه خافیه لا تدرک بالحواس و لا یقع فی لسان واصف و لا اذن سامع لان تفسیر الا له هو الذی اله الخلق عن درک ماهیته و کیفیته بحس او بوهم بل هو مبدع الاوهام و خالق الحواس و انما یظهر ذلک عند الکتابه دلیل علی ان اللّه سبحانه ظهر ربوبیته فی ابداع الخلق و ترکیب ارواحهم اللطیفه فی اجسادهم الکثیفه فاذا نظر عبد نفسه و لم یر روحه کما ان لام الصمد لا تبین فلا تدخل فی حاسه من حواسه الخمس فاذا نظر الی کتابته فظهر له کما یخفی و لطف فمتی تفکر العبد فی ماهیه البارئ و کیفیته اله فیه و تحیر و لم تحط فکرته بشی ء یتصور له لانه عز و جل خالق الصور فاذا نظر الی خلقه تثبت له انه عز و جل خالقهم و مرکب ارواحهم فی اجسادهم.

و اما الصاد فدلیل ملکه و انه الملک الحق. و اما المیم فدلیل علی انه لم یزل و لا

یزال. و اما الدال فدلیل علی دوام ملکه و انه عز و جل دائم تعالی عن الکون و الزوال بل هو اللَّه عز و جل مکون الکائنات الذی کان بتکوینه کل کائن.

ثم قال (ع): لو وجدت لعلمی الذی آتانی اللَّه حمله لنشرت التوحید و الاسلام و الایمان و الدین و الشرائع من الصمد و کیف لی بذلک و لم یجد جدی امیر المؤمنین حمله لعلمه حتی کان یتنفس السعداء و یقول علی المنبر: سلونی قبل ان تفقدونی فان بین الجوانح منی علما جما الا لا اجد من یحمله الا و انی الحجه البالغه و لا تتولوا قوما غضب اللَّه علیهم قد یئسوا من الاخره کما یئس الکفار من اصحاب القبور.

ثم قال الباقر (ع): الحمد اللَّه الذی من علینا و وفقنا لعباده الاحد الصمد الذی لم یلد و لم یولد و لم یکن له کفوا احد، و جنبنا عباده الاوثان حمدا سرمدا و شکرا واجبا».

اقول: بعد از بیانات ائمه اطهار در همین اخبار مذکوره دیگر جای صحبت بر احدی باقی نگذارده اند و هر که چه بگوید زیاده است لیس وراء عبادان قریه.

[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۳] .... ص: ۲۶۵

لَمْ یَلِدْ وَ لَمْ یُولَدْ (۳)

از پیغمبر است فرمود:

لم یلد منه عزیر کما قالت الیهود لعنهم اللَّه و لا المسیح کما قالت النصاری علیهم سخط اللَّه و لا الشمس و لا القمر و لا النجوم کما قالت المجوس لعنهم اللَّه و لا الملائکه کما قالت مشرکو العرب.

در مرقومه شریفه حضرت ابی عبد اللَّه الحسین (ع) باهل بصره معنای لم یلد را مشروحا بیان فرمود که ذکر شد از قوله:

(لم یخرج منه شی ء الی قوله: کثیف او لطیف)

که در صفحه قبل نقل شد، و ممکن است اشاره باشد بکلام حکماء مثل افلاطون و ارسطو و سقراط و امثال آنها که قائل بعلت و معلول هستند که میگویند: خدا علت تامه بوده و فقط عقل اول بنحو علیت از او صادر شده و عقول طولیه و عرضیه که افلاطون طولیه میگوید که از هر کدام عقل دیگری صادر شد تا عقل عاشر کدخدای عالم کون و فساد است و میگوید: عقل اول از جنبه وجودش عقل ثانی و از جنبه ماهیتش عرش و هکذا از عقل ثانی عقل ثالث و کرسی و هکذا سایر عقول بترتیب، و ارسطو میگوید: از عقل اول دو عقل و از

آن دو چهـار و از آن چهار هشت و هکـذا. و اینها عالم را قـدیم میداننـد برای اینکه انفکاک معلول از علت محال است و اینها منکر قدرت هستند زیرا علت بدون اختیار تأثیر در معلول دارد. خداوند میفرماید:

لَمْ یَلِدْ که از او چیزی خـارج شود و شایـد مراد از فرمـایش حضـرت ابی عبـد اللَّه لم یخرج منه شـی ء لطیف او کـثیف اشـاره بهمین مطلب باشـد که لطیف عـالم مجردات از عـالم عقول و نفوس و ارواح و ملائکه، و از کثیف عالم مادیات از سـماوات و ارض و آنچه در آنها است مثل خورشـید و ماه و کواکب و کرات جویه و مثل جمادات نباتات و حیوانات و جن و انس و آب و خاک و هوا و نار. و اللَّه و اولیائه اعلم.

وَ لَمْ یُولَدْ که لازمه حـدوث است که نبوده و بود شـده و مقـدم بر او چیزی بود که او را زائیـد و ایجـاد کرد چنانچه در همان حدیث بیان فرمود از قوله (ع):

و هو لم یتولد من شی ء و لم یخرج من شی ء- الی قوله- و کالنار من الحجر.

رجوع کنید در نقل تکرار نشود.

مسأله مشـکله غیر منحله: اینکه نصاری که قائلنـد عیسـی پسـر خـدا است، و یهود قائلنـد عزیر پسـر خدا است، و در تورات آنها میگویـد: آدم پسـر خـدا است و خود یهود و نصـاری میگوینـد: ما پسـران خـدا هستیم: قالَتِ الْیَهُودُ وَ النَّصاری نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۱۸. بنـا بر این می گوییم: مـادر عیسـی که مریم بوده و مادر عزیر عیال برخیاء بود پس بنا بر این مریم و عیال برخیاء زن خدا بودند و میفرماید:

مَا اتَّخَذَ صاحِبَهً وَ لا وَلَداً جن آیه ۳. و اینکه گفتند: نحن ابناء اللَّه اختصاص به رجال ندارد نساء هم بنات اللَّه بودند پس خدا با دختران خود جمع شـده اگر چه از یهود بعیـد نیست بگویند زیرا در حق لوط میگویند با دختران خود جمع شده و از نسل آنها هفتـاد پیغمبر بوجود آمـد، و نیز اگر آدم پسـر خـدا باشـد پس حواء هم دختر خـدا است و آدم و حواء برادر و خواهر بودنـد و جمع بین برادر و خواهر شده و تمام بشـر از نسل این دو بوجود آمده، و نیز اگر این دو پسـر و دختر خدا باشند مادر این دو که بوده، و نیز مشرکین عرب که ملائکه را دختران خدا میدانند مادر ملائکه که بوده،

و اگر بگویند: آدم بی مادر بوده و همچنین ملائکه می گوییم پس میشود که عیسی هم بی پدر بوده خذلهم اللّه.

وَ لَمْ یُولَدْ زیرا اگر خدا متولد شده پدر خدا که بوده و مادرش که بوده و بعلاوه لازم میآید حدوث که خدا نبوده بعدا بوجود آمده و لازم میآید احتیاج که خدا احتیاج بموجد داشته باشد و هزارها عیب دیگر.

[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیه ۴] .... ص: ۲۶۷

وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ کُفُواً أَحَدٌ (۴)

این کلمه چهار نحوه قرائت شده بضم فاء و جزم فاء بواو و بهمزه لکن در مقدمه این تفسیر گفتیم که سیاهی قرآن معتبر است که قرائت حفص باشد از عاصم و اینهم نه اینکه سیاهی را بر طبق قرائت حفص نوشته اند بلکه حفص مطابق سیاهی قرائت کرده و سیاهی معتبر است و متواتر و شاهد بر این که در بعض صحائف که خواستند مراعات قرائت سبع کنند سایر قرائات را بخط قرمز نوشته اند که در سیاهی قرآن هیچ تصرفی نشود: و کفوا بر طبق قرائت حفص بضم فا و بواو است چنانچه سیاهی قرآن همین است، و کفو بمعنی جفت و مثل و شبیه است که العیاذ خدا جفت داشته باشد که با او جمع شود یا خدای دیگری باشد مثل او یا شبیه باو یا در صفاتش مثل او باشد یا در افعالش شبیه او باشد که خلق کند یا رزق دهد یا عبادت شود: لَیْسَ کَمِثْلِهِ شَیْ ءٌ شوری آیه ۱۱، و میفرماید: لَوْ کانَ فِیهِما آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتا انبیاء آیه ۲۲. و مراد از فیهما یعنی فی السماء و الارض: لا شَرِیکَ لَهُ وَ بِذلِکَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِینَ انعام آیه ۱۶۳. و مکرر اقسام شرک ذکر شده شرک ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری هیچ قسم در مقابل توحید ذاتی صفاتی و افعالی و عبادتی و نظری تا این مقدار بفهم این حقیر رسیده ما زاد بر این از مراتب بالاتر پیدا کنید و السلام علیکم و رحمه اللّه و برکاته.

سوره الفلق .... ص : ۲۶۸

اشاره

اما فضلها- از کلینی باسناده از حضرت ابی الحسن موسی بن جعفر علیهما السلام فرمود:

(ما من احد فی حد الصبی یتعهد فی کل لیله قراءه قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس کل واحده ثلاث مرات و قل هو اللَّه احد مائه مره و ان لم یقدر فخمسین الا صرف اللَّه عز و جل عنه کل لمم او عرض من اعراض الصبیان و العطاش و فساد المعده و بدور الدم ابدا ما دام تعهد بهذا حتی یبلغه المشیب فان تعهد بنفسه بذلک او تعوهد کان محفوظا الی یوم یقبض اللَّه عز و جل نفسه)

و از شیخ طوسی در تهذیب از آن حضرت سؤال کردند که بعضی گفتند در وتر که مراد سه رکعت آخر نماز شب است در هر سه رکعت قل هو اللَّه احد، و بعضی گفتند در دو رکعت اولی وتر که نماز شفع باشد معوذتین و در سوم توحید؟- حضرت فرمود:

(اعملن بالمعوذتین و قل هو اللَّه احد)

و از صدوق مسندا از حضرت باقر (ع) فرمود:

(من اوتر بالمعوذتین و قل هو اللَّه احد قیل له: یا عبد اللَّه ابشر فقد قبل اللَّه و ترک).

[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۱] .... ص : ۲۶۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (۱)

خطاب اگر چه به پیغمبر است ولی تکلیف متوجه بجمیع مکلفین است، و اعاذه پناه بردن است بکسی از ترس شرّ هر ذی شرّی انسان باشد یا شیطان یا حیوانات موذیه یا خطرات و بلیات و مصائب پناه ببرد بخدای متعال خداوند او را پناه میدهد و از شرور او را مصون و محفوظ میگرداند. و پناه بردن بمجرد قول نیست که بگوید:

اعوذ باللّه باید رو بخدا رفت و توجه باو نمود مثل اینکه اگر کسی سگ درنده باو حمله کرد بگوید: من پناه بردم بقلعه یا خانه کدخدا و نرود از شرّ آن سگ محفوظ

نمیماند باید داخل قلعه یا خانه بشود تا محفوظ بماند. و فلق در لغت عرب بمعنی شکاف وسیع است می گویی: فلق رأسه بالسیف شکاف برداشت به شمشیر شکاف وسیعی، و اطلاق بر سفیده صبح هم میشود که جدایی میاندازد بین ظلمت شب و روشنایی روز.

و از علی بن ابراهیم است که: فلق جبی است در جهنم یتعوذ اهل النار من شده حره از خدا سؤال کرد اجازه بفرماید یک نفس بکشد اجازه داد یک نفس کشید جهنم مملو از آتش شد و در این جب صندوقی است که تابوت باشد و در آن شش نفر از اولین و شش نفر از آخرین هستند شش نفر اولین پسر آدم که برادرش را کشت و نمرود که ابراهیم را در آتش انداخت و فرعون و سامری که عجل درست کرد و آنکه یهود را یهودی کرد و آنکه نصاری را نصرانی کند و شش نفر آخرین اولی و دومی و سومی و معاویه و پسر مرادی قاتل امیر المؤمنین و صاحب خوارج و قریب بهمین مفاد از امیر المؤمنین و از حضرت صادق علیهما السلام روایت شده با اختلاف جزئی در خصوصیات و مصادیق

[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۲] .... ص: ۲۶۹

مِنْ شَرِّ ما خَلَقَ (۲)

مراد مخلوقات شریر هستند من جمله شیاطین که اعلی عدو انسان هستند که میفرماید: أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ یس آیه ۶۰ و میفرماید: إِنَّهُ یَراکُمْ هُوَ وَ قَبِیلُهُ مِنْ حَیْثُ لا تَرَوْنَهُمْ اعراف آیه ۲۷. و قسم یاد کرده باغوای انسان: قالَ فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ ص آیه ۸۲ که گفتند: انسان سه دشمن دین دارد: دنیا خود را جلوه میدهد نفس مایل میشود شیطان راهنمایی میکند.

و من جمله کثیر از افراد انسان مثل کفار بالاخص یهود عنود که میفرماید: لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِینَ آمَنُوا الْیَهُودَ ... الایه مائده آیه ۸۲، و مثل معاندین که اعلی عدو شیعه هستند و آنها را مشرک میگویند برای اظهار علاقه بخاندان عصمت و خون آنها را مباح میدانند و مال آنها را حلال، و مثل ظالمین که هر قدر بتوانند ظلم میکنند.

و من جمله حیوانات موذیه مثل سباع و درندگان و گزندگان و هوام.

و من جمله بلیات بالاخص تصادفات که روز بشام نمیرسد که در آن تصادفات نشود و خطرات که بر انسان پیش آمد میشود، و بلاهای نازله که اطراف انسان را گرفته که از امیر المؤمنین در وصف دنیا میفرماید:

«دار بالبلاء محفوفه»

و از همه بالاتر و شدیدتر نفس اماره است که مثل حضرت یوسف که دارای مقام عصمت است و از انبیاء است بفرماید: وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی یوسف آیه ۵۳. تمام اینها جزو ما خلق هستند و شر آنها دامن گیر انسان میشود و پناهی جز خدا ندارد باید پناه برد:

مِنْ شَرِّ ما خَلَقَ بخدا که خالق فلق و رب فلق است.

[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۳] .... ص: ۲۷۰

وَ مِنْ شَرِّ غاسِقٍ إِذا وَقَبَ (۳)

غاسق تاریکی و ظلمت است چنانچه میفرماید: أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ بنی اسرائیل آیه ۷۸ که دلوک شمس اول ظهر است و غسق لیل تاریکی شب است که وقت نماز عشاء است. و ظلمت اقسامی دارد ظلمت کفر و شرک و ضلالت که نور ایمان در او تابش نکرده ظلمت جهل که نور علم در او قذف نشده، ظلمت معاصی که نور عبادت قلب را روشن نکرده، و ظلمت شب که نور چراغ یا نور نهار آن را برطرف نکرده که در حق کفار میفرماید: ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِی ظُلُماتٍ لا يُبْصِرُونَ بقره آیه ۱۷، در حق جهال در حدیث است:

(العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء)

در حق معاصی در حدیث است: که هر معصیتی یک خال سیاه در قلب احداث میکند و بکثرت معاصی سیاهی زیاد میشود تا صفحه قلب تمام سیاه شود که میفرماید:

لا یرجی بخیر

، و در حدیث دیگر میفرماید:

صار قلبه منکوسا

، و چون روز قیامت یوم تبلی السرائر است با صورت سیاه وارد محشر میشوند و در ظلمات محشر و ظلمات جهنم گرفتار حتی از مؤمنین تقاضا میکنند که میفرماید: يَوْمَ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَراءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بابٌ باطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذابُ حدید آیه ۱۳، و آیات و اخبار

در این باب بسیار داریم باید پناه برد بخدای متعال از شر این ظلمات ظلمت کفر و جهل و معاصی و ظلمات دنیوی مخصوصا از ظلمت ظلم که میفرماید:

الظلم ظلمات یوم القیامه.

چه ظلم بدین باشد و چه ظلم بغیر و چه ظلم بنفس که میفرماید: بِئْسَ لِلظَّالِمِینَ بَدَلًا کهف آیه ۵۰، و وقب فرو رفتن است و فرا گرفتن که ظلمت آنها را فرا میگیرد و آنها در ظلمت فرو میروند و باید از این ظلمتها بیرون آمد و بنور منور شد که خطاب رسید بموسی: أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَکَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ ابراهیم آیه ۵. و خروج از کفر و شرک بایمان است، و خروج از ضلالت بهدایت است، و خروج از معاصی بتوبه و اطاعت است و شر این ظلمات که باید پناه بر خدا و استعاذه کرد هر کدام مناسب خود او است، شر ظلمت شب این است که سارقین و فساق در شب سرقت میکنند، و اهل معاصی چون در روز اشتغالاتی دارند خوب و بد در شب که فراغت پیدا میکنند در تفریح گاه ها و تماشاخانه ها و سینماها و در خانه ها که ساز رادیو و تلویزیون را کوک میکنند و هر گونه فسقی از آنها که بتوانند صادر میشود، و دشمنها در شب و تاریکی و خلوت دشمنی خود را عملی میکنند، و حیوانات موذیه در شب راه میافتند، و سباع در شب بیرون میآیند و هکذا.

و اما شر ظلمات کفر و شرک و ضلالت خلود در عذاب است و بلیات دنیوی و اخروی و اما شر ظلمات معاصی بسیار است دنیوی و اخروی کوتاهی عمر نزول بلا سلب نعم سیاهی قلب ضعف ایمان سلب توفیق بعد از رحمت سوء حساب سیاهی نامه عمل خفت میزان لغزش بر صراط رنجش قلوب مطهره پیغمبر و ائمه هدی و غیر اینها.

[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۴] .... ص: ۲۷۱

وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثاتِ فِی الْعُقَدِ (۴)

دو نحوه تفسیر شده یکی آنکه مراد زنهای ساحره که سحر میکنند و گره میزنند و در آن میدهند و توضیح آن این است که سحر و شعبده حقیقت ندارد بلکه ابهام است و بنظر میآید که ساعت را بنظر میآورد خورد میکند سپس صحیح بصاحبش برمیگرداند مرحوم والد فرمود: من از خارج شهر سوار بر استری بودم وارد میدان شاه شدم دیدم جمعیت زیادی دور یک شتری جمع شدند و قاه قاه میخندند رفتم

مشاهده کنم دیدم یک نفر از زیر پای شتر میرود و از زیر دست شتر بیرون میآید و چشم بندی کرده اینها خیال میکنند که در ما تحت شتر میرود و از دهان شتر بیرون میآید. او را خواستم باو گفتم که: تو چنین میکنی، گفت: شما از کجا می آیید؟- گفتم:

از فلان قریه. گفت: من تا یک فرسخی شهر را چشم بندی کردم و عوام خیال میکنند که اینها واقعیت دارد و همین در نفوس آنها تأثیر میکند و غمگین میشوند باید پناه برد بخدا از سحر سحره، و معنای نفث هم بزبان ما فوت است که در کره میزنند سپس کره ها را باز میکنند و خیال طرف را راحت میکنند.

و نحوه دیگر که تفسیر شده بزنهایی که بزیان شوهران خود نظر آنها را از مقاصدی که دارند منصرف کنند تا بر طبق دلخواه آنها رفتار کنند که امروز رواج زیادی پیدا کرده اسباب ساز بگیرند آنها را در مراکز فحشاء ببرند و چه و چه و چه.

و در حدیث داریم میفرماید:

دینهم دنانیرهم و قبلتهم نسائهم.

نباید انسان عاقل متدین گوش بحرف آنها دهد و بر خلاف دین رفتار نماید زنها ضعفاء العقول و هوا- پرست و شهوتران هستند ضرر آنها بیشتر از ضرر شیطان است دشمن داخلی هستند بگذریم.

[سوره الفلق (۱۱۳): آیه ۵] .... ص: ۲۷۲

وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ (۵)

فرق است بین حسد و غبطه حسد زوال نعمت از غیر و لو بر خود نخواهد و غبطه تمنای نعمت است بر خود و لو از غیر زایل نشود، و بعبارت دیگر حسد میخواهد غیر مثل او شود و غبطه میخواهد خود مثل او گردد.

تنبیه: یک موقعی در عالم رؤیا مشرف شدم خدمت حضرت سلیمان عرض کردم پس از سلام که: یک نفر از علماء ما در مقام بیان افضلیت حضرت خاتم الانبیاء بر تمام انبیاء بیاناتی دارد تا میرسد باسم مبارک شما میگوید: کم فرق بین من عرض له مفاتیح الدنیا فلم یقبلها و بین من قال: هب لی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی. فرمود: ما هم بر دنیا نخواستیم. عرض کردم: چرا لا ینبغی لاحد من بعدی بدیگران هم بدهد چه مانعی دارد؟- فرمود: این معنی نیست بهر که هر چه میخواهد بدهد بمن زیادتر بدهد

چنانچه شما در دعاء کمیل می گویید:

و اجعلنی من احسن عبادک نصیبا عندک و أقربهم منزله منک و اخصهم زلفه لدیک.

مذاکرات دیگری هم شد باری حسد یکی از صفات رذیله است و در مذمت آن اخبار بسیاری داریم. از کلینی مسندا از حضرت باقر (ع) فرمود:

(ان الحسد لیأکل الایمان کما تأکل النار الحطب)

و نیز از حضرت صادق (ع) همین مفاد را روایت کرده اند:

ان الحسد یأکل الایمان کما تأکل النار احطب.

و از علی بن ابراهیم مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

(آفه الدین الحسد و العجب و الفخر)

و در حدیث قدسی از پیغمبر روایت کرده که خدای متعال فرمود:

(فان الحاسد ساخط لنعمی صاد لقسمی الذی قسمت بین عبادی و من یک کذلک فلست منه و لیس منی)

و از حضرت صادق (ع) است فرمود:

(ان المؤمن یغبط و لا یحسد و المنافق یحسد و لا یغبط)

الی غیر ذلک از اخبار.

اقول: افعال الهی تمام از روی حکمت و مصلحت است هر که قابلیت تفضل داشته باشد باو تفضل میفرماید و حسود منکر این است میگوید: این نعمت باین محسود خلاف حکمت است نباید این نعمت را داشته باشد و بدتر از حسد چشم و نظر است که نتواند ببیند این دارای این جمال و کمال باشد و در نظرش جلوه کند و چشم تأثیراتی دارد لذا دارد: خود را نیارائید و اطفال خود را کوتاه نظرهایی هستند نمیتوانند نعمتی بکسی ببینند باید پناه برد بخدا.

سوره الناس .... ص : ۲۷۳

اشاره

اما فضلها- گذشت در سوره فلق یک قسمت از اخبار که در فضل معوذتین وارد شده بعلاوه از پیغمبر (ص) روایت شده فرمود:

(من قرأ هذه السوره على أ لم سكن باذن اللّه و هى شفاء لمن قرأها)

و نيز از آن حضرت روايت شده فرمود:

(من قرأها عند النوم

ص: ۲۷۳

كان فی حرز اللَّه حتی یصبح و هی عوذه من کل أ لم و وجع و آفه و هی شفاء لمن قرأها)

و از حضرت صادق (ع) روایت شده فرمود:

(من قرأها فی منزله کل لیله أمن من الجن و الوسواس و من کتبها و علقها علی الاطفال الصغار حفظوا من الجان باذن اللَّه).

[سوره الناس (۱۱۴): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۲۷۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۱) مَلِکِ النَّاسِ (۲) إِلهِ النَّاسِ (۳)

رب بمعنی مربی است و مدبر که خلق فرموده و تربیت فرموده خلقا بعد خلق که میفرماید: یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَهٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَهٍ مُخَلَّقَهٍ وَ غَیْرِ مُخَلَّقَهٍ لِنُبَیِّنَ لَکُمْ وَ نُقِرُّ فِی الْأَرْحامِ ما نَشاءُ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی ثُمَّ نُخْرِجُکُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّکُمْ وَ مِنْکُمْ مَنْ یُتَوَفَّی وَ مِنْکُمْ مَنْ یُرَدُّ إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ ... الایه الحج آیه ۵. و تعبیر برب الناس با اینکه خداوند رب العالمین است برای این است که انسان اعجوبه دهر است و نمونه ای از جمیع عوالم از مجردات و ملائکه و عرش و کرسی و خورشید و ماه و کواکب و مادیات ارضیه از جمادات و نباتات و حیوانات در او قرار داده چنانچه از امیر المؤمنین است فرمود:

أ تزعم انک جرم صغیر و فیک انطوی العالم الاکبر

و خداوند میفرماید: وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَهً فِی قَرارٍ مَکِینٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَهَ عَلَقَهً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَهَ مُضْغَهً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَهَ عِظاماً فَکَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ مؤمنون آیه ۱۲ الی ۱۴

تو خود یک چیزی و چندین هزاری دلیل از خویش روشن تر نداری

لذا فرمود:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ. و ملک سلطان قاهر است که رعیت در تحت فرمان او هستند و بهر نوع تصرفی در آنها قدرت دارد لذا بر سلطان و پادشاه اطلاق ملک میکنند لذا در سوره یوسف میفرماید: وَ قالَ الْمَلِکُ إِنِّی أَری سَبْعَ بَقَراتٍ ... الایه وَ قالَ الْمَلِکُ ائْتُونِی بِهِ ... الایه آیه ۴۲ و آیه ۵۰ و در سوره نمل از قول هدهد میفرماید:

إِنِّی وَجَدْتُ امْرَأَهً تَمْلِکُهُمْ آیه ۲۳. و فرق است بین ملک و مالک، مالک بر غیر سلطان هم اطلاق میشود و خداوند تبارک و تعالی قاهر و قادر بر جمیع ما سوی اللَّه است آنی

بخواهد تمام را معدوم صرف فرماید یا هزار برابر آنها را ایجاد فرماید قاهر و مسلط بر آنها است و میتواند، و حقیقت سلطنت و ملکیت با او است و دیگران که دعوی سلطنت میکنند تمام مجاز و مجرد ادعاء است نه قدرت دارند بلائی برطرف کنند و نه نعمتی ایجاد کنند که میفرماید خطاب بجمیع افراد بشر: یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ وَ یَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِیدٍ وَ ما ذلِکَ عَلَی اللَّهِ بِعَزِیزٍ فاطر آیه ۱۵ الی ۱۷. و اینکه فرمود:

مَلِکِ النَّاسِ و نفرمود: ملک العالمین برای این است که غیر از انسان جمیع مخلوقات الهی از عالم علوی و سفلی دعوت سلطنت ندارند نه ملک و نه جن و نه سایر مخلوقات و انسان است که دعوی سلطنت میکند.

إِلهِ النَّاسِ کسی که سزاوار پرستش است خدای متعال است و بس زیرا تمام نعم و تفضلات از او است از نعم دنیویه و اخرویه که میفرماید: وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۱۴. و مخفی نماند که در شماره نعم الهی بگویی: حیات یک نعمت صحت یک نعمت و هکذا بلکه هر نعمتی آن بآن افاضه میشود مثلا آنات حیات از ملیاردها تجاوز میکند زیرا هر آنی هر نفسی را بخواهد بگیرد میتواند که سعدی میگوید: هر نفسی که فرو میرود ممدّ حیات است و چون برآید مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود و بر هر نعمتی شکری واجب

از دست و زبان که برآید کز عهده شکرش بدر آید

و همچنین سایر نعم الهی علوی و سفلی ظاهری و باطنی دنیوی و اخروی داخلی و خارجی تکوینی و تشریعی الی ما شاء اللَّه. اما انسان خیره سر اتخاذ الهه دیگر میکند از اصنام و جمادات و حیوانات و ثوابت و سیّارات و ملائکه و جن و انس هر دسته بیک طرفی میروند با اینکه اینها هیچ قدرتی بر نفع و ضرر ندارند که میفرماید:

یا أَیُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ حج آیه ۷۳. و ابناء امروزه هم نظر باسباب ظاهریه دارند مثل رئیس و کارخانه و اداره و

سرمایه و رفقاء و اشباه اینها.

سؤال: در حدیث داریم:

أبی اللَّه أن یجری اشیاء الا باسبابها

البته باید پی اسباب رفت.

جواب: اولا مجری خدا است نه اسباب و افعال الهی بسا بدون اسباب است و بسا بتوسط اسباب بر طبق حکمت و مصلحت. و ثانیا تأثیر سبب هم بید قدرت او است چه بسا بعض اشخاص تمام اسباب برای او آماده است و نتیجه نمیگیرد و بسا بدون سبب استفاده میکند.

چنان روزی بنادانان رساند که صد دانا در او حیران بماند

در خبر است که نظر کنید بتمام این طیور که صبح از آشیانه بیرون میآیند گرسنه و شب برمیگردند سیر: وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ ذاریات آیه ۲۲. بعلاوه قطع نظر از این وفور نعمت و وجوب شکر ذات مقدس واجب الوجود که جامع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص است سزاوار پرستش است نه حجر و خشب که تراشیده بشر است که از امیر المؤمنین است:

ما عبدتک خوفا من نارک و لا طمعا فی جنتک بل وجدتک اهلا للعباده فعبدتک.

یعنی اگر بهشت و جهنمی هم نبود من تو را عبادت میکردم چون سزاوار پرستشی نه اینکه خوف و رجاء ندارم.

[سوره الناس (۱۱۴): آیه ۴] .... ص : ۲۷۶

مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ (۴)

وسوسه مقابل الهام و وحی است، و وسوسه از شیاطین است که شرحش میآید که در حدیث داریم از علی بن ابراهیم از حضرت صادق (ع):

قال: ما من قلب الا فله اذنان علی احدهما ملک مرشد و علی الاخر شیطان مفتن هذا یأمره و هذا یزجره و من- الناس شیطان انسی یحمل الناس علی المعاصی کما یحمل الشیطان من الجن.

الْخَنَّاسِ خنس مستور شدن و پنهان شدن و غروب کردن و دوری جستن است این شیاطین انسی و جنی پس از آنکه آمدند و اغوا کردند و انسان را در ضرر انداختند پنهان میشوند چنانچه درباره شیطان میفرماید: وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ وَ ما کانَ لِیَ عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ

فَاسْتَجَبْتُمْ لِی فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِکُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَ

ابراهیم آیه ۲۲. انسان اگر پناه ببرد بخدای متعال خداوند این شیاطین را از او دور میکند و از ضرر آنها محفوظ میماند، اما اگر رو بشیاطین برود بالاخص شیاطین انسی او را میبرند تا قعر جهنم و دست برنمیدارند.

[سوره الناس (۱۱۴): آیه ۵] .... ص : ۲۷۷

الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُدُورِ النَّاسِ (۵)

توضیح کلام اینکه انسان دارای دو جنبه است یک جنبه حیوانیت و یک جنبه ملکوتیّت شهوت و عقل فمن غلب عقله علی شهوته فهو أشرف و أخص من الملائکه، و من غلب شهوته علی عقله فهو أخس من البهائم.

آدمی زاده طرفه معجونی است کز فرشته سرشته و ز حیوان

گر کند میل این شود پس از این ور کند میل آن شود به از آن

اگر قوای شهویه و حیوانیه قوّت پیدا کرد تماس میگیرد با شیاطین انسی و جنی و اگر قوای عقلیه قوت پیدا کند تماس میگیرد با ملائکه و عقلاء انسی.

کبوتر با کبوتر باز با باز کند همجنس با همجنس پرواز

لذا اهل باطل او را میکشند بسوی خود و این معنای وسوسه است شیطان جنی از راه باطن و شیطان انسی از راه ظاهر او را وسوسه میکنند و قلب او را متوجه فساد و شهوت رانی میکنند، و او ملائکه از راه باطن و از راه ظاهر متدینین را راهنمایی بحق میکنند و این معنای الهام و ارشاد است لذا باید پناه ببرد بخدای متعال و استعاذه کند از شر وسواسین.

[سوره الناس (۱۱۴): آیه ۶] .... ص : ۲۷۷

مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ (۶)

جنه کفار جن هستند که شیاطین باشند و در تحت اوامر شیطان بزرگ هستند وعده آنها چندین برابر انسان است که میتوان گفت هزار برابر و بر هر فرد انسان بسا هزار شیطان موکل هستند و تولید و تناسل آنها مثل انسان نیست که اگر انسان و لو ولود باشد در ظرف سه سال یک و یا دو اولاد میآورد ولی آنها بمجرد یک بو بسا هزار میآورند، مثل مور و ماهی. و ناس کفار و فساق و ضالین انس هستند وعده آنها هم هزار

برابر مؤمن متدین عاقل رشید عالم است و بسا بسیار از آنها اطراف یک نفر هستند و او را اغوا میکنند و باین معنی اشاراتی در قرآن داریم در حق جان میفرماید: یا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَکْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ انعام آیه ۱۲۸. و در حق ناس میفرماید: اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُکْراً وَ قَلِیلٌ مِنْ عِبادِیَ الشَّکُورُ سبأ آیه ۱۳. و در بسیاری از آیات میفرماید:

وَ أَکْثَرُهُمُ الْکافِرُونَ أَکْثَرُهُمْ لا یُؤْمِنُونَ و در اخبار مثل زدند مؤمن را در میانه افراد ناس بیک خال سفید در پیشانی گاو سیاه بعلاوه که اهل باطل و سائل ظاهریه هم دارند جلوات دنیا و زینتهای آن و هواهای نفسانی که گفتند: انسان سه دشمن بزرگ دارد دنیا و نفس اماره و شیاطین، دنیا جلوه میکند، نفس مایل میشود، شیاطین اغوا میکنند. بالاخره انسان از دست این سه دشمن نجات پیدا نمیکند مگر پناه ببرد بخدای متعال و در حصن حصین او وارد شود دیگر شیطان قدرت ندارد بر اغوای او که میفرماید: إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ حجر آیه ۴۲.

و دنیا در نظرش یک مار خوش خط و خال میآید ظاهرش چنین است و باطنش زهر قتال دارد، و از امیر المؤمنین (ع) است که فرمود: در نظر علی یک گوشت گندیده در دهان شخص خوره دار است، و نفس مقهور رحمت الهی میشود که حضرت یوسف فرمود: إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی یوسف آیه ۵۳، و شیاطین انس را یک دسته حیوانات درنده و حشرات گزنده که بجان یکدیگر افتاده اند میبینند.

قد تم بحمد اللَّه و المنه بتوفیقه و تأییده ما اردنا فی هذا التفسیر و أرجو من اللَّه القبول و أن یجعله ذخرا لاخرتی و وسیله لنجاتی و شفیعا عند ربی و أن یجعله منظورا فی نظر سیدی و مولای صاحب العصر و الزمان عجل اللَّه تعالی فرجه، و أرجو من الاصدقاء و العلماء الاعلام و المؤمنین کلما نظروا فیه أن لا ینسانی من الدعاء و طلب المغفره و التوفیق و السعاده و صلی اللَّه علی محمد و آله الاطهار و اللعن علی أعدائهم فی کل لیل و نهار. و الحمد للَّه رب العالمین و انا العبد الذلیل الحقیر المسکین المستکین المسمی بالسید عبد الحسین و المدعو بالطیب غفر اللَّه له و جعله اللَّه من اهل الجنه و النجاه من النار و الحشر مع الأبرار و الحفظ من الاشرار و ادخلنی فی حزب الاخیار فی کل لیل و نهار تمت.

نظر به اینکه یکی از علماء اعلام و آیات عظام تهران بمنظور تابش نور ولایت در قلوب دوستان و شیعیان به بنده امر فرمودند که عین رؤیای تشرف خدمت حضرت بقیه اللّه (عج) تعالی فرجه الشریف را که فرمان نوشتن این تفسیر را به بنده دادند که در مقدمه کتاب جلد اول بواسطه علتی اشاره به آن نمودم مفصلا در خاتمه متذکر شوم نتوانستم تخلف امر مبارک معظم له را بنمایم و اجازه هم نفرمودند که اسم مبارکشان را ذکر کنم بنده امتثال نموده عین رؤیا را ذکر نمودم- لیله جمعه بود.

در عالم رؤیا در جنب نهری در اصفهان در محله بیدآباد که آن نهر معروف به نهر بابا حسن است ماشینی ایستاده بود راننده آن را ندیدم در آن ماشین حضرت ثامن الحجج حضرت رضا روحی و ارواح العالمین لتراب مقدم زواره فداه در طرف دیوار تشریف داشتند و حضرت بقیه اللّه (عج) در طرفی که جنب نهر است جلوس فرموده بودند بین این دو بزرگوار جوانی خردسال با کلاه نشسته بود که ایشان را نشناختم حقیر آمدم طرف نهر دیدم زانوی مبارک حضرت بقیه اللّه (عج) تعالی فرجه- الشریف) به پشت ماشین گذارده شده روی ماشین را بوسیدم حضرت عنایت فرمودند درب ماشین را باز نموده و فرمودند میخواهی ببوسی ببوس بنده هم زانوی مبارک را بوسیدم و به چشم کشیدم سپس حضرت بقیه اللّه صلوه اللّه علیه و علی آبائه به جد بزرگوارشان حضرت رضا صلوه اللّه علیه اظهار کردند که زوار شما زیاد شده اند و حوائج همه آنها

را بخواهیم روا کنیم مشکل است حضرت رضا (ع) فرمودند مانعی ندارد.

بعدا حضرت بقیه اللّه (عج) از ماشین پیاده شدند و دست حقیر را گرفتند و تشریف آوردند در مدرسه میرزا مهدی که در همان محل واقع بود و فعلا هم در همان محل است و معروف به (مدرسه سر جوی است) و بمن فرمودند حجره تو کدام است من حجره وسط مقابل رو را نشان دادم بعد خدمت حضرت عرض کردم سؤالی دارم اجازه سؤال دادند عرض کردم آیا شما از من راضی هستید فرمود.

نعم چون ترویج دین میکنی بعدا در خدمت حضرت بقیه اللّه (عج) آمدیم در مسجد سید حجه الاسلام شفتی اعلی اللّه مقامه الشریف در آنجا فرمودند من سابقا کتابی در عقاید منتشر کردم که بعضی از علماء اعلام کثر اللّه امثالهم فرمودند مراد کتاب کلم الطیب است که نوشته و منتشر نموده اید فعلا هم میخواهم کتابی در تفسیر بدست یکی از شما بنویسم خوب است بتو محول کنم فعلا هزار تومان وجهش موجود است حقیر از خواب بیدار شدم بسیار فرحناک و تصمیم گرفتم به نوشتن تفسیر و از شدت فرح صبح جمعه جلسه داشتم که در عقائد و اخلاق صحبت میکردم در این جلسه خواب را عنوان کردم صاحب منزل هزار تومان را آورد گفتم برای من کاغذ بخرید که مصرف این تفسیر کنم ایشان هم بطهران حرکت کرد و از طهران کاغذ خرید قدری هم اضافه از آن مبلغ شد اضافه آن را هم بنده باو دادم حقیر در ظرف ده سال حدود هفت هشت مجلد او را نوشتم مجددا شبی در رؤیا خدمت حضرت بقیه اللّه روحی له الفداء مشرف شدم عرض کردم آیا این تفسیر مرضی شما هست فرمودند نعم عرض کردم پس امضا بفرمائید حضرت یک نقطه پای آن تفسیر گذاردند حقیر دیدم از آن نقطه نور متصاعد میگردد لذا با کمال جرأت و بانگ بلند میگویم که این تفسیر نوشتنش هم به امر مبارک حضرت بقیه اللّه ارواح العالمین له الفداء بود و هم به امضاء آن حضرت رسید و این دو رؤیا از رؤیای صادقانه است.

چنانچه حضرت رسول اکرم (ص) فرمودند

(من رآنی فقد رآنی لان الشیطان لا یتشکل بنا)

یعنی هر کس مرا در خواب به بیند مرا دیده است زیرا شیطان نمیتواند بشکل ما درآید و کلمه بنا ضمیر جمع است شامل حال همه معصومین میشود از آدم

تا خاتم الاوصیاء صلوات اللّه علیهم اجمعین.

نکاتی که از این خواب میتوان استفاده نمود.

۱- علاقه آن بزرگوار بذکر عقائد و توحید و تفسیر ۲- ترویج در نظر مبارکشان اهمیت دارد که در جواب سؤال حقیر فرمودند رضایت من برای ترویج است.

۳- این خانواده اصول کرمند و کرم موقعی اطلاق میشود که بخششی که میفرمایند بواسطه لیاقت و استحقاق طرف نباشد صرفا بخشش باشد لذا بزرگواریشان اجازه نمیدهد که زوارشان دست خالی برگردند بدین مناسبت در رؤیا اشاره شده که برآوردن تمام حوائج زوار مانعی ندارد چه عنایتی بزوارشان دارند متقابلا مقتضی است که زوار هم مراعات ادب را بنمایند از اینکه بدون اذن دخول وارد نشوند و احترام از زوار محترم را مراعات کنند و بالجمله کاری که سبب اذیت آن بزرگوار است انجام ندهند و سعی کنند که کارهاشان سبب رضایت و خوشنودی آن بزرگواران باشد.

ص: ۲۸۱

[خاتمه] .... ص : ۲۸۲

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم و الحمد للَّه رب العالمین و الصلاه و السلام علی سید الانبیاء و المرسلین محمد خاتم النبیین و علی آله الأئمه الطاهرین علی امیر المؤمنین و سبطیه الحسن و الحسین و نبته فاطمه الزهرا سیده نساء العالمین و اولاده الطیبین علی ابن الحسین زین العابدین و محمد ابن علی باقر علم الاولین و الاخرین و جعفر ابن محمد الصادق الامین و موسی ابن جعفر الکاظم الحلیم و علی ابن موسی الرضا الراضی بقضاء رب العالمین و محمد ابن علی التقی الجواد البار الامین و علی ابن محمد النقی الهادی للخلق اجمعین و الحسن ابن علی الزکی العسکری العالم بما قدر علی العالمین و محمد ابن حسن خاتم الاوصیاء صاحب العصر و الزمان الغائب علی اعین الناس اجمعین و علی جمیع الانبیاء و المرسلین و الشهداء و الصالحین و علی جمیع المؤمنین من الاولین و الاخرین و اللعنه الدائمه علی اعدائهم اجمعین الی یوم الدین.

اما بعد فهذه وجیزه جعلتها خاتمه للتفسیر فی شرح حال المفسر و هی مشتمله علی فصول خمسه

الفصل الاول .... ص : ۲۸۲

فی بیان معتقداته یقول اشهد ان اللَّه واجب الوجود و صرف الوجود و قدیم ازلی ابدی لا اول له و لا آخر له بسیط لا ترکیب له لا ـ خارجا و لا ـ ذهنا و لا وهما و انه لا اله غیره لا شریک له لا ذاتا کما نسب الی ابن کمونه حیث قال (هویتان بتمام الذات قد خالفنا بابن الکمونه استند) و جوابه ان الاثنینیه تقتضی ما به الامتیاز و ما به الاشتراک و هو یوجب الترکیب و المرکب یحتاج الی اجزائه و الی

المرکب بالکسر و الاحتیاج عیب و نقص و هو من لوازم الامکان و الحدوث و الواجب الوجود القدیم الازلی ساحه قدسه بری ء من ذلک.

و لا عبودیه خلافا للمشرکین من عبده الاصنام و الشمس و القمر و النجوم و الملائکه و الجن و الانس و الشجر و الدواب من البقر و العجل و القائلین بالتثلیث من النصاری و ان العیسی هو اللّه و ابن اللّه و من الیهود القائلین بان عزیر ابن اللّه و الادم ابن اللّه و قول الیهود و النصاری نحن ابناء اللّه و قول الذین قالوا ان الملائکه بنات اللّه و قول المجوس القائلین بالیزدان و الاهرمن و عباده النار و سایر فرق المشرکین.

و لا فعلا باستناد الافعال من الخلق و الرزق و سایر افعال الربوبی الی غیر اللّه مثل الیهود القائلین بان یوم السبت قد فرغ اللّه من الخلق و عطل و الامور مستنده بعلل الجویه قالَتِ الْیَهُودُ یَدُ اللَّهِ مَغْلُولَهٌ غُلَّتْ أَیْدِیهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ یَداهُ مَبْسُوطَتانِ یُنْفِقُ کَیْفَ یَشاءُ مائده آیه ۷۰.

و مثل الغلات من استناد الخلق و الرزق الی الانبیاء و الأئمه (ع) و مثل العامه من استنادهم الی الاسباب العادیه و غیرهم.

و لا صفه مثل المعتزله القائلین بصفات زائده علی الذات و الزامهم بالقدماء الثمانیه معروف و عن امیر المؤمنین (ع)

(و کمال بتوحیده نفی الصفات عنه لشهاده کل صفه انها غیر الموصوف و لشهاده کل موصوف انه غیر الصفه فمن وصفه فقد قرنه فمن قرنه فقد جزاه و من جزاه فقد جهله و من جهله فهو فی حد الشرک باللّه بل هذه الصفات الذاتیه منتزعه عن الذات و مرتبه من مراتب الوجود و الوجود البسیط الذی لا نهایه و لا حد لوجوده حاوی جمیع مراتب الوجود.

و لا نظرا خلافا لاکثر العوام حیث کان نظرهم الی الاسباب العادیه مع انه مسبب الاسباب و تأثیر الاسباب منوط بمشیه ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵.

(مثل فارسیه) (ای سبب از تو مسبب هم زتو) و مراتب التوکل من آثار ذلک التوحید و اشهد انه تعالی عدل فی افعاله لا یظلم احدا و لا یصدر عنه فعل قبیح و لا

لغو بل کل فعل منه حسن حتی تعذیب الکفار و اهل الضلاله فی الدنیا و الاخره لاجل استحقاقهم و لا یعذب زائدا علی استحقاقاتهم و اما البلایا الوارده علی المؤمنین فی الدنیا لحکم و مصالح اما لمقام الصبر فی البلاء و المصائب حیث یقول إِنَّما یُوَفَّی- الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳ و اما لاجل کونها صلاحا لهم او لحکم اخری یعلمها.

و اشهد ان محمدا (ص) عبده و رسوله حیث یقول هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ فتح آیه ۲۸. و ان الانبیاء کلهم من آدم الی الخاتم معصومون مطهرون الواجدون لجمیع شرائط النبوه خلافا للیهود و النصاری و المخالفین حیث نسبوا الیهم المعاصی بل الضلاله و الکفر و الشرک العیاذ باللّه.

و اشهد انه افضل الانبیاء و خاتم النبیین و سید المرسلین و ان معراجه مع هذا البدن العنصری الجسمانی و شفاعته حق و ان القرآن المجید کتابه انزل اللّه الیه من بدوه الی ختمه.

و اشهد ان اوصیائه اثنی عشر اولهم علی امیر المؤمنین ثم الحسن ثم الحسین ثم علی ابن الحسین ثم محمد ابن علی الباقر ثم جعفر ابن محمد الصادق ثم موسی ابن- جعفر الکاظم ثم علی ابن موسی الرضا ثم محمد ابن علی التقی الجواد ثم علی ابن محمد النقی الهادی ثم الحسن ابن علی العسکری ثم حجه ابن الحسن القائم الغائب الحی حتی یظهره اللّه فی الارض و انهم معصومون المطهرون و انهم شفعاء عند اللّه لمن ارتضی و ان رجعتهم حق و اشهد ان الموت حق و القبر حق و سؤال الملکین حق و البرزخ حق و البعث و النشور و الحشر حق و ان الجنه و النار حق و الصراط و المیزان و الحطب و تطایر الکتب حق و ان جمیع ما جاءوا من اللّه حق لا انکر شیئا منه و لا ازید شیئا علیه.

تنبیه: هذه الشهادات کلها مع مدارکها و تفاصیلها قد کتبنا فی ثلاث مجلد فی کلم الطیب و انما ذکرنا هنا خلاصه و ارجو من المؤمنین ان تشهدوا لی عند ربهم بها.

الفصل الثانی فی نسب المؤلف و قد ذکرنا فی المجلد الثالث من کلم الطیب و هو. .... ص : ۲۸۵

۱- السید عبد الحسین المعروف و المدعو بالطیب ابن السید الجلیل و العالم النبیل.

۲- المیر محمد تقی ابن السید الجلیل.

۳- المیر ابو القاسم ابن السید الاجل.

۴- المیر علی نقی ابن.

۵- المیر محمد باقر و هو من اجلاء علماء عصره و کان داره ملجأ للفقراء و ذوی الحاجات و هو امام المسجد الجدید العباسی المعروف (بمسجد شاه) و کان مدرسا فی مدرسه میرزا مهدی فی البیدآباد بل بناء المدرسه کان لاجله و بامره کما یستفاد من عباره الوقف نامه بل یستفاد منه انه کان صاحب الکرامات و مستجاب الدعوه و کان علماء عصره کلهم منقادین له و من الطاف اللّه سبحانه فی حقه انه کان له ابناء سبعه کلهم فرید عصر و وحید دهره و کان هو صاحب العطایا الکثیره ابن.

۶- المیر اسماعیل کان عالما مشتغلا بالوعظ و التدریس و اماما فی المسجد السلطانی العباسی و له تصانیف کثیره ابن.

۷- المیر ابو صالح کان عالما و اماما فی المسجد المتقدم ذکره فی ارشاد المسلمین نقل عن الحاج محمد ابراهیم الکلباسی قده انه قال تشرفت فی صغر سنی مع والدی بخدمت المیر محمد باقر اللبنانی و انه یقول ان المیر ابو صالح کان سیدا جلیلا و قد کتب الکلباسی قده فی حاشیه (شجره نامه) ما یدل علی علو شان السید المرقوم ابن.

۸- المیر عبد الرزاق هو صاحب الکرامات و المقامات العالیه خرج من سبزوار الی اصفهان و توطن فیه قبل تسلط الافغان علی الایران بسنه و کان من علماء عصر الصفویه ابن.

۹- السید محمد کان من علماء سبزوار معروفا بالزهد و الورع و قبره الان فی سبزوار ابن.

۱۰- المیر ابو المعالی کان نقیبا فی العراق و عند اختلاف صفویه مع دولت العثمانیه وقع انقلاب شدید فی العراق ففوض السید المرقوم النقابه الی بنی اعمامه و خرج من عراق الی سبزوار و توطن فیه هو ابن.

۱۱- السید محمد کان فی ابتداء زمانه فی سبزوار و کان الایران فی ذلک الزمان منقلبا لظهور الدوله الصفویه فخرج السید الی البغداد و توطن فیه و توجه الیه وجوه الشیعه فی العراق و کان و الی العراق فی ذلک الزمان (باز یک بیک) فلما توجه شاه اسماعیل الصفوی الی بغداد و حاصر البغداد خاف الوالی من السید محمد فحبسه فی مطموره السجن فلما تسلط شاه اسماعیل علی البغداد و فتحه اخرج السید من الحبس و ارسله بتجلیل تام مع الخدم و الحشم الی النجف الاشرف و فوض الیه تولیه کما کانت لابائه من قبل نقل ذلک عن المجالس هو ابن.

۱۲- السید عبد الرضا کان فی اول امره فی النجف الاشرف مشتغلا بالتدریس و الترویج و لما قطع ماء النجف و تفرق اهالیه خرج الی سبزوار و توطن فیه ابن.

۱۳- ابو الفتح السید محمد نقیب مشهد امیر المؤمنین (ع) خرج من سبزوار الی النجف و نال الی منصب النقابه و السادات المعروف بالکمونه فی النجف منتهی نسبهم الیه هو ابن.

۱۴- السید الجلیل السید مهدی ابن.

۱۵- السید تاج الدین علی کان فی النجف منزویا و مشتغلا بالعباده ابن.

۱۶- السید شمس الدین کان من اعاظم ارکان الدوله فی سنه ثمانیه فی سلطنه شاه رخ و کان والیا فی سبزوار ابن.

۱۷- ناصر الدین احمد کان فی سبزوار معروفا بالزهد و الورع و مقبرته الان معروفه بامامزاده احمد فی سبزوار ابن.

۱۸- السید شمس الدین محمد و قد صدر عنه اجازات کثیره لعلماء عصره ابن.

۱۹- السید شمس الدین علی هاجر الی سبزوار و اغتنموا اهالی البلد و روده و قد ذکر قاضی نور اللّه فی مجالس المؤمنین مجمل احواله ابن.

۲۰- السید عمید الدین عبد المطلب کان فی النجف و انتقال الحوزه العلمیه من الحله الی النجف کان لاجله و کثیر من اجازات المذکوره فی المجلد الخامس و العشرین من البحار منتهیه الیه و کان له تصانیف کثیره ابن.

۲۱- السید ابی نصر ابراهیم جلال الدین تولد فی الحله سنه ۶۸۱ فی لیله النصف من شعبان و توفی فی سنه ۷۵۴ و حمل نعشه الی النجف و قد نقل فی امل الامل انه صنف کتاب النهج الشیعه و کان نقیب النقباء ممالک عراق و خراسان ابن.

۲۲- عمید المله و الدین عبد المطلب و قد ذکر فی ارشاد المسلمین انه ابن اخت العلامه الحلی و قد خالفه فی ذلک فی عمده المطالب و غیره حیث عد عبد المطلب الاخر ابن اخت العلامه ابن.

۲۳- السید شمس الدین علی کان نقیبا فی النجف و هو کان زوج اخت العلامه و ورد فی النجف مصاحبا للعلامه و کان له شرح علی الاستبصار و کان فی اواخر الدوله العباسیه معاصرا للمستعصم و فی عمده الطالب ادعی ان شمس الدین علی زوج اخت العلامه غیر هذا و لکنه معاصر معه ابن.

۲۴- السید تاج الدین حسن کان مقربا عند السلطان شاه خدابنده بعد دخول السلطان فی مذهب الحق و کان السید کثیرا ما یناظر الوزراء و الامراء الذین کانوا علی مذهب اهل السنه فی ابطال مذهبهم فاضمروا له العداوه الی ان مات السلطان فسعوا فی امره حتی نال درجه الشهاده ابن.

۲۵- شمس الدین علی نقیب النقباء کل ممالک العراق الی خراسان بحیث کان جمیع النقباء تحت ریاسته فی الدوله العباسیه فی زمان المستعصم و لما ورد هلاکو خان البغداد استقبل السید ایاه مع السید ابن طاوس و اخذ منه الامان لاهالی الکربلا و النجف و الحله بتوسط الخواجه نصیر الدین قدس اللّه اسرارهم و فوض الیه هلاکو خان امر الکربلا و النجف و الحله ابن.

۲۶- السید الجلیل عمید الدین ابو جعفر کان له نقابت النجف و کان فی اعلا مراتب الزهد و الورع و له کتاب فی فضل زیاره امیر المؤمنین (ع) و فیه کنایات الی بنی العباس فسعوا المعاندین له عند الحلیفه فاخذ منه النقابه و فوض الی رجل من اهل السنه فکان السید فی زاویه النجف مشتغلا بالعباده فله کرامات کثیره منها اخباره بمجی ء زمان انقراض الدوله العباسیه عنقریب ابن.

۲۷- ابو نزار عدنان کان نقیبا فی النجف الاشرف و حافظا ایاه من تهاجم الکفره و الاشرار و کانت الحروب بین السلاطین فی عصره کثیره و الدنیا منقلبه و کان مجدا فی الالتیام بین الشیعه و السنه ابن.

۲۸- عبید اللّه الرابع کان له نقابت النجف و اماره الحاج ابن.

۲۹- السید الجلیل ابو علی المختار کان نقیبا فی النجف و له اماره الحاج و سلسله بنی المختار فی جمیع الممالک منشعبه بحیث لا یحصی کثره و فیهم الفضلاء و الشعراء و العلماء و لهم مصنفات عدیده فی جمیع الفنون و لکل فخذ منهم شجره فی نسبهم منها هذه ابن.

۳۰- السید الحبیب الزاهد ابو مسلم الاحول نقیب مشهد امیر المؤمنین و قد وقع فی زمانه قصه مره ابن قیس فی حرم المطهر و کان للسید حروبا کثیره مع طغاه العرب لحراسه الجواهر التی کانت من آل بویه فی الخزینه و نال درجه الشهاده فی عصر القادر باللّه العباسی ابن.

۳۱- ابو الفتح محمد نقیب الکوفه و کان من تلامذه السید علم الهدی و قد استدعی عضد الدوله من السید علم الهدی تعیین شخص عالم کامل زاهد للنقابه و التولیه لمشهد امیر المؤمنین فعین هذا السید فارسله عضد الدوله الی النجف فی نهایه الاحترام و کان جمیع ما ارسله عضد الدوله من العطایا و غیرها الی النجف للخدمه و الفقهاء و الشعراء و غیرهم بتوسط هذا السید و لاجل ذلک صار مقربا عند الحلیفه ابن.

۳۲- السید ابو القاسم محمد الاشتر کان معروفا بالعلم و الزهد و قد عوفی الرجال من التفات کما فی منتهی المقال و فی تاریخ ابن خلکان عده من اعیان الشیعه و رئیس الطائفه و فی عمده الطالب ادعی کونه ممدوح ابو الطیب الشاعر المتنبی فی دیوانه ابن.

۳۳- السید الجلیل عبد اللّه ثالث و ادعی القاضی نور اللّه فی المجالس انه ممدوح المتنبی و عدد اولاد ذکوره یبلغ عشرین و قد نقل فی التواریخ قضایا عجیبه من کرمه وجوده حتی قیل فی حقه و اولاده ان السماء و الارض لبنی عبید اللّه و کان معاصرا للمعتصم العباسی و فی امل الامل ادرک زمان الامام الهادی (ع) وعده من اصحابه و هذا یقتضی بلوغ عمره اکثر من مائه ابن.

۳۴- السید الجلیل علی عده الکشی من الثقات و توهّم فی منتهی المقال ان الکشی ذکره مرتین لکنه توهّم فاسد لان احدهما هذا و الاخر جده علی وکیلهما علی ابن عبید اللّه غایه الامر هذا علی ابن عبید اللّه الثانی و جده علی ابن عبید اللّه الاول المعروف بالعلی الثانی هو ابن.

۳۵- عبید اللّه الثانی ابو علی و له فضائل و مناقب کثیره فی الرجال و کفی فی حقه شهاده مولانا علی ابن موسی الرضا (ع) انه من اهل الجنه و کان عبید اللّه متشرفا بخدمت الرضا (ع) فی خراسان و بعد شهاده الرضا (ع) خرج الی العراق و اشتغل بجمع الاحادیث و ترویج المذهب الجعفری ابن.

۳۶- السید الجلیل ابو الحسن علی الزوج الصالح و وجه تسمیه بزوج الصالح انه اراد تزویج بنت عمه بنت عبید اللّه ابن الحسین الاصغر فاستشاروا فی ذلک الامام السابع موسی بن جعفر (ع) فقال (ع) الزوج الصالح کان مستجاب الدعوه و قد ذکر فی الخلاصه و فی رجال ابن داود انه کان اعبد اهل زمانه من آل ابی طالب و کان من اصحاب الامامین موسی بن جعفر و علی بن موسی علیهما السلام و کان فی خدمه الرضا (ع) من المدینه الی الخراسان و قد نقل فی ارشاد المسلمین انه مرض فعاده الرضا (ع) فلما رجع (ع) جاءت امرأته المسماه بام السلمه بنت عبید اللّه بن علی بن الحسین و قبلت

موضع جلوس الامام (ع) و مسحت بوجهها و يدها قال سليمان بن جعفر اخبرنى بذلك على بن عبد اللّه فاخبرت الرضا (ع) بتلك القصه فقال (ع) يا سليمان اعلم ان عبيد اللّه و زوجته و ولده من اهل الجنه يا سليمان ان اولاد على و فاطمه اذا كانوا موالين لنا اهل البيت ليسوا كسائر الناس نقله عن الكشى ابن.

۳۷- السيد الجليل ابو العلى عبيد اللّه المعروف بالاعوج عن منتهى المقال انه كان من خواص اصحاب الصادق (ع) و كان فى صحبته فى المدينه و الكوفه و عن مجالس القاضى انه لما خرج محمد بن عبد اللّه المعروف بالنفس الزكيه على الحليفه طلب من عبيد اللّه الاعوج البيعه فامتنع من بيعته فحبسه الى ان قتل نفس الزكيه خرج من العبس و صار معظما فى نظر الحليفه احمد السفاح و اعطاه ضيعه باقطاع كانت عوائدها ثمانين الف دينار يصرفها كلها فى العلويين فسافر الى خراسان و كان ابو مسلم يعظمه و يكرمه و اغتنم وروده اهل الخراسان و مات فى قريه تسمى بذى امان ابن.

۳۸- السيد العابد الزاهد ابى عبد اللّه الحسين المعروف با الاصغر و قد روى روايات كثيره من ابيه زين العابدين و اخيه محمد الباقر عليهما السلام و عمته الجليله فاطمه بنت الحسين (ع) و عن ارشاد المفيد انه كان فاضلا و دما روى حديثا كثيرا عن ابيه و عمته فاطمه و اخيه ابى جعفر (ع) و ثقه العلامه فى الخلاصه و عد رواياته من الصحاح و كان من خواص الباقر (ع) و من التابعين مات فى سنه ۱۵۷ و صلى على جنازته الامام ابو جعفر (ع) اخوه و دفن فى البقيع فى جوار ابيه ابن.

۳۹- سيد العابدين و سيد الساجدين الامام الرابع ابى محمد على ابن.

۴۰- الحسين سيد الشهداء عليه السلام ابن.

۴۱- امير المؤمنين و سيد الوصيين زوج البتول و اخ الرسول مولى الكونين ابو الحسنين على عليه السلام ابن.

۴۲- ابى طالب

۱- مرحوم ملاـ عبـد الجواد لاـ ادری صاحب دیوان کبیر بقـدر مثنوی ۲- حاج آخونـد زفرئی معلم مقـدمات تا معالم ۳- آسید آقاجان معلم مطول ۴- آسید احمد خوانساری تلمذ معالم ۵- آشیخ علی یزدی شرح لمعه ۶- آشیخ اسد اللّه قمشه ای حکیم- حکمت و حسـاب و جبر و مقـابله و هیئت و نجوم ۷- آشیخ حسن یزدی- منطق ۸- آقا آسـید مهدی درچه- قوانین و تقریرات کفایه ۹- آقا ملا عبد الکریم گزی- متاجر شیخ ۱۰- آقای آمیر محمـد صادق مدرس فرائد و خارج اصول ۱۱- آقای دزفولی کفایه ۱۲- آقای آسـید ابو القاسم دهکردی- خارج فقه ۱۳- آقا آمیر محمـد تقی مدرس- خارج اصول ۱۴- آقا آسید محمد بـاقر درچه ای خارج فقه و اصول مـدت ۱۱ سال ۱۵- آقـای حاج شـیخ عبـد الکریم حائری در قم خارج فقه ۱۶- آقای آشیخ جواد بلاغی در نجف علم کلام صاحب الهـدی و انوار الهـدی و نصایـح الهدی و توحید و تثلیث و اعاجیب الاکاذب و تفسیر ۱۷- آقا آسید ابو تراب خوانساری در نجف رجال و درایه ۱۸- آقای آقا ضیاء الدین عراقی در نجف منجزات مریض.

۱۹- آقای آشیخ محمد حسین کمپانی- خارج اصول در نجف ۲۰- آقای آسید ابو الحسن اصفهانی در نجف خارج فقه

۲۱- آقای آمیرزا محمد حسین نائینی خارج فقه و اصول در نجف ۲۲- آقای آقا حسین (معروف ببلند) اخوی آقای رجائی خارج اصول ۲۳- آقای حاج سید اسماعیل ریزی خارج فقه

الفصل الرابع فی اجازات المفسر .... ص : ۲۹۲

۱- حضرت آیه اللَّه نائینی آقای آمیرزا محمد حسین قدس سره ۲- حضرت آیه اللَّه مدینه ای اصفهانی آقای آسید ابو الحسن قدس سره ۳- حضرت آیه اللَّه عراقی آقای آقا ضیاء الدین قدس سره ۴- حضرت آیه اللَّه حائری حاج شیخ عبد الکریم قدس سره ۵- حضرت آیه اللَّه قمی آقای حاج آقا حسین قدس سره ۶- حضرت آیه اللَّه اصطهباناتی آقای آمیرزا آقا قدس سره ۷- حضرت آیه اللَّه شیرازی آقای محمد کاظم قدس سره ۸- حضرت آیه اللَّه رازی آقای آقا محمود تهرانی قدس سره ۹- حضرت آیه اللَّه فشارکی آقای آشیخ محمد حسین قدس سره ۱۰- حضرت آیه اللَّه درچه ای آقای آسید محمد باقر قدس سره

الفصل الخامس فی تألیفات المفسر .... ص : ۲۹۲

اما ما طبع الی الان هذا التفسیر فی اربع عشر مجلدات من بدوه الی ختمه و بعض مجلداته طبع مرات و کلم الطیب فی العقائد ثلاث مجلدات و طبع مرات و کذا عمل الصالح فی العقائد و الاخلاق و معاصی الکبار و اما غیر المطبوع فکثیر منه تقریرات بحث السید الاستاد السید محمد باقر درچه ای اعلی اللَّه مقامه فی الفقه و الاصول فی مده.

و هی کثیره و منه تقریرات ببحث سید الاستاد المیر محمد صادقی نور اللَّه مرقده فی الاصول فی شرح کفایه استاده الملا محمد کاظم الخراسانی اعلی اللَّه مقامهما و منه تقریرات بحث استادنا الاعظم آیه اللَّه النائینی آمیرزا حسین قدس سره و منه تقریرات بحث آقا ضیاء الدین العراقی و منه تقریرات بحث السید الاجل السید ابو الحسن آیه اللَّه

فی الفقه و منه تقریرات بحث آشیخ محمد حسین کمپانی فی الاصول و منه تقریرات بحث سایر اساتید منهم آقا حسین المعروف بالفارسیه (بلند) اخ الرجائی و منهم الحاج سید اسماعیل الریزی و منهم السید ابو تراب الخوانساری و الشیخ عبد الکریم الحائری اعلی اللَّه درجته و المیر محمد تقی المدرس و غیر ذلک و ایضا من تألیفاته حاشیه علی لباس المشکوک النائینی و آقا ضیاء العراقی و کذا حاشیه علی استصحاب النائینی و رساله فی صلوه الجمعه فیعصر الغیبه و من شرائط صلوه الجمعه اقامه الامام و المأذون منه و یتالف غیر المذکورات کتب عدید من المتفرقات و ارجو من اللَّه ان یوفقنی باکثر من ذلک و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه.

تتمه اقول ان العبد الفقیر الذلیل المسکین المستکین السید عبد الحسین الطیب غفره اللَّه انی کنت بعد تحصیل قسمه من مقدمات فی مدرسه میرزا مهدی فی مده ثلاث سنین لتکمیل المقدمات عند المرحوم حاج آخوند زفره ئی ثم فی مدرسه الصدر مده عشر سنه المشغول بتحصیل السطوح و الخارج عند اساتید العظام و اقامه الجماعه مده عشرین سنه و فی خلال تلک المده قسمه منها فی مدرستین الجده الکبری و الصغری و مدرسه شاه زاده ها و مدرسه چهار باغ ثم تشرفت فی مدرسه الصدر فی النجف الاشرف عند اساتید العظام المذکورین و بعد الفراغ عن التحصیل رجعت الی الاصفهان لاشتغال بالتدریس فی مدرسه الصدر و اقامه جماعه ثم بنی لی مسجد المسمی بمجد الطیب لاقامه الجماعه و بیان المواعظ و الاحکام و لی مجالس معینه فی لیالی الاسبوع لافاده بیان الاخبار و تفسیر الآیات و بیان الاخلاق و الاحکام و لما خرب المسجد و صار فی الجاده المسمی بخیابان مسجد السید نبی لی مسجد اخر المسمی بمسجد الأتقی فی باب القصر ثم بنی لی مسجد الاعظم فی خیابان المیر (المسجد الکازرونی) و کنت الی الان مقیما فی المسجدین لاقامه المسائل و الجماعه و اشتغلت بهذا التفسیر حسب امر الامام بقیه اللَّه فی الارض فی مده عشرین سنه الی ان وفقنی اللَّه باتمامه و بلغ عمری الی الان ثلاث و ثمانین سنه ارذل العمر و ارجو من اخوانی المؤمنین و اصدقائی و من استفاد من افاداتی و کتبی ان لا ینسونی من الدعاء و طلب المغفره من اللَّه فی حیاتی و بعد مماتی و الحمد للَّه.

بسمه تعالی الحمد لولیه و الصلاه و السلام علی رسوله و آله و اللعن علی اعدائه الی یوم لقائه.

اما بعد نظر به اینکه در اخبار ادعیه ای وارد شد نزد ختم قرآن که افضل و اکمل و اصح آنها دعا صحیفه کامله سجادیه است دوست داشتم پس از ختم تفسیر- اطیب البیان در چهارده مجلد شرح مختصری از این دعاء بنگارم که مؤمنین از فیض آن بی بهره نباشند لذا مینگارم

قوله علیه السلام بسم اللَّه الرحمن الرحیم (اللهم انک اعنتنی علی ختم کتابک.

(ترجمه) پروردگار من محققا تو مرا کمک و اعانت فرمودی بر ختم تلاوت کتاب خود (شرح) انسان در هیچ امری مستقل نیست چه در امور غیر اختیاریه که از تحت قدرت او خارج است و چه در افعال اختیاریه که محتاج است باعانت الهیه که میفرماید

الذی انزلته نورا و جعلته مهیمنا علی کل کتاب انزلته و فضلته علی کل حدیث قصصته

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵- و بسیاری از آیات دیگر بالاخص توفیق ایمان و هدایت و عبادات که الهامات ملائکه و تأییدات الهی و عنایات پروردگاری انسان موفق میشود بالاخص بتلاوت کتاب- اللَّه که هر آیه و سوره آن چه اندازه اجر و ثواب دارد که در اوائل هر سوره اشاره شده چه رسد بتمام قرآن و ختم آن از باء بسم اللَّه تا سین و الناس

(اعنتنی علی ختم کتابک)

ص: ۲۹۴

سپس در مقام فضائل و صفات و شئونات قرآن میفرماید.

(الذی انزلته نورا)

اشاره بآیه شریفه است که فرمود فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِی أَنْزَلْنا تغابن آیه ۸- و نور بودن قرآن قلب را روشن میکند راه حق را نشان میدهد حق را از باطل جدا میکند فردای قیامت اهل خود را به بهشت ببرد، نامه عمل را سفید میکند بهر آیه یک درجه در بهشت بالا میبرد که بقاری او میگویند

(اقرء و ترق).

(و جعلته مهیمنا علی کل کتاب انزلته)

که اگر قرآن نبود ما هیچ دلیلی بر نبوت احدی از انبیاء نداشتیم و خبری از کتب و صحائف آنها در دست نبود نه صحف آدم و نوح و شیث و ابراهیم و نه توریه موسی و زبور داود و انجیل عیسی و این توریه رایج دست یهود و اناجیل اربعه نصاری و کتب عهد قدیم و عهد جدید که در دست آنها است اکثر آنها کفریات و مزخرفات و نسبتهای زشت بانبیاء و ساحت قدس انبیاء از این کتب بری و عریست، قرآن مجید که شئونات آنها را و کتب آنها را پاک میکند میفرماید

(مهیمنا علی کل کتاب انزلته).

(و فضلته علی کل حدیث قصصته)

اما افضلیت قرآن برای جهاتیست که در آن هست یکی معجزه باقیه تا دامنه قیامت دیگر مشتمل بر هر رطب و یابس وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ انعام آیه ۶۰- دیگر هدایت به بهترین راه ها إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ اسراء آیه ۹.

و جهات دیگر که در مقدمه تذکر داده ایم و احادیث و قصص آن شرح قصص آدم و نوح و شیث و ابراهیم و اسحق و یعقوب و لوط و شعیب و یوسف و موسی و هارون و داود و سلیمان و ایوب و ذکریا و یحیی و مریم و عیسی و شرح حال قوم آنها و نجات مؤمنین بآنها و هلاکت مخالفین و کافرین بآنها و سایر قصص قرآنی اگر مقایسه کنید با قصص این توریه و زبور و اناجیل رایج یا با قصص رستم و افراسیاب و الف لیلی و حسین کرد و هزار دستان و با مجلات و روزنامه ها و سایر کتب قصص و با کتب شعراء بلکه با قوانین و دستورات امروزه که هیچ طرف نسبت نیست بالجمله همین نحوی که

و فرقانا فرقت به بین حلالک و حرامک و قرآنا اعربت به عن شرایع احکامک و کتابا فصلته لعبادک تفضیلا

خدای متعال چه نسبت. با مخلوقات دارد کلام او هم چه نسبت با کلام آنها دارد.

(و فرقانا فرقت به بین حلالک و حرامک)

یکی از اسامی قرآن فرقان است که میفرماید تَبارَکَ الَّذِی نَزَّلَ الْفُرْقانَ عَلی عَبْدِهِ لِیَکُونَ لِلْعالَمِینَ نَذِیراً فرقان آیه ۱- بمعنی فرق گذارنده بین حق و باطل بین ایمان و کفر بین توحید و شرک بین هدایت و ضلالت بین اطاعت و معصیت بین تقوی و طغیان بین سعادت و شقاوت بین جنت و نار بین عدل و ظلم و غیر اینها و من جمله بین حلال و حرام و حلال اقسامی دارد واجب و مستحبّ و مباح و مکروه و حرام مراتبی دارد درجه اعلای آن کفر و شرک و ضلالت و آنچه موجب قساوت قلب و سیاهی آن و خلود در عذاب میشود و پس از آن معاصی کبار که موجب استحقاق عذاب میشود مگر بتوبه یا شفاعت تدارک شود و پس از آن صغار معاصی که وعده عفو داده شده.

(و قرآنا اعربت به عن شرائع احکامک)

قرآنش گفتند چون عین کلماتش از مصدر جلال صادر شده و بنحو قرائت بر قلب مطهر حضرت رسالت توسط روح الامین نازل شده و اعراب بمعنی واضح و روشن بیان شده لذا عرب را گفتند که معرب ما فی الضمیر است مقابل عجم که بمعنی گنگ و لال است و شرایع احکام، احکام وضعیه و تکلیفیه از صحه و بطلان واجب و حرام مستحبّ و مکروه.

(و کتابا فصلته لعبادک تفصیلا)

و یکی از اسامی قرآن کتاب است که میفرماید الم ذلِکَ الْکِتابُ لا رَیْبَ فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ بقره آیه ۱ و مراد مجموع بین الدفتین از باء بسم اللّه تا سین و الناس که حضرت رسالت تلاوت میفرماید و کتاب وحی کتابت میکردند و ممکن است بگوئیم چون در لوح محفوظ ثبت شده کتابش گفتند که میفرماید بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج آیه ۲۱ و ۲۲ و میفرماید إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ واقعه آیه ۷۶ الی ۷۸- و تفصیل قرآن شرح و بیان است از برای عباد جن و انس الی یوم القیمه که میفرماید وَ نَزَّلْنا

و وحیا انزلته علی نبیک محمد صلواتک علیه و آله تنزیلا و جعلته نورا نهتدی من ظلم الضلاله و الجهاله باتباعه و شفاء لمن انصت بفهم التصدیق الی استماعه

عَلَیْکَ الْکِتابَ تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْ ءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَهً وَ بُشْری لِلْمُسْلِمِینَ نحل آیه ۹۱- و میفرماید قَدْ فَصَّلْنَا الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ لِقَوْمٍ یَفْقَهُونَ لِقَوْمٍ یَذَّکَّرُونَ انعام آیه ۹۷ و ۹۸ و ۱۲۶.

و وحیا انزلته علی نبیک محمد صلواتک علیه و آله تنزیلا- أوحی القاء بقلب است نظیر الهام ملکی که بائمه الهام میشد و بخواص مؤمنین در مقابل وسوسه شیطان و میفرماید وَ کَذلِکَ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا شوری آیه ۵۲- آن هم چه تنزیلی و اما صلوات بر حضرتش میفرماید إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً احزاب آیه ۵۶- و از آن حضرت است فرمود

(من صلّی علیّ مره لم یبق من ذنوبه ذرّه)

و البته لازم است ذکر آن در مذهب شیعه.

(و جعلته نورا نهتدی من ظلم الضلاله و الجهاله باتباعه)

هدایت راه نمایی بمقصد است و ضلالت گمراهی و سرگردانی نیست در راه و جهالت ندانسته گی و حیرانی است انسان اگر مقصدی داشته باشد باید طی طریق کند تا بمقصد برسد و این سه نحوه تصور میشود یکی آنکه دانسته راه مستقیم را گرفته و بکمال سهولت طی میکند و بمقصد میرسد دیگر آنکه راه را گم میکند و بر خلاف میرود و هر چه برود از مقصد دورتر میشود که این ضلالت است دیگر آنکه حیران و سرگردان است نمیداند بچه طرف سیر کند البته انسان بدو چیز محتاج است یکی راه نما که راه را بآن نشان دهد و راه را بداند دیگر پس از دانستن راه راه را طی کند تا بمقصد نائل شود خداوند انسان را بلکه جن و انس را خلق فرمود برای عالم آخرت و سعادت ابدی و جنه باقیه

(خلقتم للبقاء لا للفناء)

قرآن مجید چراغ راه است که در راه در دست اندازها چشم ببیند و در هلاکت نیفتد که این مفید علم است و اتباع قرآن و عمل بدستورات آن سیر در راه است و دنیا ظلمت و تاریکیست هوی و هوس و ذخارف

و میزان قسط لا یحیف عن الحق لسانه و نور هدی لا یطفأ عن الشاهدین برهانه و علم نجاه لا یضل عن ام قصد سنته و لا تنال ایدی الهلکات من تعلق بعروه عصمته

دنیوی و جاه و جلال لذا میفرماید

(و جعلته نورا نهتدی من ظلم الضلالت و الجهاله باتباعه).

(و شفاء لمن انصب بفهم التصدیق الی استماعه)

امراض قلبیه بسیار است کفر و شرک صفات خبیثه اخلاق رذیله اعمال سیئه باید نزد طبیب رفت طبیب ارواح و جور مقدس رسول راهنما است و نسخه او قرآن مجید است که حتی مرده روح را زنده میکند چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ انفال آیه ۲۴- و نیز میفرماید:

یا أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَتْکُمْ مَوْعِظَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ شِفاءٌ لِما فِی الصُّدُورِ یونس آیه ۵۷ انصات گوش دادن و توجه نمودن است و فهمیدن و قبول کردن و تصدیق نمودن است و استماع بر طبقش رفتار کردن و عمل نمودن چنانچه می گویی فلانی حرف شنو است یعنی هر چه بگویی عمل میکند و انجام میدهد.

(و میزان قسط لا یحیف عن الحق لسانه)

میزان ما یوازن به الشی ء است مثل ترازو و قپان که سنگینی و سبکی چیزها را معین میکند و قسط عدل است که بعدل نشان میدهد بر خلاف حق نیست و لسان میزان آن زبان ترازوست که اگر مستقیم ایستاد حق است و اگر کج شد یا بطرف افراط یا تفریط خلاف عدل است باید کلیه عقائد و اخلاق و اعمال را بر قرآن عرضه داشت اگر مطابق است حق و عدل است و قسط اگر بر خلاف او است افراط یا تفریط است و یکی از مواقف قیامت میزان عدل است که میفرماید وَ نَضَعُ الْمَوازِینَ الْقِسْطَ لِیَوْمِ الْقِیامَهِ انبیاء آیه ۴۸- و میفرماید فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ فَهُوَ فِی عِیشَهٍ راضِیَهٍ وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ فَأُمُّهُ هاوِیَهٌ القارعه آیه ۵ و ۶.

(و نور هدی لا یطفأ عن الشاهدین برهانه)

اما نور هدایت بیان شد در جملات قبل و اما عدم اطفأ که خاموش شدنی نیست تا قیامت که میفرماید إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ

اللهم فاذا فدتنا المعونه على تلاوته و سهلت جواسی السنتا بحسن عبارته فاجعلنا ممن یرعاه حق رعایته و یدین لک باعتقاد التسلیم لمحکم آیاته.

وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آیه ۹ بلکه روز بروز آثارش و نورانیتش و حقایقش روشن تر میشود.

(و علم نجاه لا یضل من ام قصد سنته)

چنانچه در حدیث ثقلین دارد که فرمود

(انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا ابدا)

و قصد سنت عمل بدستورات او است.

(و لا تنال ایدی الهلکات من تعلق بعروه عصمته)

ایادی الهلکات شبهات و اشکالات کفار و ضالین و بعض مفسرین است که اگر انسان آشنا باشد بحقایق قرآن دفع تمام این شبهات را میکند عروه الوثقی الهیست.

(اللهم فاذا فدتنا المعونه علی تلاوته)

افاده اعطاء و بخشش است که خداوند تفضل میفرماید بدون استحقاق و معونه کمک است بتوفیق بر تلاوت آن بالاخص بر ختم آن من اوله الی آخره و امر اکید فرموده بر قرائت آن چنانچه میفرماید فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ الی قوله تعالی فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنْهُ الایه مزمل آیه ۲۰- و تلاوت با قرائت فرق دارد نسبت بین آنها عام و خاص است تلاوت قرائت است با توجه بمعانی و مقاصد آن که زبان فکر قلب باشد و قرائت اعم است لذا در بسیاری از آیات قریب پنج آیه امر شده به پیغمبر اکرم بتلاوت مثل وَ اتْلُ ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنْ کِتابِ رَبِّکَ الایه کهف آیه ۱۸- و غیر این از آیات.

(و سهلت جواسی السنتا بحسن عبارته)

سهل بمعنی آسانیست که خداوند سهل و آسان فرمود و جواسی کندی زبان است که سختی بیان مقاصد خود را میکند و قرآن مجید برای حسن عبارت و فصاحت و بلاغتش آسان میکند قرائت آن را که انسان هر چه تلاوت کند خسته نمیشود و رغبت میکند بازدیاد آن بخلاف سایر کتب که انسان را خسته میکند مثل قرآن مثل اطعمه بهشتی است که سیرایی ندارد بخلاف اغذیه دنیوی که باندک خوراک سیر میشود مگر مثل معاویه باشد که گفت

و یفزع الی الاقرار بمتشابهه و موضحات بیناته اللهم انک انزلته علی نبیک محمد صلی اللّه علیه و آله مجملا.

(ملات و ما شبعت) و ضرب المثل شد (و صاحب لی بطنه کالهاویه کان فی امعائه معاویه) اشاره بآیه شریفه است که میفرماید یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ ق آیه ۲۹.

(فاجعلنا ممن یرعاه حق رعایته)

رعایت حفظ و نگهداریست و نگهداری قرآن عمل بدستورات آن و احترام آن و تلاوت آن است و حرام است تنجس آن و واجب است تطهیر آن و بر محدث حدث اکبر یا اصغر حرام است پس کتابه آن و تلاوت سوره عزائم آن و سایر احترامات و حق رعایت عمل بجمیع دستورات او است بر فحص و عزائم آن و اعتراف و اقرار و اعتقاد بجمیع آن و تخلق بجمیع اخلاقیات آن

(و یدین لک باعتقاد التسلیم لمحکم آیاته)

آیات قرآنی بر حسب دلالت اقسامی دارد یک قسم نصوص قرآن است که واجب است اعتقاد و تسلیم له و این محکمات آیات است و انکار یکی از آنها موجب کفر و ارتداد میشود و یک قسم ظواهر آن است که حجت است پس از فحص از مخصصات و مقیدات و قرائن مجازیه متصله و منفصله داخلیه و خارجیه لفظیه و عقلیه.

(و یفزع الی الاقرار بمتشابهه)

و یک قسم متشابهات قرآن است که معنی و مراد معلوم نیست و جز خدا و رسول و ائمه اطهار علم بتأویل و مراد آن ندارند که میفرماید هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَیْکَ الْکِتابَ مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَهِ وَ ابْتِغاءَ تَأْوِیلِهِ وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ الایه آل عمران آیه ۵ فقط واجب است اقرار بآنها.

(و موضحات بیناته)

و بآنچه بیانش واضح است و توضیح شده.

(اللهم انک انزلته علی نبیک محمد صلی اللّه علیه و آله مجملا)

نازل فرمودن بر حضرت رسالت شرحش گذشت و مکرر در تفسیر بیان شده اما مجمل بودن قرآن

و ألهمته علم عجائبه مکملا و ورثتنا علمه مفسرا و فضلتنا علی من جهل علمه و قویتنا غلبه لترفعنا فوق من لم یطق حمله.

برای این است که حکمت هایی دارد که خداوند تفصیل نداده یکی آنکه تفصیلش از فصاحت و بلاغت خارج میشود مگر آنکه برساند که احتیاج بهمین مثل حضرت رسالت و ائمه طاهرین دارید مثلا در قرآن میفرماید آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ اما ایمان بچه چیز محقق میشود و در باب توحید و عدل و نبوت و امامت و معاد و خصوصیات هر یک و بضروریات دین و مذهب و عدم بدعت و سایر اموری که مدخلیه در ایمان دارد باید این خاندان معین کنند یا میفرماید أَقِیمُوا الصَّلاهَ اما اقسام صلوات و اجزاء آنها و شرائط آنها و مبطلات آنها و عوارض آنها را مثل شک و سهو و نسیان و غیر اینها را باید آنها بیان فرمایند و کتب اخبار و کتب فقه علماء و اصحاب ضبط کنند و بنویسند و مجتهدین فتوی دهند و مقلدین تقلید کنند و همین نحو مسئله زکاه و صوم و حج و جهاد و حدود و دیات و هدایا و وصایا و سایر احکام شرعیه بسیار تعجب است از آنکه گفت (حسبنا کتاب اللَّه) و آن خبیثی که بر رد شیعه گفت که اینها خبری که از ناحیه مقدسه رسیده که فرمود (الکافی کافی لشیعتنا) را قبول میکنند و قول حسبنا کتاب اللَّه را رد میکنند و دیگر از حکمتهای اجمال اینکه اگر مبین فرموده بود منافقین را و اشخاص آنها را رد میکردند و از صورت اسلامی هم خارج میشدند و حکم دیگر.

و ألهمته علم عجائبه مکملا و الهام پیغمبر (ص) رساندن و فهمانیدن و تعلیم است و عجائب قرآن بواطن قرآن که در حدیث دارد له ظهر و بطن چنانچه انسان هم ظاهری دارد و هم باطنی چه بسا ظاهر مسلمان مؤمن متقی و باطن کافر و مخالف و عاصی ظاهر عادل باطن فاسق ظاهر متواضع باطن متکبر ظاهر دوست باطن دشمن و هکذا و بسا بالعکس و احدی خبر از باطن قرآن ندارد جز پیغمبر (ص) که میفرماید لا یعرف القرآن الا من خوطب به و مکمل یعنی بالتمام که عالم بجمیع بواطن قرآن است که بسا هفتاد بطن دارد و زیر هفتاد پرده است.

اللهم فکما جعلت قلوبنا له حمله و عرفتنا برحمتک شرفه و فضله فصل علی محمد الخطیب به و علی آله الخزان له و ورثتنا علمه مفسرا

این جمله بتمام معنی خاص بائمه هدی است که از پیغمبر (ص) بمیراث بآنها سپرده شده بلکه علم ما کان و ما یکون و جزو ودایع امامت است که از امیر المؤمنین (ع) است فرمود

لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا

و یک قسمت از بواطن قرآن از این خاندان باصحاب رسیده و بعلماء دین و شیعیان بقدر استعداد آنها در تحمل آن و پس از ظهور حضرت بقیه اللّه بسیاری از این بواطن مکشوف میشود.

و فضلتنا علی من جهله علمه.

اما تفضیل ائمه هدی بر تمام جن و انس و ملک حتی بر انبیاء سلف که چه بسیار از بواطن قرآن بر انبیاء و ملائکه هم پنهان و مخفیست و اما تفضیل علماء به جهال هم واضح و روشن است که فرمود

فضل العالم علی الجاهل کفضلی علی ادناکم

و فرمود

علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل

و فرمود

عالم ینتفع بعلمه افضل من سبعین الف عابد

و فرمود

مداد العلماء افضل من دماء الشهداء

و فرمود

العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء

و اما فضل مؤمن بر کافر و مخالف و معاند همین بس است که مؤمن اهل بهشت است و لو آلوده بمعاصی باشد بشفاعت شفعاء و عفو الهی و مغفره او و سایر اسباب نجات و غیر مؤمن مقصر آن خلود در عذاب و قاصر آن محروم از بهشت.

و قویتنا علیه لترفعنا فوق من لم یطق حمله در حمل علم قرآن دو چیز لازم دارد یکی قابلیت محل دیگر تقویت الهی که

خداونـد چه قـوه بخانـدان عصـمت داده که حـتی جبرئیـل امین طـاقت تحمـل آن را نـدارد که فرمود روح القـدس فی الجنـان الصاغوره ذاق من حدائقنا الباغوره و گفت در لیله المعراج عند سدره المنتهی

لو دنوت انمله لاحترقت

و چون خلق شد خطاب رسید من انا و من انت نتواند جواب دهد نور امیر المؤمنین ظاهر شد و فرمود که انت الرب الجلیل و انا العبد الذلیل

ص: ۳۰۲

اللهم فکما جعلت قلوبنا له حمله

حمل قلوب حفظ قرآن است که تمام صفحه قرآن در سینه ثبت شده و نوع مسلمین تا اندازه ای کم و بیش حافظ بعضی سور و آیات هستند و بسیاری حافظ تمام قرآن بودند از مسلمین چه رسد بائمه طاهرین علیهم السلام که علاوه از حفظ قرآن میدانستند هر سوره و آیه چه موقع نازل شده و در شأن کی وارد شده و برای چه نازل شده و میتوان گفت که تمام مسلمین مصداق این جمله هستند زیرا قرآن اطلاق بر هر یک سوره و یک آیه هم میشود و او حامل قرآن هست و لو درجات مختلف است لکن حمل مسلمین قرآن را نباید مثل حمل یهود باشد توریه را که میفرماید مَثَلُ الَّذِینَ حُمِّلُوا التَّوْراةَ ثُمَّ لَمْ یَحْمِلُوها کَمَثَلِ الْحِمارِ یَحْمِلُ أَسْفاراً بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ جمعه آیه ۵ و امروز مصداق این آیه در جامعه مسلمین بسیار است بلکه از زمان حضرت رسالت الی کنون چه اندازه احکام قرآن را کنار گذاردند که میفرماید وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۲ و عرفتنا برحمتک شرفه و فضله اما شرافت قرآن همین بس که عین کلماتش از ناحیه حق تبارک و تعالی صادر شده و بطریق اعجاز میباشد که میفرماید قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلی أَنْ یَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا یَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ کانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیراً اسراء آیه ۹۰ بلکه ده سوره آن را که میفرماید قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ الایه هود آیه ۱۵ بلکه یک سوره که میفرماید وَ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلی عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَهٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ بقره آیه ۲۱ و میفرماید إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ تَنْزِیلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ واقعه آیه ۷ الی ۷۹ و اما فضل، قرآن افضل کتب سماوی به افضل انبیاء و المرسلین به افضل امم سالفه باطیب بیان و بودن احد ثقلین.

فصل علی محمد الخطیب به و علی آله الخزان له خطیب کسی را گویند که یک جمله مفید فوائدی را بیان کند برای مستمعین و خطباء عالم بسیار بودند و خطبه های امیر المؤمنین بسیار است در نهج البلاغه و غیر آن و بهترین و بالاترین خطبه ها

و اجعلنا ممن یعرف بانه من عندک حتی لا یعارضنا الشک فی تصدیقه و لا یختلجنا الزیغ عن قصد طریقه.

قرآن مجید که جامع جمیع فوائد دنیوی و اخرویست و خطیب آن محمد (ص) است و خزان جمع خازن است یعنی خزینه دار و خزینه عبارت از ظرفیست که در او اشیاء نفیسه میگذارند مثل جواهرات و طلا و نقره و درهم و دینار و اگر در زیر زمین پنهان کنند کنزش میگویند و بزبان ما گنج مینامند و خداوند مذمت میفرماید کسانی را که ذهب و فضه و درهم و دینار را کنز میکند و حقوق الهی را مثل زکاه و خمس و سایر آنها را نمیدهند و بخل میکنند که میفرماید وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ وَ لا یُنْفِقُونَها فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ یَوْمَ یُحْمی عَلَیْها فِی نارِ جَهَنَّمَ فَتُکْوی بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما کَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ توبه آیه ۳۵ و ۳۶ و خزینه قرآن و علم قرآن و علم الهی قلوب مطهره ائمه هدی است و خازن آنها ائمه هستند چنانچه در زیارت آنها دارد حمله کتابه و خزان علمه چنانچه خزینه علم باحکام قلوب علما است و مفتاح و کلید آن سؤال است که چون سؤال کنند و طلب علم کنند درب خزینه که لسان علما است باز میشود هر قدر بخواهند بهره برداری میکنند.

و اجعلنا ممن یعرف بانه من عندک حتی لا یعارضنا الشک فی تصدیقه در باب اصول خمسه دین توحید، عدل، نبوت، امامت، معاد در قسمت نبوت بعد از اعتقاد بوجود انبیاء و برسالت حضرت خاتم علاوه از اموری که در حق انبیاء معتقد باید باشیم و شئونات آنها باید چهار امر در رسالت حضرت رسول معتقد باشیم که اگر یکی از آنها را منکر شویم از اسلام خارج میشویم یا شک کنیم، یکی افضلیت حضرت بر تمام انبیاء و رسل و ملائکه و جمیع مخلوقات دویم خاتمیت که دینش باقیست تا قیامت و پیغمبری بعد از او نخواهد آمد سیم معراج آن حضرت که با همین بدن عنصری رفت تا قاب قوسین او ادنی فاوحی الیه ما اوحی. چهارم این قرآن مجید از باء بسم اللّه تا سین و الناس از مصدر جلال ربوبی صادر شد.

اللهم صل علی محمد و آله و اجعلنا ممن یعتصم بحبله و یاوی من المتشابهات الی حرز معقله و یسکن فی ظل جناحه.

(و لا یختلجنا الزیغ عن قصار طریقه)

خلجان خیالات قلبیست و توهمات و زیغ لغزش و کجی راه است یعنی چنان لغزش از طریقی که قرآن نشان میدهد در قلوب ما خطور نکند زیرا طریقی بهتر و بالاتر از قرآن نیست چنانچه میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً کَبِیراً اسراء آیه ۹ و ۱۰.

(اللهم صل علی محمد و آله و اجعلنا ممن یعتصم بحبله)

مرجع ضمیر بحبله قرآن است و اعتصام چنگ زدن است که محکم او را بگیرد و قرآن ریسمان محکم الهی است که هر که باو چنگ زند او را میکشد بسوی خدای متعال چنانچه ائمه اطهار هم ریسمان محکم الهی هستند که یکی از القاب امیر المؤمنین حبل اللّه المتین است انسان دو دست دارد باید با یک دست قرآن را بگیرد و با یک دست ائمه هدی را و معنای گرفتن و اعتصام اینست که باید بر طبق دستورات قرآن و فرمایشات ائمه هدی عمل و رفتار کند و این دو ریسمان از هم جدا نمیشوند.

(و یأوی من المتشابهات الی حرز معقله)

ایواء پناه بردن است و حرز پناه گاه است و عقال بستن است مثل عقال شتر که پای او را ببندند که بجای دیگر نرود و در قرآن از قول لوط میفرماید قالَ لَوْ أَنَّ لِی بِکُمْ قُوَّهً أَوْ آوِی إِلی رُکْنٍ شَدِیدٍ هود آیه ۸۲ و مفاد این جمله این است که در امور مشتبه که حق و باطل را نمیشناسند مرا از کسانی قرار ده که پناه ببرد در این گونه امور بقرآن مجید که پناه گاه است و از خطرات و شبهات و از شیاطین انس و جن و از بلیات دنیوی و اخروی حفظ میکند و مرا بخود ببندد که از قرآن جدا نشوم و باین و بآن طرف سرگردان نباشم و از شرور و آفات مصون و محفوظ باشم.

(و یسکن فی ظل جناحه)

تشبیه است بطیور که جوجه های خود را زیر بال خود نگاه میدارند که از خطرات دشمن و از آفت ها محفوظ باشند اشاره به اینکه

و یهتدی بضوء صباحه و یقتدی یتبلج اسفاره

قرآن مجید مرا زیر بال خود نگاه دارد که از خطرات دشمنان دین از شیاطین انسی و جنی و کفار و مشرکین و ارباب ضلالت و از آفات دینی محفوظ باشم و در ضلالت و گمراهی نیفتم و از خطورات و خیالات نفسانی و علاقه بزخارف دنیوی و از صفات خبیثه و اعمال سیئه مصون باشم.

(و یهتدی بضوء صباحه)

دنیا مثل شب بر اهل دنیا تاریک است و جهل و نادانی و کثره معاصی قلب را تاریک میکند و همین نحوی که سفیده صبح طالع میشود ظلمت شب را میبرد که در قرآن میفرماید قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ اللَّیْلَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِضِیاءٍ أَ فَلا تَسْمَعُونَ قصص آیه ۷۱- همین نحو اگر دین مقدس اسلام نبود و قرآن مجید نازل نشده بود و بیانات ائمه هدی نبود مردم در ظلمت جهل بودند چنانچه در دوره جاهلیت پس از عیسی (ع) الی زمان حضرت خاتم و بعثت آن حضرت و نزول قرآن سرتاسر دنیا را جهل احاطه کرده بود یهود از یک طرف نصاری از یک طرف مشرکین از یک طرف طبیعی از یک طرف آتش- پرست آفتاب پرست ستاره پرست بت پرست و و و ... و اگر معدودی قلیل مثل اوصیاء ابراهیم و عیسی و مؤمنین بآنها در میان مردم بودند مقهور و مستور بودند اسلام و قرآن آمد که ظلمت جهل را از بین برد اما برای کسانی که زیر بار اسلام و تمسک بقرآن بودند و بدبختانه در این دوره زمان دارد روز بروز ظلمت جهل ازدیاد پیدا میکند و مردم از نور اسلام و ایمان و قرآن بهره برداری نمیکنند تا ظهور حضرت بقیه اللّه که بیاید و این تاریکیها را برطرف کند.

(و یقتدی یتبلج اسفاره)

تبلج درخشندگیست و اسفار روشنایی قرآن درخشندگی است و روشنایی آن علم بحقایق آن است می گویی پروردگارا مرا قرار بده از کسانی که اقتداء کنم بدرخشندگی علوم قرآن در باب جماعت باید مأمومین اقتداء کنند بامام جماعت با او رکوع و سجود و قیام و قعود و ذکر و تشهد و سلام دهند نه جلو بیفتند و نه عقب در باب دین هم لازم است اقتداء کنند بقرآن و بائمه هدی هر چه

و یستصبح بمصباحه و لا یلتمس الهدی فی غیره اللهم فکما نصبت به محمدا علما للدلاله علیک و انهجت بآله سبل الرضا الیک فصل علی محمد و آله

میگویند اطاعت کنند و هر چه میکنند عمل نمایند نه زیاده روی که بدعت در دین بگذارند و نه کوتاهی که یکی از امور دین را منکر شوند.

(و یستصبح بمصباحه)

مصباح چراغ است و لاله و لام و چیزهایی که روشنایی میدهد مأخوذ از ماده صبح است که عالم را روشن و استصباح طلب روشنائیست که از نور او استضائه کنند و این دارای شرائطی است یکی آنکه انسان کور نباشد زیرا کور استضائه نمیکند. دیگر آنکه خواب نباشد. سیم آنکه روی چشم بسته نباشد.

چهارم آنکه حاجبی بین او و چراغ مثل جدار و نحوه نباشد. پنجم چشمش باز باشد و استصباح از مصباح قرآن هم این شرائط را لازم دارد اگر چشم قلب کور باشد نمیتواند استضائه کند مثل کفر و نفاق و شرک و ضلالت که میفرماید صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُونَ بقره آیه ۱۷ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ بقره آیه ۱۶۶ اگر روی چشم را هوی و هوس و حب جاه و منال دنیا بسته باشند باز نمیبینند که میفرماید وَ جَعَلْنا مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَیْناهُمْ فَهُمْ لا یُبْصِرُونَ یس آیه ۸ و میفرماید فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ حج آیه ۴۵ و میفرماید وَ جَعَلَ عَلی بَصَرِهِ غِشاوَةً جاثیه آیه ۲۲ و اگر خواب غفلت او را گرفته باشد نمی بیند که فرمودند

(الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا)

و اگر معاصی و صفات خبیثه صفحه قلب را سیاه نکرده باشد که در چشم بسته نشده باشد اگر این موانع برطرف شود ممکن است اینکه مصداق

(و یستصبح بمصباحه)

گردد.

(و لا یلتمس الهدی فی غیره)

مثل ارباب مذاهب باطله که از غیر قرآن طلب هدایت میکنند مانند یهود که از این توریه رایج و کتب عهد قدیمشان طلب هدایت میکنند و نصاری از اناجیل اربعه و کتب عهد جدید خود طلب میکنند و جوانان امروزه از تقلید اروپا طلب میکنند و اهل ضلالت از رؤساء خود مثل خلفاء ثلاث و جماعتی از باب و بهاء و شیخیه از شیخ احمد و غیر اینها و بسیاری از شیطان (ترسم

و اجعل القرآن وسیله لنا الی اشرف منازل الکرامه و سلما نعرج فیه الی محل السلامه

نرسی بکعبه ای اعرابی) بلکه یقین دارم که نمیرسی (این ره که تو میروی به ترکستان است) بلکه بجهنم است.

(اللهم و کما نصبت به محمدا علما للدلاله علیک و انهجت بآله سبل الرضا الیک فصل علی محمد و آله)

زمانی که پیغمبر اکرم مبعوث برسالت شد سر تا سر دنیا را شرک و بی دینی پر کرده بود علم توحید را او برافروخت و ببانگ بلند فرمود

(قولوا لا اله الا اللّه تفلحوا)

و قرآن مجید را آورد و طریق خداشناسی را نشان داد و آنچه باید و شایسته بود بیان فرمود لکن پس از رحلتش منافقین طرق ضلالت را بمردم و مسلمین تزریق کردند که فرمودند:

(ارتد الناس بعد رسول اللّه (ص) الا اربعه او خمسه)

و غضب الهی را بر خود اختیار کردند که میتوان گفت صد درجه از شرک و کفر و لا مذهبی سخت تر و بالاتر بود لکن ائمه هدی آل رسول اللّه تا اندازه ای که ممکن بود طرق رضای او را بمردم نشان دادند پس البته شایسته صلوات و درود بر او و آل او.

(و اجعل القرآن وسیله لنا الی اشرف منازل الکرامه)

درجات ایمان و تقوی بسیار است هر چه ایمان قویتر و تقوی بیشتر باشد احترامش نزد خدا زیادتر میشود که میفرماید إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ حجرات آیه ۱۳ و دار الکرامه بهشت است که اهل بهشت در پیش گاه الهی و در نزد ملائکه و خزان بهشت و غلمان و حور العین و نزد انبیاء و اولیاء محترم هستند و قرآن وسیله رسانیدن بندگان است با علی درجات بهشت و الشرف منازل کرامت که منزل گاه انبیاء و اوصیاء و مقربین است که می گویی قرآن وسیله شود که من با آنها محشور شوم و در منازل آنها جای گیر گردم.

(و سلما نعرج فیه الی محل السلامه)

سلم نردبانست و عروج بالا رفتن است و از همین باب است معراج پیغمبر، آن قدر بالا رفت که هیچ ملک مقربی و نبی مرسلی بآن پایه نرسیده که تعبیری بالاتر از کلام الهی نیست میفرماید ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّی فَکانَ قابَ

و سببا نجزی به النجات فی عرصه القیمه و ذریعه تقدم بها علی نعیم دار المقامه اللهم صل علی محمد و آله و احطط بالقرآن عنا ثقل الاوزار.

قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی النجم آیه ۸ و ۹ نزدیکتر از قاب قوسین چیست جز خدا و رسول درک نمیکنند و محل السلامه اینست که از کلیه بلاهای دنیوی و اخروی مصون و محفوظ باشد حتی حین موت و در قبر و عالم برزخ و صحرای قیامت و موقف حساب و پای میزان و عبور از صراط و وقوف در صحرای محشر و از عذاب الهی و سایر ناراحتی ها.

و سلام یکی از اسامی الهیست که میفرماید هُوَ اللَّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَیْمِنُ الْعَزِیزُ الْجَبَّارُ الْمُتَکَبِّرُ حشر آیه ۲۳ چون خدای متعال از کلیه عیوب و نواقص منزه و مبراست و جامع جمیع کمالات از صفات کمالیه و جمالیه است و یکی از تحیات بسیار مهم سلام است که صد حسنه دارد، نود و نه حسنه برای سلام کننده است و یک حسنه برای جواب دهنده و واجب است جواب سلام، آن تحیه اهل بهشت است که میفرماید وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ ابراهیم آیه ۲۸ و خزان بهشت میگویند سَلامٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِینَ زمر آیه ۷۳ و غیر اینها از آیات.

(و سببا نجزی به النجاه فی عرصه القیمه)

اطلاق جزاء بر مثوبات مجرد قابلیت است نه اینکه طلب و عوض اعمال صالحه باشد زیرا اگر تمام اهل عالم مؤمن باشند و اعمال صالحه بجا آورند خردلی بر خدایی او افزوده نمیشود و مقابلی بانعم الهی نمیکند و حق شکر آنها را اداء نکرده با اینکه توفیق شکرگزاری هم نعمت بزرگیست آنچه خداوند در دنیا و آخرت به بندگان عطا میفرماید فقط تفضل است.

ایمان و صفات حمیده و اعمال صالحه و تقوای از معاصی قابلیت تفضل میآورد و یکی از اسباب مهم که قابلیت میآورد قرآن مجید است و یکی از شفعاء قیامت است و چون بنده گان غیر از معصومین خالی از تقصیر نیستند و استحقاق عقوبت دارید لکن اسباب مغفرت الهی هم بسیار است چه در دنیا بترک کبائر و بتوبه و به بلیات

(و هب لنا حسن شمائل الأبرار)

دنیوی و بدعاء مؤمنین و بتوسل بائمه طاهرین و باعمال صالحه و چه در آخرت بشفاعت شفعاء و بحمل معاصی بر ظالمین بآنها و معاندین و سایر اسباب نجات عرض میکنی پروردگارا قرآن را سبب نجات از کلیه عقوبات من قرار ده.

(و ذریعه تقدم بها علی نعیم دار المقامه)

دار مقامه بهشت است و نعیم نعمتهای او است و ذریعه وسیله است و مکرر گفته ایم که اهل ایمان بالاخره نجات پیدا میکنند و به بهشت نائل میشوند لکن بسا در صحرای محشر مده مدیدی باید توقف کنند می گویی خداوندا قرآن را وسیله و ذریعه قرار داده که ما پیش از سایرین وارد بهشت شویم و مقدم بر آنها باشیم.

(اللهم صل علی محمد و آله و احطط بالقرآن عنا ثقل الاوزار)

پس از صلوات بر محمد و آل می گویی حط برداشتن بار سنگین است از پشت و ثقل سنگینیست و وزر گناه است، می گویی پروردگارا گناهان ما را که بار ما را سنگین کرده ببرکت قرآن و تلاوت آن از پشت ما بینداز اشاره بمغفرت الهیست و گذشت از آن معاصی خداوند تفضلا از نامه عمل محو میفرماید و بجای آن حسنات مینویسد و از نظر ملائکه کتبه و حفظه میبرد که احدی نیست شهادت دهد میفرماید إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ الی قوله تعالی خالِدِینَ فِیها حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً فرقان آیه ۷۱ الی ۷۶ فردای قیامه بندگان بصور مختلفه وارد محشر میشوند ابرار که انبیاء و اولیاء و مؤمنین و صلحاء باشند با صورت نورانی و زیبا که حتی دارد اهل بهشت تمام (جرد مرد) پیر مردان و پیر زنان جوان میشوند سیاه ها سفید میشوند عجزه سالم میشوند صورتها نورانی میشود که میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَهً نَصُوحاً عَسی رَبُّکُمْ أَنْ یُکَفِّرَ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ وَ یُدْخِلَکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ یَوْمَ لا یُخْزِی اللَّهُ النَّبِیَّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ یَسْعی بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ یَقُولُونَ رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا وَ اغْفِرْ لَنا إِنَّکَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ تحریم آیه ۸ و میفرماید وَ أَمَّا الَّذِینَ ابْیَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِی رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ

و اقف بنا آثار الذین قاموا لک به آناء اللیل و اطراف النهار حتی تطهرنا من کل دنس بتطهیره و تقفو بنا آثار الذین استضاء بنوره و لم یلهم الامل عن العمل فیقطعهم بخدع غروره

فِیها خالِدُونَ آل عمران آیه ۱۰۳ و اما اشرار با صوره سیاه برگشته بعقب سر غل بگردن دستها بزنجیر بسته که میفرماید فَأَمَّا الَّذِینَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ کَفَرْتُمْ بَعْدَ إِیمانِکُمْ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ آل عمران آیه ۱۰۲ و میفرماید وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ تَرَی الَّذِینَ کَذَبُوا عَلَی اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّهٌ أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْمُتَکَبِّرِینَ زمر آیه ۶۱.

(و اقف بنا الخ)

اشاره بآیه شریفه است که میفرماید قُمِ اللَّیْلَ إِلَّا قَلِیلًا نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِیلًا أَوْ زِدْ عَلَیْهِ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلًا مزمل آیه ۲ و ۳ و ۴ اشاره به اینکه تلاوت قرآن در شب و روز چه در نمازهای فرائض و نوافل و چه در خارج نماز باعث میشود که انسان از کثافت معاصی و اخلاق رذیله و وساوس شیطانیه پاک و پاکیزه میشود لکن طلب میکنی که خداوند این توفیق را عنایت فرماید که ما هم جزو چنین کسان باشیم و محشور شویم بآنها.

(و تقفو بنا آثار الذین استضاء بنوره)

و عنایت فرما بما آثار کسانی که بنور قرآن قلبهای آنها روشن شده روشنایی بنور قرآن عمل بر طبق آنست که هر چه انسان غور کند در قرآن و کوشش کند در معانی او معرفتش زیاد میشود و عقیده اش محکم میگردد و ایمانش قوی میشود و عملش بالا میزند و قلبش روشن میگردد و دین او مستقر میشود در صورتی که بر طبق دستورات او رفتار نماید و اثر تابع مؤثر است مثل شفاء که تابع دوا است و مؤثر قرآنست که اثرش نورانیت قلب است و راهنمای حق و حقیقت است.

(و لم یلههم الامل عن العمل فیقطعهم بخدع غروره)

و از کسانی قرار ده که آمال و آرزوهای دنیوی او را بازندارد از عمل بوظائف دینی پس صدا کند او را بخدعه ها و فریب خورد و در چاه ضلالت بیفتند قرآن جلوگیری کند مرا از این خدعه ها و فریب ها و آمال و آرزوها.

اللهم صل علی محمد و آله و اجعل القرآن لنا فی ظلم اللیالی مونسا و من نزعات الشیطان و خطرات الوساوس حارسا.

و لأقدامنا عن نقلها الی المعاصی حابسا و لالسنتنا عن الخوض فی الباطل من غیر آفه مخرسا

در قرآن در دلهای شب بتلاوت و قرائت و استفاده از فرمایشات او انس بگیریم چنانچه قبلا اشاره شد بآیات سوره تنزیل و چیز دیگر برابر قرآن اختیار نکنیم که در این صوره شب را تا سحر اشتغال بقرائت روزنامه ها و مقالات و بتماشاخانه ها و سینماها و بمجالس لهو و بعد بقمار و شراب و رقص، و خوبان از کسبه بحساب و دفتر و سایر امور مباحه طی میکنند.

(و من نزعات الشیطان و خطرات الوساوس حارسا)

(دیو بگریزد از آن قوم که قرآن خوانند) اشاره بآیه شریفه است فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ نحل آیه ۱۰۰ و ۱۰۱.

و از اینجهت مستحبّ است قبل القراءه استعاذه حتی در نماز پس از تکبیره- الاحرام قبل از شروع در فاتحه الکتاب استعاذه کنند و نزعات شیطان وساوس او است که گفتند قلب دو راه دارد یکی رو بملائکه است الهامات الهی میکنند و یکی رو بشیاطین است وساوس شیطانی و اختیار هر دو درب بدست انسان است میخواهد درب ملائکه را باز میکند و درب شیاطین را می بندد و میخواهد عکس میکند لذا خداوند بشیطان میفرماید إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ فجر آیه ۴۲ و میفرماید إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَی الَّذِینَ یَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِینَ هُمْ بِهِ مُشْرِکُونَ نحل آیه ۱۰۲ (و خطرات الوساوس که انسان را در چاه ضلالت میاندازد و خسران دنیا و آخرت دارد خداوند تفضل فرماید که ببرکت قرآن از وساوس و خطرات محفوظ باشیم.

که معنای (حارسا) است (و لأقدامنا الخ) و قرآن مجید جلوگیری کند ما

و لجوار حنا عن اقتراف الانام زاجرا و لما طوت الغفله عنا من تصفح الاعتبار ناشرا

را از اینکه قدمی رو بمعاصی نرویم اشاره بثبات قدم است که انسان رو بکفر و ضلالت و معاصی نرود، دین او ثابت و مستقر باشد که با دین حق از دنیا برود مستودع نباشد که العیاذ باللّه هنگام رفتن از دست دهد و بی دین از دنیا برود و اسباب زوال دین بسیار است یکی آنکه می بیند از مال و منال و جاه و مقام خود و ریاست و عنوان زائل میشود و آنچه داشته از دست میدهد العیاذ با حال غضب و بغض و عداوت با خدا جان میدهد چه بسیار مشاهده کرده ایم که بسیاری از ضعفاء ایمان باندک بلائی مثل امراضی یا ذهاب مالی یا موت احدی از بستگانش مثل اولاد و غیر آنها با خدا عداوت پیدا میکنند چه رسد بموت خود و خداوند ببرکت قرآن و تلاوت آن و عمل بدستورات آن این آفات را از او برطرف میکند و ثبات قدم پیدا مینماید در حدیث است که مؤمن تا اجازه ندهد قبض روحش را نمیکنند، بعضی از مؤمنین بفوریت اجازه میدهند که از این کثافات دنیوی خلاص شوند و بعضی بواسطه علاقه بدنیا اجازه نمیدهند خطاب میرسد که جای او را در بهشت بآن ارائه دهند چون مشاهده میکنند اجازه میدهند بفوریت

(و لا لسنتنا عن الخوض فی الباطل من غیر ما آفه مخرسا)

که زبان ما بچیزی که موجب زوال ایمان با استحقاق عذاب شود با کلمه کفرآمیز از او صادر شود نگردد که دارد در حدیث اکثر اهل جهنم بواسطه زبان معذب میشوند بسا بیک کلمه کافر میشود یا مستحق عذاب مثل دروغ و غیبت و فحش و زخم زبان و غیر اینها خداوندا بحق محمد و آل محمد و قرآن مجید ما را از اینگونه خطرات حفظ فرما.

انسان لازم و واجب است از قضایای امم سابقه و پیشامد روزگار که هر روز بیک رنگیست و حوادث دهر عبرت بگیرد که اهل ایمان و صلحاء و اهل تقوی مورد چه تفضلاتی شدند و میشوند و اهل شرک و کفر و ضلالت و ظلم و معاصی بچه بلیاتی و عقوباتی گرفتار شدند و هلاک شدند و لکن غفله انسان را باز میدارد.

از این عبرت گیری و تمام این قضایا را حمل بر طبیعت میکند و غفله تمام

و زواجر امثاله التی ضعفت الجبال الرواسی علی صلابتها عن احتماله اللهم صل علی محمد و آله و ادم بالقرآن صلاح ظاهرنا و احجب به خطرات الوساوس عن صحه ضمائرنا

اطراف انسان را احاطه میکند که معنای طوت است و چیزی که این غفلت را از انسان دور میکند و زایل مینماید قرآن مجید است و نشر میدهد

(حتی توصل الینا فهم عجائبه)

پس از اینکه این موانع از قلوب و جوارح برطرف شد و تمام توجه بقرآن مجید شده پروردگارا ما را واصل فرما بفهم عجائب قرآن اموری که باعث تعجب میشود از امور غیبیه قرآن مجید.

(و زواجر امثاله الخ)

اشاره بآیه شریفه است که میفرماید لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ لَرَأَیْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ نَضْرِبُها لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ یَتَفَکَّرُونَ حشر آیه ۲۱ و آیه شریفه إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَهَ عَلَی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَیْنَ أَنْ یَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ إِنَّهُ کانَ ظَلُوماً جَهُولًا احزاب آیه ۷۲ (و زواجر) سختیها و شدائد و عقوبات و بلیات است (امثاله) جمع مثل است و امثال قرآن قضایای امم سابقه که در اثر تکذیب انبیاء و عدم ایمان بعقوبات الهی هلاک شدند

(التی ضعفت الجبال الرواسی علی صلابتها)

کوه ها با این صلابت که دارند و استحکام آنها طاقت نیاوردند که موارد این تکالیف واقع شوند و در اثر مخالفت طاقت این عقوبات را ندارند چگونه انسان جاهل تحمل میکند با اینکه بسیار ضعیف است وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِیفاً نساء آیه ۳۳ طاقت یک پشه و یک مورچه و یک گرسنگی و یک تشنگی و یک تب ندارد چگونه خود را در معرض عذاب شدید الهی در می آورد وَ إِنَّ رَبَّکَ لَشَدِیدُ الْعِقابِ رعد آیه ۷ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ ابراهیم آیه ۷ إِنَّ بَطْشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ بروج آیه ۱۲ (عن احتماله) که قرآن مجید ما را باز دارد و از تحمل این عقوبات دنیوی و اخروی

(اللهم صل علی محمد و آله و ادم بالقرآن صلاح ظاهرنا و احجب به خطرات الوساوس عن صحه ضمائرنا)

بعد از صلوات می گویی پروردگارا ادامه بده بقرآن صلاح ظاهر ما را موفق شویم باعمال صالحه حجاب و مستور و دور فرما هر آن خطورات و وسوسه ای که مورث فساد قلب میشود از صحه

و اغسل به درن قلوبنا و علائق اوزارنا بواطن ما ادامه صلاح ظاهر باینست که لیلا و نهارا صباحا و مساء موفق باشیم از برکات قرآن باعمال صالحه که تمام اعضاء و جوارح ما مشغول عبادات و وظائف شرعیه باشد چشم و گوش و زبان و دست و پا هر کدام دستورات خود و البته کسی که موفق باشد بتلاوت قرآن و عمل بر طبق آن و تفکر در معانی آن چنین توفیقی نصیب او میشود پس از ذکر صلوات و حجاب پرده است که روی چیزی کشیده میشود مثل زنها که باید تمام بدن خود را از نامحرم بپوشانند نه مثل امروزه که مکشوفات در جامعه بتمام زینت سیر میکنند و خطرات وساوس چه وساوس شیطانی و چه وساوس فساق و فجار و رؤساء و رفقاء و اهل ضلالت خطرات زیادی دارد سلب ایمان میکند و انسان را وادار بفسق و فجور و ظلم و تعدی و تجاوز و طغیان و هزار مفسده دیگر میکند و ضمائر بواطن انسان است که تعبیر بروح و قلب انسانیست که در ابتداء امر پاک و پاکیزه و صحیح است و خطرات وساوس عقل را زائل میکند قلب را فاسد مینماید روح را کثیف میکند مگر بتوسط قرآن جلوگیری کند از این وساوس که در قلب تصرفی نکند و قلب محجوب باشد از آنها و توجهی نداشته باشد بآنها. و بشوران بقرآن چرکیها و کثافات قلوب ما را و علائق و دل بستگی بمعاصی و وزر و وبال اعمال ما را اشاره بآیه شریفه است که میفرماید إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ هود آیه ۱۱۶ و چه حسنه ایست بالاتر از قرآن و خداوند تطهیر مینماید و آیه شریفه يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ انفال آیه ۲۹ غسل شستن و تطهیر است و طهارت اقسامی دارد، طهارت خبیثه که اشیاء خارجیه را که متنجس شده بنجاسات تطهیر میکنند و مطهرات بسیار است در فقه کتاب طهارت متعرضند طهارت حدثیه، حدث اصغر بوضوء و تیمم بدل از وضوء و غسل جنابت رفع میشود و حدث اکبر مثل جنابت و حیض و نفاس و بعض اقسام استحاضه و مس میت و میت که بغسل یا تیمم بدل از غسل رفع میشود و طهارت از معاصی که

و اجمع به منتشر امورنا و ارو به فی موقف العرض علیک ظما هو اجرنا

بتوبه و اعمال حسنه و به بلیات و امراض و استغفار ملائکه و انبیاء و ائمه اطهار و مؤمنین و سایر وسائل رفع میشود و طهارت روح انسانی از اخلاق رذیله و صفات خبیثه که بتذکیه نفس و تخلق باخلاق حسنه و صفات حمیده رفع میشود و طهارت قلب از عقائد فاسده و مذاهب باطله و وساوس شیطانیه و خیالات سوء که بایمان و تقوی و اعمال صالحه رفع میشود و این جمله راجع بطهارت قلب است و درن چرکیهای قلب میباشد بمعاصی و کفریات و علائق دل بستگیها.

و چون معاصی و کفریات در نظر بسیاری لذت دارد نوعا علاقه پیدا میکند و بریدن این علائق بعلم و معرفت و نظر بعواقب آن میشود و قرآن مجید مشتمل بر جمیع اینها است و تمام اقسام را بیان فرموده:

انتشار پراکنده کیست و امور کارهای لازمه و مهمه و مباحه مثل کسب و تجارت و معاشرت و سایر امور و امروز نوع مردم سر بگریبان و پریشان و امورات آنها درهم و برهم خورده راه بجایی ندارند جز توجه بخدا و توسل برسول اللّه و بائمه اطهار و تمسک بقرآن که خداوند کارهای آنها را اصلاح فرماید

(و أرو به فی موقف العرض علیک ظمأ هو اجرنا)

و سیراب کن ما را بواسطه این قرآن مجیدت در موقف قیامت که تمام خلق عرضه میشوند بر تو تشنگی ها ما را صحرای محشر که خورشید یک نی بالای سر اهل محشر است و نور او گرفته شده و حرارتش بر صحنه محشر تابیده و زمین مثل کوره حدادی آتش فشان است و آتش جهنم حلقه میزند دور اهل محشر و ملائکه غضب الهی دور آنها را حلقه میزنند طبقه طبقه که میفرماید فَإِذا بَرِقَ الْبَصَرُ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ یَقُولُ الْإِنْسانُ یَوْمَئِذٍ أَیْنَ الْمَفَرُّ مدثر آیه ۷ الی ۱۰- عطش باهل محشر شدت میکند و هر چه طلب آب میکنند از حمیم جهنم بآنها میدهند که میفرماید إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِینَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها وَ إِنْ یَسْتَغِیثُوا یُغاثُوا بِماءٍ کَالْمُهْلِ یَشْوِی الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً کهف آیه ۲۸- لکن انبیاء و اوصیاء و صلحاء در طرف راست محشر بزیر سایه عرش کنار نهر کوثر پای

و اکسنا به حلل الامان یوم الفزع الاکبر فی نشورنا اللهم صل علی محمد و آله و اجبر بالقرآن خلتنا من عدم الاملاق و سق الینا به رغد العیش و خصب سعه الارزاق

منبر وسیله رسول اللّه تحت لوای حمد امیر المؤمنین و نسیم بهشت سیراب هستند عرض میکنی پروردگارا ما را ببرکت قرآن مجید سیراب فرما در آن موقف تشنگی ما را و ما را جزو این طایفه قرار ده بلکه از آب رحمه خود ما را سیراب فرما که ما را مشمول جمیع رحمات خود قرار دهی.

و بپوشان ما را ببرکت قرآن حله های امان را روزی که فزع اکبر است در موقعی که ما از قبر بیرون می آییم و منتشر میشویم کسانی که وارد محشر میشوند سه صنف هستند یک صنف عریان و برهنه با غل و زنجیر و صورت سیاه اهل عذاب و یک صنف با کفن های خود مؤمنین و اهل نجات و یک صنف با حله های بهشتی مقربین و صلحا و مؤمنین و حله های امان بشاراتی که بآنها میدهند که در مهد امان هستید و هیچگونه ابتلایی ندارید مثل قوله تعالی إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ فصلت آیه ۳۰- و غیر این از آیات بسیار

(اللهم صل علی محمد و آله و اجبر بالقرآن خلتنا من عدم الاملاق)

بعد الصلوات می گویی برطرف فرما و زائل نما تنگ دستی ما را از نداری و فقر و بیچارگی ببرکت قرآن مجید، اجبار از ماده جبیره است که بر روی زخم گذارده میشود برای رفع زخم و مرض، و یکی از امراض بزرگ فقر است که گفتند

(الفقر سواد الوجه فی الدارین)

فقر بلای بزرگیست و بسیاری از فقراء مشاهده میشود که کار آنها بکفر و عدم رضایت از خدا و العیاذ باللّه نسبت ظلم بخدا میدهند و در مقام علم باحکام و عمل بواجبات شرعیه نیستند و دربند حلال و حرام نیستند، می گویی پروردگارا این بلای فقر و پریشانی و بیچارگی را از ما برطرف فرما ببرکت قرآن مجید که باعث ایمان و تقوای ما باشد که می فرمایی وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُری آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَیْهِمْ بَرَکاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ اعراف آیه ۹۴

و جنبنا به الضرائب المذمومه و مدانی الاخلاق و اعصمنا به من هوه الکفر و دواعی النفاق حتی یکون لنا فی القیامه الی رضوانک و جنانک قائدا و لنا فی الدنیا عن سخطک و تعدی حدودک ذائدا

و سوق بده و بفرست بسوی ما ببرکت قرآن گشایش زندگانی را و فراوانی و توسعه روزی را (تنبیه) غنی و فقر هر دو امتحان بندگانست اگر در اثر فقر یا غنی دست از وظائف خود برنداشتند هر دو نعمت بزرگیست در غنی شکرگزار و در فقر صبر و شکیبایی دارد، در خبر است که خداوند متعال در قیامت از فقراء مؤمنین عذرخواهی میکند که من در دنیا بشما ندادم برای این بود که دنیا قابل شما نبود و امروز بازاء آن نظر کنید چه نعمتهایی بشما عنایت میکنم، در روایت دارد که فقراء آرزو میکنند ای کاش در دنیا کسی بما یک لقمه نان نداده بود تا عوض آن را در اینجا بما بدهند و هم چنین غنی که چه اندازه عبادات مالی داریم که اغنیاء موفق میشوند از زکوات و اخماس و صدقات و زیارات و حج و اعلاء کلمه اسلام و صرف فی سبیل اللّه که فقراء محروم هستند حتی خدمت حضرت رسالت عرضه داشتند که ما از این عبادت محروم هستیم حضرت ادعیه تعلیم آنها فرمود که ثواب این عبادت را داشته باشند، اغنیاء فرا گرفتند بآن ادعیه عمل کردند فقراء باز شکایت کردند حضرت فرمود

(ذلک فضل من اللّه)

و اما اگر موجب هلاکت و کفر شود که میفرماید کَلَّا إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی علق آیه ۶ و ۷- بدترین بلاها است.

و دور فرما از ما بوسیله قرآن روش و خوهای نکوهیده و پستیهای صفات خبیثه- ضرائب جمع ضرئب بمعنی رفتار و کردار انسان اگر نیکو باشد ممدوح است و اگر پست و رذل باشد کردار و رفتار بد است و منفور است عند اللّه و عند الناس و عمل بقرآن انسان را از این نوع افعال باز میدارد- و مدانی از ماده دنی یعنی پست و رذل است و اخلاق بصفات نفس است اگر متصف باشد و صفات حمیده و اخلاق پسندیده کمالات نفسیه است و اگر متصف باشد بصفات رذیله و اخلاق خبیثه عیوب نفسانیه است می گویی پروردگار دور فرما از ما این صفات و رذائل و عیوب نفسانیه

و لما عندک بتحلیل حلاله و تحریم حرامه شاهدا

را ببرکت قرآن

و اعصمنا به من اسوه الکفر و دواعی النفاق حتی یکون لنا فی القیامه الی رضوانک و جناتک قائد

او نگاهدار ما را ببرکت قرآن از هفوات کفر و داعیه های نفاق تا بوده باشد قرآن از برای ما در قیامت بسوی رضای تو و بهشت قائد و راننده- هوه از هوی است بمعنی افتادن و پرتاب شدن در کفر که اسباب کفر ما را از ایمان اخراج نکند و در چاه ضلالت و کفر نیندازد و اسباب نفاق ما را از دین خود بیرون نکند تا اینکه قرآن و عمل بآن ما را بکشد بچیزهایی که موجب رضا و خشنودی تو و وسیله سعادت و رستگاری و نیل به بهشت تو باشد

(و لنا فی الدنیا عن سخطک و تعدی حدودک ذائدا)

و این قرآن از برای ما در دنیا از چیزهایی که موجب سخط و غضب تو میشود و از تعدی و تجاوز از حدودی که معین فرموده ای جلوگیر باشد اموری که موجب سخط و غضب الهی میشود اقسامی دارد- یک قسم راجع بقلب است از شرک و کفر و ضلالت و بدعت در دین و انکار ضروریات دین و مذهب و یک قسم راجع به نفس است از ملکات نفسانیه خبیثه مثل کبر و عجب و عناد با اهل حق و عداوت و ظلم بآنها و غیر اینها از رذائل اخلاقیه و یک قسم راجع بمعاصی کبیره است که حدود هفتاد معصیه کبیره داریم و ما در جلد سیم کلم الطیب در کتاب عمل الصالح تذکر داده ایم و چیزهایی که موجب تعدی از حدود الهی میشود آنست که خداوند نسبت بجمیع امور از عقائد و اخلاق و افعال انسانی حدی معین فرمود زیاده روی در آن یا کوتاهی در آن تعدی از حد است و سبیل شیطانیست و بیرون رفتن از صراط مستقیم الهیست که میفرماید وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا- السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ ذلِکُمْ وَصَّاکُمْ بِهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ انعام آیه ۱۵۴- و این صراط نمونه صراط قیامت است که بر روی جهنم کشیده شده اگر در دنیا تعدی نمود در آخرت هم لغزش پیدا میکند و از برای ما در پیشگاه تو به اینکه حلال بدانیم آنچه را قرآن حلال فرموده و حرام بدانیم آنچه را که حرام فرموده شاهد باشیم وای بحال امروزه که چه اندازه از حلالهای قرآن را حرام دانستند و چه اندازه از

اللهم صل علی محمد و آله و هون بالقرآن عند الموت علی انفسنا کرب السیاق و جهد الاتین و ترادف الحشارج اذا بلغت النفوس التراقی و قیل من راق

حرامهای آن را حلال شمردند نظر کنید در قوانین امروزه در باب میراث و ازدواج و طلاق و تجارات و معاملات و لحوم و مشروبات و حدود و دیات و سایر آنچه در قرآن معین فرموده و با قرآن تطابق کنید چقدر مخالفت دارد چه در حلالهای او و چه در حرامهای او بکلی نقطه مقابلست و بعد صلوات می گویی پروردگارا آسان فرما بقرآن مجیدت نزد مرگ ما سختی جانـدادن را که براحتی قبض روح ما بشود، در اخبار داریم موقعی که اجل مؤمنین میرسد و حال احتضار پیدا میشود ملائکه رحمت میآیند و باو بشارت میدهند و جای او را در بهشت باو نشان میدهند و وجود پیغمبر اکرم و ائمه اطهار تشریف میآورند و باو خبر میدهند که می آیی نزد ما و با ما محشور میشوی و ملک الموت از او اجازه میگیرد و مثل گلی که بدست او دهند قبض روح او میشود همین نحوی که لذت میبرد اما کفار و معاندین ملائکه غضب میآیند و جای او را در جهنم نشان میدهند و پیغمبر و ائمه دستور بسختی جان دادن او میدهند مثل اینکه میل آسیا را در تخم چشم بگردانند و اعضاء او را از هم جدا کنند و روح او را با شیاطین و اهل عذاب در برهوت معذب میکنند

اللهم اجعلنا من الاولین و لا تجعلنا من الاخرین

و آسان فرما بقرآن سختی و شدت ناله های زمان جان دادن و زیادتی و دنبال یکدیگر نفس کشیدن زمانی که برسد روح تا بگلو و گفته میشود کیست که جلوگیری کند از مرگ و شفا بخشد، یکی از تفضلات الهی اینست که در مورد قبض روح از سر انگشتان پا شروع میشود و میآید ببالا تا بگلو و دهان برسد و از کلیه بدن خارج شود تا بتواند در حال جا ندادن متوجه شود و بسا بذکر لا اله الا اللّه یا صلوه یا دعا طلب مغفرت یا سایر اذکار و ادعیه موفق شود که گفتند آخرین کلام صدیقه طاهره

لا اله الا اللّه

بود و آخرین کلام پیغمبر (ص)

رب امتی

و آخرین کلام امیر- المؤمنین

فزت برب الکعبه

و آخرین کلام حضرت مجتبی

بالرفیق الاعلی

و آخرین کلام ابی عبد اللّه الحسین (ع)

الهی رضا بقضائک صبرا علی بلائک لا معبود سواک یا غیاث المستغیثین

ص: ۳۲۰

و تجلی ملک الموت لقبضها من حجب الغیوب و رماها عن قوس المنایا باسهم وحشه الفراق

و بعضی گفتند

اسقونی قبل طلوع روحی

و بعضی گفتند آخرین کلام پیغمبر

مالی و لیزید ابن معویه

بوده و آنچه بنظر میآید چون ابی عبد اللّه روی سینه پیغمبر بود حضرت چشم باز کرد بلب و دندان حسین بنظر آورد از چوب خیزران یزید.

باری در اینحال نفس بشماره میافتد و روح گلوگیر میشود و محتضر بناله میافتد مگر ببرکات قرآن، خداوند آسان فرماید و مکرر گفته شده که انسان چهار روح دارد روح نباتی از کار میافتد، روح حیوانی که بخاریست تمام میشود، روح انسانی که قبض میشود و تعلق بقالب مثالی میگیرد، و روح ایمانی که در کنف الهی محفوظ میماند

(و قیل من راق)

پرستاران اطراف محتضر تصور میکنند که حالت غش رخ داده در طلب طبیب و دارو و آمپول برمیآیند و خبر ندارند از آیه شریفه که میفرماید فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۲- یا در مقام دعاء و طلب شفا برمیآیند یا خود محتضر طلب تأخیر اجل میکند که در قرآن میفرماید وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناکُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ فَیَقُولَ رَبِّ لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ وَ لَنْ یُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْساً إِذا جاءَ أَجَلُها وَ اللَّهُ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ منافقون آیه ۱۱ و ۱۱ بلکه شماره نفسها تمام شده و روزی ها خاتمه پیدا کرده و کارخانه تعطیل شده و ظاهر میشود ملک الموت حضرت عزرائیل با اعوان آن از ملائکه موکل قبض روح از پس پرده های حجاب که از نظرها غائب بودند و تیر اجل را از کمان مرگ میاندازند و محتضر وحشت پیدا میکند و مشاهده میکند که، الآن از ریاست و مال و جاه و خانه و زندگی و اهل و عیال و زن و فرزند و احباء و اصدقاء جدا میشود و فراق واصل میگردد ملائکه بصورت اصلی خود مشهود انسان نیستند چنانچه ملکین رقیب و عتید و ملائکه نگهبان انسان و ملائکه که الهامات در قلب میکنند مشاهده نمیشود بلکه در مجالس مؤمنین و مراکز دعاء حاضرند و بر دعاء مؤمنین آمین میگویند و برای آنها استغفار میکنند و در اماکن مشرفه اطراف ضریح

و داف لها من ذعاف الموت کاسا مسمومه المذاق و دنا منا الی الاخره رحیل و انطلاق

هستند و غیر اینها ولی دیده نمیشوند لکن میتوانند خود را متشکل نمایند باشکال مختلفه و در نظر بیایند و ملک الموت بصورتهای مختلف بر محتضر وارد میشود و محتضر او را می بیند بر مؤمنین بصورت باز و نیکو و خوش وارد میشود و بر غیر مؤمن بصورت مهیب منکر با حال غضب وارد میشود و تا قبل از احتضار در عقب حجابها مستور و غائب است لکن یکی از خصوصیات و حالات محتضر اینست که پرده ها از روی چشمش برطرف میشود و آن عالم را مشاهده میکند جای خود را در بهشت یا جهنم به بیند ملائکه رحمت و مبشر با ملائکه غضب و منذر را مشاهده میکند انوار مقدسه را نظر میکند از نیکویی

(و تجلی ملک الموت)

خود را جلوه میدهد لقبضها و میگوید آمده ام برای قبض روح تو

(من حجب الغیوب)

تو در حجاب بودی و بر تو غائب بودم حتی خیال میکردی که من نبودم و نیستم و مرگ دامن ترا نمیگیرد

(و رماها عن قوس المنایا باسهم وحشه الفراق)

چنانچه بر اصحاب فیل مثل طیر ابابیل با حجاره سجیل بر فرق آنها پس مثل علف جویده ریختند و در جنگ بدر بیاری مؤمنین آمدند که میفرماید إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِینَ أَ لَنْ یَکْفِیَکُمْ أَنْ یُمِدَّکُمْ رَبُّکُمْ بِثَلاثَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُنْزَلِینَ بَلی إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ یَأْتُوکُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا یُمْدِدْکُمْ رَبُّکُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُسَوِّمِینَ آل عمران ۱۲۰ و ۱۲۱ و بچسبانند و بریزند در حنجر او کاس و لیوان که مسمومه است در مذاق آن که موجب مرگ میشود، سم زهر است که انسان را بفوریت تلف میکند و زهر مرگ بدست ملک الموت است و نزدیک میکند ما را بسوی آخرت مثل مسافری که کوچ میکند از منزل بمنزل دیگر و این منزل را رها میکند و منزل دیگر میگیرد از شیخ بهائیست که گفت (الانسان مسافر و منازله سته) شش منزل باید طی کند از صلب آباء برحم امهات و از رحم بدنیا و از دنیا بعالم برزخ و از آنجا به محشر و از محشر ببهشت یا جهنم (اقول منازل بسیار قبل از اصلاب دارد اول خلقت ارواح که فرمودند

(خلقت الارواح قبل الاجساد بالفی عام)

و فرمودند

و صارت الاعمال قلائد فی الاعناق و کانت القبور هی الماوی الی میقات یوم التلاق

(الارواح جنود مجنده فما تألف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف).

پس از آن از خاک که فرمود مِنْها خَلَقْناکُمْ وَ فِیها نُعِیدُکُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُکُمْ تارَةً أُخْری طه آیه ۵۷- سپس در مأکولات آباء و تطورات بسیاری تا نطفه شود و در ارحام امهات منازلی طی گردید از علقه و مضغه و عظام و لحوم و صورت بندی و تعلق روح تا خارج شدید و در دنیا هم مراحلی طی گردید تا از دنیا رفتید و پس از مردن روح شما را بردند در پیشگاه احدیت که در دنیا چه کردید که میفرماید

(اذا مات ابن آدم یقول الناس ما خلف و یقول الملائکه ما قدم)

سپس در قبر تعلق ببدن همان روح انسانی نه حیوانی و نباتی برای سؤال قبر سپس بقالب مثالی یا وادی السلام با مؤمنین یا برهوت با کفار و در محشر هم مراحلی باید طی کند تا عاقبت کارش بکجا بکشد یا جنه النعیم یا جهنم و عذاب و اعمال بندگان در دنیا خوب و بد آنها قلاده میگردد بگردنشان و قبر جایگاه آنها است تا قیامت که میقات آنها است در یوم طلاق که یکی از اسماء روز قیامت است اشاره بآیه شریفه میفرماید وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً، اقْرَأْ کِتابَکَ کَفی بِنَفْسِکَ الْیَوْمَ عَلَیْکَ حَسِیباً مَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها وَ لا تَزِرُ وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْری اسری آیه ۱۴ الی ۱۶- و این همان نامه عمل است که رقیب و عتید نوشته اند و این نامه اگر بدست راست رسید نجات است و اگر بدست چپ یا از پشت برسد هلاکت است که میفرماید فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَسَوْفَ یُحاسَبُ حِساباً یَسِیراً وَ یَنْقَلِبُ إِلی أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً وَ یَصْلی سَعِیراً انشقاق آیه ۷ الی ۱۲- و نیز میفرماید فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَیَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ الی قوله تعالی وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِشِمالِهِ فَیَقُولُ یا لَیْتَنِی لَمْ أُوتَ کِتابِیَهْ وَ لَمْ أَدْرِ ما حِسابِیَهْ الایه الحاقه آیه ۱۹ الی ۲۶

(و کانت القبور هی الماوی الی میقات یوم التلاق.)

اما قبر در حدیث است

(القبر اما روضه من ریاض الجنه او حفره من حفر النیران)

و بارک لنا فی حلول دار البلی و طول المقامه بین اطباق الثری و اجعل القبور بعد فراق الدنیا خیر منازلنا و افتح لنا برحمتک فی ضیق ملاحدنا

اما بر مؤمنین دری از بالای سر ببهشت باز میشود و همه روزه ملائکه با تحف و هدایا وارد میشوند و اما بر غیر مؤمنین دری از پای قبر بجهنم باز میشود و ملائکه عذاب با عمود و تازیانه بر او وارد میشوند و روح انسانی از او جدا نمیشود و لو بقالب مثالی تعلق بگیرد و سیر کند در وادی السلام یا برهوت نذیر خواب که روح سیر دارد و از بدن خارج هم نیست و این در قبر هست تا موقعی که صور دوم دمیده میشود و تمام دفعه واحده از قبرها خارج میشوند که میفرماید وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹ و یوم التلاق روزیست که تمام یکدیگر را ملاقات میکنند اهل بهشت اهل جهنم را می بینند و بالعکس و با یک دیگر مکالمه دارند، رؤسا و اکابر اتباع را مشاهده میکنند و بالعکس و با یکدیگر محاجه میکنند

(اللهم صل علی محمد و آله و بارک لنا فی حلول دار البلاء)

پس از ذکر صلوات می گویی پروردگارا مبارک فرما برکات خود را از برای ما در موقعی که حلول میکنیم در دار پاشیده و بهم ریخته که قبر باشد که در آنجا اعضاء بدن از هم پاشیده میشود و اجزاء آن پوسیده و ریخته و خاک میشود و برکات الهی در قبر بسیار است قبر روضه ایست از ریاض جنت، توسعه پیدا کند بمقدار مد بصر، ملائکه رحمت با تحف و هدایا بر او وارد شوند بشارات باو دهند، سؤال قبر بر آن آسان شود و بالجمله قبر منزل مبارک میمون باشد نه حفره از حفر نیران و تنگ شود و تاریک و مملو از آتش

(و طول المقامه بین اطباق الثری)

و قبری که طول میکشد مقام در این زیر طبقات خاک در لحد تا قیام قیامت که میفرماید:

وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۰۲

(و اجعل القبور بعد فراق الدنیا خیر منازلها)

نسبت بمنازل الدنیا و لو در قصرهای ده طبقه بلکه بیشتر و بر فرشهای ابریشمی و تختها و کرسیهای زرنگار و اثاثیه آراسته و پیشخدمتهای کمر بسته و خانم های زیبا آرایش کرده باشد، قبر بهترین این منازل باشد اما منازل بعد القبر در عالم آخرت البته بالاتر و بهتر از منزل قبر باشد

(و افتح لنا برحمتک فی ضیق ملاحدنا)

و لا تفضحنا فی حاضری القیامه بموبقات اثامنا و ثبت به عند اضطراب جسر جهنم یوم المجاز علیها زلل اقدامنا.

و نور به قبل البعث سدف قبورنا

و توسعه ده و باز فرما برای ما تنگی لحدهای ما را (تنبیه) اگر قبر توسعه پیدا کند و روشن شود و روح و ریحان داخل شود و بهترین منازل گردد کاشف از اینکه پس از قبر هم راحتی و آسایش و سعادت و رستگاری و بهشت و نعم الهی را هم دارد و لا عکس زیرا ممکن است بواسطه پاره ای اشخاص در قبر و عالم برزخ معذب و گرفتار باشند و بواسطه ایمان در قیامت مورد شفاعت و مغفرت و عفو الهی شوند لذا در خبر است که فرمودند بمؤمنین که شما در فکر قبر و عالم برزخ باشید ما در قیامت شما را شفاعت میکنیم (برگ عیشی بگور خویش فرست، کس نیارد ز پس تو پیش فرست) و ما را مفتضح مفرما در نزد حاضرین در قیامت بعذابهای معاصی را به اینکه معاصی که در نامه عمل ما است محو فرمایی و بجای آنها حسنات ثبت فرمایی و ما چنان کسانی باشیم که فرموده ای فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰ و از کسانی باشیم که فردای قیامت بجمع حاضر بگوئیم

(هاؤم اقرءوا کتابیه)

الحاقه آیه ۱۹ و ما را داخل در اصحاب یمین فرما و در خدمت اولیاء خود و اعمال ما را از نظر شهود ببر که احدی نباشد که شهادت دهد بمعاصی ما فقط خود میدانی و بس و همین کافیست بر شرمندگی و خجلت ما

و ارحم بالقرآن فی موقف العرض علیک ذل مقامنا

و رحم فرما ببرکت تلاوت قرآن در موقعی که در پیش گاه عرش ما را بر تو عرضه میدارند، ذلت و خفه و سربزیری و خجلت و شرمندگی ما را و از اعمال و کردار و رفتار ما صرف نظر فرما که سخت ترین مواقف قیامت این موقف است.

در حدیث دارد که برای جهنم هفت ایستگاه است در هر یک بازپرسی میکنند ۱- از ولایت ۲- از صلوه ۳- از زکاه ۴- از صوم ۵- از حج ۶- از امر بمعروف و نهی از منکر ۷- از مظالم و اشخاصی که بر صراط عبور میکنند بعضی کالبرق الخاطف بعضی سواره بعضی پیاده بعضی نشسته بعضی لغزش دارند و در جهنم میافتند بعضی

و نجنا به من کل کرب یوم القیامه و شدائد اهوال یوم الطامه و بیض وجوهنا یوم تسود وجوه الظلمه فی یوم الحسره و الندامه

اصلا بر صراط عبور نمیکنند و در عذاب میافتند و روشن و نورانی فرما ببرکت قرآن قبل از بعثت در قیامت که عالم برزخ است بین دنیا و آخرت که می فرمایی وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۰۲ تاریکی و ظلمت قبرهای ما را، نورانیت قبر بنور ایمان و ولایت و اعمال صالحه است مثل نماز و سایر عبادات و ظلمت قبر بظلمت کفر و ضلالت و معاصی الهیست و تمام از برکات قرآن است و از مخالفت قرآن عمل بر طبقش نورانیت میآورد و مخالفتش ظلمت تولید خواهد کرد.

و نجات ده ما را به این قرآن از اندوه و مشقت روز قیامت و سختیهای احوال روز طامه یکی از اسامی قیامت طامه الکبری است و طامه بلا و معصیت است که استیلا پیدا میکند و تمام اطراف آن را احاطه کرده و کرب گرفتاریهای محشر و شدائد احوال و سختی های حالات انسانست و کروب و شدائد احوال روز قیامت بسیار است از آن آنی که از قبر خارج شود خطاب

(خذوه و غلوه و فی سلسله زرعها زراعا فاسلکوه)

تا پای حساب سختیهای حساب و پای میزان و حرارت زمین محشر و روی سیاه و سایر عقبات قیامت که میفرماید

(للقیامه خمسین موقفا کل موقف مقام الف سنه ثم تلی فی یوم کان مقداره خمسین الف سنه)

بگویی پروردگارا از برکت قرآن ما را از تمام این کروب و رذائل نجات عنایت فرما که هیچ گونه وحشت و اضطرابی نداشته باشیم.

اشاره بآیه شریفه (یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِینَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ کَفَرْتُمْ بَعْدَ إِیمانِکُمْ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ وَ أَمَّا الَّذِینَ ابْیَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِی رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ) آل عمران ۱۰۲ و ۱۰۳ و مراد از ظلمه سه نوع ظلم داریم، ظلم بدین، ظلم بغیر، ظلم بنفس، ظلم بدین کفر و شرک و ضلالت و بدعت و انکار ضروریات دین و مذهب است ظلم بغیر ظلم در حق انبیاء و ائمه و مؤمنین است و ظلم بنفس ارتکاب معاصی کبار که موجب استحقاق عذاب شود و هر سه قسم با صورت سیاه

و اجل لنا فی صدور المؤمنین ودا و لا- تجعل الحیاه علینا نکدا اللهم صل علی محمد عبدک و رسولک کما بلغ رسالتک و صدع بامرک و نصح لعبادک

وارد محشر میشوند، می گویی پروردگارا ما را از این سه دسته قرار مده داخل در مؤمنین که بدون گناه وارد محشر شویم و احدی بر ما حقی نداشته باشد و باحدی ظلم نکرده باشیم، آیا کسانی که جمیع سه قسم ظلم را نموده باشند مثل معاندین ائمه طاهرین از خلفاء سه گانه و بنی امیه و بنی العباس و اتباع آنها با چه صورتی وارد میشوند، و یکی از اسامی قیامت یوم الحسره و الندامه است.

زیرا تمام اهل محشر نیک و بد آنها حسرت و ندامت دارند، اما نیکان برای اینکه چرا در دنیا بیشتر و زیادتر کوشش در تکمیل ایمان و تهذیب اخلاق و اطاعت در عبادت نکردیم تا مشمول بیشتر از تفضلات الهی شویم و اما بدان چرا ایمان نیاوردیم و ازاله اخلاق رذیله نکردیم و امتثال اوامر الهی ننمودیم و مرتکب معاصی شدیم و مقرر فرما از برای ما در قلوب مؤمنین محبت و دوستی را و قرار مده معیشت ما را سخت و دشوار، اما محبت در قلوب اهل ایمان منوط بایمان و عمل صالح است چنانچه میفرماید إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا زخرف آیه ۹۶ و نیز میفرماید الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِینَ زخرف آیه ۶۷ و دوستی و عداوت فرع معرفت است و از برای دوستی سه مرحله گفته اند.

۱- اینکه طرف را فقط دوست دارد مثل دو رفیق.

۲- اینکه دوستان او را هم دوست دارد.

۳- اینکه دشمنان او را دشمن دارد، و حب و بغض بالاخص نسبت بذوی القربی که مزد رسالت پیغمبر (ص) است جزو ایمان میباشد که مسئله تبری و تولی است که نفس دوستی این خاندان و دشمنی دشمنان آنها داخل در ایمانست بلکه جزو اصل ایمانست که بدون او ایمان تحقق پیدا نمیکند چنانچه راوی سؤال کرد از حضرت صادق (ع) که (هل الحب و البغض من الایمان) حضرت فرمود

(هل الایمان الا الحب و البغض)

و اما اظهار دوستی و دشمنی جزو فروع دین است و واجب است و معنی

اللهم اجعل نبینا صلواتک علیه و علی آله یوم القیامه اقرب النبین منک مجلسا

تبری و تولی است و اما زندگانی نکند فقر وفاقه و امراض و بلیات و ضیق معیشت و غرق دنیا و هوای نفس و اطاعت شیطانست که بدترین زندگانیست و اما دنیایی که وسیله آخرت باشد بهترین زندگانیست که او را دنیای بلاغ گفتند چون تحصیل آخرت منحصر بهمین حیاه چهار روزه دنیویست از سن تکلیف تا موت مقام عبودیت بالاتر از مقام رسالت است زیرا حقیقت عبودیت اینست که خردلی از فرمان مولی بیرون نرود که مقام عصمت است و خداوند بشیطان میفرماید إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ حجر آیه ۴۲ و در تشهد نماز هم مقدم ذکر شده و مقام رسالت هم ذی مراتب است تا مقام اولو العزمی آنهم ذی مراتب است تا مقام خاتمیت که بر سراسر دنیا جن و انس تا دامنه قیامت

(کما بلغ رسالتک)

از دعوت بتوحید تا آخرین دستوراتی که بر او نازل شده که ولایت امیر المؤمنین و ائمه طاهرین باشد

(و نصح لعبادک)

چه اندازه موعظه و نصیحت و سفارش بامت فرمود و حق و باطل را بآنها نشان داد که تمام هم او نجات امت بوده حتی در قبر

رب امتی

میگفت، فردای قیامت هم رب امتی میگوید

(و صدع بامرک)

و بطور واضح و روشن و آشکارا اوامر ترا اعلام فرموده و انجام داد با اینکه چه اندازه او را تهدید کردند و چه اندازه اذیت کردند و در مقابل یک دنیا شرک و کفر قیام کرد و استقامت ورزید.

اما اقربیت حضرت رسالت جایی که در معراج برود تا

(قاب قوسین او ادنی)

و در قرآن بخاتم النبین تعبیر فرماید و از ضروریات دین افضلیت آن حضرت است که منکرش کافر است و در قیامت اول کسی که وارد بهشت میشود و امتش هم قبل از سایر امم بهشت میروند یعنی مؤمنین از آنها و اوصیاء او هم قبل از انبیاء و اوصیاء وارد میشوند.

و تعبیر بمجلس این نیست که مجسمه از عامه قائل هستند که العیاذ خدا بر تخت نشسته و حضرت پهلوی او نشسته است زیرا خدا جسم نیست مکان ندارد بلکه مراد رتبه و مقام است که در صفات الهی از علم و قدرت و حلم و سایر صفات ربوبی از

اجلهم عندک قدرا و او جهنم عندک جاها

تمام انبیاء بالاتر و نزدیکتر است و در حدیث داریم

(تخلّقوا باخلاق اللّه)

چنانچه هر عمل نیکو از عبادات و اعتقادات و اخلاق قرب بالهی پیدا میکند، می گویی قربه الی اللّه

(و امکنهم منک شفاعه)

شفاعت کبری خاصه پیغمبر اکرم است و اسباب شفاعتش هم بیشتر است در حدیث آمده فردای قیامت که خلق اولین و آخرین مجتمع میشوند حیران و سرگردان هستند از آدم و نوح و ابراهیم و غیر آنها سؤال میکنند که از خدا بخواهند رسیدگی بحساب بندگان فرماید آنها میگویند از عهده ما خارج است تا خدمت حضرت رسول او از خدای متعال درخواست میکند، خداوند اجابت میفرماید، خطاب میرسد امت خود را بیاور در محکمه حساب، حضرت نیکان امت را میبرد خطاب میرسد

(این العاصون)

حضرت کسانی را میبرد که

(خلطوا عملا صالحا و آخر سیئا)

که خداوند وعده عفو بآنها داده که میفرماید وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ توبه آیه ۱۰۳.

اینها را میبرد خطاب میرسد

(این العاصون)

حضرت عاصیان را میبرد خطاب میرسد

(اخرج یا احمد)

حضرت خارج میشود، آتش آنها را احاطه میکند آنان استغاثه میکنند حضرت بر میگردد، آتش دور میگردد تا سه مرتبه، عرض میکند پروردگارا بمن وعده شفاعت داده ای که خود حضرت میفرماید:

(ان شفاعتی لاهل الکبائر من امتی)

خداوند اجازه میدهد حضرت میفرستد که دخترش فاطمه (ع) اسباب شفاعت را بیاورد، صدیقه طاهره بکیفیت بسیار مفصلی

وارد میشود و اسباب شفاعت را میآورد، پیراهن فرزندش حسین (ع) روی سر انداخته، دراعه زهرآلود حسن، عمامه خون آلود امیر المؤمنین، دو دست بریده ابا الفضل و سایر آنها را میبرد و تمام مؤمنین ببرکه شفاعت این خاندان رستگار میشوند، حدیث بسیار مفصل است، بهمین اندازه اشاره شد.

اما جلالت قدر همین بس است که فرموده خدا را نشناخت جز من و علی و مرا

اللهم صل علی محمد و آل محمد و شرف بنیانه و عظم برهانه و ثقل میزانه و تقبل شفاعته و قرب وسیلته و بیض وجهه و اتم نوره و ارفع درجته و احینا علی سنیه و توفنا علی ملته و خذ بنا منهاجه و اسلک بنا سبیله و اجعلنا من اهل طاعته و احشرنا فی زمرته و اوردنا حوضه و اسقنا بکاسه

نشناخت جز خدا و علی و علی را نشناخت جز خدا و من و معلوم است که ما دون پی بمقام ما فوق نمیبرد و اما جاه و مقام همین بس است که مقام محمود باو عنایت شده که تمام اهل محشر از انبیاء و ما دون ستایش و تمجید میکنند با اینکه حمد مختص بخدا است که میفرماید وَ مِنَ اللَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَهً لَکَ عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً اسراء آیه ۸۱.

بعد الصلاه عرض میکنی پروردگار پیغمبر اکرم را و

(شرف بنیانه)

بنیان پیغمبر دین مقدس اسلام است و شرافت او بر تمام ادیان دین او را بر تمام ادیان شرافت ده

(و عظم برهانه)

برهان او قرآن مجید است بر تمام کتب سماویه عظمت ده و عظیم گردان

(و ثقل میزانه)

که اگر عباده تمام انبیاء و مؤمنین جن و انس و جمیع ملائکه و شهداء و صدیقین را در یک کفه گذارند برابری نکند با عبادات او و بیانات او و هدایت و ارشاد او.

(تقبل شفاعته)

حتی در حق انبیاء و مقربان درگاهت در ارتفاع درجات آنها و مراتب آنها.

(و قرب وسیلته)

و منزله و مقام و مرتبه او را بخود نزدیک فرما

(و بیض وجهه)

در میان تمام انبیاء و اولیاء و ملائکه و اهل بهشت او را آبرومند گردان

(و اتم نوره)

همین نحوی که در ابتداء خلقت اولین مخلوق تو نور مقدس او بوده روز بروز بر نور او و آلش افزون فرما و در روایت است

که بدن مبارکش سایه نداشت و شب اگر در جاده میگذشت خانه های اطراف جاده را روشن میفرموده و در حدیث کساء صدیقه طاهره میفرماید:

(و صرت انظر الی وجهه کانه البدر فی لیله تمامه و کماله)

و در زیارت جامعه

ص: ۳۳۰

و صل اللهم علی محمد و آله صلوه تبلغه بها افضل ما یامل من خیرک و فضلک و کرامتک انک ذو رحمه واسعه و فضل کریم

در حق او و آلش دارد

(خلقکم اللّه انوارا فجعلکم بعرشه محدقین)

(و ارفع درجته)

که با مقام ربوبی و واجب الوجودی که یک میم امکانی فرق باشد، ز احمد تا احد یک میم فرقست همه عالم در آن یک میم قرقست در حدیث است

(نزلونا من الربوبیه و قولوا فی حقنا ما شئتم)

(و احیینا علی سنته)

که ما در دنیا بر طبق سنت و طریقه حقه او باشیم و قدمی بر خلاف نگذاریم تا آخر عمر

(و توفنا علی ملته)

بدین مقدس او از دنیا بیرون رویم و در زمره ملت او محشور شویم

(و خذ بنا منهاجه)

و ما را بر طریقه و منهاج او قرار ده و منهاج و طریقه او را بما عنایت فرما

(و اسلک بنا سبیله)

و ما را بر طریقه او سپرده که ایمان و توفیق ما در کنف خود محفوظ باشد و نگهداری فرمایی که ما بخودی خود نمیتوانیم نگهداری کنیم تا حفظ تو نباشد.

(و اجعلنا من اهل طاعته)

که قدمی بر خلاف طاعت او برنداریم که میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ نساء آیه ۶۲

(و احشرنا فی زمرته)

که میفرماید وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِکَ مَعَ الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ مِنَ النَّبِیِّینَ وَ الصِّدِّیقِینَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِینَ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً نساء آیه ۷۲، افضل النبیین نبینا و افضل الصدیقین امیر المؤمنین که صدیق اکبر است و اول من صدق رسول اللّه است و افضل الشهداء سید الشهداء ابی عبد اللّه الحسین و افضل الصالحین الأئمه الطاهرین اللهم احشرنا معهم و فی زمرتهم بحقهم صلواتک و سلامک علیهم

(و اوردنا حوضه)

حوض کوثر است که میفرماید بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ إِنَّا أَعْطَیْناکَ الْکَوْثَرَ و ساقی آن امیر المؤمنین است و بعدد ستاره های آسمان لیوان اطراف آنست

(و اسقنا بکاسه)

که دارد دوستان خود را سقایت میفرماید و دشمنان را رد میکند.

اصل صلواه من اللّه رحمه واسعه الهیه است و در قرآن بفعل مضارع تعبیر

اللهم اجزه بما بلغ من رسالاتک وادی من آیاتک و نصح لعبادک و جاهد فی سبیلک افضل ما جزیت احدا من ملائکتک المقربین و انبیائک المرسلین المصطفین و السلام علیه و علی آله الطیبین الطاهرین و رحمه اللّه و برکاته

فرموده که اشاره بدوام و عدم انقطاع است که میفرماید إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً احزاب ۵۶ و اما

(تبلغه بها افضل ما یأمل)

آمال رسول بسیار است در آیه شریفه میفرماید وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضی الضحی آیه ۵ و از حضرت رسالت است که فرمود تا یک نفر از امت من در صحرای محشر باقیست من راضی نمیشوم تا تمام آنها را شفاعت نکنم

(من خیرک و فضلک و کرامتک)

تمام نعم الهیه خیر است و تمام عنایات او فضل و تفضل است و تمام شئونات کرم است و درجه اعلای آنها نصیب پیغمبر است

(انک ذو رحمه واسعه و فضل کریم)

نه رحمتت تمام میشود و نه تفضلاتت خاتمه پیدا میکند.

(اللهم اجزه)

تعبیر بجزا برای وعده الهیه که تخلف پذیر نیست نه از جهت استحقاق بلکه از جهت تفضل زیرا هر چه بنده بجا آورد تقابل با نعم الهی نمیکند چه رسد طلب اجر و مزد کند.

(خاتمه دعاء) و از این دعاء شریف نکاتی استفاده میشود که برای تنبیه رفقاء اشاره مختصری میکنیم ان شاء اللّه تعالی، یکی آنکه در ایندعاء شریف آنچه بیان فرموده بنحو متکلم مع الغیر بیان کرده نه متکلم وحده و مراد از غیر جمیع شیعیان الی یوم القیامه هستند بدلیل قولهم علیهم السلام

(شیعتنا منا خلقوا من فاضل طینتنا و عجنوا بنور ولایتنا)

و البته بلکه صد البته دعاء حضرت زین العابدین (ع) در پیشگاه احدیت مستجاب است و این یک بشارت بزرگیست برای شیعیان.

نکته دوم- در ایندعاء شریف فوائد و نتایج و ثمرات تلاوت و قرائت و عمل بدستورات قرآن را بیان فرموده زائد بر آنچه در هر سوره و آیه محل خود ذکر شده و زائد بر آنچه در مقدمه تذکر داده ایم و از این بیان تا اندازه ای اهمیت قرآن معلوم میشود.

نکته سوم- اینکه از مضامین ایندعا استفاده میشود علاوه از آنچه از ادله و

ص: ۳۳۲

اخبار و ضرورت مذهب شیعه استفاده کرده ایم که بقدر خردلی قرآن بر غیر مؤمنین از مخالفین من الاولین و الاخرین بهره و ثمره ندارد بلکه خصم آنها است حتی از کفار و مشرکین سخت تر و شدیدتر است.

نکته چهارم- اینکه شیعه با کمال جدیت باید حفظ تشیع خود را بکند و از دستورات قرآن بیرون نرود و با ایمان از دنیا برود تا مشمول این تفضلات واقع شود.

نکته پنجم- اینکه آنچه در اینـدعاء دعـاء در حق پیغمبر اکرم شـده تمام بنفع شـیعه تمام میشود، از خـدا میخواهیم و او را قسـم میـدهیم بمقام این خانـدان که ایمان ما را در کنف خود حفظ فرمایـد و ما را در زمره این خانـدان محشور نماید و از فیوضات آنها بهره مند کند و الحمد للّه و صلی اللّه علی محمد و آله و انا احقر الناس السید عبد الحسین طیب غفر اللّه له.

ص: ۳۳۳

بسم اللّه الرحمن الرحیم خاتمه مشتمل بر اموریست- امر اول اینکه در اینقرآن های مطبوعه علاماتی از برای وقف و وصل نوشته شده مثل م علامت وقف لازم- ط علامت وقف مطلق- ج علامت وقف جائز- ز علامت وقف مجوز، ص علامت وقف مرخص، ق علامت اینکه قیل بالوقف، ك علامت کذلك، لا علامت عدم جواز وقف، و بعضی علامات دیگری نوشته شده، قف علامت وقف مطلق قفه، س علامت سکنه در وقف، ق لا علامت اینکه قیل لا وقف، صل علامت وصل است ضد وقف، صلی علامت اینکه وصل اولی است، جه علامت اینکه در وقف و وصل دو وجه است، که صب علامت وقف بشرط، وصل بما بعد او، صق علامت وقف بشرط وصل ما قبل او، ه علامت پنج آیه، ی علامت ده آیه، و لا کن در بسیار از موارد اشتباه و خطا است که ذکر آن موارد بسیار صعب است، باید قاری متوجه باشد یا از اهلش سؤال کند.

امر دوم اینکه عدد سوره ها و آیات و کلمات و حروف قرآن را در هر سوره معین کردند و در بسیاری اختلاف هم قراء دارند.

عدد سوره ها ۱۱۴ سوره و عدد آیات بر حسب صورت ذیل سوره آیه سوره آیه سوره آیه سوره آیه ۱ ۷ ۲ ۲۸۶ ۳ ۲۰۰ ۴ ۱۷۶ ۵ ۱۲۰ ۶ ۱۶۵ ۷ ۲۰۶ ۸ ۷۵ ۹ ۱۲۹ ۱۰ ۱۰۹ ۱۱ ۱۲۳ ۱۲ ۱۱۱ ۱۳ ۴۳ ۱۴ ۵۲ ۱۵ ۹۹ ۱۶ ۱۲۸

۱۷ ۱۱۱ ۱۸ ۱۱۰ ۱۹ ۹۸ ۲۰ ۱۳۵ ۲۱ ۱۱۲ ۲۲ ۷۸ ۲۳ ۱۱۸ ۲۴ ۶۴ ۲۵ ۷۷ ۲۶ ۲۲۷ ۲۷ ۹۳ ۲۸ ۸۸ ۲۹ ۶۹ ۳۰ ۶۰ ۳۱ ۳۴ ۳۲ ۳۰ ۳۳

۴۵ ۵۰ ۱۸ ۴۹ ۲۹ ۴۸ ۳۸ ۴۷ ۳۵ ۴۶ ۳۷ ۴۵ ۵۹ ۴۴ ۸۹ ۴۳ ۵۳ ۴۲ ۵۴ ۴۱ ۸۵ ۴۰ ۷۵ ۳۹ ۸۸ ۳۸ ۱۸۲ ۳۷ ۸۳ ۳۶ ۴۵ ۳۵ ۵۴ ۳۴ ۷۳

۶۸ ۳۰ ۶۷ ۱۲ ۶۶ ۱۲ ۶۵ ۱۸ ۶۴ ۱۱ ۶۳ ۱۱ ۶۲ ۱۴ ۶۱ ۱۳ ۶۰ ۲۴ ۵۹ ۲۲ ۵۸ ۲۹ ۵۷ ۹۶ ۵۶ ۷۸ ۵۵ ۵۵ ۵۴ ۶۲ ۵۳ ۴۹ ۵۲ ۶۰ ۵۱

۲۲ ۸۵ ۲۵ ۸۴ ۳۶ ۸۳ ۱۹ ۸۲ ۲۹ ۸۱ ۴۲ ۸۰ ۴۶ ۷۹ ۴۰ ۷۸ ۵۰ ۷۷ ۳۱ ۷۶ ۴۰ ۷۵ ۵۶ ۷۴ ۲۰ ۷۳ ۲۸ ۷۲ ۲۸ ۷۱ ۴۴ ۷۰ ۵۲ ۶۹ ۵۲

۳ ۱۰۳ ۸ ۱۰۲ ۱۱ ۱۰۱ ۱۱ ۱۰۰ ۸ ۹۹ ۸ ۹۸ ۵ ۹۷ ۱۹ ۹۶ ۸ ۹۵ ۸ ۹۴ ۱۱ ۹۳ ۲۱ ۹۲ ۱۵ ۹۱ ۲۰ ۹۰ ۳۰ ۸۹ ۲۶ ۸۸ ۱۹ ۸۷ ۱۷ ۸۶

۱۰۴ ۹ ۱۰۵ ۵ ۱۰۶ ۴ ۱۰۷ ۷ ۱۰۸ ۳ ۱۰۹ ۶ ۱۱۰ ۳ ۱۱۱ ۵ ۱۱۲ ۴

۱۱۳ ۵ ۱۱۴ ۶ جمع کل آیه ۶۱۹۵ سوره کلمه سوره کلمه سوره کلمه ۱ ۲۵ ۲ ۶۱۴۱ ۳ ۴۴۸ ۴ ۳۷۴۵ ۵ ۲۸۰۴ ۶
۳۵۲ ۷ ۳۳۲۱ ۸ ۱۲۳۱ ۹ ۲۴۹۷ ۱۰ ۱۸۳۲ ۱۱ ۱۹۱۲ ۱۲ ۱۷۳۶ ۱۳ ۹۸۵ ۱۴ ۸۳۱ ۱۵ ۶۵۴ ۱۶ ۱۸۴۱ ۱۷ ۱۹۲۳ ۱۸ ۱۵۷۷ ۱۹ ۹۶۲
۲۰ ۱۳۴۱ ۲۱ ۱۱۶۸ ۲۲ ۱۲۹۱ ۲۳ ۱۰۴۵ ۲۴ ۱۳۱۶ ۲۵ ۸۹۲ ۲۶ ۱۲۹۶ ۲۷ ۱۱۴۰ ۲۸ ۱۴۴۱ ۲۹ ۹۸۰ ۳۰ ۸۱۹ ۳۱ ۵۴۸ ۳۲ ۳۸۰ ۳۳
۱۲۸۸ ۳۴ ۸۸۳ ۳۵ ۷۷۷ ۳۶ ۷۲۷ ۳۷ ۸۶۰ ۳۸ ۷۳۱ ۳۹ ۱۱۷۲ ۴۰ ۱۱۹۹ ۴۱ ۷۹۶ ۴۲ ۸۶۰ ۴۳ ۸۳۳ ۴۴ ۳۴۶ ۴۵ ۴۸۹ ۴۶ ۶۴۴ ۴۷
۵۳۹ ۴۸ ۵۶۰ ۴۹ ۲۴۳ ۵۰ ۳۷۵ ۵۱ ۳۶۰ ۵۲ ۳۱۲ ۵۳ ۳۶۰ ۵۴ ۳۴۲ ۵۵ ۳۵۱ ۵۶ ۳۷۸ ۵۷ ۵۴۴ ۵۸ ۴۷۳ ۵۹ ۴۴۵ ۶۰ ۳۴۸ ۶۱ ۲۲۱
۶۲ ۱۷۵ ۶۳ ۱۷۹ ۶۴ ۲۴۱ ۶۵ ۲۸۷ ۶۶ ۲۴۹ ۶۷ ۳۳۵ ۶۸ ۳۰۰ ۶۹ ۲۵۶ ۷۰ ۲۱۶ ۷۱ ۲۲۴ ۷۲ ۲۸۵ ۷۳ ۱۹۹ ۷۴ ۲۵۵ ۷۵ ۱۶۵ ۷۶
۲۴۲ ۷۷ ۱۸۱ ۷۸ ۱۷۳ ۷۹ ۱۷۹ ۸۰ ۱۴۲ ۸۱ ۱۰۴ ۸۲ ۸۰ ۸۳ ۱۶۹ ۸۴ ۱۰۷

۸۵ ۱۰۹ ۸۶ ۶۱ ۸۷ ۷۲ ۸۸ ۹۲ ۸۹ ۱۳۷ ۹۰ ۸۲ ۹۱ ۵۴ ۹۲ ۷۱ ۹۳ ۴۰ ۹۴ ۲۷ ۹۵ ۳۴ ۹۶ ۷۲ ۹۷ ۳۰ ۹۸ ۹۴ ۹۹ ۳۵ ۱۰۰ ۴۰ ۱۰۱
۳۶ ۱۰۲ ۲۸ ۱۰۳ ۱۴ ۱۰۴ ۳۳ ۱۰۵ ۲۳ ۱۰۶ ۱۷ ۱۰۷ ۲۵ ۱۰۸ ۱۰ ۱۰۹ ۲۶ ۱۱۰ ۱۹ ۱۱۱ ۲۳ ۱۱۲ ۱۵ ۱۱۳ ۲۳ ۱۱۴ ۲۰ جمع کل
کلمه ۷۲۸۳۸ سوره حروف سوره حروف سوره حروف سوره ۱ ۱۲۷ ۲ ۲۵۵۰۰ ۳ ۱۴۵۲۰ ۴ ۱۶۵۳۰ ۵ ۱۱۷۳۳ ۶ ۲۴۲۲
۷ ۱۴۳۱۰ ۸ ۵۲۹۴ ۹ ۱۰۱۸۷ ۱۰ ۷۵۶۷ ۱۱ ۷۵۶۷ ۱۲ ۷۱۶۶ ۱۳ ۳۵۰۶ ۱۴ ۳۴۳۴ ۱۵ ۲۷۷۱ ۱۶ ۷۷۰۷ ۱۷ ۶۴۰۶ ۱۸ ۶۳۶۰ ۱۹
۲۰ ۳۸۰۲ ۲۱ ۵۲۴۲ ۲۲ ۴۸۹۰ ۲۳ ۵۱۷۰ ۲۴ ۴۸۰۲ ۲۵ ۵۶۸۰ ۲۶ ۳۷۵۳ ۲۷ ۵۵۴۲ ۲۸ ۳۷۹۹ ۲۹ ۵۸۰۰ ۳۰ ۴۱۹۵ ۳۱ ۳۵۳۴ ۲۱۱۰
۳۲ ۱۵۱۳ ۳۳ ۵۸۹۶ ۳۴ ۳۵۱۲ ۳۵ ۳۱۳۰ ۳۶ ۳۵۵۵ ۳۷ ۳۸۲۶ ۳۸ ۳۰۶۹ ۳۹ ۴۷۰۸ ۴۰ ۴۹۶۰ ۴۱ ۳۳۵۰ ۴۲ ۳۵۸۸ ۴۳ ۳۴۰۰ ۴۴
۱۴۳۱ ۴۵ ۲۱۹۱ ۴۶ ۲۶۰۰ ۴۷ ۲۳۴۹ ۴۸ ۲۴۳۸ ۴۹ ۱۴۷۶ ۵۰ ۱۴۷۴ ۵۱ ۱۵۰۰ ۵۲ ۱۵۰۰ ۵۳ ۱۴۰۵ ۵۴ ۱۴۲۲ ۵۵ ۱۶۳۶ ۵۶ ۱۷۰۳

۵۷ ۲۴۷۶ ۵۸ ۱۷۹۲ ۵۹ ۱۹۱۳ ۶۰ ۱۵۱۰ ۶۱ ۹۲۶ ۶۲ ۷۴۸ ۶۳ ۷۷۶ ۶۴ ۱۰۷۰ ۶۵ ۱۱۶۰ ۶۶ ۱۱۶۳ ۶۷ ۱۳۱۳ ۶۸ ۱۲۵۶ ۶۹ ۱۰۸۴
۷۰ ۸۶۱ ۷۱ ۹۵۰ ۷۲ ۷۵۹ ۷۳ ۸۳۸ ۷۴ ۱۰۱۰ ۷۵ ۶۵۲ ۷۶ ۱۱۵۲ ۷۷ ۸۱۶ ۷۸ ۷۷۰ ۷۹ ۷۵۳ ۸۰ ۵۳۳ ۸۱ ۴۲۵ ۸۲ ۳۲۷ ۸۳ ۷۳۰ ۸۴
۴۳۰ ۸۵ ۴۵۸ ۸۶ ۲۴۶ ۸۷ ۲۷۱ ۸۸ ۳۸۱ ۸۹ ۵۹۷ ۹۰ ۳۳۱ ۹۱ ۲۴۷ ۹۲ ۳۱۰ ۹۳ ۱۷۲ ۹۴ ۱۰۳ ۹۵ ۱۵۰ ۹۶ ۲۷۰ ۹۷ ۱۱۲ ۹۸ ۳۹۶
۹۹ ۱۴۹ ۱۰۰ ۱۶۳ ۱۰۱ ۱۵۲ ۱۰۲ ۱۲۲ ۱۰۳ ۶۸ ۱۰۴ ۱۳۳ ۱۰۵ ۹۶ ۱۰۶ ۷۳ ۱۰۷ ۱۱۱ ۱۰۸ ۴۳ ۱۰۹ ۹۴ ۱۱۰ ۷۹ ۱۱۱ ۸۱ ۱۱۲
۴۷ ۱۱۳ ۷۳ ۱۱۴ ۸۰ جمع کل حروف ۲۹۶۲۱۶ مخفی نماند که بین قراء در عدد آیات و کلمات و حروف اختلاف است ما فقط نقل معروف کردیم.

امر سیم- اینکه آیات شریفه قرآن اقسامی دارد یک قسم نصوص قرآن است که صریح در مطلب است و احتمال خلاف در آن نمیرود اینقسم واجب التصدیق است و واجب العمل و انکارش موجب کفر میباشد و یک قسم ظواهر قرآن است که احتمال خلاف ظاهر در او ضعیف است و ظواهر قرآن حجه است و یکی از ادله اربعه احکام است اجماع و عقل و ظواهر قرآن و ظواهر اخبار معتبره که تعبیر بسنت میکنند لکن عمل بظاهر مشروط است بفحص از اینکه اگر ظاهر در عموم است مخصصی در سایر

آیات و اخبار نداشته باشد و اگر ظهور در اطلاق است مقیدی نداشته باشد و قرینه بر خلاف ظاهر نداشته باشیم و قرائن هم اقسامیست قرینه متصله و قرینه منفصله قرینه عقلیه و قرینه نقلیه و اجماع بر خلاف آن نداشته باشیم و الا باید صرف از ظهور کرد و فحص از قرائن مختص است. بمجتهد و یک قسم متشابهات قرآن است که احتمال چند معنی در آن میرود اینقسم را نباید تفسیر برأی نمود تا بیان معصوم برسد که عالم بتأویل و تفسیر قرآن هستند، بلی بطور احتمال که شاید مراد این باشد ضرر ندارد ولی بطور جزم غلط و باطل است و در قرآن صریحا منع فرموده هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَیْکَ الْکِتابَ مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَهِ وَ ابْتِغاءَ تَأْوِیلِهِ وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ آیه ۷ سوره آل عمران و راسخون فی العلم ائمه هدی معصومین هستند و اینکه در مصاحف پس از کلمه الا اللّه وقف لازم گذارده که حتی راسخون فی العلم هم علم بتأویل ندارند غلط صرف است که حتی پیغمبر هم نمیدانست و یک قسم مجملات است که احتیاج بتفصیل دارد آنهم مفصل باید معصوم باشد و یک قسم رموز قرآن است مثل حروف مقطعه صدر سور قرآنیه و آنهم اشاره بچه چیز است باید معصومین بیان کنند.

امر چهارم، وجوب احترام قرآن و حرمه اهانت بآن که بسا موجب کفر میشود، چنانچه میفرماید وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۰ و وجوب تمسک بآن که احد ثقلین است چنانچه فرموده

(انی تارک فیکم الثقلین لن یفترقا حتی یردا علی الحوض ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا ابدا

از احادیث متواتره است و حرمت مس کتابت قرآن بدون طهارت چنانچه میفرماید إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ واقعه آیه ۷۷ الی ۷۹ و حرمت تنجیس قرآن و وجوب تطهیر آن و حسن حفظ قرآن و نگاه بخط قرآن و سایر احترامات آن، امر پنجم- تلاوت قرآن که برای هر آیه آن یک درجه قاری آن را در بهشت

بالا میبرد که در حدیث دارد، فردای قیامت در بهشت باو میگویند

(اقرء فارتق)

و در قرآن میفرماید فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ الی قوله فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنْهُ مزمل آیه ۲۰ و قرائت قرآن باید شمرده قرائت کرد باصطلاح و بزبان ما تند و تند که کلمات آن مفهوم نشود نباید خواند که در آیه ۴ سوره مزمل میفرماید وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلًا و با حال خضوع و خشوع و توجه بمعانی آن و در آیات عذاب استعاذه کردن و در آیات ثواب طلب نمودن و سایر آداب قرائت.

امر ششم- سزاوار است پس از ختم کلام اللَّه ادعیه مأثوره از ائمه اطهار را تلاوت کند که افضل آنها دعاء صحیفه کامله سجادیه است و نیز سزاوار است که پس از ختم شروع کند از اول قرآن که وصل شود آخر آن باول آن و بداند که یکی از شفعاء بزرگ در روز قیامت قرآن مجید است کسانی را که او را تلاوت کردند و بدستوراتش عمل نمودند و او را محترم شمردند و به تنبیهات او متنبه شدند.

دیگر استشفاء بقرآن مجید است که بر هر دردی ظاهریه و باطنیه شفا دهنده است چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَتْکُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ شِفاءٌ لِما فِی الصُّدُورِ وَ هُدیً وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ یونس آیه ۵۷ و نیز میفرماید قُلْ هُوَ لِلَّذِینَ آمَنُوا هُدیً وَ شِفاءٌ شوری آیه ۴۴ و نباشید جزو کسانی که قرآن خصم آنها باشد و آنها را لعن کند که فرمودند

(رب تالی القرآن و القرآن یلعنه)

دیگر قرآن را با خود نگاه دارید که حافظ از جمیع بلاها و تصادفات است و در خانه ها تعطیل نگذارید و لو چند آیه از او تلاوت شود الحمد للَّه و الصلاه و السلام علی انبیاء اللَّه سیما رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه اللهم اغفر لی و احشرنی مع القرآن و من نزل الیه و آله بحقهم صلوات اللَّه علیهم و انا العبد الحقیر الفقیر الذلیل المذنب المقصر السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَالَّذِینَ لَا یَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹